

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII ȘI MATERIALE
PRIVITOARE
LA

FORMAREA CUVINTELOR
ÎN LIMBA ROMÂNĂ

VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1959

Redactori responsabili :
Acad. AL. GRAUR
și
Prof. JACQUES BYCK

CUVÎNT ÎNAINTE

Printre capitolele lingvisticii care nu au fost încă suficient studiate la noi este și formarea cuvintelor. Una dintre lipsurile cele mai evidente ale Gramaticii Academiei R.P.R. este tratarea superficială a acestei părți, lucru explicabil prin faptul că ne lipsea o lucrare de ansamblu din care să se inspire autorii Gramaticii. Prefixele, formațiile regresive, compunerea n-au fost niciodată obiectul unui studiu de ansamblu în ce privește limba română. Sufixele, ce e drept, au fost studiate în lucrarea demult publicată a lui G. Pascu, Sufixele românești (București, 1916), lucrare meritoasă prin subiectul ales și prin unele materiale adunate de autorul ei; dar ea nu a fost nici la înălțimea vremii când a apărut, prezentând adesea o surprinzătoare neînțelegere a problemelor, astfel încât, deși pînă astăzi, în lipsa altei lucrări care s-o înlocuiască, sîntem siliți să ne folosim de ea, această folosire comportă riscuri serioase.

Institutul de lingvistică din București și-a pus în plan, pentru anii următori, un Tratat de formarea cuvintelor în limba română. Această lucrare ar avea de scop, între altele, să servească pentru îmbunătățirea Gramaticii, la o viitoare ediție. Dar pentru a putea realiza tratatul, este nevoie de numeroase cercetări de detaliu. Iată ce-și propune să facă volumul de față și cele care vor urma în aceeași serie. Trebuie să ne ocupăm de formarea cuvintelor în toate aspectele ei, compunere, formații cu afixe etc. În trecut, în acest domeniu, s-a pierdut adesea din vedere aspectul istoric, pe care concepția noastră materialist-dialectică ne obligă să-l păstrăm mereu prezent; se cuvine să distingem în permanență formațiile productive de cele neproductive și, în plus, să cercetăm repartizarea procedeelelor de formație, atît din punctul de vedere al valorii lor, cît și din acela al temelor la care se folosesc.

În volumul de față, ca și în cele următoare, se găsesc tratate numeroase sufixe pe care G. Pascu nu le-a cuprins în lucrarea lui, fie pentru că au scăpat atenției lui, fie pentru că atunci nu erau încă productive și au devenit între timp; unele dintre ele nu sînt nici astăzi deosebit de productive, dar tendința lor manifestă de a deveni mai productive ne-a obligat să le acordăm atenție. Aș zice, cu privire la sufixele de origine străină, că, din momentul în care vorbitorul român le simte prezența în cuvintele împrumutate, ele

sînt, în oarecare măsură, vii în limba noastră și deci se cuvine să le studiem aici.

Apariția Dicționarului invers, care înserează cuvintele în ordinea alfabetică inversă, ne dispensează de a da toate exemplele de cuvinte formate cu un anumit sufix. Cît privește cuvintele formate cu prefixe, ele se găsesc, în ordinea alfabetică normală, în dicționarele curente, deci ne putem mulțumi să cităm numai acele exemple care sînt necesare pentru ilustrarea teoriilor expuse. În afară de lucrările de specialitate citate în bibliografie, autorii au mai folosit ca material și manuscrisele nepublicate ale Dicționarului general al limbii romîne, păstrate la Institutul de lingvistică din București.

Volumul de față mai cuprinde și cercetarea, din punctul de vedere al formării cuvintelor, a unor texte vechi romînești. Această cercetare ni s-a impus pentru a putea furniza materiale celor care studiază istoricește problemele formării cuvintelor și care, firește, nu pot despuia personal toate textele vechi pentru fiecare dintre problemele speciale pe care le au de cercetat.

Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă constituie o operă colectivă a secției de gramatică a Institutului de lingvistică din București. În vederea acestei lucrări, colectivul a fost lărgit cu un număr apreciabil de cercetători din alte secții ale Institutului și de la Facultatea de filologie din București. Metoda de lucru a fost următoarea: fiecare autor și-a lucrat singur subiectul care i s-a atribuit, după ce planul lucrării a fost supus unei discuții a colectivului, iar lucrarea însăși, după ce a fost terminată, a fost discutată în colectiv, urmînd ca autorul să accepte numai acele observații cu care a fost de acord. De aceea, există unele diferențe de la o lucrare la alta, de exemplu sufixele -a și -i cu care se formează infinitivele au fost studiate în lucrarea Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki de Finuța Asan și nu au fost luate în considerație în Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătură a Diaconului Coresi din 1581 de Laura Vasiliu. Un punct de vedere unitar va fi adoptat numai în tratatul de formarea cuvintelor.

A. G.

PREFIXUL PRE- ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

I. RIZESCU

Prefixul *pre-*, unul dintre prefixele noastre productive, are origine multiplă în limba romînă. El provine pe de o parte din lat. *per-*, *prae-*, pe de alta din v.sl. *прѣ-*, *прѣ-*, *прѣ-*, *прѣдѣ-*.

Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au răspîndit în limba romînă prin cuvinte ca: *peruigilare* > *preveghea*, *priveghea*; *perambulare* > *preumbla*, *primbla*, *plimba*; *praeponere* > *prepune*. Din vechea slavă, prefixul *прѣ-* a pătruns prin forme ca: *прѣдати* > *preda*; *прѣдание* > *predanie* „tradiție”.

Intrat pe aceste căi, prefixul *pre-* devine cu timpul un element derivativ independent în limba romînă. Cu ajutorul lui s-au format numeroase cuvinte pe teren românesc: *prefira*, *preîntîmpina*, *prelinge*, *presăra* etc.

Variante fonetice

Atît în limba literară, cît și în graiuri și în dialecte, *pre-* apare sub diferite variante fonetice: *pri-*, *pră-*, *pro-*.

Se știe că *e* neaccentuat, în limba romînă, devine de obicei *i*. Astfel lat. *percipere* > rom. *pricepe* (mai vechi *precepe*); v.sl. *прѣмеждане* > rom. *primejdie*; srb. *прѣцѣти* > rom. *pritoci* etc. Toate cuvintele de mai sus au ca etimon un derivat cu *per-*, respectiv cu *прѣ-*, prefixe care, în exemplele date, și-au pierdut cu totul sensul de sine stătător în limba romînă.

În numeroase formații romînești, *pre-* a devenit *pri-*¹, din cauza lui *e* neaccentuat. De aceea întîlnim, ca variante ale lui *presăra*, *presădi*,

¹ Așadar în formele cu *pri-* pentru *pre-* nu avem de-a face cu influența v.sl. *прѣ-* pentru *pre-* (v.sl. *прѣ-* are cu totul alt sens) așa cum crede Max Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XIX-XX, 1913, p. 46.

preface, prevedea, prevesti, formele: *prisăra, priface* (coconul *Andronache era unul din acei oameni... care-și priface sufletul și portul după vreme și împrejurări* NEGRUZZI, I. 89), *prisădi, privedea, privesți*¹.

Regional, *pre-* are și alte forme. Astfel în Banat (din cauza lui *r* dur) *pre-* apare sub forma *pră-*: *prămăsura, prăcintări*, „a răscoli oile” (ALR I 399), *prăpune*, „a săpa a doua oară” (ALR I 95) etc.

În unele cuvinte din graiul bănățean găsim prefixul *pro-*, care indică repetarea unei acțiuni (cf. rom. *a preface*) și pe care trebuie să-l socotim tot o variantă a lui *pre-*: *proîncălica*, „a încăleca din nou”, *proafla*, „a afla din nou”.

Părțile de vorbire derivate cu prefixul *pre-*

În latină *per-*, *prae-* formează derivate cu substantive, adjective, verbe și adverbe (*praecordium, praepotens, pergrandus, perficio, praepropterea, perlate*); în vechea slavă, *prk-* intră în derivare cu substantive, adjective, verbe (*prk-pog-ъk-ъk-ъ, prk-veln-ъk-ъ, prk-selnti*).

În limba română, cu ajutorul lui *pre-* se formează noi substantive: *prejudecată, premilitar, preșcolar* (și adjectiv), *preziudă*; noi adjective: *preistoric, prerevoluționar*; noi verbe: *preface, prepune, prescrie*. Cu adverbe, *pre-* nu formează derivate. Cuvintele *prejos, presus* sînt formate din prepoziția *pre* (ca și *pre + în > pren > prin*) + *jos, sus*.

Rădăcina cu care intră *pre-* în compunere poate fi latină, slavă etc., după cum și prefixul la rîndul lui poate fi de origine diferită. Astfel:

- pre-* (< lat. *per-*) + cuvînt latin = *presăra*,
- pre-* (< lat. *prae-*) + cuvînt latin = *precădere*,
- pre-* (< v.sl. *prk-*) + cuvînt latin = *preface*,
- pre-* (< v.sl. *prk-*) + cuvînt slav = *presădi*.

Aceeași rădăcină poate intra în compunere cu *pre-* din latină sau cu *prk-* din vechea slavă. Astfel *prescrie* cu sensul de „a face o copie exactă” calchiază pe v.sl. *prk-niscati*, iar sensul de „a stabili, a ordona”, pe lat. *praescribere* (nu e necesar să presupunem, așa cum crede Candrea, pe fr. *prescrire*², nici pe germ. *vorschreiben*); *prepune* (azi popular) cu sensul de „a bănuși”, după lat. *praepondere*; „a transcrie” după v.sl. *prk-lozhit*. Uneori se pot asocia ambele prefixe la aceeași rădăcină, ca de exemplu în *preapetrece* (v.sl. *prk-* + lat. *per-* > *pe* + *trece*) „a îmbătrîni”³ (Coresi).

¹ *Prizări* nu are nimic comun cu *zări*, fiecare fiind o formație independentă; primul, imprumut din vechea slavă (*prk-zar-iti*), al doilea, verb denominativ.

² CADE, s.v. *prescrie*.

³ În COD. VOR., p. 8 și 14, apare atît *preatmba*, cît și *prelmba*. De asemenea lat. *per-* traduce uneori pe v.sl. *prk-*, ca de exemplu în *Psaltirea Scheiană* (ed. I. A. Candrea p. 239, 240, 242 etc.) unde *petrece* e traducerea v. sl. *prk-ъti, prk-iti, prk-lozhit*. Și în textele mai noi apare de multe ori *pre-* pentru *prea-*: al dumatate *preplecat* fiu KOGĂLNICEANU, S. I 7.

Valorile lui *pre-*

În latină, verbele derivate cu prefixul *per-* arătau terminarea, desăvîrșirea unei acțiuni (*peragere, perficere, permutare* etc.), durata (*permergere, perscribere, pertinere* etc.)¹. Un mic număr de verbe derivate cu *per-* aveau înțelesul de împrăștiere, risipire (*perspargere, peruagari, peruolare* etc.)², de pătrundere (*peruidere, perrumpere, perscindere* etc.)³.

Ideea de terminare, ducere a acțiunii pînă la capăt, frecventă în latină, nu s-a menținut în limba română.

I. În limba română s-au menținut numai următoarele valori:

A. Durata: *preveghea* (lit. *priveghea*) „a sta de strajă” (< lat. *peruigilare*), *petrece* (**pretrece*) „a-și ocupa timpul, a trăi” (< lat. **pertraicere*).

Analiza lexicală a cuvintelor *priveghea* și *veghea* ne poate arăta, cu o oarecare aproximație, că primul cuvînt are o nuanță durativă mai pronunțată decît al doilea⁴.

PRIVEGHEA

Ca un străjer în toate părțile *priveghea*.

URECHE, în LET. I. 153.

Ia-ți movila răzășie

Ca s-o ai de plugărie

Dar în vîrfu-i să te așezi

Ca stejar să *priveghezi* ANT. LIT. POP. I

511.

Stelele clare *priveghează* cortul meu nemăsurat. MACEDONSKI, O. I 29.

VEGHEA

În timpul boalei m-a *vegheat*... un tînr. ALECSANDRI, T. 945.

Bătrîna care *veghea* bună parte din noapte, așteptînd utrenia, se odihnea... după utrenie. GALACTION, O. I 321.

Singur eu *vegheș* în noapte,

Ploaia cîntă tot mai tare. TOPIRCEANU, B. 374.

Din exemplele de mai sus, se observă că, în timp ce *veghea* are sensul de „a îngriji, a supraveghea pe cineva sau ceva, a sta de veghe un timp limitat”, *priveghea* are înțelesul de „a străjuși, a păzi ceva o perioadă îndelungată”.

B. Extinderea: *prelinge* „a trece de limită, a se scurge”, *preumbla* (lit. *plimba*) „a umbla fără grabă, de colo pînă colo” (< lat. *perambulare*)⁵, *prepurta* (Ban.) „plimba”, *prelungi* (și *prescurta* care înseamnă „a face mai scurt”, după cum *prelungi* „a face mai lung”)⁶.

¹ F. Stolz, *Per und Anhang*, în *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, III, Leipzig, 1885, p. 497.

² A. Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 95.

³ F. Stolz, *op. cit.*, p. 499.

⁴ Adeseori *priveghea* și *veghea* apar cu înțeles aproape identic (să nu *Domnul veghere cetatea*, în deșert *preveghe* veghetoriul CORESI, la TDRG, s. v. *veghea*).

⁵ Chiar și același autor folosește deopotrivă formele *preumbla* și *plimba* (vezi D. Zamfirescu, *Nuvele*, 1957, p. 154).

⁶ În opera lui I. Eliade Rădulescu apare *prescurt* (adj.) „sumar”.

S-ar părea că în cazul verbelor *a prelungi* și *a lungi* n-ar fi nici o deosebire în ceea ce privește exprimarea noțiunii de extindere. Analiza lexicală a celor două cuvinte scoate în evidență faptul că, în timp ce *prelungi* indică o extindere „a se face mai lung, a se întinde (în spațiu sau în timp)”, *lungi* arată, de cele mai multe ori, schimbarea formei „a face ca ceva să devină lung”.

PRELUNGI

Acest loc ce se *se prelungeste* împrejur se numește
... pământul Gvineei. DRĂGHICI, R. 16.

La capătul-i din dreapta *se prelungeste* o
strungă. ALECSANDRI, P. III 214.

Un clocot de ecouri *se prelungi* pînă departe.
SADOVEANU, O. VII 38.

LUNGI

Baba *se smulse*. . . *lungindu-se* slab și
mare pînă-n nori. EMINESCU, N. 10.

În dreapta *se lungea* un petic mare de
pădure. DUMITRIU, N. 119.

Dacă comparăm citatele de mai sus, observăm că verbul *a prelungi* nu poate fi înlocuit cu *a lungi*, deoarece primul indică extinderea. Astfel nu am putea spune: *ecourile se lungesc* (în loc de *se prelungesc*) *pînă departe*; *acest loc ce se lungeste* (în loc de *se prelungeste*) *împrejur*; *la capătul-i din dreapta se lungeste* (în loc de *se prelungeste*) *o strungă*. În toate aceste cazuri, se impune folosirea lui *a prelungi*.

Unele cuvinte pot exprima atât ideea de durată, cât și pe cea de extindere: *petrece* (în timp) *acum la tinerețe să-mi petrec lumea* (= viața) *în câte-mi iubeste trupul* VARLAAM, CAZ. 21; (în spațiu) *s-or petriace* (PSALT. HURM. *străbate-vor*) *toate gădinele luncilor* PSALT. SCH. 215; *prelungi*: (în spațiu) *ale turnurilor umbre* . . . *se prelungesc* ALEXANDRESCU, P. 130; (în timp) *să-l roage să prelungescă concediul* GALACTION, O. I 139.

C. Împărăstierea, risipirea: *presăra* „a arunca ici și colo câte puțin”, *prefira* „a (se) răspîndi”: *chiotul ei bărbătesc s-a prefirat apoi pe dealuri* POPA, V. 11.

D. Pătrunderea prin (sau în) ceva¹: *prevedea* „a vedea prin, a întrevedea”: *soarele rotund și palid se prevedea printre nori* ALECSANDRI, P. A. 112. „Acest cuvînt (e vorba de *a prevedea*), care lipsește din dicționarele etimologice ale lui Pușcariu și Candrea-Densusianu, probabil fiindcă a fost considerat nou și nepopular, este vechi și popular”, după părerea lui N. Drăganu. Și mai departe arată că e vorba „de un corespondent popular al latinescului *peruiderē* „durchsehen, durchschauen”².

Ideea de *pătrundere* apare și în cuvintele: *prezări* „întrezări” (format după *prevedea*): *prin negură se prezăresc înălțimile* IORGA, N.R.A. IV 108; *petrece* „a trece prin”: *apoi să le petreci toate prin ciur într-un vas deosebit* TDRG, S.V. *petrece*.

¹ Este posibil ca sensul de „pătrundere” să fi fost întărit și de prefixul v.sl. *по-* (care are același înțeles), prefix care apare în unele cuvinte românești (*potricală* „unealtă de fier cu care se fac găuri la curele” < v.sl. *протѣкати* „a pătrunde, a găuri”).

² În *Psaltirea Voronețiană*, v.sl. *прокнѣти* e tradus prin *vedea* (vezi C. Gălușcă, *Sl.-rom. Psalterbruchstück*, p. 162, 163). E posibil să fi existat forma **provedea*, apoi *prevedea*.

³ N. Drăganu, *Etimologii*, în *Dacoromania*, V, 1926, p. 370.

În latină, prefixele *per-*, *prae-* (ultimul într-o mai mică măsură) aveau și valoare de intensificare a gradului adjectivelor și adverbelor (*perasper*, *perblandus*, *perlate*; *praetener*, *praelargus* etc.)¹, a acțiunii unui verb (*percalescere*, *percupere*). Un sens identic îl avea și v.sl. *прѣ-* (*прѣклинѣнъ*, *прѣчюдѣнѣнъ* etc.)².

Cele două prefixe (lat. *per-*, v.sl. *прѣ-*) cu valoare identică au intrat în concurență încă în perioada românei primitive. Pînă la urmă a învins v.sl. *прѣ-*, devenit *prea-*³, cu rol de intensificare a gradului adjectivelor sau a acțiunii verbelor (de fapt alt prefix decît rom. *pre-*, deși ambele au aceeași etimologie), atît de frecvent în textele vechi românești: *preadulce* „foarte dulce”, *preamîndru* „foarte înțelept”, *preamare* (apoi *preamări*), *preaputernic*, *preasătul*, *preapetrece*.

La înlăturarea sensului prefixului latin *per-*, de întărire a gradului adjectivelor, a contribuit, probabil, și faptul că sensul prefixului vechi slav era mai răspîndit în vechea slavă decît al celui latin în limba latină⁴. De aceea socotesc că nu s-a menținut nici un adjectiv de grad intensiv cu *per-* din latină, în romînă⁵.

Problema aceasta, în privința altor limbi romanice, a fost pusă de multă vreme de către unii lingviști. În italiana modernă există forme savante ca: *percaro*, *permalso*. După părerea lui W. Meyer-Lübke, rom. *prelung* s-ar fi format din lat. *perlongus* ca și v. gen. *perlungo*, sic. *spir-longu*⁶. În ce mă privește, socotesc că poate fi admisă părerea acad. A. Graur, după care *prelung*⁷ s-ar fi format pe teren romînesc, deoarece altfel ar fi greu de explicat menținerea lat. *perlongus*⁸ în limba romînă, în timp ce celelalte adjective cu *per-*, în număr destul de mare, au dispărut. De asemenea socotesc că și *prelungi* s-a format pe teren romînesc⁹.

¹ J. André, *Les adjectifs et adverbess à valeur intensive en per- et prae-*, în *Revue des études latines*, XXIX, 1953, p. 121.

² A. Vaillant, *Rukovodstvo po staroslavianskomu iaziku*, Moscova, 1952, p. 375; Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)* [București, 1956], p. 48.

³ V. sl. *прѣкнѣти* s-a transmis în romînește sub forma *Precista* și nu *Preacista* (dar *Preacurata*). Cit despre verbe derivate cu *pre-* cu sensul de depășire a măsurii, ca în vechea slavă, am întîlnit cuvîntul *precurge* „a se revărsa” (GOLESCU, C. 80).

⁴ J. André, *op. cit.*, p. 142—143, compară folosirea superlativului sufixat și perifrazele: *bene, ualde, admodum* + pozitiv, cu superlativul prefixat (cu *per-*). El arată că, în genere, primul procedeu e mai răspîndit. Astfel, la Juvenal întîlnim 56 superlative sufixate și numai 2 cu *per-*; la Perseu nici un superlativ cu *per-*; la Petroniu, 107 superlative sufixate, 7 adverbe + pozitiv (*satis, ualde, plane*) și numai 2 cu *per-*; la Apuleius (*Metamorfoze*), 362 superlative sufixate și numai 19 cu *per-*.

⁵ Încercările latinistilor de a forma astfel de adjective par artificiale: *preplacutu* „foarte plăcut”: și mie *preplacutu este* adeptată (= îndreptată) *voia ta*; *prevechi* „foarte vechi”: *slovenii sînt o ghență prevechiă* P. MAIOR, *Dialogu*, în *LEX. BUDA*. 58.

⁶ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, 6416. De aceeași părere sînt și S. Pușcariu (vezi *Biata cumătră e departe*, în *Langue et littérature*, II, nr. 1, 2, p. 15), O. Densusianu și I. A. Candrea (CDDE, p. 155).

⁷ A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în *Bulletin Linguistique*, V, 1937, p. 109.

⁸ După modelul lui *prelung* (de unde și *prelungi*) s-a format și *prelarg* în expresia *în prelarg* „în cuprinsul, în prelargul”.

⁹ După CDDE (p. 154): *prelungi* < *perlongare*. I. A. Candrea renunță mai tîrziu la această etimologie și consideră pe *prelungi* format de la *prelung* (CADE, s.v. *prelung*).

II. Pe lângă valoarea de intensificare a gradului adjectivelor, prefixul v.sl. *прѣ-* a pătruns în limba română sub forma *pre-* și cu alte sensuri:

A. Repetarea acțiunii în urma căreia se obține, de obicei, un alt obiect decât cel inițial. Cu acest sens amintim verbele: *preface* „a da unui obiect o formă sau un conținut nou”¹ (după v.sl. *прѣтворити*): *apa-n vin s-a prefăcut* ȘEZ. V 123; după *preface* s-a format și *prelucra* „a modifica forma, constituția unui material pentru a obține alte materiale”: *a prelucra materia primă în fabricate* (sensul mai nou de „a ajuta prin lămuriri la însușirea unei învățături”, calc după rus. *непепомань*); *preschimba*: *luna lunecă ... preschimbată în fecioară* EMINESCU, O. I 142². Numai rareori verbele din categoria de mai sus arată „înnoirea” și nu „transformarea unui obiect în altul”, *a preînnoi* (și în forma *prenoi*) „a restaura, a renova”: *palatele ... prenoite de Constantin Vodă Brîncoveanu* ODOBESCU, II 425³.

Prefixul *pre-* cu valoare de repetare a acțiunii se întâlnește în numeroase cuvinte regionale (influență slavă recentă, în special sîrbo-croată)⁴: *prefrige* (Ban.), „a distila a doua oară”: *am băut și rachie de-a lor, de trei ori prefriptă* C. IRINEU, *Scrisori bănățene*, Ed. Cultura națională, 17; *prefrămînta* (Olt., Tr.) și *presuci* (Ban.), „a frămînta aluatul”⁵; *preturna* „a turna din nou” (*a preturnat clopotul* la TDRG).

B. Schimbarea poziției unui obiect, trecerea lui dintr-un loc în altul⁶: *preda* „a da cuiva în primire un obiect, a transmite” (<v.sl. *прѣдати*), *prelua* „a lua în primire” (ca sens, apropiat de *preda*; calchiază germ. *übernehmen*)⁷, *prenoi* (regional) „pritoci”, *prepune* (numai sensul de „a traduce”; calc după v.sl. *прѣложити*), *presădi* „a scoate dintr-un loc și a planta într-altul” (<v.sl. *прѣсадити*), *prescrie* (numai sensul de „a copia”; calc după v.sl. *прѣписати*): *un cîntec pe care-l știa tatăl meu pe de rost îl și prescrisesem eu* NEGRUZZI, I 162.

III. Astăzi, sensul cel mai răspîndit al lui *pre-* în limba română este cel de anterioritate. La baza acestui înțeles se găsește prefixul latin *prae*⁸. Este posibil ca la întărirea acestui sens să fi contribuit și

¹ CDDE, s.v. *face*.

² A schimba (față de a preschimba) înseamnă „a înlocui un obiect cu altul de același fel”: *le schimbă* [porumbelilor] *apa* PAS, Z. I 130.

³ La DOSOFTEI, v. s. apare forma *prenaște* „a se naște din nou” (*cînd fu de trei ani se prendăscu, luînd sfîntul botez*), cuvînt format de autor.

⁴ Tot datorită influenței sîrbo-croate se explică derivatele cu *pro-* cu valoare de repetare a acțiunii. În legătură cu aceasta, acad. E. Petrovici arată că: „În serbo-croată există un prefix verbal *pro-*, dar acesta are cu totul alt sens. În alte graiuri românești din Banat acest prefix are forma *pre-*, în altele *preo-*, de exemplu *preofac*. Din acest *preo-* s-a dezvoltat *pro-* din Almăj. *Preo-* s-ar putea datora unor forme sîrbești ca: *preobraziti* „a transforma”, *preobući* „a se îmbrăca altfel” (E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, în *Anuarul arhivei de folclor*, III, 1935, p. 3).

⁵ *Presuci* mai are și sensul „a înseila”, ALR I 525/284.

⁶ În vechea slavă *прѣ-* indică repetarea acțiunii, schimbarea poziției etc. (L. Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 373—374).

⁷ Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, București, 1947, p. 206.

⁸ Limba română n-a mai păstrat celelalte sensuri ale lui *prae-*: „extremitate, capăt”: *praecordium*, *praesecco*; „superioritate”: *praepotens*.

prefixul v.sl. *прѣдъ-* „înainte” care a pătruns o dată cu unele calcuri (*preconvîntare* după v.sl. *прѣдъсловниє*).

În textele vechi, sensul de anterioritate al lui *pre-* este puțin răspîndit: *prepune* „a pune înainte”¹ (< lat. *praeponere*): și *le vei prepune* [cuvintele acestea] *înainte a fiilor tăi* BIBLIA (1688), la TDRG; *prepozit* (< lat. *praepositus*) „șef, comandant” (Dosoftei).

Într-o epocă relativ recentă, vechiul prefix *pre-* „înainte” (< lat. *prae-*) a fost întărit — devenind productiv — de prefixul francez *pré-* (< lat. *prae-*), pătruns în limba română atît prin împrumuturi, cît și prin calcuri (*pretinde* < fr. *prétendre*); de asemenea și prin calcuri și împrumuturi din latină (*presta* < lat. *praestare*; *pregăti* după lat. *praeparare*; *precum-păni* după lat. *praeponderare*), din germană (*preziud*, calc după *Vortag*²; *prenota*, după *vormerken*).

Din punctul de vedere al anteriorității distingem sensurile:

a) Anterioritate spațială: (subst.) *premlar*, *prenume*; (adj.) *prepalatal*.

b) Anterioritate temporală: (subst.) *preistorie* „istoria epocii primitive, dinaintea epocii despre care avem documente scrise”; *preromantism* „curent literar din veacul al XVIII-lea care a deschis drum romantismului”; *preseară* „seară din ajun”: *preseara anului nou* (TEOFIL FRÎNCU și GEORGE CANDREA, *Romîni din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, 121); *preziud* „ajun”: *în preziua plecării* VLAHUȚĂ, O. A. 134, *împodobise din preziud un cap mare de porc* DELAVRANCEA, S. 182; (adj.) *precapitalist*, *prefabricat*, *prematuro*, *pretimpuriu*; (verbe) acțiunea de a preceda: *preda* „a da dinainte”: *La catană așa-i predat*, *Să moară moarte împușcat* DENSUSIANU, T. H. 36³; *prefigura* „a schița ceva înainte de executarea propriu-zisă a obiectului”.

Cu o valoare apropiată de cuvintele de mai sus este și *pre-* din următoarele exemple: *preîntîmpina* „a lua măsuri de precauție pentru a înlătura ceva care ar putea să se întîmple”⁴, *prevedea*⁵ „a deduce mersul evenimentelor viitoare din unele evenimente prezente”, *preveni*, *prevesti*, *prezice* „a spune dinainte ce se va întîmpla”.

Observație. În unele cazuri, sensul de anterioritate temporală al prefixului *pre-* mai greu de sesizat. Ne referim la cuvinte ca: *premlitar* (în armata burheză) „tînăr care urmează o anumită pregătire militară înainte de a fi încorporat”; *preșcolar* (adj. și subst.) „copil mai mic (înainte) de vîrsta școlară”; *prejudecată* (mai vechi *prejudef*) „părere greșită formată înainte de a fi judecat temeinic un lucru”.

c) Superioritatea, dominarea, insistența: *precădere* „întîietate”; *precum-păni* „a avea mai multă greutate, influență” (calc după lat. *prae-*

¹ Celălalt sens al cuvîntului *prepune*, și anume „bănuî”, era mult mai răspîndit (azi regional). De la acest verb s-a format și substantivul *prepus* „bănuială”: *deci fiind multe prepusuri la împărăție* NECULCE, CR. I 203.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 206.

³ Probabil că într-o epocă mai veche s-a spus: *asa mi-a fost predat* pentru *asa mi-a fost dat* „asa mi-a fost sortit.”

⁴ La Caragiale e atestat cuvîntul *preconta* „a avea în perspectivă”: *e netnsurat dar precontează pe una Didina Mazu* CARAGIALE, T. II 121.

⁵ *Prevedea* apare și în textele vechi (cuvîntul din limba contemporană este o creație recentă) cu acest sens: *Adam prevăzîndu-și sfîrșitul, chematu-și-au muierea* N. COSTIN, în LET. I 42.

ponderare): *precumpănea arșița ucigătoare a cerului înflăcărat* HOGAȘ, DR. M. II 3; *precovârși* „precumpăni”; *predomina* „a se ridica deasupra altora, a stăpîni” (< fr. *predominer*); *predomni* (cale după *predomina*): *în acești oameni predomină calculul* MAIORESCU, CR. I 122; *preocupa* „a fi absorbit de ceva în mod deosebit”; *pretinde* „a cere ceva în mod deosebit”.

În ce privește noțiunea de anterioritate trebuie să arătăm că există o unitate între ideea propriu-zisă (exprimată prin cuvîntul de bază) și cea anterioară ei (exprimată prin cuvîntul derivat cu *pre-*). Astfel, după epoca *precapitalistă* urmează orînduirea *capitalistă*; *premierul* trebuia să devină *militar*.

Există însă unele derivate care din acest punct de vedere au un caracter deosebit. Mă refer la verbele care înseamnă „a avea intuiția unui eveniment înainte de a se întîmpla”: *preîntîmpina*, *prevedea*, *prezice* etc. Ele se deosebesc de restul cuvintelor care arată a n t e r i o r i t a t e a deoarece :

a) Anterioritatea trebuie privită nu în raportul cuvîntul de bază —derivat (ca de exemplu *preîncălzi* — *a încălzi*), ci derivat—alt cuvînt (*prezice* nu e anterior față de *a zice* ci față de „aparitia unor evenimente viitoare”).

b) Nu există o unitate între derivat și cuvîntul de bază (mai exact între noțiunile pe care le exprimă). După acțiunea de „a preîntîmpina (ceva)”, nu urmează acțiunea de „a întîmpina”, ci acțiunea de „a înlătura” ceea ce *preîntîmpinăm* (după *preromantism* urmează însă *romantismul*).

În ce privește formațiile recente cu *pre-* și care exprimă anterioritatea (*preexista*, *presimți*, *pretinde*), se naște întrebarea : se poate vorbi aici de existența prefixului *pre-* sau aceste cuvinte au fost luate de-a gata din limba franceză¹ (*présentir*, *prétendre*, *préexister*)? Socotim că în numeroase cuvinte de acest fel, *pre-* are valoare de prefix, deoarece el nu este sudat cu cuvîntul următor. În acest sens, ne bazăm pe următoarele :

1. Cele mai multe cuvinte noi cu *pre-* sînt calcuri sau semicalcări (dacă socotim pe *pre-* împrumutat), iar calchieria presupune că vorbitorul are viu în minte fiecare element purtător de sens al cuvîntului.

2. Cuvinte ca de exemplu fr. *prétendre* au pătruns și s-au impus în limba romînă sub forma *pretinde* de conjugarea a III-a² și nu *pretenda*, de conjugarea I (ca de exemplu *prévaloir* > *prevala*, unde nu se simte prefixul) sau *pretendi*, de a IV-a, deși ultimele două conjugări sînt cele mai productive (la fel fr. *prédisposer* > rom. *predispune* și nu *predispoza*).

Cei care au calchiat (sau cel care a calchiat) acest cuvînt au asociat pe *pre-* la verbul *tinde*, cuvînt vechi în limbă.

3. Numeroase formații noi cu *pre-* n-au corespondente în franceză (sau în altă limbă) : *prefeudal*, *premier* etc.

¹ Multe derivate au apărut pe teren românesc, și nu ca împrumuturi din franceză : de exemplu *premat* nu provine de la fr. *prématuré* (CADE, s.v. *premat*), ci e format probabil în limba romînă. Într-adevăr cuvîntul de bază e vechi în limbă (sub forma *mator* < v. sl. *МАТОРЪ*, latinizat *matur*); există de asemenea numeroase formații asemănătoare.

² Formele *pretanderisi*, *pretinderisi* (și eu știu că *pretanderisește* a fi mai cu dragoste decît mine ALECSANDRI, T. III 1233) nu s-au menținut. În opera lui Negruzzi apare *pretinde*.

Este posibil ca multe din valorile lui *pre-* arătate mai sus să fi apărut pe teren românesc. Mă refer de exemplu la sensul de împrăștiere, risipire (vezi p. 8). Deși acest sens îl au și unele derivate latinești cu *per-*, nu s-a transmis totuși nici un cuvînt cu acest înțeles din latină în romînă¹.

Pe teren românesc este posibil să fi apărut atît valoarea de intensificare, cît și aceea de slăbire a acțiunii verbului.

IV. În unele derivate, *pre-* are rolul nu numai de a exprima dominația, insistența, ci intensifică chiar acțiunea verbului exprimat prin cuvîntul de bază : *precumpăni* (față de *cumpăni*), *precovârși* (față de *covârși*)².

Deși apare în numeroase cuvinte noi, valoarea lui *pre-* de intensificare a acțiunii verbului nu e recentă. Aceasta o dovedesc unele cuvinte din poezia populară ca *previnde* : *să te vînd, să te prevînd* DENSUSIANU, T. H. 296; *prejunghia* : *Acolo junghie, Acolo prejunghie* MARIAN, NA. 371³.

V. Opusă intensificării este valoarea lui *pre-* de slăbire a acțiunii verbului, în cuvinte de felul lui *pregusta*⁴ „a gusta foarte puțin” : *codănacele numa-l pun pe limbă* [rachiul], *abia-l pregustă* TDRG, s.v. *pregusta*, expr. *nici cît să te pregusti* „foarte puțin” (ZANNE, P. IV, 98)⁵. Tot opus intensificării, mai degrabă opus duratei, este *pre-* din *prerupe* (învechit) „a face să înceteze pentru un moment”⁶ : *prerupînd* [cuvîntul craiului] *zise cu mirare* TDRG, s.v. *prerupe*, în unele cazuri și *precurma* : *melodiosa sa cîntare ... pe care o precurmă din cînd în cînd cristeiul* NEGRUZZI, I 19. În cele mai multe cazuri însă, *precurma* și *curma* au aproape același sens :

[Sub domnia lor] *intrigile grecilor se precurmară* (= încetară) și *boierii stăpîniră țările în pace de dînsii*. BĂLCESCU, la TDRG, s.v. *precurma*.
E mai bine să *curme* (= înceteze) *discuția*. SADOVEANU, P. M. 232.

Din cele de mai sus se observă că *precurma* are aproape același sens cu cuvîntul de bază *curma* (ca și *prenumăra*, socotit cale după v. sl. *прнчнстн*, față de *număra* „a se pune la număr, a se socoti”). Datorită faptului că prefixul n-are un înțeles clar în derivatele de mai sus, limba contem-

¹ *Preșira* nu e de la lat. *perfilare* (*Dacoromania*, IV, 1925, p. 710), ci este un compus parasintetic de la *fir* (CADE, s.v. *preșira*). Uneori apare și în forma *preșira*, contaminare între *rășira* și *preșira*.

² Este posibil ca aceeași valoare să aibă *pre-* și în *preveghea* (față de *veghea*) și poate în *preumbla* (față de *umbla*).

³ S-ar putea întîmpla ca aceste cuvinte să fie formații impuse de necesitățile versificației.

⁴ Am întîlnit cuvîntul *pregusta* cu sensul de „a se dedulci” : *auzi dumneata nepoate înșelegere într-o vacă și un șarpe. De-ai aia ciică cresc așa mari unele tighioane, unde apucă de se pregustă* la de-alde astea. SEZ. XXIV 26.

⁵ În vechea slavă prefixul *прн-* avea sensul de „apropiere, atribuire”. Este posibil ca v. sl. *прн-* să fi avut un rol în formarea lui *pregusta*, dacă ținem seama de faptul că *pregusta* „a gusta puțin” înseamnă de fapt „a apropia (ceva) de buze”.

⁶ După unii (CADE, s.v. *prerupe*) *prerupe* ar proveni de la lat. *perrumpere*. Se poate însă ca *prerupe* să fie un calc după v. sl. *прѣсєкати*, după cum nu este exclusă posibilitatea de a fi un cuvînt format pe teren românesc, fără un model străin.

porană folosește (în acest caz) mai cu seamă formele fără *pre-*. Este o situație inversă față de acele derivate al căror sens s-a rupt cu totul de cuvântul de bază: *prelinge* față de *linge*, *presăra*—*săra*, *pretinde*—*tinde*, *preveni*—*veni* etc.

*

În cele arătate mai sus, se observă că unele sensuri ale lui *pre-* se pot explica prin etimoanele acestui prefix, altele, prin evoluția lui pe teren românesc. Fără studiul istoric al prefixului *pre-* nu pot fi cunoscute nici valorile lui, nici celelalte probleme legate de *pre-*¹.

Faptul că la baza sensurilor lui *pre-* se găsesc mai multe prefixe latine și vechi slave este o nouă confirmare a tezei acad. Al. Graur despre etimologia multiplă, deoarece în istoria unui cuvânt „se împletesc fapte numeroase care fac ca, pe lângă cuvântul luat pentru etimologie, în dezvoltarea cuvântului studiat să mai intervină și alte cuvinte din aceeași limbă sau din alte limbi”².

Sensurile lui *pre-* în raport cu alte prefixe

Prefixul *pre-* are sensuri apropiate de ale prefixelor *trans-*, *răs-*, *între-*, *re-*, *ante-*.

Astfel *pre-* din *presădi* are sensul lui *trans-* din *transplanta*, dar și al lui *răs-* din *răsădi*. Apropiat de *răs-* e *pre-* din *presuci* „răsuci”: *cu colții ieșiți, ieșiți presuciți* PĂSCULESCU, L. P. 41, 136 și *prefira* (= *răsfira*). De asemenea, *pre-* din *preschimba*, *preînnoi* este sinonim cu *trans-* din *transforma*. *Pre-* din *prerușe*, *prevedea*, *prezări*: *a doua năvală de fum acoperi o parte din oștile dușmane și, în adevăr, în curînd începu a se prevedea prin el, ca printr-o pînză rară, îmbulzeala căzăcimii* SADOVEANU, O. VII 11, are sensul lui *între-* din *întrevedea*, *înterupe*, *întrezări*.

În ce privește *pre-* din *preface*, *preînnoi*, are un sens oarecum apropiat de *reface*, *reînnoi*. Totuși, în timp ce *preface* înseamnă „a face dintr-un anumit obiect alt obiect”, *reface* are sensul de „a face un lucru din nou și mai bine”³.

Pre- cu sensul de anterioritate se apropie de *ante-*: *preistoric*—*antediluvian*; *prerevoluționar*—*antebelic*; *preceas*—*antemeridian*. Apropierea dintre *pre-* și *ante-* se observă și în faptul că unele derivate folosesc cu același sens ambele prefixe: *premergător*—*antemerător* (în ultimele exemple, cuvântul de bază nu este în românește de sine stătător). Există totuși o oarecare deosebire între *pre-* și *ante-*, deoarece ultimul exprimă mai exact sensul de „anterioritate temporală”, în timp ce primul nu fixează momentul, fiind mai general (de exemplu *antemeridian* arată precis momentul, pe cînd *preziură*⁴ poate fi cu două zile înaintea unei anumite date și nu chiar în ajun).

¹ Este caracteristică poziția Rosaliei Brøndal care, mergînd pe o linie antiistorică, nu reușește să clarifice numeroasele probleme legate de prefixul *s-* în italiană (Vezi R. Brøndal, *La signification du préfixe italien s-*, în *Acta linguistica*, II, 1940, p. 4.)

² Acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 26.

³ *Preînnoi* a devenit (mai nou) *reînnoi*, pentru că *pre-* avea sensul de „a reface”, nu de „a preface”.

⁴ *Anteziură* ar putea fi socotit mai exact un calc după germ. *Vortag*.

Productivitatea prefixului

În vechile texte românești (îndeosebi în scrierile bisericesti), întîlnim un mare număr de cuvinte derivate cu *pre-* (mai cu seamă cu *prea-*), multe din ele fiind împrumuturi sau calcuri după vechea slavă. Un mare număr dintre ele s-au pierdut, altele însă au intrat în limba literară.

Pentru a putea stabili gradul de productivitate al prefixului în limba română contemporană, trebuie să avem în vedere următoarele fapte:

I. Dintr-un număr de 128 de cuvinte¹ cu prefixul *pre-*, vii în limbă, multe sînt formații recente. Numărul cuvintelor cu *pre-* este mai mare decît cel al derivatelor cu prefixe apropiate ca sens (*răs-* 40—50 de cuvinte, *ante-* numai 10).

II. Derivate cu *pre-* se formează și astăzi sub ochii noștri, ca de exemplu *preabecedar* (vezi *Lecturi pedagogice*, București, 1956), *precomandă* (*buletin de precomandă*), *precorectură*, *preatomic* (*era preatomică*).

III. Între *pre-* și alte prefixe apropiate ca sens (de exemplu *ante-*) limba preferă pe *pre-*.

Chiar și acolo unde limba are de ales între două neologisme, cu *ante-* și *pre-*, se preferă uneori ultimul: *prenupțial* și nu *antenuțial* (deși în franceză se găsesc ambele forme: *prenuptial* și *anténuptial*). Aceasta se explică prin faptul că *pre-* nu e simțit livresc ca alte prefixe (de exemplu ca *ante-*²).

IV. Dacă am alătura prefixul *pre-* unor cuvinte (de exemplu *fierbe*) am avea impresia că derivatele (*prefierbe*) sînt formații firești, existente în limbă.

Cauzele productivității acestui prefix:

A. Prefixul *pre-* are un mare număr de valori lexicale.

B. Unele sensuri ale lui nu se mai găsesc și la alte prefixe.

C. Prefixul *pre-* poate intra în componere cu numeroase părți de vorbire: substantiv, adjectiv, verb, în timp ce alte prefixe, de care se apropie ca sens, formează mai greu derivate cu unele părți de vorbire (de exemplu *ante-*, cu verbe).

D. Etimologia multiplă a prefixului *pre-*.

E. Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au menținut și în alte limbi romanice, de unde au pătruns în română prin calc și împrumut.

*

Din cele de mai sus rezultă că prefixul *pre-* în limba română apare atît în cuvinte vechi, cît și în cuvinte recente. În prima categorie, *pre-*

¹ Ne referim la cuvintele înregistrate în dicționare și în fișele personale.

² *Pre-* e atît de sudat cu cuvîntul de bază, încît își pierde uneori sensul propriu în cuvinte derivate. Astfel în propoziția: *fără să prejudec lucrul înainte* (A. Pann), autorul folosește și adverbul *înainte* pentru a indica anterioritatea, deși acest sens este indicat de prefixul *pre-*. În graiuri se întîlnește o situație oarecum asemănătoare: *il preface al doilea* („distilează rachiul a doua oară”) ALR I 252/876, în care, deși *pre-* are sensul „a face din nou”, se mai adaugă după verb și *al doilea*.

a pătruns o dată cu cuvinte latine, vechi slave; pe teren românesc s-au format fie unele calcuri după latină, veche slavă, fie o serie de derivate independente de alte limbi.

În ceea ce privește derivatele recente cu *pre-*, acestea sînt în cea mai mare parte calcuri¹ după latină (după *praeparare* s-a format *pregăti*), franceză (după *prédire*, *prezice*), germană (după *übernehmen*, *prelua*²). Unele cuvinte recente s-au format pe teren românesc fără vreun model străin (*precădere*, *premitar* etc.).

Valorile prefixului *pre-* sînt multiple. Ele indică durata, extinderea, schimbarea poziției unui obiect dintr-un loc în altul, repetarea acțiunii, anterioritatea temporală, spațială, superioritatea, dominarea; de asemenea, în unele cazuri poate intensifica, în altele (mai rar), slăbi acțiunea verbului. Toate acestea sînt sensuri lexicale. Poate fi vorba de vreo valoare gramaticală a prefixului *pre-*?

Pe lângă sensul lexical, este posibil ca *pre-* să aibă și o valoare gramaticală în cazuri în care exprimă repetarea unei acțiuni³, durata, ideea de momentan, extinderea, valori importante dacă ținem seama de faptul că „în românește nu există o categorie morfologică a aspectului, decît doar în cazul verbelor *a dormi* (acțiune imperfectivă) — *a adormi* (acțiune perfectivă). Categoria aspectului e exprimată în românește sau prin mijloace lexicale (*a umbla*, acțiune nedeterminată, *a merge*, acțiune determinată), sau prin mijloace sintactice, adică cu ajutorul unui verb ajutător (*moare*, perfectiv, momentan, *trage să moară*, imperfectiv, durativ, *începe să plouă*, momentan)⁴.”

Deși *pre-* are etimologii și sensuri multiple, nu putem considera totuși că avem mai multe prefixe. Oamenii în general nu au conștiința originii diverse a prefixului. Chiar și pentru lingvist e greu să vadă dintr-o simplă privire căreia etimologii îi corespunde *pre-* dintr-un anumit cuvînt derivat. După cum sensurile unui cuvînt pot avea etimologii diferite, fără ca să avem a face cu mai multe cuvinte, la fel și *pre-* este un singur prefix, cu sensuri și etimologii multiple.

¹ În ceea ce privește calcurile recente distingem două situații: 1) derivatul e nou, cuvîntul de bază e vechi (*pretinde—tinde*, *preveni—veni*, *prezice—zice*); 2) derivatul și cuvîntul de bază sînt noi (primul calchiat, al doilea împrumutat: *preceda—ceda*).

² Este posibil ca *preziua* să se fi format independent de germ. *Vortag*.

³ Prefixul *re-*, recent în românește, are valoarea esențială de a arăta repetiția (vezi acad. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, II, p. 17 și J. Léger, *A propos du préfixe re-*, în *Le français moderne*, 1956, vol. IV, p. 286).

⁴ *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 254.

PREFIXUL RĂS- ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

GH. BULGĂR

Originea și sensurile prefixului *răs-* au constituit obiectul unor cercetări lingvistice întreprinse în trecut spre a lămuri diverse aspecte generale ale derivării în limba romînă. Pentru a-l explica pe *răs-* s-au propus mai multe soluții, cercetîndu-se originea și sensurile celor mai importante derivate romînești în care apare acest prefix. Numărul acestor derivate discutate nu a fost mare; ca exemplificare sau ca material de discuție, în cursul analizării originii și sensurilor lui *răs-*, au fost citate pînă la 10—15 derivate dintre cele mai cunoscute și mai vechi în limbă.

O cercetare mai atentă a cuvintelor derivate cu *răs-*, folosind materialul bogat adunat pentru *Dicționarul general al limbii romîne* în manuscris (prescurtat în cursul acestui articol DA MS.)¹, cît și culegerile lexicale, unele glosare publicate pînă acum, pot duce la îmbogățirea și precizarea datelor despre originea și sensurile lui *răs-*.

Dar înainte de a duce mai departe analiza problemei, e necesară o scurtă trecere în revistă a discuțiilor de pînă acum.

Despre originea lui *răs-*

Ca în cazul lui *pre-*², părerile lingviștilor mai vechi despre originea lui *răs-* sînt împărțite. Diez, Meyer-Lübke, Philippide credeau că *răs-* derivă din *re-* latin. Al. Philippide³ susține că *re-* din *răsar*, *răstorn*, a permis extragerea lui *răs-* care apoi a intrat ca element de derivare în cuvinte ca: *răsfira*, *răstrînge*, *răzbuna*, *răzgîndi* etc. Acest prefix s-ar fi extins apoi și la *răspăr*, *răstîmp*, *răscrucă*.

¹ O primă redactare, veche, a acestui material se află în arhiva Institutului de lingvistică din București.

² Cf. studiul lui I. Rizescu, în volumul de față.

³ *Principii de istoria limbii romîne*, Iași, 1894, p. 101.

Tiktin, în cunoscutul său dicționar romîn-german, consideră pe *răs-* ca element de origine slavă, provenit din v. sl. *ras-*.

O. Densusianu¹ a emis părerea dublei origini a lui *răs-*: pe de o parte moștenit din lat. *re- + ex-* în cuvintele: *răzbuna, răscumpăra, răzgîndi* și, poate, *răsfăța*; pe de alta, provenit din v. sl. *ras-* (*pac-*) o dată cu numeroasele cuvinte în care acest prefix e evident: *răsădi* (< *расадити*), *răzbi* (< *разбити*), *răzvrăți* (< *развратити*), *răsuci* (< *расоукати*) etc.

La aceste păreri trebuie adăugată și aceea a lui M. Auerbach², care l-a pus pe *răs-* în legătură cu un *res-* romanic (< *re- + ex-*). Acest prefix *res-* ar fi, după el, destul de răspîndit în limbile romanice, avînd sensul de repetare, întărire. Autorul citează cîteva exemple de derivate cu acest prefix; în franceza veche: *reslaiser, resmerveiller, resluminer, se resmouvoir, resprouver, resboner, resclarcir, resvigorer*; în italiană: *rispremere, rischiarare, risvegliare*; în spaniolă: *resbalar, resfriecer*.

Meyer-Lübke însă, în *Romanisches etymologisches Wörterbuch*³, nu discută un prefix romanic *res-*, nici nu tratează cuvintele de mai sus ca fiind derivate cu *re- + ex-*. Bineînțeles că situația din limba noastră nu se potrivește întocmai cu cea din alte limbi romanice. Ipoteza lui Auerbach n-a găsit sprijin nici la romanistii străini, nici la lingviștii noștri care în cercetările lor posterioare articolului citat din *Jahresbericht* n-au pomenit niciodată de apropierea lui *răs-* de un *res-* latin.

Încercarea de a explica originea lui *răs-* printr-o dublă proveniență, latină și slavă, pornea de la faptul că derivatele cu acest prefix sînt și vechi și numeroase, unele avînd sensuri multiple în limba romînă. În derivatele romînești întîlnim atît sensurile specifice lui *re-* latin cît și pe cele fundamentale ale v. sl. *ras-*. Și, deși nici un derivat romînesc cu *răs-* nu se sprijină direct și nemijlocit pe un derivat latin cu *re- (+ ex-)*, avînd în vedere sistemul sensurilor prefixului romînesc, cercetătorii care, sporadic, s-au ocupat de *răs-* s-au oprit mai ales la ipoteza emisă de O. Densusianu, citată mai sus, a dublei origini a lui *răs-*. De unde derivă însă acele sensuri⁴ ale lui *răs-* despre care au pomenit unii cercetători?

În vechea slavă, *ras-* avea următoarele sensuri:

a) distribuire, împrăștiere; b) separare; c) extindere⁵. Celelalte sensuri ale lui *răs-*, mai ales cele de repetare, revenire la o stare anterioară, inexistente în vechiul prefix slav *ras-*, apar ca evidente în lat. *re-*. Vechile cuvinte romînești: *răzbuna, răscumpăra, răzgîndi* au primit probabil forma și înțelesul lor fundamental de la presupusele vechi derivate latine cu *re- + ex-*, neatestat însă. Este adevărat că *răzbuna* nu poate fi explicat numai prin v. sl. *ras-*, care nu avea sensurile multiple de azi ale lui *răs-*. Totuși referirea la *re + ex + bonare* e puțin convingătoare, cuvîntul acesta neexistînd nici în alte limbi romanice.

¹ *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 247.

² *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XIX—XX, Leipzig, p. 250 și urm.

³ Heidelberg, 1935.

⁴ E vorba de cele discutate pînă acum: extindere, intensificare, repetare.

⁵ Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879—1883, p. 413.

Prefixul *re- + ex-* nu apare clar în nici un derivat romînesc; materialul lexical nu atestă un astfel de prefix. Clar apare însă prefixul slav *ras-* în multe derivate romînești, mai ales că evoluția lui semantică a mers spre îmbogățire continuă. Acest fapt ne duce spre noi concluzii în legătură cu originea și sensurile lui *răs-*.

*

Limbile slave au dezvoltat, pornind de la cele trei sensuri ale v. sl. *ras-*, o nouă serie de sensuri ale acestui prefix. De pildă, în limba bulgară¹, *ras-* are 11 sensuri, care pot fi grupate în patru mari categorii: a) desfacere, împrăștiere, deplasare; b) intensificare, întărire; c) schimbare, transformare (în altceva); d) reducere, slăbire a acțiunii. Mai apar apoi și diverse alte nuanțe de sens, secundare².

În sîrbo-croată (în derivatele tratate în dicționarul lui Ristici și Kangrga, Belgrad, 1928) apar aceleași sensuri fundamentale. Pentru limba rusă, dicționarul lui Ușakov atestă pentru prefixul *ras-* 11 sensuri care, la fel, se grupează, într-un mod mai apropiat încă de situația din limba romînă, în patru categorii mari: a) răspîndire, împrăștiere; b) repetare; c) intensificare; d) negare a sensului cuvîntului de bază. Aceste dezvoltări de sensuri în limbile slave, cu care romîna a fost mereu în contact direct, n-au putut rămîne fără ecou în evoluția istorică a derivării romînești. Încă Densusianu a remarcat că vechiul *răs-* (< *ras-*, *pac-*) a dezvoltat și alte sensuri în derivate ca: *răspuțere, răscopt, răzunic* etc.³

Se poate deci presupune că în limba romînă s-a produs un proces semantic similar cu cel din limbile slave citate. Probabil sub influența acestor limbi, vechiul prefix *raz-* (*ras-*), luat din slavă, a dezvoltat în derivatele romînești cu *răs-* sensuri noi, aproape identice cu cele consemnate în lexicul bulgar, sîrbo-croat, rus.

Avînd în vedere o bogată serie de cuvinte cu *răs-* și țînînd seamă de faptul că nici un derivat romînesc cu acest prefix nu poate fi explicat printr-un cuvînt moștenit din latină (derivat cu *re- + ex-*), cred că *răs-* își are originea în v. sl. *ras-*, cu dezvoltarea ulterioară, paralelă, de sensuri noi, pe teren romînesc, probabil și sub influența limbilor slave din jur. Noi am luat de asemenea cuvinte din limbile slave, derivate cu *raz-*, avînd sensuri noi față de prefixul din vechea slavă: *răsplăti, răspopi*. Mai ales în epoca maximei influențe slave — epoca traducerilor religioase — au pătruns în vechile noastre cărți multe derivate cu *răs-*, adesea luate din textul slavon sau calchiate după un model slav. Multe derivate au fost formate cu un prefix *răs-* chiar pe teren romînesc, căci prefixul a fost simțit devreme ca element liber, cu sensuri destul de bogate.

În modul acesta, admitînd dezvoltarea nouă de sensuri multiple ale lui *raz-*, baza prefixului romînesc *răs-*, atît în limbile slave cît și în

¹ N. Gherov, *Rečnik bălgarskii iazk*, I—V, Plovdiv, 1895—1904.

² Trebuie deci corectată afirmația lui Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173, că *ras-* are numai sensurile de „distribuire”, „împrăștiere”, „analiză”.

³ *Op. cit.*, p. 247. Sub influența lui *РАСМЪЦАТИ* s-a format probabil *răzgdî*; cf. Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI—XII)*, București, 1954, p. 49.

limba română, apare clară explicarea lui *răzbuna* ca derivând din *răs-* + *bun*, fără ca, semantic vorbind, să fie nevoie să recurgem la un *re-* + *ex-* latin, neatestat în vreun derivat românesc (Densusianu singur notase un : *re-* + *ex-* + *bonare*).

Materialul de care dispunem (glosare la texte vechi, DA ms.) înregistrează rar, într-o fază veche a limbii, derivatele latine care după Densusianu au un *re-* + *ex-* : *răscumpăra*, *răzbuna*. Ele se pot explica prin *răs-* + *cumpăra*, *răs-* + *bun*. În *Psaltirea Scheiană* întâlnim *scumpăra* care ne duce, cum spune Tiktin, la un *ex-*. În legătură cu celelalte derivate pomenite, nu pot spune nimic de vreme ce atestările lipsesc, iar limbile romanice nu oferă material concludent pentru un prefix romanic *res-* (< *re-* + *ex-*).

Concluzia pe care am formulat-o mai sus în legătură cu originea slavă a lui *răs-* și cu dezvoltările de sensuri noi, se sprijină deci pe date clare, pe bogăția de derivate românești atestate din cea mai veche perioadă a literaturii noastre. Numărul mare de derivate cu *răs-* ne demonstrează faptul că acest prefix, devenind un element liber, cu mai multe sensuri decât cele remarcate până acum, a fost productiv în limbă.

Observații asupra sensurilor lui *răs-*

Au fost discutate de cercetătorii de până acum cel mult trei sensuri ale lui *răs-* : a) răspîndire, împrăștiere ; b) repetare ; c) intensificare. Problema acestor sensuri n-a fost analizată însă mai pe larg. Unii lingviști¹ consideră chiar că ultimele două sensuri pot fi tratate împreună și deci s-au ocupat doar de două sensuri ale prefixului *răs-*.

Bogata serie de derivate cu acest prefix trebuie sistematizată însă în mai multe categorii de sensuri și anume : a) împrăștiere, răspîndire, extindere, desfacere² : *răsfira*, *răsfîrînge*, *răsturna* ; b) intensificare, întărire în grad (foarte) mare : *răscocce*, *răscunoscut*, *răspuțeri* ; c) repetare, reluare : *răzda*, *răsciti*, *răscînta* ; d) aducere în altă stare : *răspopi*, *răzbuna*, *răscumpăra* ; e) negare, schimbare în sens invers față de înțelesul cuvîntului de bază : *răstălmăci*, *răspăr*, *răscloci* ; f) derivate în care *răs-* nu apare cu nuanțe clare, bine definite ; uneori aceste nuanțe sînt slabe sau de loc vizibile față de sensurile cuvîntului de bază : *răspieri*, *războli*, *răzdumica* (atestate mai ales în limba veche și în creația folclorică).

După cum se vede din exemple citate, *răs-* formează derivate de la verbe, substantive, adjective și adverbe. În analiza categoriilor de sensuri discutate în continuare, se vor întâlni mai ales exemple de derivate verbale și mai puține substantivale, adjectivale ori adverbiale.

★

I. Dintre toate sensurile acestui prefix, cel de împrăștiere, răspîndire, extindere este cel mai frecvent, formînd cele

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 207 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, VI, București, 1938, p. 70 — 71.

² Aici sînt concentrate deci toate sensurile fundamentale ale v.sl. *pa3-*.

mai multe derivate, poate și pentru motivul pomenit mai sus : cumulează cele trei sensuri de bază ale v.sl. *pa3-*. *Răsfira*, *răsfîrînge*, *răzleți* (*răzleți*), *răsturna*, cu bogata lor familie de cuvinte pot ilustra acest sens de bază al lui *răs-*. În multe contexte literare, *răsfira* e sinonim cu : „a desface”, „a desprinde”, „a se împrăștia”, chiar cu „a se revărsa”. Din textele vechi și din cele populare putem scoate cîteva exemplificări concludente. Un citat ca : *se sparse toate oasele mele* PSALT. 36 are ca sinonime, pentru verbul *a sparge*, în alte traduceri vechi, cuvintele : *se răsipiră* (Coresi), *se-mpărăștiară* (Dosoftel), *răsfirară-să* (Psaltirea Hurmuzaki)¹. Chiar în scriitorii clasici găsim exemple în care *răsfira* apare cu sensul general, vechi, de „desfacere” „împrăștiere” : *niște coame castanii ... se răsfirară peste umerii și pieptul lui înfirat* NEGRUZZI, I 21. Un sens figurat al lui „răsfira” apare în exemplul : *care lucru mai pre larg se va răsfira mai jos* P. MAIOR, IST. 12. Aici e vorba — cum precizează explicația din text — de sensul de „a răspica”, adică „a lămuri”, „a analiza”.

Deși azi, la o privire fugară, nu observăm îndată că *răs-* are înțelesul de : *desface*, *extindere*, în *răsfîrînge*, *răsturna*, unele citate literare ne duc în mod clar spre acest sens : *buzele răsturnate și răsfîrînte* GASTER, CR. I 350 ; *înaltă ... cu ochii negri, cu buzele răsfîrînte* BRĂESCU, M.B. 9.

În epoca literaturii vechi, acest prefix a fost folosit la multe cuvinte pentru a le imprima nuanțe de sens noi, caracteristice elementului originar slav : *răs(s)ări*, „a (se) risipi, a se împrăștia” : *s-au întîmplat acest zapis de s-au răsarit, ce va hi mai scris* LET. I 434. În DA ms. cuvîntul *răsări* e atestat și cu sensul de „a (se) despica”.

Mai întîlnim apoi alte derivate rare cu acest sens al lui *răs-* : *răssămăna*, „a împrăștia” : *răssămăna-voi în toate părțile* DOSOFTEI, PS. 313 ; (*răssămănarile*, în aceeași operă, e echivalent cu „răspîșii” p. 303) ; *răstăia*, „a izola, a înconjura” (NECULCE, în DA ms.) ; *răzbate*, „a pătrunde (adînc, pînă departe)”, dar și „a cutreiera”, „a colinda (încoace și încolo)” (DA) ; *răzbucni*, „a fișni, a se revărsa (violent, cu putere, pînă departe mult în afară)” (DA) ; *răzbuși*, „a străbate” ; *răsflecat*, „suflecat” ; *răscrăci*.

Note. 1. În textele vechi și populare, *răs-* apare uneori în concurență cu alte prefixe avînd sensul lui *des-*, de exemplu *răsfaca* : *în două părți să se răsfacă și să mă înghită* [pămîntul] LET. I Apend. 45 ; *răsfunda* : *brazdă neagră am răsfundat* POPOVICI, R. D. 146 ; *răspica* : *mtadrul vultur... cum falnic respică a soarelui rază* (la TDRG) ; *răsfîrîntat*, „desfrîntat” (BELDIMAN, în DA ms.).

Mai rar apare *răs-* în concurență cu *in-*, *re-* : *răstors*, „întors” : *pălării cu margenele răstoarse* IORGĂ, N.R.A.I 279 ; *răsprăștia*, „împrăștia” (TDRG) ; *răscurbat*, „recurbat” (o încercare de adaptare populară a unui neologism, GRECESCU, FL. 29). Faptul că *răs-* e vechi și popular a determinat înlocuirea lui *re-* (neologism) prin acest prefix, într-un cuvînt nou ca *răzvoluție*, „revoluție” (GANE, N. I 290)².

¹ Cf. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ed. critică de I. A. Candrea, II. textul și glosarele, 1916, p. 36/14.

² Sentimentul că *răs-* e un element liber i-a făcut pe unii autori vechi să indice chiar ortografic prefixul, scriînd : *răzsar*, *răssădi* (GASTER, CR. I 57, 325).

2. Din cele citate mai sus se vede că *răs-* cu acest sens de împrăștiere, extindere, creează mai ales derivate care se referă la spațiu. Dar el poate apărea și în cuvinte care se referă la timp: *răspointine*, *răzvechi* „străvechi”, *răznepot*, *răzbunic* (ă) „strănepot”, „străbunic(ă)” (SADOVEANU, N. F. 9). *Răzbunică* poate însemna și „femeie bătrână, babă” (TEODORESCU, P. P. 131).

★

II. Sensul de intensificare al lui *răs-* a putut apărea atît sub influența unor cuvinte slave care, ca derivate cu *pas-*, aveau acest sens, cît și ca o dezvoltare normală, pe teren românesc, din primul sens: o extindere, o împrăștiere adesea presupune un efort, se bazează pe o intensificare a faptului inițial. De altfel, se va vedea și mai departe că toate sensurile lui *răs-* derivă logic unul din altul, că între ele există o înlănțuire aproape firească, explicabilă semantic.

Potrivit celor spuse mai sus, *a răzda* putea fi derivat din *a da*, fie sub influența lui *раздавать*, fie prin alipirea lui *răs-* vechi, la *da*. A fost suficient să se creeze un număr restrîns de astfel de derivate pentru ca o bogată serie de derivate noi să poată apărea în cadrul lexicului românesc, pe baza unor cuvinte vechi. *Răs-* a ajuns să exprime în mod limpede o intensificare în: *răscoace* (*răscopt*), *răscunoscut*, *răzvădit*, *răspuțeri* (în limba veche și: *răsputea*, *răzbubui*, *răzbucuros* etc.)¹.

În textele mai vechi și mai ales în creațiile populare apar derivate, azi rare în limba literară comună, create pe teren românesc: *răzdumica* sau *răzdrumica* „a face fărîme”: *vase pre mare vînt tare le răzdrumică* DOSOFTEI, PS. 157, *el cetățile lor fărîmă și le răzdrumică* CANTEMIR, DIV., la TDRG; *răspierde* „a pierde totul, a prăpădi de tot, a dispărea fără urmă”: *și nice acmu nu te vei răspierde, nice va pieri numele tău* DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 243; *răsturbura* „a tulbura peste măsură”: [i]ngrozirile tale mă răsturburată DOSOFTEI, PS. 299; *răsfuga* „a goni tare”, „a împrăști de tot” (P. MAIOR, IST. 191); *răscăpăra* „a scăpăra tare”: *amu ... vîind răscăpără flăcăi* COȘBUC, AE. 161; *răzgudui* „a clătina puternic”: *un năpraznic talaz ... pluta-i răzguduite* MURNU, O. 89 (cf. 99); *răzmuia* „a muia tare”: *o ploaie și pămîntul să răzmoaie* ȘEZ. XVIII 204; *răzmii* „multe, nenumărate mii de ...” (CAMILAR, N. I 218); *răzmargine* „limită foarte depărtată” (COȘBUC, AE. 246).

Am mai înregistrat după DA ms. și alte derivate: *răzmînca*, *răsfulgera*, *răsfugi*, *răzbuzat*.

Traducerile religioase vechi, făcute după textele slavone, conțin derivate care copiau modelul slav; azi se folosesc numai cuvintele de bază din aceste derivate: *răslăbi* (< *раслабити*) „a pierde tăria, a se descuraja”: *fiule nu te slăbi de învățăturile Domnului, nice te răslăbi de ești oblicit* CORESI, E. 245. În familia acestui verb intră: *răslăbitură*, *răslăbit* „bolnav, paralic”, p. ext. „lipsit de curaj, care și-a pierdut încrederea”: *nice să fie răslăbit de suflet* CORESI, E. 504; *războli* (< *разболити*) „a cădea subit bolnav, a se îmbolnăvi pe neașteptate”: *vedea-te-vor și războli-se-vor oamenii* PSALT. 322; *cînd se războlesc, năzuiesc unii la alții, de-și întrebă leac* DOSOFTEI, V. S. 90, *s-au războlit Grigorie vodă și au murit* LET. II 226;

¹ Cf. *Prefixele superlative în limba română* de Rodica Ocheșeanu, în volumul de față.

răstopi (< *растопити*) „a se topi de tot, a dispărea”: *inima mi se vestejește ca o ceară, cînd se răstopește* DOSOFTEI, PS. 66.

Deși între aceste derivate și cuvintele de bază e adesea numai o deosebire de aspect, nuanța de intensitate a lui *răs-* apare clară în contextele citate.

Seria cea mai bogată de derivate cu acest sens al lui *răs-* o constituie cuvintele folosite în corelație cu baza derivatului; în această situație, *răs-* este productiv și azi, pentru că formațiile libere pot apărea oricînd, în contexte ca: *era bucuroasă și răzbucuroasă în sufletul ei să-l vadă urnit de acasă* CREANGĂ, P. 111; *bufnind și răzbufnind pre sărăcia o pofti să iasă* ISPIRESCU, L. 209; *îți cred și îți răscred* SBIERA, P. 237.

Aceste derivate fiind expresive, sînt create la nevoie de orice autor pentru a sublinia valoarea de superlativ a cuvîntului nou, valoare care apare tocmai din alăturarea derivatului și a cuvîntului de bază: *am citit și răscitit*; sau: *citat și răscitat* GAZETA LIT., 1957, nr. 14, p. 2.

Despre acest aspect al expresivității derivatelor cu *răs-* folosite în corelație cu cuvîntul de bază, a scris Ovid Densusianu în *Limba descîntecelor*¹, observînd că *răspieri* „intensifică pe *pieri*”; tot „întărire” exprimă și: *răzbate*, *răscrăpa*, *răzduce*, *rășîmpunge*, *răzbiera*, *rășșuiera*, *răstopi*². „Interesant pentru predilecțiunea de a întrebuița forme compuse cu *răs-* e începutul unui descîntec din Dolj: „Tu cuțite Răscuțite ... / Eu te înfing! Și te rășfig ... / Eu te-am înfipt! Și te-am rășfipt! / Tu să înfingi! Și să te rășfigi”. Densusianu mai citează și alte derivate, substantive și adjective, formate cu ajutorul prefixului *răs-*: *războjoci*, *răzmațe*, *răzdeochi*, *răzmirat*, *răsstrigare*, *răssec*.

Evident că limba poeziei populare a recurs la aceste derivate pentru a nuanța sensurile de bază ale cuvintelor simple cărora le-a adăugat prefixul *răs-* cu sensul de intensificare, întărire.

Notă. 1. Concurența cu alte prefixe superlative o întîlnim în unele derivate ca: *răscunoscut* „preacunoscut, arhicunoscut”; *răzbucuros* „preabucuros” etc. Deci în unele cazuri *răs-*, are, semantic vorbind... aceeași valoare cu *prea-*³.

Un exemplu aparte de întărire cu *răs-* (avînd sensul de superlativ, „prea”), ne oferă *răsrăsuci* (DA ms.), cu dubla prefixare a lui *suci*; în realitate *răs-* e vechiul prefix românesc, iar *răsuci*, cum am mai arătat, e luat probabil din slavă (*расоукати*).

2. Cînd corelația se face cu negativul cuvîntului de bază, derivatul cu *răs-* capătă o mai accentuată valoare de superlativ: e vorba de opunerea a două extreme, a două situații cu totul diferite: *Cum ti pita mai frumoasă Nici necoaptă, nici răscaptă* JARNIK-BIRSEANU, D. 119.

★

III. Sensul de repetare al lui *răs-* e strîns legat de cel precedent, de cel de intensificare; pentru a realiza o întărire a acțiunii, de multe ori se cere o repetare a acțiunii exprimate de cuvîntul de bază. În multe derivate putem vedea cum sensul de intensificare merge paralel

¹ În *Grai și suflet*, IV, p. 365—367.

² Autorul indică și izvoarele de unde a adunat aceste exemple (reviste, culegeri de literatură populară).

³ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 208.

cu cel de repetare : a citi și răscoli ; a zice și răszițe etc. În corelație cu elementul de bază al derivatului se pot forma nenumărate cuvinte noi, de uz familiar, adesea cu scop expresiv : a șuiera și răsșuiera (GASTER, CR. II 343) ; am zis și am răsziș, am stăruit GHEREA, ST. CR. I 305 ; Cuvinte ce-mi par aieva Că tot încă sună, sună și răsună în gândul meu HASDEU, R. V. 72 ; De multă voie bună Sună codrii și răsună COȘBUC, P. I 130.

Nu trebuie totuși să confundăm cele două sensuri ale lui răs-, de intensificare și repetare, și să considerăm că în realitate e vorba de un singur înțeles. Căci iată câteva exemple în care e clară valoarea de repetare a prefixului, valoare independentă de cea de intensificare : războțea „a primi din nou botezul ; a căpăta un nume nou” (RUSSO, S. 119) ; răsjudeca „a (se) socoti din nou, a cumpăni (mai bine) faptele” : cu mîntea sa răsjudicase drept ceea ce pe scenă judicase rău cu ochii și cu auzul ODOBESCU, S. II 537 ; răzvot „votare din nou” (DA MS.).

Note. 1. Unele derivate prezintă un cumul de sensuri, evident mai ales în creația poetică : Al lor cîntec rescîntînd¹, Drag îl duce la simfîre I. VĂCĂRESCU, P. 19 ; [Filomela] povestea cu-ntristare la Echo răsîntîtoare ALEXANDRESCU, la ȘĂINEANU, D. U. În aceste contexte răsînta, înseamnă „a relua un cîntec”, „a-l repeta”, dar și „a-l cînta mai tare, să se audă pînă departe” deci „a difuza”, „a răspîndi”. Iată cum sensurile de repetare, intensificare, exfindere interferează, potențînd expresia poetică.

2. Derivatele : răzgîndi, răzbate, răstălmăci, răsplăti cînd se află în corelație cu cuvîntul de bază, capătă un sens de repetare, diferit deci de cel obișnuit azi în limba literară ; eu te bat și te răzbat MAT. FOLK. 1612 (cf. CANTEMIR, HR. 81) ; m-am gîndit și răzgîndit ST. DOC. LIT. VI 253. La fel, în : am plătit și răsplătît cartea asta, răsplătîl înseamnă „am plătit mult”, dar și „am plătit de multe ori”.

3. În unele derivate s-a fixat un sens aparte, diferit de cel inițial care era unul de repetare ; într-un cuvînt ca răsfața² „a mîngîia pe față” „a dezmierda în mod repetat pe față pe cineva” (DA MS.), apoi mai tîrziu „a alinta” : cine-ș va netezi feciorul lui (ce se zice de-t va răsfața) PANN, în DA MS.

4. Pe lîngă interferența de sensuri pomenită la nota 1, putem reține, în cadrul discutării sensurilor acestui prefix, o interferență de prefixe răs- cu re- în derivate ca : răsări, răsufła, răsufłat, răsuna. Așfel de derivate au putut face pe unii lingviști să creadă că răs- < re-. Am arătat însă la început că în cuvintele vechi e imposibil de demonstrat prezența lui re- + ex- ; re- e mai mult un element neologic în limba romînă.

*

IV. Legătura dintre sensurile lui răs- poate fi urmărită și mai departe : reluarea, repetarea acțiunii poate însemna nu numai o simplă reeditare a faptului, ci și o schimbare a sensului cuvîntului de bază, un adaos semantic nou în conținutul derivatului. Acest lucru s-a putut vedea și la răs-fața, însă mai clară e schimbarea acolo unde derivatul capătă un sens de negare a înțelesului cuvîntului de bază. Avem în limba romînă

¹ Pentru a păstra aspectul latin al prefixului, textele mai vechi ortografiau uneori pe răs- cu res- : resplata scriitorului Curier de ambe sexe, II 371. Res- are înțelesul că un lucru oarecare e cu desăvîrșire prefăcut într-un fel oarecare, iară des- înțelesul că el e desființat (I. SLAVICI, Gramatica limbii romîne, I, Etimologia, Ed. Minerva, București, 1914, p. 157) ; porni în urma cirezii ce se rezlătise AGÎRBICEANU, S. P. 19.

² De familia lui țineau : răsfațaciune, răsfație, răsfațatură DA MS.

cîteva exemple concludente pentru a demonstra acest sens al lui răs- nediscutat pînă acum. În răspar inițial sensul apare atestat astfel : „contrar direcției firești a părului”, în unele exemple ca : începi a-l netezi pre spate și pre coaste în par și în răspar, ȚICHINDEAL, F. 331. De asemenea în răzgîndi, răspopi, răzdomni¹, acțiunea exprimată de derivat e contrară celei cuprinse în cuvîntul de bază.

Se mai pot da și alte exemple în care răs- apare ca un element de negare a acțiunii, folosit pentru a anula o acțiune și a da un sens contrar înțelesului exprimat de temă : răsconvinge² „a crede contrariul” : [într-o indicație scenică] aproape răsconvinsă CARAGIALE, T. I 88 ; răscloci „a dezbăra de clocit” (DA MS.) ; răsucăi „a desface, a elibera de cîntecul cucului, a scăpa pe cineva de o vrajă” (ibidem) ; a răstoarce „a răscumpăra, a da înapoi o lovitură” : am vrut să-mi răstorc cele trei lovituri CREANGĂ, P. 196.

Note. 1. Rar unele derivate cu acest sens al lui răs- pot apărea și în corelație cu cuvîntul de bază : Au început fel de fel de intrigi, tălmăcind și răstălmăcind misia comisiei GHICA, A. 565.

2. Corelația poate apărea și cu variantele sinonimice ale cuvîntului de bază : De-a doua oră socotind și răschitind... gîndul într-alt chip începu a i se pleca CANTEMIR, IST. IER. 215.

*

V. Apropiat de sensul prefixului latin re- este un alt sens al lui răs-, cel de revenire la starea anterioară. El exprimă tendința de a îndrepta o situație socotită ca nefavorabilă. Cu acest sens îl întîlnim pe răs- în răzbuna, răscumpăra. În primul verb observăm sensul etimologic de „a face din nou bun ceva, a restabili forma bună, dreaptă, care a fost tulburată, schimbată”, p. ext. „a însenina” : Cînd te vîd, badeo, la lună, Inima mi se răzbună HODOȘ, P. P. 85.

A răzbuna are o bogată familie în limba veche : răzbuneală „înseninare, lumină” (DA MS.) ; răzbun s.n. „liniște, pace, răgaz, odihnă”, (Transilv.) „vreme bună, senin”, p. ext. „voie bună, voieșie” : Să meargă și mîndrei scrum Să vadă că n-am răzbun BÎRLEA, B. I 47. Are și sens adjectival „bun, frumos” : vremea-i mîndră și frumoasă și răzbună și ploioasă T. PAPAĞAGI, M. 54.

În răscumpăra întîlnim de asemenea sensul fundamental de „a cumpăra iar (sau din nou) ceva vîndut, pierdut sau înstrăinat”, deci revenire la starea de posesor al unui lucru vremelnic pierdut, cum se vede mai clar în citatele din textele mai vechi : am vîndut-o [via] și Ursului logofăt și am răscumpărat-o și acum am vîndut-o dumisale giupînului Constantin Movilă (a. 1733) URICARIUL XXIV 440. Din familia de cuvinte a acestui verb fac parte : răscumpărabîl, răscumpărător, răscumpărătură (DA MS.).

În aceste derivate răs- nu mai exprimă nici unul din sensurile analizate mai sus. Într-o măsură oarecare sensul de revenire la starea veche, acțiune în folosul celui care o întreprinde, e înrudit cu sensul de repetare ; numai că în acest caz răs- din exemplele date indică

¹ Atestat la BARONZI, L. I 118.

² În corelație cu convinge poate însemna „a fi foarte convins”.

un rezultat nou, altul decât o simplă repetare a acțiunii exprimate de cuvântul de bază.

Notă. În unele derivate sensul lui *răs-* s-a tocit, încît cuvîntul nu mai păstrează decât semnificația elementului fundamental, vechi, intrat în structura derivatului: *răscumpărătura* înseamnă după DA ms. „lucru dobîndit prin cumpărare”, adică simplu „cumpărătură”.

*

VI. Exemplul citat mai sus ne duce spre cel din urmă sens al lui *răs-*, mai exact spre lipsa de sens a acestui prefix. În unele derivate, *răs-* nu aduce nici o nuanță nouă, clară. Mai demult, probabil că *răs-* a însemnat ceva în derivat, prefixul a fost folosit pentru a marca o schimbare de sens sensibilă. Atît în textele vechi cît și în cele mai noi, *răs-* apare uneori ca simplu element expresiv, uneori derivatul avînd aproximativ un sens identic cu cuvîntul de bază. O situație similară bănuiesc că au și alte prefixe (cf. *re-* din *resimți*). Iată cîteva derivate cu sensul șters al lui *răs-*: *acum lămuresc ușor tot ce era atunci mister, răstălmăcit în imagini* G. M. ZAMFIRESCU, SF. M. N. I 14; *tot ce-a venit să spuie și tot ce-a spus Ruscandrei, s-a fost răsplămădit în amarul gîndurilor astea* POPA, V. 50 (cf. și p. 156).

În exemplele citate, derivatele *răstălmăci* și *răsplămădi* nu au sensul obișnuit azi în limba literară; *răs-* nu modifică în mod sensibil înțelesul vechi al cuvîntului de bază, încît derivatele sînt aproximativ echivalente cu vechile cuvinte: „a tălmăci”, „a plămădi”. În primul citat, *răstălmăcit* poate fi interpretat prin sinonimele: „exprimat, expus, redat prin...”; în al doilea citat, *răsplămădi* e egal cu „a crea”, „a frămînta”, „a pregăti”.

În textele vechi, adesea copiind sau calchiind termenii slavoni, apar unele derivate cu *răs-* fără vreo nuanță de sens nouă: *răsjudecător* „judecător”: *răsjudecătorului de lucrurile cele mai de treabă a norodului creștinesc* LET. II 103; *răsgjudeca* „a judeca”¹; *răspiarde* „a pierde” (DOSOFTEI, la GASTER CR. I 243). Textele corespunzătoare vechi folosesc uneori derivatul cu *răs-*, dar mai des cuvîntul simplu, nederivat cu *răs-*.

În textele paralele (indicate în DA ms.) cuvîntul are ca echivalente: *piiarde* (PSALT. HURM.), *potreabă* (CORESI), *potrebeaște* (PSALT.). Din familia acestui verb e: *răspierdzare* (atestat tot la Dosoftei), care are ca echivalente: *perire* (PSALT.), *pagubă* (CORESI, PSALT. HURM.). *Războli* are, ca și precedentele, pe lîngă sensul de intensificare pomenit mai sus (la II), și sensul cuvîntului de bază, nemodificat prin prefixarea cu *răs-*, sensul de *a boli* „îmbolnăvi”. Așa apare la: CORESI, E. 426; VARLAAM, CAZ. II 24; DOSOFTEI, V. S. 90; M. COSTIN, la LET. I 236; NECULCE, CR. I 226; ȘINCAI, HR. II 93; și în textele populare: *războlit cu fața-n jos* PĂSCULESCU, L. P. 228; *răscumpăni* „cumpăni” (BARONZI, L. I 98); *răsămăna* „semăna”; *răsămănare* „împrăștiere” (PSALT.).

¹ Vezi Al. Rosetti, op. cit., VI, p. 212.

Derivatele romînești cu *răs-*, destul de multe în textele vechi religioase, au putut fi făcute sub influența unor cuvinte vechi slave, în care există de asemenea prefixul *pas-* (pac-). Faptul e evident și în glosarul lui I. A. Candrea la *Psaltirea Scheiană*: lui *răsămăna*, *răsfira*, *răsjudeca*, *răspîndi*, *răscruce* le corespund derivate v.sl. tot cu *pas-* (pac-).

Există însă multe derivate romînești cu *răs-* cărora nu le mai corespunde în vechea slavă un cuvînt derivat cu *pas-*; așa sînt: *răsări*, *răscumpăra*, *răstulbura*, *răspierde* (*răspierzare*). Alteori un derivat vechi slav cu *pas-* (pac-) nu mai este preluat de traducător: *pasogratkri* devine „a bogăți” în textul romînesc.

Aceste situații variate pot fi explicate prin faptul că derivatele romînești au apărut, în textele pomenite, fie sub influența unui model vechi slav (consemnat în textele existente sau existent în modelele pierdute, în tradiția textelor religioase, în formulele sacre etc.), fie că s-a recurs, pe teren romînesc, la *răs-*, devenit element liber, cu care s-au putut forma derivate oricît de multe. Așa se explică deosebirea și independența derivatelor romînești față de situația din vechea slavă. *Răs-* a fost, în textele vechi religioase, un element mult mai productiv decât este azi. Devenind un element liber, a căpătat apoi numeroase sensuri, iar pe lîngă sensurile clare, discutate, a fost folosit și ca element expresiv, cu rol de innoire (formală) a unor cuvinte, în structura cărora intră *răs-*.

Notă: 1. *Răs-* nu pare să aducă ceva nou în derivatele folosite în jocurile de cuvinte sau în creațiile populare minore: *Vă scad, vă răscad, Vă mut, vă răsmut* MAT. FOLK. 1612. Poate că nuanța de repetare e inclusă și ea în derivatele citate, contextul însă rămîne voit neclar în descîntece. Într-un alt exemplu, *răs-* apare și în corelație cu *in-*: *Nu coace, nu răscocae, Nu împunge, nu răspunge* DENSUSIANU, T. H. 281 (cf. și SEZ. XXII 26).

2. Mai pot fi amintite alte cuvinte în care *răs-* nu este analizabil și deci nu putem delimita precis sensurile acestui prefix (pentru că nu putem vedea clar etimologia acestor cuvinte): *răschidă* „ceartă, sfadă” (DA ms.); *răzlog* „despicătură (de lemn)” (*ibidem*); *răscheie* (*ibidem*); *răscăbușuri* „resturi de lemn” (*ibidem*); *răscăia* „a se lăți, a se întinde, a se umfla, a se desfășura” (ALEXICI, CLAUȘIANU, în DA ms.).

CONCLUZII

1. La baza prefixului romînesc *răs-* stă v.sl. *pas-*. În limba romînă *răs-* a dezvoltat sensuri noi față de cele fundamentale, restrînse la trei, din vechea slavă. Această dezvoltare de sensuri și derivate în limba noastră s-a putut produce sub influența dezvoltării paralele a aceluiași sensuri în unele limbi slave cu care limba romînă a venit adesea în contact; faptul s-a putut întîmpla însă și sub influența unor cuvinte vechi latine în care, formal, se poate vorbi de o apropiere a lui *răs-* de lat. *re-*.

2. Încă în primele atestări din textele vechi, *răs-* apare ca un element liber, capabil să formeze o serie bogată de derivate noi. În această situație prefixul a căpătat o largă întrebuintare și numărul lui de sensuri

e dublu față de cele discutate de cercetătorii de pînă acum : a) răspîndire — extindere ; b) intensificare ; c) repetare ; d) negare ; e) revenire la starea veche ; f) cu rol expresiv — cu valoare neutră (zero).

3. *Răs-* e mai frecvent în textele vechilor traduceri religioase (epoca slavonă, cînd influența limbii slave vechi e preponderentă) și în textele folclorice, în limba populară. Bogăția de sensuri, de unde și valoarea lui expresivă, i-a determinat o sporită valoare de circulație, mai ales în stilul familiar, în vorbirea populară. Azi situația în limba literară contemporană e alta : din cele 224 derivate înregistrate în DA ms. — multe aparținînd unor familii bogate de cuvinte (avînd la bază de ex. : *răzbuna, răscumpăra, răscoace, răsfrînge, răsturna, răsfața*), altele fiind doar derivate ocazionale — *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* a reținut circa 121 derivate, număr în care intră și formațiile libere, ca : *răzda, răsîntelege, răsjudeca, răsčiti* etc.

4. Productivitatea lui *răs-* constă astăzi în faptul că, fiind încărcat de sensuri și fiind simțit ca un element liber, prefixul poate forma derivate libere, oricît de numeroase — ca și *des-*, *stră-*, *ne-*, *prea-*, *în-*, *re-*, — pentru a imprima nuanțe noi, expresive, unor construcții familiare, ocazionale de cele mai multe ori.

PREFIXELE SUPERLATIVE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

RODICA OCHEȘEANU

Pentru a exprima cît mai sugestiv ideea de superlativ s-a recurs la procedee numeroase și variate. Expresiile folosite devenind însă cu timpul, prin deasa lor întrebuintare, prea slabe, se impunea găsirea unor procedee noi pentru a reda mai plastic ideea de superlativ. Unul dintre aceste procedee comun multor limbi este și folosirea prefixelor superlative. Întrebuintate inițial pe lingă adjective și adverbe, aceste prefixe se alătură apoi și substantivelor și verbelor pentru a marca intensificarea.

Limba latină și vechea slavă, ca și limbile romanice și limbile slave moderne, au folosit din plin acest mijloc de intensificare. Și limba romînă a întrebuintat prefixele superlative pe lingă adjective, adverbe, verbe și chiar substantive. După momentul cînd au intrat în limbă, le grupăm în prefixe vechi : *arhi*¹, *baș-*, *prea-*, *răs-* (*răz-*), *stră-* și prefixe noi : *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-* și *ultra-*.

Prefixe vechi

arhi-

Arhi- (de origine greacă, derivă din radicalul verbului ἀρχω „a fi cel dintîi, a merge în frunte, a comanda”) apare în limba romînă în cuvinte relativ vechi ca *arhiepiscop* : în zilele *arhiepiscopului Ghenadie CORESI*, E. I/4 ; *arhidiacon* : era *arhidiacon* la părintele *Macarie, patriarhul Ierusalimului DOSOFTEI*, ps., la GASTER, CR. I 209. El a pătruns pe două căi :

1. Prin scrierile bisericești : a. direct din grecește : *arhierie* < gr. ἀρχιερεία ; b. prin intermediul slav : *arhidiacon* < v.sl. архидиаконъ (gr. ἀρχιδιάκονος), *arhiepiscop* < v.sl. архиепископъ (gr. ἀρχιεπίσκοπος).

2. În timpurile mai noi prin cuvinte împrumutate din limba franceză : *arhiduce* < fr. *archiduc* (lat. med. *archidux*) și familia respectivă :

¹ Pe *arhi-* l-am tratat printre prefixele vechi, deși intră în limba romînă și ca neologism din franceză.

arhiducesă < fr. *archiduchesse*, *arhiduc* < fr. *archiduché* (lat. med. *archiducatus*).

În limba greacă ἀρχι- era întrebuițat în derivate spre a arăta rangul cel mai înalt. Și în limba română *arhi-* exprimă tot ideea de superioritate, când se alătură substantivelor, și dă nuanță de superlativ adjectivelor cărora li se atașează.

Cuvintele vechi în care se găsește *arhi-* sînt mai rar adjective și mai ales substantive care desemnează o funcție (de obicei bisericească). Luate astfel în întregime din grecește sau din slavonește, ele au sensul de „cel mai înalt grad al funcției respective”: *arhidiacon*, *arhiepiscop* etc. După modelul acestora s-au creat apoi și cuvinte românești ca *arhipăstor*: se arăta *arhipăstor vrednic și cu dorire de turma sa* ZILOT, CRON. 89, la HEM 1633; *arhipăstoresc* (ZILOT, CRON. 91, la HEM 1633) *să nu se mai încredințeze cîrma arhipăstorească la străini ierarhi* NEGRUZZI, I 241; *arhipăstorie* (ZILOT, CRON. 73); *arhipovățuitor* (ȘINCAI, HR. II 689), *arhimitropolit* (PALIA (1582), la GASTER, CR.); *arhierarh*. Singura formație verbală din limba veche e *arhierăți*, format de Dosoftei de-a dreptul după gr. ἀρχιερατεύω „a deveni prelat”. După modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză, ca *arhimilionar*, s-au format apoi cu acest prefix, în limbajul familiar al păturii mai culte și în limba presei, substantive și în mai ales adjective. Substantivele ca *arhicancelar*¹, *arhimedic*², compuse cu acest prefix și cu cuvinte vechi românești, au căpătat sensul de „cel mai de sus” (ca rang), iar adjectivele ca *arhinebun*³ (Pontbriant), *arhișiret* (HEM 1631), *arhidobitoc*, *arhicunoscut*, *arhiîncărcat*, *arhiliberal*, *arhiplin*, *arhipopulat*, *arhizgîrcit* au căpătat sensul de „peste măsură de”, „mai mult decît”, „în cel mai înalt grad”.

O formație interesantă pentru felul cum a pătruns în limbă e *arhi-strateg*. Cuvîntul a intrat în limbă în trei epoci diferite: 1. în limba veche prin scrierile bisericești din medio-greacă sau din slava veche, folosit cu sens figurat de „mai marele cetelor îngerești”, epitet întrebuițat în teologia greco-slavă pentru *arhanghel*; 2. în epoca fanarioților din neogreacă cu sens propriu de „general”, „comandant al unei armate”; 3. în timpurile recente ca neologism din franceză, folosit foarte rar, azi ieșit din uz, cu sensul de „general destinat a fi comandantul suprem al armatei unei țări pentru timp de război”, „generalisim”⁴.

În limba actuală *arhi-* se folosește mai ales pe lângă adjective, spre deosebire de limba italiană unde e întrebuițat și pe lângă substantive, în limba presei și a reclamelor fiind sinonim cu *super-* sau chiar împreună cu el (*arcioccasiune*, *arcisupercinema*). În mod obișnuit el nu formează azi nici derivate verbale, totuși nu e imposibil să-l întîlnim în limba familiară în formații ca *arhiplictisi*, *arhisătura* etc. Acad. Iorgu Iordan citează în *Limba română actuală*⁵ următorul exemplu în care găsim verbul a *arhiomorî*: *opera sa va fi disecată, compartimentată, explicată și arhiomorită*

¹ Pontbriant, *Dicționar romno-francez*, București și Göttingen, 1862.

² Poenar, *Vocabular franțezo-romnesc*, București, 1840.

³ DA, s.v.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, București, 1943, p. 219.

prin aceste operații v. ROM., dec. 1939, 37. *Arhi-*, întrebuițat ca particula superlativă mai ales pe lângă adjective, se întîlnește deseori în formații spontane create de vorbitori în clipa cînd simt nevoia de a reda mai expresiv o idee. Trebuie semnalate formațiile ca *milionar* și *arhimilionar*, în care valoarea expresivă vine uneori și de la cuvîntul de bază (primar) nu numai de la derivat.

Prefixul *arhi-* poate fi concurat uneori de *ultra-*, în *arhicunoscut*, *arhidobitoc*, *arhiliberal*, alteleori de *supra-* în derivatele: *arhiîncărcat*, *arhipopulat*; se poate spune chiar că *supra-* este mult mai frecvent ca *arhi-* în aceste derivate.

Prefixul *arhi-*, intrat ca neologism din franceză, are răspîndire la noi în special în limbajul familiar, fără să ajungă să fie folosit ca în italiană în limbajul presei și al reclamelor și fără să capete o nuanță peiorativă¹ ca în limba franceză, unde deseori se alătură la noțiuni cu sens depreciativ: *archi-bête*, *archibigot*, *archicalomnieux*, *archidémodé*, *archifaux*, *archifou*, *archifripon*, *archiparesseux*, *archipédant*. Atît cuvintele vechi luate în întregime din grecește sau din slavonește și care denumesc ranguri bisericești (și cele create după modelul lor), cît și derivatele create după modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză s-au păstrat în mare parte în limbă. Cele dintîi sînt folosite în limbajul religios, celelalte în limba familiară și au pătruns chiar și în limba literară. Deși nu a dat un număr prea mare de derivate și deși e folosit mai mult pe lângă adjective, totuși e simțit ca un prefix oarecum productiv din următoarele cauze: s-a atașat la cuvinte românești: *cunoscut*, *încărcat*, *plin*, *populat* etc.; este des întrebuițat în formații ocazionale, putîndu-se atașa la foarte multe cuvinte, fără să dea impresia unei exprimări forțate și nefirești: *arhiplictisit*, *arhiinteresant* etc.

baș-

Baş- a pătruns în secolele XVII—XVIII, o dată cu titulatura ierarhică otomană, deci prin cuvintele turcești care denumesc funcții sau ranguri ca: *baș-aga* „primul căpitan sau comandant al unui detașament în armata otomană”, *baș-caimacan* „cel dintîi dintre caimacani”, *baș-ceauș* „mai marele peste un regiment de ieniceri” etc. În cuvintele luate din limba turcă, *baș-* se găsește numai alături de substantive care denumesc titlul unei funcții sau al unui rang, cuvîntul compus arătînd pe căpetenia sau pe șeful demnitarilor sau al slujbașilor².

Intrat în limba română prin aceste cuvinte, *baș-* devine apoi pentru un timp un prefix productiv. El se întrebuițează pe lângă substantive, cărora le dă înțelesul de „cel mai de frunte”, „cel mai înalt” (ca rang),

¹ A. Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 105 și H. Hultenberg, *Le renforcement du sens des adjectifs et des adverbes dans les langues romanes*, Upsala, 1903, p. 83.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900, II/1, p. 39, II/2, p. 12. Adesea derivatele cu *baș-* sînt sinonime cu cele care conțin cuvîntul *-baș* în partea a doua a lor.

„cel mai bun”, și pe lângă adjective, cărora le dă înțelesul de „în cel mai înalt grad”, „peste măsură de”.

1. Pe lângă substantive:

a) care denumesc funcții: *baș-boier* „primul boier al țării, de obicei cel mai bătrîn, care prezida Divanul după domn, boier-mare” (GHIGA, S. 501 și LET. III² 294, la DA, s. v.); *baș-căpitan* „căpitan de frunte” (KOGĂLNICEANU, S. 294); *baș-răzeș* „fruntaș între răzeși” (ALECSANDRI, T. 257);

b) care au un înțeles peiorativ; *baș-bătăuș* „bătăuș de frunte” (ȘIO II, 39), *baș-ciocoi*, *baș-hengher*, (ȘIO II, 35), *baș-marghiol* „strengar de frunte” (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162)¹;

c) nume de țesături sau de băuturi, arătînd gradul cel mai înalt al calității: *baș-fir* „fir de aur curat”: *cu guler de fir, de fir chiar baș-fir* GASTER, CR. II; *baș-bafir* (din *baș-baș-fir*; TEODORESCU, P.P. 686); *baș-rachiu* „rachiu de primă calitate”: *a băut vin hirmiziu cu răvac și baș-rachiu* TEODORESCU, P.P. 540.

2. Pe lângă adjective: *baș-bătrîn* „foarte bătrîn” (TEODORESCU, P.P. 498); *baș-neghiob* „foarte prost”. Prefixul *baș-* nu se atașează pe lângă verbe și nici pe lângă adverbe.

Prefixul *baș-* îl găsim folosit în graiul familiar și glumeț, adesea cu nuanță batjocoritoare, ironică. Nuanța ironică nu este imprimată numai de prefix, ci rezultă uneori din combinarea particulei *baș-* cu cuvinte ca: *bătăuș*, *calic* etc., care prin ele înseși au un sens peiorativ. Cuvintele vechi, luate din turcește, în care se găsea prefixul *baș-* au trecut în vocabularul pasiv o dată cu dispariția domniilor fanariote și deci a influenței imediate a turcilor, fiind folosite numai pentru a denumi funcții boierești din trecut sau ranguri din armata turcească: *mulțămim agalelor și baș-caimacanilor* TEODORESCU, P.P. 563, *acesta e fratele lui Potcoavă! Frumos cap va primi baș-bulubaș de la Galata* SADOVEANU, N. P. 200, *un sentiment de groază străbătuse pînă în straturile poporane la vorba baș-buzuc* ZAMFIRESCU, R. 53, *le venea turcilor chef de omor, de tîlhărit, năvăleau baș-buzucii după pradă* STANCU, D. 20. Derivatele noi, formate pe teren românesc, deși alcătuite cu cuvinte vechi românești și folosite în literatura populară ca: *baș-marghiol* (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162), *baș-rachiu* (TEODORESCU, P.P. 540), *baș-calic* (ȘEZ. VI 169), *baș-bătrîn* (TEODORESCU, P.P. 492), *baș-ciocoi* etc., au dispărut cu totul din limbă. Dintre ele, ca și dintre cele vechi luate direct din turcește, s-au păstrat cuvintele care denumesc ranguri boierești și care sînt folosite numai în operele literare cînd e nevoie să se redea culoarea arhaică: *și ca să vedeți voi cum îl cinstesc eu, îl numesc acum chiar baș-boier al Țării Românești* CAMIL PETRESCU, O. I 222. Deși derivatele cu *baș-* pătrunseseră în literatura populară, prefixul a fost simțit ca un element străin și nu s-a păstrat în limbă.

prea-
Originea prefixului *prea-* a dat naștere la numeroase discuții. Unii²

¹ Cuvintele fără referință la texte au fost luate din DA ms.

² TDRG și Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, Frankfurt, 1879, p. 216.

l-au considerat ca derivînd din vechiul slav *нѣк-*, alții¹ din latinescul *prae-* influențat de vechiul slav *нѣк-*. Densusianu crede că este rezultatul unei contaminări între lat. *per-*, *prae-* și vechiul slav *нѣк-*². Mai probabil e că avem de-a face cu prefixul slav *нѣк-*, care, intrînd în concurență încă din perioada de formare a limbii romîne cu prefixele latinești *per-* și *prae-*, le-a învins pînă la urmă³. Ne întemeiem ipoteza pe următoarele argumente: 1. *prea-* nu putea reproduce direct din punct de vedere fonetic lat. *per-* și *prae-*, trebuie deci să admitem de la început influența v.sl. *нѣк-*. 2. În vechea slavă *нѣк-* cu valoare intensivă era foarte puternic, fiind (afară de adverbul *дѣкѡ*) singurul mijloc pentru redarea superlativului absolut⁴. 3. În limba latină *per-*, *prae-* cu valoare intensivă erau mai puțin folosite decît *нѣк-* în vechea slavă. 4. În limbile romanice *per-* și *prae-* latinesc cu valoare intensivă au avut o întrebuintare mult mai redusă⁵. 5. Din limba latină n-am moștenit cuvinte formate cu *per-* și *prae-*, în schimb din vechea slavă am împrumutat sau am calchiat foarte multe cuvinte.

Atît la prefixele latinești *per-* și *prae-* (adjective: *perbrevis*, *percarus*, *perfacilis*; adverbe: *perbene*, *peraeque*; verbe: *perodi*, *praecello*⁶), cît și în v. sl. *нѣкѣкѡ*, *нѣкѣкѡ*, *нѣкѡдобнѣ*, *нѣкѡгѣкѣ*⁷, găsim valoarea de intensificare pe care o ia și *prea-* românesc. Aceasta este de fapt singura valoare pe care o are acest prefix. El apare cu această funcție încă din limba veche a primelor texte românești: *preadulce* „foarte dulce”: *den păcate să ne slobozească preadulcele Dumnezeul nostru Hristos* CORESI, E. 131; *preasui*, „a se înălța, a se ridica deasupra”: *să ne preasui deasupra celor reale* CORESI, E. 454; *preaîmpistrat* „foarte împodobit, împodobit peste măsură”: *stătu împărăteasa de-a dreapta ta în cămeși poleite, investită și preaîmpistrată* PSALT. SCH. 87; *preaputincios* „prea puternic”: *am gîndit... sub două monarhii a doi monarhi a înălțatului Vulturului adică și a preaputinciosului Leului supuși... să fim* CANTEMIR, IST. IER. 176.

¹ W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, p. 201, și S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1905, p. 120.

² O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, București, 1929, p. 176.

³ Cf. I. Rizescu, *Prefixul pre- în limba română*, în volumul de față.

⁴ A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, vol. I, Paris, 1948, p. 134. Superlativul absolut se obținea prin adăugarea adverbului *дѣкѡ* sau a prefixului intensiv *дѣкѡ* iar superlativul relativ printr-un comparativ însoțit de genitivul plural.

⁵ G. Rohlfs, în *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, I, Berna, [1949] p. 245, spune că funcția de întărire a lui *pre-* e foarte rară în limba scrisă, de asemenea *prae-* s-a păstrat răzleț în dialecte. În italiana modernă se dau numai cîteva formații savante în care *per-* are valoare intensivă: *percaro*, *permalso*. F. Brunot, în *Histoire de la langue française*, I, Paris, 1922, p. 286, vorbind despre *per-*, dă numai cîteva verbe ca exemplu: *parperdre*, *parpenser*, pe *prae-* îl socotește ca pierdut, în schimb, precizează el, ideea de exces va fi frecvent tradusă prin *fors*, *sur*, *outré*. Darmesteter, în tratatul său despre cuvintele compuse, p. 39, crede că *prae-* nu mai există decît în cuvintele moștenite din latină: *précher* < *praedicare*, *prévoir* < *praevidere* etc.

⁶ J. André, *Les adjectifs et les adverbes à valeur intensive en per et prae*, în *Revue des études latines*, XXIX, 1951, p. 121.

⁷ A. Vaillant, *op. cit.*, p. 323, și Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, [București, 1954] p. 48.

Cuvintele cu *prea* au pătruns în limba veche și în special în limba bisericească :

1. prin împrumuturi direct din slavonește :
verbe :

preablagoslovi „a blagoslovi, a binecuvînta” < прѣблагословити
preagresi „a greși, a păcătui” < прѣгрѣшити
preaizbîndi „a prisosi” < прѣизбѣти
preapări „a învăța, a îndupleca, a convinge” < прѣпрѣти
preaslăvi „a slăvi, a preamări” < прѣславити
preavesti „a vesti, a propovădui” < прѣвѣштати

substantive :

preapodobie „cuvioșie” < прѣподобіе

adjective :

preablagorodnic „nobil, de neam mare” < прѣблагороднѣ
preabogat „foarte bogat, generos” < прѣбогатѣ
preamîndru „înțelept” < прѣмъдрѣ
preapodobn, *preapodobnic* „cuvios, sfînt” < прѣподобнѣ
preaprost „de rînd, foarte simplu” < прѣпростѣ

2. prin calcuri după cuvinte slavonești :

preabirui „a birui, a răbda, a îndura” < прѣпобѣждати
preacurvi < прѣкљубодѣти

substantive :

preacuroă < прѣкљубодѣйка
preacurvie < прѣкљубодѣйство

adjective :

preacurvar < прѣкљубодѣи
preacuvios < прѣподобнѣ
preamult < прѣмногѣ
preașinut „ascuns, viclean” < прѣдрѣжашѣ.

La acestea s-au adăugat apoi derivatele formate pe teren românesc :

verbe : *preabucura*, *preacînta*, *preaîmplea*, *preaînfrîmșea*, *preaînvince*,
prealăuda, *preaminuna*, *preaplînge*, *prearâbda*, *preaști* etc. ;

substantive : *preafericire*, *preaînălțime*, *preaînmulțime*, *preaînțelep-*
ciune, *prealăudare*, *preaalegere*, *preameșter*, *preamulțime* etc. ;

adjective : *preablînd*, *preabun*, *preacucernic*, *preadrept*, *preadulce*,
preafericit, *preaînalt*, *preaînțelept*, *prealăudat* etc. ;

adverbe : *preachiar*, *preafund* etc.

După cum s-a văzut, *prea-* formează în limba română, ca și *prѣ-* din vechea slavă, derivate cu adjective, substantive, verbe și chiar cu adverbe. El se alătură adjectivelor și marchează treapta extremă, limita unei calități de obicei psihice. Cu substantive, de obicei abstracte, mai rar concrete, el intensifică noțiunile exprimate. Cu verbe, indică împlinirea unei acțiuni

în cea mai mare măsură posibilă. Prefixul se poate atașa și la adverbe : *preachiar* „foarte limpede, foarte clar” : *răspicat deosebește pre vlachii de bulgari și preachiar spune că vlachii s-au sculat asupra grecilor* P. MAIOR, IST. 143 ; *preafund* „profund, adînc” : *și ca mai preafund să mai poată străbate sfaturile* ȘINCAI, HR. I 152.

Pe lângă valoarea de intensificare a sensului cuvîntului de bază, prefixul *prea-* imprimă uneori derivatelor sale și o nuanță ironică. Aceasta se observă mai ales în derivatele folosite în corelație cu adjectivul sau verbul simplu : *slăvește* și *preaslăvește* (slăvește mai mult decît trebuie)¹. Nuanța ironică nu apare în construcțiile de acest fel, folosite în limba veche : *cîntăm* și *preacîntăm slava ta* CORESI, E. 177. *Prea-* se găsește uneori în derivate interesante din punctul de vedere al formării cuvintelor și chiar din punct de vedere semantic. Astfel, în limba veche găsim verbul *a preafărădumnezei* „a păcătui, a huli” : *și de pururea greșim. . . preafărădumnezeind* CORESI, E. 187 ; *a preaședea* „a sta la pîndă”. În *Limba romînă actuală* se citează (p. 205) și verbul *a preapleca* : *se preapleacă în fața căpeteniilor de la preaplecat* (din formula epistolară : *al domniei-voastre preaplecat și preasupus servitor*), care a fost simțit ca participiu trecut al verbului încă inexistent. La Caragiale (O. III 63) găsim și formația adverbială *preaplecat* : *te rog preaplecat să-mi faci cîntea să poftesti la cîndă cu mine*. Interesant e și cuvîntul *preaplinul*, probabil un calc după fr. *le trop-plein* (trebuie menționat că acest cuvînt nu reprezintă o substantivare a vechiului adjectiv *preaplin*, atestat la Coresi (E. 154) ; adjectivul, de fapt o traducere după model slav, nu s-a răspîndit în limbă) : *gîndul țîșnea dintr-un preaplin care a început de la facerea lumii* CAMIL PETRESCU, V. 162 ; *nu putea vorbi decît cu inima deschisă din străfund, dintr-un preaplin* CAMIL PETRESCU, O. II 345. În ultimul exemplu este evidentă intenția scriitorului de a intensifica la maximum ideea exprimată prin folosirea apropiată a două cuvinte derivate cu prefixe superlative.

Prea- a fost în trecut un prefix foarte productiv, care a dat numeroase derivate. În vechile texte romînești (în special în scrierile bisericești), găsim foarte multe împrumuturi sau calcuri din vechea slavă. Unele n-au mai fost folosite în limba vorbită, mai ales împrumuturile din slavă : *preamîndru*, *preapodobnic*, *preaglăsitor* etc. Altele au pătruns și în limba literară. Azi derivatele cu *prea-* se folosesc foarte rar. Le găsim mai ales în limba bisericească în atributele date preoților sau călugărilor : *preacucernic*, *preacuvios*, *preaînalt*, *preasfîntit* ; în epitetele date Maicii Domnului sau unor sfinți : *preacurata*, *preasfîntul*, *preamilostivul*, *preafericitul*, *preaslăvitul* și în titlurile date unor împărați, domnitori etc. : *prealuminatul*, *preaputernicul* ; se întrebuintează de asemenea în stilul arhaizant, în romanele istorice, în basme sau în versuri : *așa vă treceți bieți bătrîni, cu rugi la Preacurata* GOGA, P. 33 ; *înalț preasfîntia sa îl blagoslovește* SADOVEANU, O. VII 72 ; *prealuminat și preamilostive pan voievoade* SADOVEANU, O. VII 75 ; *aici n-a umblat nimeni că nu dă voie preasfîntitul* CAMIL PETRESCU, O. 394 ; *dar tu blestemat cine ești ? Se răsti crunt la ea preabunul* [Dumne-

¹ I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 208.

zeu] BENIUC, v. 66; avea un frac de mort luxos și ochii stinși și preasătui BANUȘ, B. 115. În limba vorbită, familiară, *prea-* se poate atașa la orice adjectiv fără a da formații nefirești: *preacumintele meu copil*, *preaiubită stăpînă*, *preafrumoasă fată* etc., folosite mai ales la vocativ.

Toate aceste formații au totuși o nuanță ironică sau puțin căutată. Fără această nuanță, acest prefix nu se mai folosește în vorbire, el rămîne un prefix livresc. În derivatele verbale (afară de *preamări* și de *preaslăvi*) și în derivatele nominale (afară de atribute) el nu mai este întrebuintat. *Prea-* nu mai dă în limbă derivate noi. În concluzie, se poate spune că *prea-* nu mai este azi un prefix productiv¹. Concurența altor prefixe cu aceeași valoare (*arhi-*, *răs-*, *stră-*) sau influența occidentală, care aduce prefixe noi (*supra-*, *ultra-* etc.), nu sînt suficiente pentru a motiva această pierdere a viabilității prefixului. Probabil că fiind legat foarte mult de limba veche și în special de limbajul religios, a căpătat o culoare arhaică.

răs-

Răs- (în forma *răz-* înaintea consoanelor sonore), ca și prefixul *prea-*, și poate mai mult decît el, a provocat foarte multe discuții în jurul originii lui². Discuțiile însă nu au dus la o clarificare și nici astăzi nu putem fi absolut siguri, cu atît mai mult cu cît prefixul *răs-* (*răz-*) are valori multiple, ce origine are fiecare din acestea sau dacă toate au o origine comună. În ce privește originea lui *răs-* (*răz-*) cu valoare intensivă, spre deosebire de ipotezele care îl consideră slav sau latin, putem afirma următoarele: *pas-* slav a intrat în limba romînă în diferite momente cu diferite valori; în afară de aceste valori, el a primit și o valoare nouă, probabil un rezultat al evoluției în limba romînă: valoarea de intensificare. S-ar putea ca dezvoltarea acesteia să fi fost ajutată de valoarea de extindere a v.sl. *pas-*, de un verb ca *pasazakati* „a răzda” și de valoarea de intensificare în limbile slave. Îmi întemeiez afirmațiile pe următoarele argumente: 1. toate cuvintele care conțin nuanța de intensificare sînt formate pe teren românesc; 2. derivatele romînești sînt aproape din punctul de vedere al formei de *pas-* slav; 3. în vechea slavă *pas-* nu avea valoarea de intensificare pe care să fi luat-o și noi direct; în schimb el are această valoare în limbile slave³; 4. *răs-* (*răz-*) cu valoare

¹ Trebuie menționat că adverbul *prea*, foarte des întrebuintat pentru formarea superlativului absolut, nu derivă din vechea slavă, unde nu avea valoare adverbială, ci este format în limba romînă; vezi și E. Petrovici, *Dacoromania*, X₁, p. 139.

² F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. II, Bonn, 1858, p. 430, și Meyer-Lübke, *op. cit.*, vol. II, p. 632, cred că derivă din lat. *re-*. Tiktin, în dicționarul său, îl socotește provenit din v.sl. *pas-*. Philippide, *Istoria limbii romîne*, Iași, 1894, vol. I, p. 101, afirmă că e de origine latină. Densusianu, *op. cit.*, p. 246, face deosebire între *răz-* < v.sl. *pas-* și *răs-* < lat. *re-* + *ex-*. M. Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894–1921, p. 250 și urm., consideră pe *răs-* (*răz-*) cu etimologii diferite după valorile pe care le are. El confundă valorile lui *răs-* și nu ajunge la concluzii care să prezinte cel puțin un punct de plecare sigur.

³ În slava veche *pas-* avea valoare de: 1. distribuție, dispersare; 2. separație; 3. extindere. Vezi Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879–1883, p. 413, A. Vaillant, *op. cit.*, p. 323, și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 45. În schimb, în limba rusă de azi, prefixul *pas-* cu valoare superlativă e un prefix productiv, mai ales în dialecte și mai rar în limba literară.

intensivă nu poate deriva din lat. *re-* + *ex-*. Aceasta nu s-a putut întîmpla, deși avem factori care ar putea explica moștenirea acestui prefix din limba latină: a). lat. *re-* avea valoare de repetiție care e foarte aproape de valoarea de intensificare, găsim chiar cîteva exemple cu această valoare în latină: *reconvincio* „a convinge pe deplin” (Ambrosius); b). lat. *re-* a trecut în limbile romanice în numeroase derivate cu valoarea de intensificare¹.

Aceste elemente însă nu constituie un argument suficient în favoarea originii latine a lui *răs-* (*răz-*) intensiv, deoarece în limba romînă nu avem cuvinte cu *răs-* (*răz-*) în care să-l bănuim măcar pe *re-* latinesc. Chiar dacă aș admite — ceea ce nu e cazul — că *răzbuna* (care nu are însă valoare intensivă) ar fi un derivat din lat. **reezbonare*, acest singur cuvînt nu mă poate determina să socotesc pe *răs-* (*răz-*) cu valoare intensivă ca derivînd din *re-* latinesc.

Prefixul românesc *răs-* (*răz-*) are mai multe valori în limba romînă, Tiktin le reduce la două: repetiție și intensificare, care sînt atît de apropiate una de alta, încît acad. Iorgu Iordan crede că pot fi considerate drept una singură². Aceste valori sînt într-adevăr atît de apropiate, încît ele se pot uneori confunda. În exemplul: *Rustei lui Vasilică și Măriucăi lui Onofrei găsești să le dai și să le răz dai* CREANGĂ, A. 17; *răzda* poate avea sensul de a da mereu, neconținut, sau poate fi interpretat și cu sensul de a da mult, fiindcă repetiția poate duce uneori la o amplificare din punct de vedere cantitativ, dacă nu și intensiv. Prin folosirea derivatului *răzda* alături de verbul simplu se întărește acțiunea verbului simplu. Cu toată această apropiere a valorii de repetiție și de intensificare, ele nu se pot reduce la una singură. Din exemplele: *nu mă puteam opri de a tot scoate* [diploma]... și de a... *răsciti numele* GANE, N. III 69, *să iei un ou de rîndunică și să-l fierbi pînă se va răsfierbe* PAMFILE, M.R. I 91 sau *a răscopt ouăle* reiese limpede deosebirea între ambele valori, *a răsciti* „a citi același lucru de mai multe ori” (prefixul are valoare de repetiție), pe cînd *a răsfierbe* „a fierbe mult, mai mult decît trebuie”; *a răscoace* „a coace mai mult decît trebuie, a coace prea tare” (nu de mai multe ori). Valoarea prefixului e de intensificare a acțiunii verbului. Valoarea de intensificare apare în unele derivate încă din limba veche: *răzdumica* sau *răzdrumica* (< *răz-* + *dumica*) „a face fărîme”: *vase pre mare vînt tare le răzdrumică* DOSOFTEI, PS. 57; *el cetățile le fărîmă și le răzdrumică* CANTEMIR, la TDRG; *răspierde* (< *răs-* + *pierde*) „a se prăpădi, a se pierde: și nice acmu nu te vei răspiiarde nice va pieri numele tău” DOSOFTEI, PS.

Vezi *Gramatica Academiei de Științe a U.R.S.S.*, I, p. 358. De asemenea, și în limba bulgară, deși Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173, nu menționează decît valoarea de distribuție, dispersare și analiză a prefixului *pas-*, dicționarele atestă valoarea de intensificare a acestui prefix.

¹ V.fr. *resclarcir* „a face foarte strălucitor” (*esclarcir* „a face să strălucească”), it. *rischiare* „a lămuri pe deplin, a face clar” (*schiarare* „a lămuri”), sp. *resbalar* „a aluneca tare” (*esbalar* „a aluneca”).

Rohlf, *op. cit.*, p. 248, subliniază valoarea intensivă a lui *re-* în italiana modernă și dă cîteva exemple: *risguardare* „a privi atent”, *resentire* „a resimți”.

² *Stilistica limbii romîne*, p. 207.

la GASTER, CR. 243; *răsturbura* (< *răs-* + *turbura*) „a tulbura peste măsură”: [i]ngrozirile tale mă *răsturburată* DOSOFTEI, PS. 299; *răslăbi* (< (v.sl. *раслабити*) „a pierde tăria, a se descuraja”: *fiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nice te răslăbi de ești oblicit de el* CORESI, E. 245. *Răslăbi* apare cu o mulțime de derivate: *răslăbire* „slăbiciune fizică, boală”; *răslăbitură* „răslăbire” și participiu *răslăbit* „suferind, bolnav”, care a dat chiar și un figurat „lipsit de curaj, de încredere”: *nice să fie răslăbit de suflet* CORESI, E. 504. Dacă în exemplele de mai sus valoarea de intensificare a lui *răs-* (*răz-*) se simte clar, în alte derivate nu se vede limpede diferența dintre verbul simplu și derivatul lui: *războli* (< v.sl. *разболити*) „a cădea bolnav, a se îmbolnăvi iute”: *vedea-te-vor și războli-se-vor oamenii* PSALT. 312; *cînd se războlesc năzuiesc unii la alți* [i] de-ș[i] întrebă leac DOSOFTEI, V.S. 90; *s-au războlit* Grigore vodă și au murit LET. II 226. Deosebirea între *războli* și verbul simplu *a bolii* „a suferi de o boală lungă, a fi bolnav timp îndelungat” nu este decît din punctul de vedere al aspectului. În *răstopi* (< v.sl. *растопити*): *inima mi se vestejiște ca o ceară cînd se răstopiaște* DOSOFTEI, PS. 66 și în participiu *răstopit*: *ca de foc ciară răstopiți să cază* [vrăjmașii] DOSOFTEI, PS. 213 nu există vreo diferență de sens între *topi* și *răstopi*. De altfel *răstopi* ca și *răzdumica*, *răspierde*, *răsturbura*, *războli* folosite în limba veche, deși unele au dezvoltat derivate și chiar sensuri figurate, n-au fost adoptate de limbă și au dispărut. *Războli* se găsește totuși mai tîrziu folosit în scrierile populare (SEVASTOS, N. 124). Alte derivate au pătruns în limba populară, familiară, și sub influența acestora chiar în limba literară: *răscoace* „a coace mai mult decît trebuie”, *răzbubui* „a bubui foarte tare, a detuna”, *răscopt*, *răscunoscut*, *răzbucuros*, *răzmii*, *răspuțere* etc.

În derivatele cu a valoare de intensificare am putea să înglobăm și pe cele care denumesc grade de rudenie, indicînd generații depărtate: *răzbunic* (ă) „străbunic(ă)”: *răzbunica noastră Izabela Barcas* SADOVEANU, N. F. 9; *răzmamă* „străbunică”, *răznepot* „strănepot”, *răzneam* „rudă îndepărtată în linie ascendentă, strămoș”.

După cum s-a putut observa, *răs-* (*răz-*) formează derivate cu multe părți de vorbire. El intensifică acțiunea verbelor: *răscoace*, *răsfierbe*, *răsfugi*, *răzbubui*, *răzgudui*, *răzmîncă*, *răzmuia*; însușirea exprimată de adjective: *răscunoscut*, *răscopt*, *răzbucuros*, *răzbuzat*, *răzvădit* și noțiunile exprimate de substantive: *răscoacere*, *răspuțere*, *răzmii*. De asemenea se poate atașa la adverbe de timp, indicînd împreună cu acestea un timp mai îndepărtat: *răspoimîine*, *răsalaltăieri*.

Mai mult decît oricare dintre prefixele superlative vechi, *răs-* (*răz-*) formează derivate folosite în corelație cu adjectivul, verbul, substantivul și adverbul simplu pentru a exprima o intensificare: *era bucuroasă uneori și răzbucuroasă în sufletul ei să-l vadă urnit de acasă* CREANGĂ, P. 111; *bufnind și răzbufnind pre sărăcie o pofti să iasă* SPIRESCU, L. 209; *îți cred și îți răscred* SBIERA, P. 237; *ar trebui un epos ca cele indiene cu mii și răzmii de versuri* CONV. LIT. XLII 171.

El prezintă un interes deosebit prin valoarea lui expresivă. Teoretic se poate alătura la orice cuvînt și intensifică noțiunea pînă la maximum:

bucuros și *răzbucuros*, *copt* și *răscopt*, *nepoți* și *răznepoți*, *a da* și *a răzda*. Creațiile momentane, ocazionale, cu *răs-* (*răz-*) sînt numeroase. Trebuie remarcat că *răs-* (*răz-*) poate avea sens de întărire a acțiunii verbelor, calității adjectivelor etc., chiar atunci cînd derivatul întrebunțat singur are alt înțeles bine determinat.

De exemplu: *am cumpărat și am răscumpărat acest pămînt* (= l-am plătit mult). Verbul *a răscumpăra* folosit singur are alt sens. De exemplu: *am răscumpărat terenul* (pe care-l aveam). De asemenea *am plătit și am răsplătit* (= am plătit cu vîrf și îndesat) sau *m-am gîndit și m-am răzgîndit* (= m-am gîndit mult). Prin alăturarea derivatului cu *răs-* (*răz-*) la verbul simplu se obține o intensificare a acțiunii. Deosebirea se exprimă în vorbire printr-un accent pe prefix în expresiile cu valoare intensivă.

Derivatele cu *răs-* (*răz-*) au avut răspîndire mai ales în limba populară și familiară: *a răspieri*: *stai, junghiule, să te leg, să te ferec și de la cutare să pieri, să răspieri* PĂSCULESCU, L. P. 148; *a răscrede* (atestat la SIBERA, P. 237); *răscrăpa*, *rășimpunge*, *răstriga*, *rășuiera*, *răstopi*, *răzbate*, *răzbiera*, *războjogî*, *răzdeochi*, *răzduce*, *răzmirat* etc. folosite în descîntece și în blesteme etc.¹ Sub influența limbii familiare, derivatele cu *răs-* (*răz-*) au pătruns apoi în limba literară, unde au dezvoltat chiar sensuri figurate: *vede orașul pe sub un arc de pară și lumea-nebunită gemînd din răspuțeri* EMINESCU, O. I 94; *răzbubui culmile, muntele geme* IOSIF, T. 60; [tîrgul] *încins de arșița amiezii, dospit în miasme, răscopt în pîrjolul secetei care bîntuie țara* CEZ. PETRESCU, R. DR. 6; *clocoteau alte răzmii de oameni* CAMILAR, N. I 218.

În ce privește concurența, *răs-* (*răz-*) poate fi înlocuit în participii și adjective prin *prea-*: *răscopt-preacopt*, *răscunoscut-preacunoscut* (de asemenea *arhicunoscut* și *ultracunoscut*), *răzbucuros-preabucuros*. În substantivele care denumesc gradul de rudenie poate fi înlocuit cu *stră-*: *răzbunic* (ă) *străbunic* (ă), *răznepot-strănepot*, la fel *răspuțeri-străpūteri* (ȘEZ. V 77).

Răs- (*răz-*) cu valoare intensivă nu a dat un număr prea mare de derivate, în schimb a dat derivate foarte expresive. El poate fi socotit un prefix viu și oarecum productiv, spun oarecum productiv, pentru că azi el nu creează derivate stabile și permanente în limbă. Cele mai multe din derivatele cu *răs-* (*răz-*) sînt momentane, produsul unei anumite stări afective, și dispar o dată cu împrejurarea care le-a dat naștere.

stră-

Este reprezentantul normal din punct de vedere fonetic al lat. *extra-*, care în limba italiană a dat prefixul *stra-*².

Stră- a moștenit în limba romînă valoarea lat. *trans-* și *ultra-*. În italiană se întrebunțază chiar prefixul *stra-* în locul lui *tra-* din lat. *trans-* și invers³. Tiktin constată două valori ale prefixului *stră-*: 1. de intensificare a adjectivelor, a substantivelor și a verbelor pe lingă care este așezat: *strălimpede*, *străluminos*, *străluciu*, *străluți*, *strălucime* etc.; 2. el are în romî-

¹ Vezi O. Densusianu, *Limba descîntecelor*, în *Grai și suflet*, IV, 1923, p. 365—367.

² *Stragodere*, *straperdere*, *stravecchio*, *stradolore*.

³ *Traforare-straforare*, *strambasciare-trambasciare* „a fi cuprins de groază”.

nește funcția pe care o avea în latinește *trans-*. Ne vom ocupa numai de funcția de întărire a noțiunilor. La aceasta se poate alătura și sensul care arată vechimea, originea îndepărtată: *strămoș*, *străbun* etc. Din punct de vedere semantic, *stră-* are aproape același înțeles cu *răs-* (*răz-*). Derivatele cu *stră-* apar și în limba veche: *străluci*: *îngerii împrejurul scaunului înfricoșat... sta-vor, în vedere de văpaie... focul munciei strelucind* CORESI, E. 35; *strămoș*: *pre Moysi amu nu văzuse ce den strămoși auzise* CORESI, E. 173; *strălumina*: *lumina cea de trei ori ce străluminează lumea* DOSOFTEI, V. S., la GASTER, CR. I 227; *strălumina*: *strălucind vitejiaște ca un mare străluminătoriu* DOSOFTEI, V. S. 14; *străluminos*: *prin străluminosii păreții ei lumina candelelor pătrunzând* CANTEMIR, IST. IER. 31. Din toate exemplele date se desprinde limpede valoarea intensivă a prefixului. Toate derivatele cu *stră-* sînt formate la noi cu cuvinte vechi românești: *limpede*, *lucoare*, *luciu*, *lumină* etc. Singurul derivat care are o origine discutabilă este verbul *a străluci*. Există mai multe presupuneri în ce privește etimologia lui. Unii îl socotesc derivat românesc¹, alții cred că derivă din **tralucire*² (lat. cl. *tralucere*) sau din **extralucire*³.

Ca și în limba italiană, care a folosit din plin prefixul *stra-* cu valoare intensivă pe lângă adjective, adverbe, verbe și mai rar pe lângă substantive⁴, și în limba română *stră-* se poate atașa la adjective (*strălimpede*), substantive (*strămoșie*) și verbe (*străluci*). Derivatele adjective nu sînt însă în română atît de numeroase ca în italiană: *străflocos*, *strălimpede*, *strălucios*, *străluminos*. În schimb, substantivele s-ar părea că sînt mai numeroase în limba română: *străfund*, *străluceală*, *străluciu*, *străluminare*, *strălumină*, *strămătușă*, *strămoașă*, *strămoșie*, *strălumina* „cel care luminează, conducător”, *strămior* „miel de doi ani care merge pe trei”, *strănepoată*, *strănepot*, *străunchi*, *străvechime* etc. Există și cîteva verbe: *străluci*, *strălumina* și chiar adverbe: *strămoșeste*. Noțiunile legate de derivatele cu *stră-* sînt mai adesea abstracte verbale: *străluminare*, *strălucire*. O altă categorie sînt substantivele concrete care denumesc grade de rudenie: *strămoș*, *strănepot*, *străunchi*. *Stră-* se pretează mai puțin ca *răs-* (*răz-*) la alcătuirea de formații intensive. Există totuși în mai mică măsură posibilitatea de a forma adjective sau de la verbe împreună cu *stră-* derivate, care, folosite în corelație cu adjectivul sau verbul simplu, să exprime o intensificare: *vechi* și *străvechi*, *moșii* și *strămoșii*. Pentru accentuare se folosește uneori o dublă formație prefixală: *răzstrăbunic*.

Stră- se găsește în limba română în formații destul de interesante, folosite în limba veche și azi reluate în limba actuală, îndeosebi în limbajul poetic. Astfel găsim *străfund*, probabil decalcat după fr. *tréfonds*. Apare folosit singur: *fu în ochii lui în clipa asta o oboeală care venea din străfundul timpurilor* CAMIL PETRESCU, O. II 282, sau uneori în combinație cu substantivul *fund*: *fundurile și străfundurile apei*; *strălimpede*:

¹ Pușcariu și Tiktin.

² Acest *tralucire* e etimonul dat de CDDE, s.v., și CADE.

³ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 27.

⁴ Bruno Migliorini, în *Saggi sulla lingua del novecento, Fortuna del prefisso super-*, Firenze 1941, p. 62.

strălimpede glas de cleștar V. ROM., 1953, 77, *strălimpedea lumină a inimii și a minții îngeminate-n faptă* DEȘLIU, G. 51; *străluciu*: *Leiți de străluciri ce-n nimburi le-ncing, Cîreșii pe luciuri petalele-și ning* LESNEA, C. D. 100. Acest substantiv se găsește și cu valoare adjectivală: *vremi străluc*; cu aceeași valoare găsim și substantivul *străbunică*: *tineretea primăverii ajungea încăodată pe aceste înălțimi străbunice* GALACTION, O. I 334; *strămoșie* existent la Coresi (E. 51), *den strămoșie am păcatelor cu sfînta botejune slobozitu-ne-am*, și reluat de Argezi¹: *descoperim drumul tradițiilor îndepărtate și ne putem stabili în veacul veacurilor un criteriu și o strămoșie*.

Prefixul *stră-* se apropie din punct de vedere semantic și de *răs-* (*răz-*) și de *prea-*. El poate fi uneori înlocuit prin *prea-* în ce privește valoarea lui intensivă: *străluminat-prealuminat*, *străluminos-prealuminos*, *strălucitor-prealucitor*. Alteori cînd *stră-* arată originea îndepărtată poate fi înlocuit prin *răs-* (*răz-*): *străbunic-răzbunic*, *strănepot-răznepot*.

În ce privește productivitatea prefixului în limba română contemporană trebuie să subliniem următoarele: 1. Deși există în limbă cam 40 de derivate cu prefixul *stră-* (cu valoare intensivă), formate cu cuvinte vechi românești, totuși nu avem formații recente. 2. Prefixul nu formează derivate noi și din cele existente puține sînt folosite în limba actuală: *străluci*, *strălucit*, *strălucitor*, *strălucire*, *străvechi*, *strămoș*. Unele au fost folosite mai mult în limba veche: *străluceală*, *străflocos*, *strălumina*, *strălucoare* etc. și nu s-au păstrat în limba actuală. 3. Destul de rare sînt și formațiile spontane des întîlnite la *răs-* (*răz-*). Spre deosebire de *răs-* (*răz-*), *stră-* nu se poate atașa atît de ușor la orice cuvinte din limbă. Putem deci conchide că *stră-*, în ce privește valoarea intensivă, nu este un prefix productiv.

Prefixe noi

extra-

Extra- a intrat în limba română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub influența limbii franceze, în cuvinte ca: *extrabugetar*, *extrajudiciar*, *extralegal* etc. De la sensul etimologic de „afară”, „afară de”, „dincolo de”, sens cu care era folosit în limba latină ca prepoziție și adverb și cu care trecuse și în limbile romanice, el a ajuns la acela de „cu totul deosebit”, „superior”. De fapt acest sens nu era străin limbii latine (îl găsim în *extraordinarius*). Ca prefix cu valoare de intensificare e folosit în limba franceză la sfîrșitul secolului al XIX-lea în limbajul comercial al reclamelor: *extrafin*, *extrafort*, *extrabon*, *extrablanc*² și în limba italiană: *extrafino*, *extrarapido*. Sensul acesta de intensificare s-a răspîndit ajutat și de cuvîntul *extraordinar*³, folosit fie ca adjectiv cu sens de superlativ „care este cu totul deosebit, care iese din comun, excepțional”, fie ca adverb pe lângă adjective sau adverbe „foarte, prea, excepțional de”. În

¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 209.

² Exemplele sînt luate din Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhaga-Leipzig, 1908, p. 234.

³ Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 62, spune că aceasta s-a întîmplat sub influența limbii franceze, care simțea în *extra-* o prescurtare a lui *extraordinaire*.

limba română el intră deci în puține cuvinte luate din limba franceză gata formate: *extrafin, extrașic*.

Prefixul *extra-* se folosește numai pe lângă adjective pentru a arăta o calitate la un grad foarte înalt: *extrafin, extrafain, extraplăt, extrașic, extraurgent*.

Ca și prefixul *arhi-*, *extra-* se folosește la noi în vorbirea familiară și mai ales în limbajul comercial, în reclame. Aici se găsește destul de des și *extra* izolat, în sens de superior: *vin extra, unt extra*.

Dintre prefixele noi, *ultra-* îl concurează pe *extra-*.

În limba română, ca și în celelalte limbi moderne, *extra-* cu valoare de intensificare nu este un prefix productiv. El nu a dat decât puține derivate, de obicei adjective, atașându-se mai întotdeauna la neologisme.

hiper-

Hiper- (gr. ὑπέρ, fr., germ., engl. *hyper*, it. *iper*) era întrebuințat în limba greacă ca prepoziție și adverb. Când îndeplinea funcția de adverb, avea sensul de „pe deasupra”, „prea mult”. El imprimă cuvintelor derivate sensul de „peste măsură de”: ὑπεράγαν „excesiv, mult, puternic”, ὑπερήφανος „splendid, măreț”, ὑπεράγαμαι „a admira peste măsură”, ὑπεραγαπάω „a iubi foarte mult”. În limbile moderne prefixul *hiper-* are o întrebuințare foarte mare în terminologia științifică și în special în cea medicală. Limbile franceză și engleză au un număr important de derivate cu *hiper-*. Pe lângă cuvintele care aparțin terminologiei științifice, limba franceză a folosit încă demult pe *hiper-* în cuvinte din alte domenii: *hyperdrame* (1740), *hyperacuité* (Huysmans), *hyperpointu* (Clemenceau), *hyperclassique* (1912), *hyperorgueilleux* (1928), *hypergonflé* (1932) etc. Și în limba italiană, de la derivatele folosite în limbajul medical, fie luate direct din greacă ca *iperalgia, ipercinezia*, fie formate în italiană ca: *ipernutrizione, ipertosse*, s-a trecut ușor la *ipercritico, ipercultura, iperraffinato, iperscrutare* etc.¹. Aceeași largă întrebuințare o are *hiper-* și în limba germană atît în terminologia științifică: *Hypervitaminose, Hypertension* etc., cît și în alte domenii: *hyperklug* (1673), *hyperkritisch, Hyperkultur* etc.

În limba română el a pătruns ca neologism sub influența franceză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. *Dicționarul limbii române literare contemporane* nu-l dă ca prefix, considerînd probabil cuvintele alcătuite cu el ca neologisme intrate în limbă gata formate. Deși la noi au fost luate cuvintele din limba franceză, cred totuși că e simțit ca un prefix, deoarece e analizabil, cunoaștem termenii respectivi și oricînd e posibilă detașarea lor: *hipersensibilitate, hiperaciditate* etc.

Prefixul *hiper-* dă cuvintelor derivate înțelesul de „excesiv, sporit, peste o anumită limită, exagerat”, în termenii medicali sugerează ideea de patologic, indicînd depășirea limitei superioare a normalului.

El se atașează mai ales pe lângă substantive: *hipertensiune, hipersecreție, hipertrofie*, mai rar pe lângă adjective: *hipertensiv, hiperaltalin*

¹ Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 64.

și foarte rar pe lângă verbe: *hipertrofia*. Pe lângă cuvintele din domeniul medicinei (*hiperaciditate, hiperclorurație, hipermetrop, hipermetropie, hipertensiune, hipertiroidism, hipertensiv, hipertropic* etc.), al fizicii (*hiperfocal*), al matematicii (*hiperspațiu, hipergeometric*), al tehnicii (*hipercompresor*), al lingvisticii (*hiperurbanism* etc.), în care *hiper-* are adesea, mai ales în terminologia medicală, valoare neutră, găsim și cuvintele în care *hiper-* are de obicei nuanță ironică: *hipercritic, hiper critică* (DA), *hiperentuziast* (la Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 197), *hiperiritabil* (Caragiale), *hiperseptic, hipersensibil, hipersensibilitate*.

Mai mult decît celelalte prefixe neologice, *hiper-* a fost simțit ca un prefix savant, limitat numai la pătura cultă; el nu e folosit însă numai în terminologia științifică, ci îl găsim folosit de scriitori în termeni ca: *hiperiritabil, hipersensibil* etc.: *un suflet întreg, tocmai printr-un fel de egoism delicat și hiperiritabil devine altruist* CARAGIALE, O. III 300; *era fața cealaltă a hipersensibilității și a emotivității dezordonate* CAMIL PETRESCU, P. V. 9; *mici incidente care se hipertrofiau au luat proporții de catastrofă* CAMIL PETRESCU, U. N. 158.

Hiper- poate fi concurat de *supra-*, în termenii medicali și științifici, și de *ultra-* în *hipercritic, hiperiritabil, hiperseptic* etc. Deși foarte expresiv și ușor detașabil, în afară de terminologia medicală și științifică, *hiper-* se găsește în limba română în puține cuvinte luate din limba franceză. Nu găsim nici un derivat românesc. S-ar putea ca datorită expresivității și faptului că e ușor detașabil, la fel ca și *ultra-*, să capete mai tîrziu mai multă viață. La aceasta ar contribui desigur și influența terminologiei științifice bogate și mai ales influența limbilor occidentale, unde *hiper-* e un prefix destul de răspîdit.

super-

Super- (lat. *super*, it. *sopra*, v. it. *sor*, v. fr. *seure*, n. fr. *sur*, prov., catal., span., portg. *sobre*) era folosit la început în limba latină ca adverb și prepoziție cu sens local și temporal. El trece de la sensul de „pe deasupra” la sensul de „peste”, „mai mult” și e folosit în latina tîrzie pe lângă adjective, adverbe sau verbe pentru a le da valoare de superlativ: *super-admiro* (Facundus), *superaltus* (Vulgata). Dintre prefixele noi este, cred, cel mai răspîdit în limbile moderne, în special în presă și în reclame. S-ar putea spune că e mai răspîdit decît *hiper-*, care s-a menținut mai ales în terminologia științifică medicală și e simțit mai mult ca un prefix savant, în timp ce *super-* a pătruns prin limbajul reclamelor în limba de toate zilele. Sub influența limbii franceze¹ și engleze și în special sub influența limbajului presei și al reclamelor, care simțea nevoia să-și reînnoiască vocabularul, limba italiană a adoptat și ea pe *super-*, înfrîngînd tradiția care folosea numai pe *sopra-* (*sovra-*), frecvent atît în limba veche cît și în limba modernă, îndeosebi în limba literară. *Super-* a reușit să se impună în special ca prefix superlativ pe lângă adjective și substantive.

¹ J. Marion, *Une mode nouvelle en linguistique: le superlangage*, în *Revue de philologie française*, XLI, 1929, p. 170–182, dă un număr foarte mare de cuvinte cu *super-* folosite în limba franceză actuală.

În limba italiană *super-* e un prefix foarte productiv¹. În limba literară termenii compuși cu *super-* pătrund mai încet și păstrează o nuanță ironică².

În limba romină *super-* pătrunde tot prin intermediul limbii franceze, introducându-se prin câteva cuvinte de origine anglo-americană, care aparțin limbajului teatrului, cinematografului, sportului: *superfilm*, *superrevistă*, *superproducție*, *superviziona*, *superviza*, *superarbitru*. După modelul acestora s-au creat apoi altele care exprimă o nuanță ironică în mod obișnuit: *superciviliza*, *superștiință* etc. Ironia provine din alăturarea prefixului, existent în termeni destinați să facă reclamă exagerată, la cuvinte care nu sînt folosite în mod obișnuit în limbajul comercial.

Prefixul are sensul de „deasupra”, „peste” și dă cuvîntului căruia i se alătură un sens de superlativ sau imprimă o nuanță de superioritate.

Super- se alătură de obicei substantivelor: *superarbitru*, *superfilm*, *superfortăreață*, *superfosfat*, *supermicroscop*, *superoxid*, *superrevistă*, *superștiință*; mai rar adjectivelor: *supercivilizat*, *superdelicat*, *superfin*; și verbelor *superarbitra*, *superviza*, *superviziona* etc. Cuvintele cărora li se alătură exprimă noțiuni concrete din domeniul sportului, al cinematografului sau al teatrului, create în scopul reclamei sau, mai rar, din domeniul științei: *superfosfat* „îngrășămînt chimic care conține fosfat”, *superoxid* „oxid care conține mai mult oxigen decît oxidul normal” și *supermicroscop* care e sinonim cu „ultramicroscop”. Adjectivele sînt numai cîteva și exprimă tot însușiri care se pot lega de substantive în scopul reclamei.

În limba romină *super-* a fost concurat de *supra-* care s-a adaptat foarte ușor la sistemul limbii noastre din cauza asemănării fonetice și semantice cu *asupra* și *deasupra*. Nuanța superlativă e mai evidentă și mai puternică în *super-* decît în *supra-* și poate, tocmai de aceea, a fost adoptat pentru limbajul reclamelor.

Spre deosebire deci de celelalte limbi europene moderne (cu excepția limbii ruse, unde *super-* e folosit mai rar *суперасияционный*, *суперфосфат* etc.), în limba romină *super-* nu are o extindere mare (20 derivate). El nu a pătruns prea adînc, nu a ajuns să se lege decît de neologisme și în ultimul timp, prefixul a început să fie folosit din ce în ce mai puțin.

supra-

Supra- (< lat. *supra*), cu același sens local și temporal ca *super-*, s-a păstrat în toate limbile romanice. El s-a transmis în limbile moderne

¹ Panzini, în *Dizionario moderno*, Roma, 1923, spune despre *super*: „Serve a formare il super superlativo di ogni cosa nella nuova lingua italiana”.

² B. Migliorini, în *Fortuna del prefisso super*, p. 55 și urm., explică răspîndirea lui *super-* în limba italiană și prin influența lui *superuomo*, termen care se impune în Italia, pe de o parte pentru că adjectivul *sovrumano* compus cu *sopra-*, respectiv *sovera-*, era legat de tradiția creștină total opusă concepției lui Nietzsche și pe de altă parte pentru că *sovrumano* conținea grupul de sunete cons. + r + uo, care nu e admis în limba italiană, și, în sfîrșit, pentru că prefixul *super-* dădea termenilor o nuanță solemnă și în același timp tehnică: „conferiva al termine un che di solenne e insieme di tecnico . . . e insieme di eufonico e di chiaramente analizzabile”. În afară de influența lui *superuomo*, care nu cred că este suficientă pentru a explica marea răspîndire a lui *super-* în limba italiană actuală, Migliorini mai adaugă un alt factor destul de important: forma invariabilă a lui *super-*, în timp ce *supra-* se schimbă după începutul cuvîntului căruia i se alătură și de aici o continuă nesiguranță: *soprintendente*, *sovrintendente* sau *sopraintendente*?

în forma latinească *supra-* (în it. *sopra-*, *sovera-*) cu excepția limbii ruse unde se traduce prin *cœpx*. În aceste limbi el se păstrează mai ales cu valoare locală (fr. *suprathoracique*, it. *sopralzare*, *soprastare*, engl. *supraclavicular*, *suprarenal*, germ. *supraorbital*) și e înlocuit, în ce privește valoarea intensivă, din ce în ce mai mult prin *super-*. În limba engleză *super-* are circulație mult mai mare decît *supra-*¹. În limba franceză, unde *supra-* nu a avut o dezvoltare foarte mare, ci a fost folosit mai ales *sur-* (din *super-*), el e din ce în ce mai mult înlocuit azi de *super-*. Și în limba italiană se observă tendința de a întrebuița pe *super-*² în detrimentul tradiționalului *sopra-* (*sovera-*), care avusese o foarte mare frecvență în limbă³. În limba germană sînt puține cuvinte cu *supra-*. Acesta a fost tradus prin *über-* sau a fost înlocuit prin *super-*.

Spre deosebire de celelalte limbi moderne de care am amintit, în limba romină *supra-* s-a impus, înlocuindu-l aproape cu totul pe *super-*, ajutat și de asemănarea fonetică și semantică cu *asupra* și *deasupra*. Acest fapt făcea ca *supra-* să fie simțit oarecum ca un element lingvistic autohton. Nu e posibil ca limba romină să-l fi luat pe *supra-* din *supra-* francez, unde sînt folosite mai mult derivatele cu *sur-*: *surabondance*, *suralimenté*, *surchargé* etc. Aproape totdeauna el redă pe fr. *sur-*. E de presupus că s-a creat o echivalență între derivatele franțuzești cu *sur-* și *supra-* și rom. *supra-*:

<i>supraabundență</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>abondance</i>
<i>supraalimentație</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>alimentation</i>
<i>supraalimenta</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>alimenter</i>
<i>supraestima</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>estimer</i>
<i>supraestimare</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>estimation</i>
<i>supraîncălzi</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>chauffer</i>
<i>supraîncărca</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>charger</i>
<i>supraoxidare</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>oxidation</i>
<i>suprasatura</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>saturer</i>
<i>suprasaturație</i>	< <i>supra-</i> + fr. (<i>sur</i>) <i>saturation</i> etc.

Chiar și cuvinte care au fost luate din limba franceză, în forma lor originală cu *sur-*, au fost înlocuite apoi în rominește cu derivate cu *supra-*: *a pămîntului surfață* PANN, E. III 132; *a cărora surfață scînteie de aur strălucitor* NEGRUZZI, II 44; *mici valuri încrețesc surfața de un verde întunecat a bălții* ODOBESCU, I 399; *viața o monedă calpă cu surfața aurie* EMINESCU, O. I 297.

Supra- are același sens ca și *super-*. În afară de valoarea locală (*suprarenal*), el are și valoare de intensificare, pe care o imprimă cuvintelor derivate. În adjective ca *supraabundent*, *supraalimentat*, *suprafavorabil*, *superfin*, *supraîncălzit*, *supraîncărcat*, *supranutrit*, *suprapopulat*, *suprasaturat*, *suprasensibil*, *supratehnic*; substantive: *supraabundență*, *supraaglomerare*,

¹ Oxford Dictionary dă un număr extrem de mare de cuvinte cu *super-* și cîteva cu *supra-*.

² B. Migliorini, *op. cit.*, p. 79 și urm.

³ Rohlf, *op. cit.*, III, 249, relevă că pînă în epoca actuală lat. *supra-* luase locul lui *super-*, păstrat rar în *sormontare*, *sorpassare*, atît cu valoare locală cît și intensivă.

supraalimentație, supraalimentare, supraapreciere, supraacoacere, supra-comprimare, supraconductibilitate, supracurent „curent superior celui normal”, *supraestimare, supraexcitare, supraîmplinire, supraîndeplinire, supraîncălzire, supraîncărcare, supraoxigenație, suprapopulare, suprapopulație, suprasaturație, suprasaturare, supratensiune* „tensiune superioară celei normale”, *supravoltaj* etc.; verbe: *supraaglomera, supraalimenta, supraaprecia, supradubla, supraestima, supraevalua, supraexcita, suprafermenta, supraîmplini, supraîncălzi, supraîncărca, supraoxida, suprapopula, supraprețui, suprasatura*. *Supra-* are sensul de „foarte”, „într-un grad dincolo de cel obișnuit”. În afară de această categorie a cuvintelor cărora *supra-* le dă nuanța de superlativ, trebuie amintite și cele care în mod greșit ar putea fi considerate ca superlative și unde *supra-* are sensul de „dincolo de”, „peste”: *suprafirese, supranatural, supraomenesc* etc.

Prefixul *supra-*, după cum s-a observat din exemplele de mai sus, se poate combina cu substantive, adjective și verbe. Noțiunile la care se atașează *supra-* sînt mai ales abstracte, nume de acțiuni: *aglomerare, alimentare, apreciere, populare, saturare* etc., foarte rar concrete: *curent, oxid*. Adjectivele sînt mai ales participii cu valoare adjectivală sau păstrînd adesea valoarea verbală: *aglomerat, alimentat, încălzit, încărcat, populat, nutrit, saturat* etc. *Suprasensibil* e singurul adjectiv care arată o calitate psihică.

Prefixul *supra-*, cu toate valorile lui, are o răspîndire foarte mare. El a dat derivate folosite în destul de multe domenii: fizică (*supratopire, supraîncălzire* etc.), chimie (*suprasaturație, supraoxigenație* etc.), electricitate (*supraconductibilitate, supracurent*), agricultură (*supraacoacere, supramaturație*) etc. El a pătruns și în limba literară, unde îl găsim folosit în stiluri foarte variate: *facțiunea de la putere supranutrită este incapabilă de a mai ține piept* CARAGIALE, O. III 198; *în anumite condiții de supraexcitare nervoasă, un curent de vibrații pornește de la om la obiect* MACEDONSKI, O. IV 141; *nu se putea supraalimenta, nu suferea carnea* BART, E. 380; *ha, supracurajosule, ai să afli acum întreaga asprime a miniei mele* CAMIL PETRESCU, T. III 427. Dintre prefixele noi, *supra-* are în limba română cea mai mare răspîndire. El a dat numeroase derivate (70 derivate cu rol de intensificare), dintre care unele formații recente. S-a combinat cu numeroase părți de vorbire: substantive, adjective, verbe și a dat în special multe derivate nominale. El are posibilitatea de a crea formații momentane care arată gradul maxim al însușirii respective. Între *supra-* și celelalte prefixe superlative și în special *super-*, de care este cel mai aproape ca sens, limba preferă pe *supra-*, simțindu-l, după cum s-a mai spus, ca un element lingvistic băștinaș. Prin faptul că a dat o serie de derivate fără a avea model străin, el poate fi considerat productiv în sens larg.

ultra-

Și *ultra-* este tot un prefix neologic. În limba latină era folosit ca prepoziție și adverb cu sens local și temporal: „dincolo de”, „mai departe”, „după”. Răspîndit în toate limbile romanice (it. *oltre, oltra*, v.fr. *oultre*, engad. *ultra*, catal. *oltra*, prov. *oltre*), el a luat o dezvoltare însemnată în

limbile moderne, în forma latinească *ultra-*, în special cu rolul de a întări adjectivele și substantivele pe lângă care e așezat și mult mai puțin cu valoare locală. În limba franceză îl găsim prima dată în *ultrabavard* (1819), apoi în *ultradébonnaire* (Balzac), *ultraromantique* (Th. Gautier); o extindere mare ia în special în termenii din domeniul politic: *ultralibéral, ultrarévolutionnaire, ultraroyaliste*. În limba italiană se pare că pătrunde prin limbajul politic: *ultrareazionario, ultraministeriale, ultrademocratico, ultraclericale*, apoi se extinde în afara acestui domeniu: *ultracivilizzato, ultracomico, ultrarapido, ultraromantico* etc. și chiar, de altfel ca și în limba franceză, în limbajul științific: *ultramicroscopio, ultrasuoni, ultravirus* etc. Dictionarele englezești îl dau ca un prefix viu, folosit mai ales pentru formarea de noi adjective: *ultraconservative, ultracritic, ultramodern, ultrapartisan, ultraprotestant, ultrareligious*. În limba germană e folosit mai ales în cuvinte tehnice: *Ultramikroskop, Ultrafilter, ultrabasisch*. În limba rusă e un prefix neproductiv¹.

El pătrunde în limba română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu termenii din domeniul politic, împrumutați din limba franceză: *ultraliberal, ultraregalist, ultrarevoluționar*. Ca și în limba italiană el se extinde apoi în terminologia științifică: *ultrafiltru, ultrasunet, ultravirus* și chiar în alte domenii: *ultraconfortabil, ultramodern, ultraromantic*.

Prefixul *ultra-* dă cuvintelor la care se atașează sensul de „foarte”, „extrem de”, „peste măsură”, „exagerat de”.

Se atașează pe lângă adjective: *ultraconfortabil, ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraliberal, ultramicroscopic, ultramodern, ultramodernist, ultraoportunist, ultraprogresist, ultrarapid, ultrareacționar, ultraretrograd, ultraregalist, ultrarevoluționar, ultraromantic, ultrascurt, ultrasonor, ultrașovinist, ultraviolet*; pe lângă substantive: *ultrafiltru, ultraliberalism, ultramicroscop, ultrapresiune, ultrasunet, ultravirus*. Nu se atașează niciodată pe lângă verbe și adverbe. E foarte greu de stabilit care cuvinte le-am luat din limba franceză gata formate și care s-au format pe teren românesc. Aceasta mi se pare cu atât mai greu cu cît prefixul *ultra-* formează derivate mai ales cu neologisme. S-ar putea ca *ultraconfortabil, ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraprogresist, ultrareacționar, ultraretrograd*, pe care nu le înregistrează dictionarele franceze, deși acest fapt nu e un indiciu suficient că aceste cuvinte nu există în limba franceză, și pe care le găsim în limba italiană (*ultrademocratico, ultrareazionario, ultrarapido*), să fie formate pe teren românesc.

Ultra- este simțit ca un echivalent al adverbilor care servesc la formarea superlativului absolut. Se pare că prefixul însuși, indiferent de sensul temei la care se atașează, are o nuanță ironică. Dacă unele cuvinte ca: *oportunist, reacționar, retrograd, șovinist*, conțin în ele însele o nuanță depreciativă, altele ca *revoluționar, democrat, progresist* nu au de loc această nuanță și, totuși, împreună cu *ultra-*, ele par ironice. Ironia provine din exagerarea conținută în prefix. Cu excepția termenilor științifici, în toate celelalte cuvinte formate cu prefixul *ultra-*, în special în terminologia din

¹ Gramatica Academiei de Științe a U.R.S.S., I, p. 359.

domeniul politic, este evidentă nuanța ironică. Valoarea afectivă a superlativelor formate cu *ultra-* este astfel mult mai mare decât a superlativelor construite în mod obișnuit cu adverbe. În exemplul: *mi s-a făcut imputarea că sînt foarte, că sînt prea, că sînt ultraprogresist* CARAGIALE, O. I 155, *ultraprogresist*, plasat ultimul, apare ca cel mai expresiv.

Dintre prefixele cu valoare superlativă, *arhi-* concurează mai bine pe *ultra-*, aceasta însă numai în termenii politici: *ultrademocrat-arhidemocrat*, *ultraprogresist-arhiprogresist*, *ultrareacționar-arhireacționar*. În unii termeni științifici, *ultra-* e concurat de *super-* sau *supra-*: *ultramicroscop-supermicroscop*, *ultrapresiune-suprapresiune*. De asemenea în unele adjective, folosite în limbajul familiar sau în reclame, e concurat de *extra-*: *ultramodern-extramodern*, *ultrașic-extrașic*.

Folosit mai mult în terminologia politică și științifică, *ultra-* a pătruns totuși și în alte domenii: *ultraromantic*, *ultrasuprarealist* (G. Călinescu) și, uneori, chiar în limbajul familiar căutat: *ultrașic*, *ultramodern*, *ultraconfortabil*. El nu a dat decât derivate adjectivale sau substantivale, fără să treacă la verbe. De asemenea, el nu s-a atașat încă la cuvinte românești vechi, păstrîndu-se numai în neologisme. Nu este un prefix foarte productiv, deși folosirea lui ar putea să se extindă, prin faptul că derivatele lui sînt foarte expresive și ușor analizabile, deci prefixul se poate detașa lesne. La aceste cauze s-ar putea adăuga marea lui răspîndire în limbile moderne.

CONCLUZII

Prefixele pe care le-am înglobat în denumirea de prefixe superlative au rolul, după cum s-a arătat, fie de a reda ideea de superlativ în ce privește adjectivele și adverbele, fie de a arăta o intensificare a acțiunii verbelor sau a noțiunilor exprimate de substantive. Folosirea lor răspunde necesității de a reda cît mai expresiv impresiile pe care le produce asupra oamenilor o calitate oarecare. Pentru a produce un efect mai puternic se recurge mai ales la expresii care se referă la datele concrete ale simțurilor exterioare. Aceasta este probabil și explicația faptului că multe dintre prefixele superlative *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-* și *ultra-* sînt la origine adverbe sau prepoziții locale.

Prefixele superlative noi care au intrat recent în limba română au căpătat în ultimul timp o mare dezvoltare, fiind folosite mai ales pe lângă adjective și substantive. La dezvoltarea și întărirea lor a contribuit desigur și influența presei și a reclamelor care, trebuind să-și reînnoiască vocabularul, aveau nevoie de formații concise și în același timp expresive.

Prefixele superlative exprimă totdeauna o exagerare, arată că o calitate a fost depășită, că s-a trecut dincolo de limita obișnuită a acestei calități. De aceea derivatele cu aceste prefixe redau totdeauna un superlativ absolut. Față de formațiile obișnuite de superlativ, ele prezintă avantajul că sînt mai expresive și în același timp mai concise, evitîndu-se perifrazele. Voi da cîteva exemple: *atunci tinerele curtene i se închină* *preaplecat* CARAGIALE, O. III 63. Prin folosirea derivatului *preaplecat* s-a evitat

perifraza *cu multe plecăciuni* și s-a ajuns la o formă mult mai colorată. Același lucru se poate observa și în următoarele exemple: *era într-o disdedimineață spre sfîrșitul lui august cînd pămîntul răscopt simte cu farmecroua GALACTION, O. I 321; Pe un deal răsare luna ca o vatră de jăratie, Rumenind străvechii codri și castelul singuratic* EMINESCU, O. I 76.

Din nevoia pe care o simt vorbitorii de a exprima unele stări afective momentane s-au născut și formațiile spontane, folosite pentru a răspunde unei necesități momentane, fără pretenția de a supraviețui. Aceste formații sînt caracteristice pentru prefixele superlative.

În ce privește temele la care se atașează prefixele superlative, putem trage următoarele concluzii: prefixul *arhi-* (intrat ca neologism din limba franceză) se atașează mai ales la adjective care arată o însușire, fie a lucrurilor (*încărcat*, *plin*, *populat*, *cunoscut*), fie a persoanelor; *extra-* se atașează tot la adjective care arată o însușire a lucrurilor (*fin*, *plat*, *modern*, *șic*); *hiper-* se atașează mai ales la adjective și substantive abstracte, aparținînd terminologiei științifice, în special medicale, și la adjective care arată o însușire a persoanelor (*iritabil*, *sensibil*, *sceptic* etc.); *ultra-* se atașează la adjective care arată mai ales însușiri ale persoanelor și aparțin terminologiei politice (*democrat*, *conseruator*, *demagog*, *liberal*, *oportunist*, *progresist* etc.) și pe lângă adjective și substantive-termeni științifici; *supra-* se atașează la substantive-nume de acțiuni abstracte și mai rar concrete sau la participii cu valoare adjectivală sau verbală care se referă la obiecte și rar la persoane; *super-* se atașează la noțiuni concrete. Pentru prefixele vechi *prea-*, *răs-* (*răz-*) și *stră-*, nu se poate trage nici o concluzie, pentru că temele la care se atașează sînt mult mai diferite.

În ce privește concurența dintre prefixele superlative, trebuie remarcat că: 1. prefixele vechi (exclusiv *arhi-*) și cele noi nu se concurează unele pe altele decât foarte rar. De obicei prefixele vechi se concurează între ele și prefixele noi între ele. (Sînt și excepții: prefixul *prea-* pe de o parte avînd aceeași formă ca și adverbul *prea*, folosit în mod obișnuit pentru formarea superlativului, iar pe de altă parte fiind foarte ușor detașabil, poate concura multe prefixe chiar dintre cele noi.) Această concurență se explică prin faptul că prefixele vechi sînt mai sudate cu cuvîntul primitiv și mai greu detașabile decât cele noi, iar acestea se atașează mai totdeauna la neologisme; 2. unul și același prefix nu se suprapune în întregime peste un altul, ci corespunde numai anumitor noțiuni. De exemplu *arhi-* e concurat de *ultra-* pentru unele cuvinte ca: *dobitoc*, *liberal*, *milionar* (însușiri atribuite persoanelor) și de *supra-* pentru unele participii ca: *încărcat*, *populat* etc.; *ultra-* e concurat de *arhi-* pentru termenii politici, ca: *democrat*, *progresist*, *reacționar* etc. și de *super-* sau mai ales de *supra-* pentru termenii științifici (*microscop*, *presiune*) și, în sfîrșit, de *extra-* pentru adjective ca: *modern*, *șic*, *monden* (însușiri ale obiectelor). *Hiper-* poate fi înlocuit prin *supra-* în terminologia științifică și de *ultra-* pentru însușiri ca *critic*, *iritabil*, *sensibil*. De aici se desprind două concluzii: 1. prefixele noi, în care înglobez și pe *arhi-*, își păstrează totuși cît de cît nuanța lor legată de sensul etimologic; 2. anumite prefixe se atașează în general anumitor noțiuni. S-ar părea deci că prefixele noi nu au avut o prea mare

contribuție în ce privește scăderea productivității prefixelor vechi, deoarece ele nu le pot înlocui prea ușor.

Concluziile la care am ajuns relativ la productivitatea prefixelor superlative sînt următoarele : nu cred că putem vorbi numai de prefixe productive și neproductive, ci trebuie să stabilim și grade de productivitate între prefixe, și anume : *baş-* nu mai este viu, nu se mai folosește de loc ; *stră-* și *prea-* nu sînt productive ; *răs-* (*răz-*) e mai productiv decît celelalte prefixe vechi prin ușurința cu care se detașează și prin posibilitatea de a da formații momentane ; *super-* nu e productiv și se folosește din ce în ce mai rar ; *extra-* e neproductiv ; *supra-* e cel mai productiv dintre prefixele noi ; *arhi-* e oarecum productiv prin faptul că e ușor detașabil și folosit în formații spontane ; *ultra-* și *hiper-* nu sînt foarte productive, dar fiind expresive și ușor detașabile s-ar putea să se dezvolte.

SUFIXUL -AJ

DE

GEORGETA CIOMPEC

I. Etimologia sufixului. Formele *-aj*, *-agiu*

Sufixul *-aj* a pătruns în limba română pe la începutul veacului trecut, o dată cu primele neologisme franțuzești.

Printre numeroasele cuvinte noi care au îmbogățit în acea epocă vocabularul limbii noastre, cuvintele cu *-aj* — termeni abstracti și tehnici care erau de primă necesitate — ocupă un loc important.

Dintre cele mai frecvente cuvinte cu acest sufix, constatate în textele din acea perioadă, sînt : *curaj*, *bagaj*, *avantaj*, *peisaj* etc.

Bineînțeles, la început ele sînt foarte puțin numeroase, iar sufixul nu este simțit ca particulă derivativă. (Nici chiar în franceză unele dintre aceste cuvinte nu sînt analizabile, pentru că, fiind formații foarte vechi (aproximativ din secolele XII—XIII)¹, temele de la care au derivat și-au schimbat forma și sensul.) Totuși, grație circulației lor (*curaj*, *bagaj* au pătruns chiar în limba populară), substantivele acestea au împămîntenit sufixul ca terminație, adică au obșnuit pe vorbitorul de limbă română cu cuvinte care se sfîrșeau în *-aj*.

Abia către sfîrșitul secolului trecut, cînd în limba română intră multe substantive deverbale formate cu *-aj*, în majoritatea lor termeni tehnici, sufixul începe să fie simțit ca atare.

Azi, cuvintele cu *-aj* sînt foarte numeroase în limba noastră — mai ales în domeniul tehnicii — și sufixul a început să fie productiv.

Sufixul franțuzesc *-age*, din care se trage cel românesc, este urmașul latinescului *-aticus*, sufix adjectival care a devenit în limba română *-atic* (*sălbatic*), iar în italiană *-atico* (*salvatico*).

În latină există cîteva adjective cu acest sufix : *fanaticus*, *lunaticus*, *viaticus*, *siluaticus* etc. S-a transmis însă, ca adjectiv, numai *siluaticus* (pop. *saluaticus*)², care a dat : it. *salvatico*, fr. *sauvage*, rom.

¹ Vezi A. Dauzat, *Dictionnaire, etymologique*, Paris, 1938, s.v. *courage*, *bagage*, *avantage*.

² Menționez că, afară de *siluaticus*, s-a transmis și adjectivul *lunaticus*, care a dat v. fr. *lunage* și rom. *lunatic*.

*sălbatic*¹. Mai târziu însă în limbile romanice s-au format, cu sufixul acesta, adjective noi. De exemplu, în italiană: *fiumatico*, *lugliatico*; în spaniolă: *friatico*, *babatico*; în franceză: *ramage*, *marage* (aici sufixul cu această funcție este foarte puțin productiv); în română: *guratic*, *roșiatic*, *bătrînatic*, *nebunatic*, *văratic*.

Dar încă în latina târzie, sufixul adjectival *-aticus*, mai ales sub forma neutră, a devenit sufix substantival cu sens abstract sau colectiv general. În latina galică, precizează Meyer-Lübke², sufixul în noua sa funcție era foarte răspândit.

Astfel, în limba franceză sufixul a devenit productiv ca sufix care formează nu adjective, ci substantive cu sens abstract sau colectiv de la substantive concrete (*courage*, *langage* etc.) și mai cu seamă ca deverbial, funcție în care cunoaște pînă azi o răspîndire foarte largă.

Rom. *-aj*, it. *-aggio*, sp. *-age*, port. *-age* sînt forme ale acestui sufix în diversele limbi romanice, în care fr. *-age* a pătruns la diferite epoci, cînd limba franceză și-a exercitat influența.

În limba română există și varianta *-agiu*, care l-a concurat multă vreme pe *-aj*, avînd uneori șanse de a se impune. Azi *-agiu* cedează tot mai mult teren formei *-aj*.

În legătură cu existența lui *-agiu* la noi există trei explicații date de acad. Iorgu Iordan³. Ele au la bază faptele istorico-lingvistice care au favorizat apariția acestei forme.

1. Influența italianului *-aggio* asupra împrumuturilor franțuzești în *-age*.

Ipoteza e întemeiată, ținînd seamă că și în alte cazuri influența limbii italiene este evidentă. De pildă, într-un dicționar de neologisme românești din 1862, asupra căruia atrage atenția acad. Iorgu Iordan, multe cuvinte au două forme, una italiană alta franceză (cu preferință pentru cea dintîi): *memoriu* — *memoir*, *secular* — *seculier*⁴.

În al doilea rînd, mulți scriitori și oameni de cultură romîni din secolul trecut au cunoscut limba și cultura italiană, care și-a lăsat amprenta asupra formației lor în general și asupra limbii în special. De exemplu, Gh. Asachi, unul dintre pionierii culturii noastre, a trăit chiar în Italia și a scris despre înrudirea celor două popoare în muzică, dans, vers și mai ales în limbă⁵. Eliade Rădulescu, care în a doua parte a activității sale a devenit chiar italianist, preconiza adoptarea neologismelor sub aspectul lor italian⁶. De pildă, citînd pe *curaj*, recomandă forma italiană *curagiu* și respinge forma franceză *curaj*. În sfîrșit, există o serie de scriitori de la mijlocul secolului trecut care au suferit de asemenea influența italiană: Ion Ghica, C. Negruzzi, Alecu Russo și alții.

¹ Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 521—523.

² *Historische Grammatik der französischen Sprache*, II, Heidelberg, 1921, p. 61.

³ *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă*, „Alexandru Philippide”, VI, 1939, p. 56—58.

⁴ Vezi E. Protopopescu și V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și străine neintroduse și introduse în limbă, cuprinzînd și termeni științifici și literari*, București, 1862.

⁵ Vezi G. Asaki, *Versuri*, Iași, 1863, poezia *Proemiu*.

⁶ Vezi A. Densusianu, *Evoluția estetică a limbii romîne*, vol. II, București, 1930—1931, p. 68.

2. Altă explicație pentru *-agiu* în limba noastră este influența aspectului scris al franțuzescului *-age*, pe de o parte, și „tendința de a păstra silaba finală *-iu* a diferitelor sufixe sub influența modelului real sau presupus latinesc”¹, pe de altă parte. (Într-adevăr găsim forme ca: *voiașea*, *avantajea* etc., iar pe de altă parte: *contrariu*, *inventariu* ș.a.m.d.)

3. În sfîrșit, ținînd seama de epoca în care sufixul a intrat în limba noastră, cînd latinismul era foarte puternic, *-agiu* este explicat de acad. I. Iordan² și prin tendința vorbitorilor de a latiniza sufixul, de a lua ca model limba latină pentru adaptarea sufixelor împrumutate în majoritatea cazurilor din franceză și italiană. Conform acestor norme, *-age* trebuia să devină *-agiu*, ca în cuvintele de origine latină venite prin filieră franceză: *naufragiu* < fr. *nauffrage* < lat. *naufragium*; *sufragiu* < fr. *suffrage* < lat. *suffragium*; *adagiu* < fr. *adage* < lat. *adagium*.

Faptul că *-agiu* a fost simțit mai romînesc, pentru că seamănă mai mult cu terminațiile limbii latine, se oglindește și în dicționarele de pînă acum. În *Dicționarul de neologisme* din 1862, în DA, cit și în CADE, forma recomandată este aceasta.

Toate aceste trei explicații sînt verosimile și se completează una pe alta. E vorba, adică, de un complex de împrejurări care au concurat la apariția și meținerea lui *-agiu* în limba noastră.

Azi, forma aceasta cedează însă tot mai mult loc formei *-aj*. De altfel, sufixul *-aj* a prins de la început mai mult teren în masele populare, *-agiu* fiind simțit „greoi” și „pedant”³.

Caragiale, înzestrat cu un deosebit simț al limbii, pune această formă în gura „Machilor” și „Lachilor”, oameni cu puțină pregătire, care folosesc pe *-agiu* ca semn de distincție. De exemplu în «*Telegrame*», mostră de vorbire stîlcită, unul dintre personaje telegrafiază altuia:

Fimeea nepotului lui Costăchel Gudurău anume Albert Gudurău, unul din capii-inversunați opoziție locală, divorțată, iar ei bănuiesc Raul directoru cauza divorsului acuzînd trăiește cu mencionatu concubinagiu dar vrînd s-o iee socie legitimă, care reclamat restituțiunea dotei și parafernei de două mii lei. CARAGIALE, O. I 184.

Spre deosebire de această categorie de personaje ale sale, Caragiale preferă întotdeauna forma în *-aj*: *curaj*, *bagaj*, *echipaj*, *pavaj*, *personaj*, *reportaj* etc.

Faptul că *-aj* e mai simplu și mai conform spiritului lingvistic al vorbitorilor o dovedește apropierea acestui sufix în limba populară de vechiul sufix *-aș*. De exemplu, mulți vorbitori spun: *coraș*, în loc de *curaj* (în sudul Moldovei există și un derivat *corașliu*⁴); *tapaș*, în loc de *tapaj*; *caram-*

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme romînești*, în *Studii și cercetări lingvistice*, I, 1950, fasc. 1, p. 57.

² *Sufixe romînești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă*, „Al. Philippide”, VI, 1939, p. 57.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba romînă actuală*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă*, „Alexandru Philippide”, V, 1938, p. 31.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe romînești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă*, „Alexandru Philippide”, VI, 1939, p. 57.

bolaș, în loc de *carambolaș*; *traforaș*, în loc de *traforaj*¹. Și invers: *ataj*, în loc de *ataș*; *talaș* (s. n.), în loc de *talaș* (s.n.) sau în loc de *talaji* (s.n.).

Apoi preferința pentru *-aj* se explică și prin tendința de a nu pronunța pe *-iu* final, manifestată mai ales în păturile de jos ale populației, tendință care azi prinde din ce în ce mai mult teren (acum se spune tot mai mult *servici*, *inventar*, *seminar* etc.²). Forma *-aj* este recomandată și de *Dicționarul limbii române literare contemporane* și de *Micul dicționar ortografic* pentru majoritatea cuvintelor. Sînt totuși o serie de cuvinte care mai au ambele forme în vorbirea curentă: *limbaș-limbăgiu*, *pasaj-pasagi*, *peisaj-peisagi*, *personaj-personagi* etc.

Teddie e un personaj gidian, rîse Lucian. POPOVICI, S. 56.

O astfel de întrebare aflată numaidecît se comenta cu răutate și personagiul devenise ridicul. CAMIL PETRESCU, O. I 33.

Dicționarul înregistrează ambele forme.

Coexistența celor două forme ar putea fi tolerată în cuvinte diferite, dar unul și același cuvînt e recomandabil să aibă o singură formă — aceasta în interesul simplificării și uniformizării limbii. Și, pentru că majoritatea cuvintelor cunosc forma *-aj*, cred că și cuvintele citate mai sus trebuie folosite cu această formă. Doar cîteva cuvinte, intrate mai demult în limbă și încetățenite cu forma *-agi* (care uneori nu e sufix), își păstrează această formă, de exemplu: *naufragiu*, *omagiu*, *ravagiu*, *stagi*, *ultragi*. Ele sînt însă prea puține pentru a alcătui un sistem.

M-am ocupat mai mult de această problemă, datorită importanței practice pe care o are pentru vorbitorii limbii române alegerea uneia sau alteia dintre cele două forme ale sufixului.

II. Temele la care se atașează și rolul semantic al sufixului *-aj*

Majoritatea cuvintelor care au acest sufix au fost împrumutate gata formate, după cum am arătat, din limba franceză. Ele au fost create, prin urmare, în această limbă și sensurile obținute s-au transmis exact în limba noastră, o dată cu cuvintele respective. De aceea, deși analiza de mai jos va avea în vedere în special faptele din limba de origine, afirmațiile sînt valabile în aceeași măsură pentru situația din limba română, nu numai în ceea ce privește sensul acestor cuvinte, ci și procedeul de formare a lor.

Apelez pentru această analiză la împrumuturile din limba franceză pentru că numărul cuvintelor cu sufixul *-aj* formate cu certitudine în limba română este foarte mic.

Substantivele care posedă sufixul *-aj* s-au format pe două căi:

1. Prin adăugarea sufixului la temele unor substantive concrete.

În acest caz sufixul are tendința de a abstractiza. De aceea majoritatea cuvintelor obținute sînt:

¹ Vezi CADE, s.v. *traforaj*.

² Vezi mai sus, p. 53.

a. abstracte

brigandaj < fr. *brigandage* < *brigand*;
cabotinaj < fr. *cabotinage* < *cabotin*;
curaj < fr. *courage* < *cœur*;
libertinaj < fr. *libertinage* < *libertin*;
limbaș < *limbă* (după fr. *langage* < *langue*).

b. colective:

bastingaj „totalitatea chestoanelor unor corăbii” < fr. *bastingage* < *bastingue* „saltea care servea de meterez în jurul punții vaporului”;
bobinaj „totalitatea bobinelor” < fr. *bobinage* < *bobine* „bobină, mosor”;
cordaj „totalitatea frînghiilor unor corăbii” < fr. *cordage* < *corde* „funie, frînghie”;
dalaș „totalitatea dalelor unei pardoseli” < fr. *dallage* < *dalle* „dală, lespede de piatră (cu desenuri)”;
furaj „nutreț pentru vite” < fr. *fouillage* < *fourre* „pai”;
grilaj „totalitate de grile, zăbrele” < fr. *grillage* < *grille* „grilă, gratie”;
penaj „totalitatea penelor unei păsări; mănunchi de pene (colorate) servind ca podoață la un chipiu de uniformă, la un coif etc.” < fr. *penage* < *penne* „pană lungă (din aripă sau coadă)”;
utilaj „ansamblul uneltelor, aparatelor, instrumentelor etc. necesare unei anumite lucrări, industriei în general” < fr. *outillage* < *outil* „unealtă, sculă”;
aparataș „totalitate de aparate, de piese” < rom. *aparat* (după fr. *appareillage* < *appareil*).

Există un grup de cuvinte construite tot în acest fel, care desemnează însă noțiuni concrete, avînd sens apropiat de cel al substantivelor de la care au fost derivate:

bandaj „fașă, legătură pe o rană” < fr. *bandage* < *bande* „bandă”;
cofraș „tipar de lemn în care se toarnă materialul de construcție” < fr. *coffrage* < *coffre* „ladă, casă”;
eșafodaj „construcție provizorie” < fr. *échafaudage* < *échafaud* „eșafod”;
fuselaj „parte componentă a avionului” < fr. *fuselage* < *fuseau* „fus”;
peisaj „priveștiște; tablou, pictură, fotografie care reprezintă un colț din natură; descriere, reprezentare a naturii în opere literare” < fr. *paysage* < *pays* „țară”;
živraș „strat de gheață sau chiciură care se depune pe avioane în timpul zborului la temperaturi joase” < fr. *givre* „gheață”.

În cazul unor cuvinte ca: *avantaj*, *bagaj*, *curaj*, *furaj* etc., ale căror etimoane s-au format de mult timp în franceză, tema a suferit schimbări de sens sau de structură fonetică, care fac ca ele să nu mai fie analizabile, nu numai de români, ci chiar de francezi. O dovadă de altfel a faptului că sufixul nu este simțit ca parte distinctă sînt numeroasele derivate verbale, adjectivale, adverbiale ale unora dintre aceste substantive: *curaj* — derivate: *încuraja*, *descuraja*, *încurajator*, *descurajator*, *curajos*; *avantaj* — derivate: *avantaja*, *dezavantaja*, *avantajos*, *dezavantajos*.

2. Prin adăugarea sufixului la teme verbale.

În această funcție de deverbale, sufixul s-a specializat și cunoaște azi o foarte largă răspîndire.

Verbele a căror temă a servit drept bază pentru derivatele în *-aj* aparțin conjugării I (cum arată și vocala *a* din sufix). Ulterior s-au format derivate cu *-aj* de la verbe aparținînd și altor conjugări :

*aerisaj*¹ < *aerisi* (conj. a IV-a)
*garnisaj*² < *garnisi* (conj. a IV-a)

Exemple sînt foarte puține, dar ele dovedesc că sfera de aplicare a acestui sufix s-a lărgit. Și aici majoritatea substantivelor formate astfel sînt împrumutate din franceză.

Un argument în acest sens este existența unor astfel de deverbale, fără verbul corespunzător. De exemplu, avem *balizaj*, *camionaj*, *decuvaaj*, *halaj*, *mariaj* etc. dar nu și **baliza*, **camiona*, **decuva*, **hala*, **maria* etc.

Apoi se pare că unele verbe sînt formații ulterioare prin derivare regresivă de la astfel de substantive. De exemplu :

a blindaj < *blindaj* < fr. *blindage*
a canotaj < *canotaj* < fr. *canotage*
a garaaj < *garaaj* < fr. *garage*
a placaj < *placaj* < fr. *placage*
a viraj < *viraj* < fr. *virage*

Cu toate acestea, se poate presupune că, datorită numărului mare de asemenea deverbale care coexistă alături de verbele ce le-au servit ca temă, s-a format un sistem conform căruia, împrumutînd verbul, se poate crea în limba noastră deverbalele corespunzătoare. Dacă practic acest lucru nu se poate afirma cu siguranță în fiecare caz concret, teoretic el este nu numai posibil, ci chiar firesc. De pildă, un substantiv ca *ancoraj*, deși există în limba franceză și deci se poate să fie un împrumut, este cel puțin tot atît de posibil să fie format la noi prin analogie. Exemplul este ales la întîmplare. Cazurile de acest fel sînt foarte numeroase. Iată cîteva dintre ele : *aborda-abordaj*, *ambala-ambalaj*, *arbitra-arbitraj*, *balona-balonaj*, *flamba-flambaj*, *îmbarca-îmbarcaj*, *mula-mulaaj*, *nichela-nichelaj*, *persifla-persiflaj*.

Sub raport semantic, observăm că aceste deverbale au o semnificație foarte asemănătoare cu aceea a infinitivelor lungi și, în general, cu a celorlalte deverbale cu sufixele : *-ație*, *-eală*, *-ăciune*, *-at* etc. ; pe de o parte ele păstrează, ca și acestea, ceva din sensul verbal originar, exprimînd acțiunea în sine ca în : *abordaj*, *afinaj*, *afișaj*, *cronometraj*, *decupaj*, *drenaj*, *halaj*, *linșaj*, *masaj*, *modelaj*, *parcaj*, *partaj*, *persiflaj* etc., iar pe de altă parte, desemnează o acțiune concretă (locul acțiunii, rezultatele ei, obiectul) ca în : *abataj*, *aliaj*, *ambalaj*, *cronometraj*, *cubaj*, *drenaj*, *fotomon-*

¹ Vezi *Lexiconul tehnic romn*, Sibiu, 1949.

² *Ibidem*.

taj, *parcaj*, *patinaaj*, *persiflaj*, *reportaj* etc. (Cele mai multe au desigur ambele accepțiuni, ca orice deverbale.)

Nu întotdeauna însă derivatele în *-aj* sînt sinonime cu cele în *-are*, de exemplu :

ecarisaj „operație de stîrpire a cîinilor vagabonzi”

iar

ecarisare „operație de tăiere a buștenilor” ;

echipaj 1. „întregul personal care face serviciul pe un avion, pe un tanc etc.” : *intriga romanului este bazată pe acțiunile dușmanilor Uniunii Sovietice care, nereușind să pună mîna pe planurile de construcție ale „Pionerului”, vor strecura un spion în echipaj* S.B., nr. 8, 1957, 80.

2. (ieșit din uz) „trăsură cu cai înhămați” : *veneau unii gurdă-cască ca să vadă lungile șiruri de echipaje albastre și galbene cu roțițe cu spițe roșii și cu arnăuți la spate, în care se lăfăiau frumoasele și urîtele protipendadei* CAMIL PETRESCU, O. I 618

iar

echipare „acțiunea de a (se) echipa” ;

reportaj „articol de ziar cuprinzînd relatarea unui fapt, descrierea unui loc etc., pe baza unor informații culese la fața locului : *articolul sau reportajul de gazetă, dacă răspunde cu promptitudine imperativelor epocii în care a fost scris, nu-și pierde cîtuși de puțin valabilitatea* S.B., nr. 8, 1957, 77

iar

reportare s.n. (contabilitate) „acțiunea de a reporta, a trece, a nota, a scrie în altă coloană o sumă contabilizată, a repeta în capul unei coloane suma obținută prin adunarea cifrelor de pe pagina precedentă”.

Chiar și în celelalte cazuri, deși foarte apropiate ca înțeles, dubletele cu *-are/-aj* prezintă o nuanță deosebitoare perceptibilă pentru un observator atent : derivatele cu *-aj* sînt simțite de vorbitori ca fiind mai concrete și, de aceea, forma aceasta e preferată în tehnică. Infinitivele lungi, mai vagi, sînt folosite, din acest motiv, mai mult cu sensul lor figurat.

De exemplu :

abordaj-abordare : *vapoarele surprinse de ceață pipăiau ca niște orbi semnalînd de frica abordajului* BART, E. 386, dar *abordarea unei teme* ;
afișaj-afișare : *afișajul interzis*, dar *afișarea indiferenței față de cineva*.

Tot ca un argument în sprijinul acestei observații e faptul că în cazul cuvintelor în *-aj*, care exprimă în același timp acțiunea și obiectul (un lucru concret), pentru a evita confuziile, multe din ele și-au pierdut sensul inițial (sau poate nici nu l-au avut) de deverbale propriu-zise și păstrează numai sensul concret, iar pentru exprimarea acțiunii e folosită mai mult forma în *-are*. *Garaj* arată locul, clădirea în care sînt garate vehiculele, și este foarte rar, sau aproape de loc folosit pentru a exprima acțiunea. În această funcție e înlocuit de infinitivul lung. Aceeași situație au : *abataj*, *acuplaj*, *ambalaj*, *ajustaj*, *alezaj*, *cartonaj*, *drenaj*, *marmoraj*, *mulaaj*, *pasaj*, *patinaaj*, *pavaaj*, *placaj* și altele.

III. Probleme de morfologie în legătură cu sufixul *-aj*

În limba română toate substantivele care au sufixul *-aj* sînt de genul neutru, pe cînd în celelalte limbi romanice în care acest gen a dispărut, substantivele respective sînt de genul masculin.

Integrarea acestui grup de substantive la neutru se explică prin tendința, existentă în limba noastră, de identificare a genului natural cu cel gramatical; substantivele împrumutate din limba franceză, care sînt masculine și exprimă nume de lucruri, trec, conform acestei tendințe, la genul neutru în limba română.

În ultimul timp însă, multe neologisme care îndeplinesc aceste condiții au și forma de masculin, formă preferată de multe ori celeilalte. De exemplu: *robineți, produși, derivați, penduli, nuclei, torenți, vagoaneți*.

În *Limba română contemporană*¹, acad. Iorgu Iordan explică acest fenomen prin faptul că cele două forme sînt folosite în domenii diferite de activitate. De exemplu: *compuse* și *derivate* spun lingviștii, iar *compuși* și *derivați*, chimiștii.

Pe de altă parte, se pare că în unele cazuri intervine și dorința unor vorbitori de a deosebi, măcar formal, termenii pe care îi utilizează ei, în domeniul lor special de producție, de cei folosiți în vorbirea curentă: *robineți-robinețe, vagoaneți-vagonete, câmpi-cîmpuri, suporturi-suporturi*. E clar că în ambele cazuri intervine și o diferențiere semantică, termenii specializîndu-se pentru ramurile respective.

Faptul că la cuvintele în *-aj* acest fenomen nu apare se explică prin aceea că obiectul pe care-l denumește un cuvînt terminat în *-aj* nu aparține, aproape niciodată, la mai multe domenii, așa încît nu se nasc confuzii și, prin urmare, nu e necesar ca termenul respectiv să aibă forme deosebitoare.

Așa cred că se explică lipsa abaterilor — în ce privește termenii în *-aj* — de la tendința de care vorbeam mai înainte — aceea de trecere a neologismelor franțuzești masculine la genul neutru și încadrarea „mecanică”, așa zice, a acestui grup de substantive în genul neutru.

*

Datorită caracterului abstract pe care îl imprimă sufixul *-aj* cuvintelor, multe dintre acestea nu au plural: *ancoraj, canotaj, colportaj, concubinaj, cromaj, curaj, dozaj, libertinaj, montaj, partaj* etc.

Unele abstracte verbale care pe lingă acțiunea propriu-zisă mai arată și obiecte concrete (locul acțiunii, rezultatele sau scopul ei etc.) au plural numai pentru cel de-al doilea sens. De pildă, *tricotaj* exprimă la singular acțiunea și rezultatul ei; pluralul *tricotaje* însă arată numai o pluralitate de asemenea obiecte, nu și de acțiuni. Tot așa: *aliaje, ambalaje, marcaje, marmoraje, mulaje, patinaje, sufraje* ș.a.m.d.

¹ Ed. a II-a, București, 1956, p. 278.

În ceea ce privește desinența de plural pentru substantivele cu acest sufix, cea recomandată de DLRLC este *-e* și uneori *-uri*, pentru varianta în *-aj*, și *-i*, pentru cea în *-agiu*.

În articolul *Despre pluralul substantivelor neutre în romînește*¹, I. Coțeanu justifică terminația *-e* pentru aceste substantive prin aceea că ele se găsesc pe prima treaptă a trecerii de la adjective la substantive, cînd pluralul ia această formă, proprie adjectivelor.

Afirmația pare nejustificată, ținînd seama de cele arătate în primul capitol al studiului de față: cu sufixul *-aj* în limba franceză s-au format foarte puține adjective (*marage, sauvage, ramage*) și aceasta în vremuri destul de îndepărtate. În urmă, el s-a specializat cu funcția de sufix substantival și astfel ni s-a transmis nouă. Nu poate fi vorba deci actualmente, la aceste cuvinte, de un proces de trecere.

Apoi însuși autorul articolului citat afirmă: „Cînd adjectivul trece de la calitatea lui la aceea de substantiv, el își formează mai întîi un plural în *-e* și, numai după aceea, cînd a atins pe deplin gradul de substantivare, poate primi și desinența *-uri*”² (sublinierea îmi aparține). Or, în textele secolului al XIX-lea oscilațiile între *-uri* și *-e* sau *-i* (corespondențele celor două forme de singular), folosite la pluralul substantivelor în *-aj*, ca și al altor neologisme, sînt numeroase. Multe neutre care fac azi pluralul numai în *-e* cunosc în acea vreme și forma *-uri*. Cităm doar cîteva: *omagiuri* (Alexandrescu), *avantajuri, bagajuri* (C. Negruzzi), *uvrajuri* (Bălcescu), *echipajuri* (Eminescu), *masajuri* (Caragiale).

Se întîmplă uneori ca un scriitor să folosească pentru același cuvînt, și uneori în aceeași operă, ambele forme. De exemplu, în *Istoria Romînilor sub Mihai Viteazul* găsim la pagina 102 *bagaje*, iar la 133 *bagajurile*³.

Faptele de mai sus demonstrează încă o dată că aceste cuvinte în *-aj* sînt substantive și nu adjective în proces de substantivare. E necesară deci o altă explicație a desinenței de plural *-e* pentru asemenea cuvinte.

Cred că substantivele din această categorie, pătrunzînd în limbă cînd terminația cea mai răspîdită pentru neutre, mai ales pentru neologisme, era *-e*⁴, au format un sistem conform căruia toate cuvintele de acest fel intrate mai tîrziu în limbă sau care intră acum, formează pluralul astfel.

Acest sistem, mai slab la început datorită numeroaselor ezitări între *-e* și *-uri*, caracteristice mai cu seamă primei jumătăți a secolului al XIX-lea, se consolidează către sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, cînd pătrund în bloc termeni tehnici cu *-aj* — pentru care *-uri* pare „învechit” și „popular”⁵.

Se pare că în înlăturarea lui *-uri* un rol deosebit a avut desinența *-i*, corespunzătoare singularului *-agiu*. Acad. Iorgu Iordan susține că: „Dacă *-agiu*, care este greoi și pedant, se menține totuși... se datorește

¹ În *Limba și literatură*, vol. I, București, 1955, p. 109.

² *Ibidem*, p. 108.

³ Vezi N. Bălcescu, *Opere*, II, București, 1953.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, ed. a II-a, București, 1947, p. 47; vezi și *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 18 și urm.

⁵ Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 297.

pluralului în *-agii*. Această formă se bucură de o largă răspîndire... nu pentru că ar fi preferată lui *-aje*, ci pentru că înlătură desinența *-uri* care, din punct de vedere fonetic, pare a corespunde mai bine singularului în *-agiu* decît celui în *-aj*¹.

Azi *-uri* apare rar ca semn al pluralului acestor substantive, iar atunci cînd totuși e folosit, are funcția pe care o îndeplinește în cazul substantivelor feminine, aceea de a arăta speciile, sorturile unui obiect, ale unei substanțe (cf. *marcajuri* și *marcaje*). *Marcaje* exprimă sensul obișnuit al pluralului (aparitia obiectului sub aspectul mai multor exemple din aceeași categorie), iar *marcajuri* înseamnă „mai multe feluri de marcaj”.

Sistemul pluralului în *-e* pentru aceste neutre este însă atît de consolidat acum, încît *-uri*, simțit impropriu și învechit, este înlocuit cu succes de *-e* chiar și în această funcție.

Dat fiind că au circulat mult și sînt încă destul de frecvente atît dubletele singularului *-aj / -agiu*, cît și ale pluralului *-aje / -agii*, se întîmplă, destul de des, să se ivească forme hibride de plural. Sînt numeroase mai ales cazurile în care *-i* apare în locul lui *-e*, ca de pildă: *avantajii*, *personajii*. (Aici e aceeași situație ca la substantivele care au avut o dată terminația în *-iu* (*inventar*, *seminar* etc.), substantive care în loc să aibă pluralul: *inventare*, *seminare* sînt utilizate aproape exclusiv în forma: *inventarii*, *seminarii*.²)

Pluralele de tipul *personajii* apar în vorbirea mai puțin îngrijită, dar se strecoară uneori și în scris: *avantajile fizicului său ROMANU*, 3, XII, 1889.

Mult mai rar și mai supărător este pluralul în *-e* pentru singularul *-agiu*: *personage*, *avantage*.

Fabrica de tricotage a domnului Bucureșteanu a început a funcționa cu succes. ROMANU, 24, XII, 1889.

La conace se consumă furagele. I. IONESCU, M. 337³.

Grațioasa me doamnă, permiteți-mi să depun omagele mele la picioarele d-voastră. ALECSANDRI, T. 1308.

Evident, aceste forme hibride trebuie evitate.

IV. Productivitatea

Am arătat mai înainte că datorită circulației largi a primelor cuvinte cu *-aj* împrumutate din franceză, sufixul s-a încetățenit în limba noastră, dar nu ca sufix, pentru că aceste cuvinte nu sînt analizabile, ci ca o terminație proprie, conformă limbii romîne. Aceasta este prima fază a dezvoltării acestui sufix pe teren romînesc.

¹ Pluralul substantivelor în limba romînă, în *Buletinul Institutului de filologie romnă*, „Alexandru Philippide”, V, 1938, p. 31.

² *Ibidem*.

³ Vezi DA, s. v. *furaje*.

Împrumuturi de felul acestora, în care sufixul nu e simțit ca parte distinctă, se fac însă și azi în limba noastră: *bastingaj* <fr. *bastingage*; *mutaj* <fr. *mouillage*; *platelaj* <fr. *platelage*; *puclaj* <fr. *poudlage*.

Mai tîrziu, împrumutîndu-se foarte multe substantive deverbale formate cu *-aj* împreună cu verbele corespunzătoare, sufixul a început a fi simțit ca particulă derivativă, deoarece temele de la care se formau existau ca cuvinte de sine stătătoare: *camuflaj-camufla*, *dozaj-doza*, *echipaj-echipa*, *garaj-gara*, *masaj-masa*, *montaj-monta*, *sabotaj-sabota*, *tricotaj-tricota* etc.

În felul acesta, condițiile ca un sufix să devină productiv — acelea de a fi analizabil, împămîntenit și răspîndit (acestea din urmă, în mai mică măsură în cazul lui *-aj*) sînt îndeplinite. Dacă azi nu putem aduce un material bogat în acest sens pentru *-aj*, cu siguranță că în viitor, datorită sensului special pe care acesta îl dă cuvintelor, cît și răspîndirii largi în tehnică a termenilor astfel creați sau împrumutați, sufixul va forma multe cuvinte în limba noastră — mai ales în domeniul producției.

Putem presupune și astăzi că multe dintre cuvintele citate mai sus sînt formate pe teren romînesc prin analogie. Bunăoară unele deverbale¹ sau, în general, unele cuvinte a căror temă este identică în romînă și franceză: *aeraj*, *ancoraj*, *decoltaj*, *formaj*, *garnisaj*, *grupaj*, *pilotaj*, *sufraj*, *tonaj* (mai ales că *gramaj* este format la noi)² etc.

Afară de acestea însă, sînt unele cuvinte cu *-aj* despre care putem afirma cu certitudine că sînt formații romînești. În cele ce urmează voi da cîteva exemple, grupîndu-le după proveniența temei:

1. Substantive formate de la teme străine, majoritatea franțuzești, care nu au echivalent în limba franceză (cîteva au corespondent formal, însă diferit ca sens):

apareiaj „modul de așezare sau desenul pietrelor unei fațade” <fr. *appareiller* (fr. *appareillage* <*appareil* „aparatură”, corespunde rom. *aparatură*);

caroiaj „rețea de drepte paralele între ele, unele dispuse orizontal, altele vertical, și care închid între ele pătrate de anumite mărimi” <fr. *carreau*. (Corespondentul franțuzesc este *quadrillage*, *cratulation*);

picaaj „zborul de coborîre în linie verticală sau aproape verticală al unui avion sau al unui planor” <fr. *piquer* „a înțepa, a împunge”. (Corespondentul franțuzesc este *en piqué* sau *tomber à pic*);

piclaj „operație care constă în tratarea pieilor sămăluite înainte de tăbăcire cu o soluție acidă” <engl. *pickle* „saramură” > rom. *piclu* „soluție acidă cu care se tratează pieile înainte de tăbăcire”. (Corespondentul franțuzesc este *mordançage*, iar cel englezesc *pickling*.)

2. Substantive formate de la teme romînești. Acestea se pot clasifica în două categorii:

¹ Vezi mai sus, p. 56.

² Vezi mai departe, p. 62.

a. calcuiri :

- aerisaj* < *aerisi*, după fr. *aérage* < *aérer* (există și *aeraj* < fr. *aérage*);
ansamblaj (în muzică) < *ansambla*, după fr. *assemblage* < *assembler* (există și *asamblaj* în tehnică);
aparataj < *aparat*, după fr. *appareillage* < *appareil*;
frînaj < *frîna*, după fr. *freinage* < *freiner*;
inelaj < *inel*, după fr. *annelage*;
limbaj < *limbă*, după fr. *langage* < *langue*;
punctaj < *punct*, după fr. *pointage* < *point*. Cuvîntul are azi o circulație foarte mare. S-ar putea să fie o creație recentă, după 23 August 1944, ca și *instructaj*, cu deosebire că acesta nu e formație românească, ci împrumut din rusă;
rotaj < *roată*, după fr. *rouage* < *roue*.

b. cuvinte care n-au corespondent în limba franceză :

- gramaj* „greutate exprimată în grame pe m p” (cînd lipsea din *gramajul porțiilor sau din tacîmuri...*) < *gram*. Cuvîntul nu există în franceză;
martiraj „suferință, supliciu, caznă îndurată de cineva pentru convingerile sale, pentru o credință sau o atitudine” (e o concentrare patetică de superioritate morală, de sensibilitate și de *martiraj special* CONTEMPORANUL, S. II., nr. 158, 1949, p. 11); cf. *martiriu* < *martir*. Pentru această noțiune găsim în franceză *martyre*, iar în italiană *martirio*, care corespund formal romînescului *martiriu*;
metraj < *metru*. Are echivalent în franceză pe *métrage* (se poate să fie și un împrumut), în expresia *un film de lung metraj*. Însă pentru sensul de „pînzeturi în general” sau (ulterior) „pînzeturi luate pe cartelă”, termenul nu are echivalent în franceză. În acest caz s-ar putea să fie doar o schimbare de sens sau o nouă accepțiune a vechiului *metraj* < *métrage*.
Metraj în primul sens este pretentios și are circulație restrînsă; de aceea este puțin probabil ca el să fi fost cunoscut de mase. Acest lucru ne face să presupunem că *metraj*, despre care vorbesc, este o creație independentă a vorbitorilor limbii noastre din păturile mijlocii;
stafaj (neobișnuit; folosit în domeniul arhitecturii) „ornamentație, împodobire” < engl. *staff* „amestec plastic folosit cu piatră, pentru decorații arhitecturale”. (În franceză există numai derivatele *staffer* „a construi în staff”, *staffeur* „cel care construiește în staff”);
șaidaj „operă de alegere manuală a minereurilor, însoțită de spargerea acestora cu ciocanul”. În franceză există numai cuvîntul *chaideur* „muncitor care efectuează cu brațele desfacerea unui minereu”.
Primele trei cuvinte sînt creații care au o circulație mare, au fost asimilate de limbă. Mai puțin propriu pare a fi derivatul romînesc: *periaj* „periere” < a *peria*.

Cuvîntul este atestat în prefața unei lucrări din 1895, în care autorul, Gh. Crăiniceanu¹, ocupîndu-se de „rătăcirile și neajunsurile terminologiei noastre medicale”, înregistrează, între alți termeni considerați de el improprii, și acest derivat, recomandînd înlocuirea lui cu infinitivul lung al verbului, respectiv *periere*.

Formația aceasta pare forțată, improprie, chiar vorbitorilor actuali ai limbii romîne (cu atît mai mult celor din perioada aceea, cînd numărul cuvintelor cu *-aj* era încă mic în limba romînă și sufixul încă nu începuse a fi productiv), pentru că sufixul este neologic și deci nu poate fi atașat, bineînțeles deocamdată, decît temelor neologice.

Un alt aspect al productivității sufixului *-aj* apare în falsa literarizare a unor derivate cu vechiul sufix *-aș*, în care acesta este substituit prin *-aj*. E vorba de termeni tehnici, mai cu seamă din domniul mineritului, împrumutați din maghiară, în care *-aș* pare învechit, „netehnic”. Înlocuirea lui cu *-aj* e favorizată și de marea răspîndire a termenilor cu această terminație, uneori sinonimi cu cei în *-aș*, cum se poate ușor constata în exemplele care urmează :

- cioplaș* s.n. „înfieratul arborilor printr-o tăietură în trunchiul lor; tăietura care se face într-un arbore cu scopul de a face un semn în el, cioplitură (cu toporul) într-un copac ca să nu rătăcești drumul prin pădure”. Variantă a lui *cioplaș* < *ciopli* + *-aș*;
foitaș s.n. „material, de obicei lut galben, cu care se astupă găurile, după ce au fost încărcate în vederea pușcăturii”. Variantă a lui *foitaș* < magh. *fojtás*, vb. *fojtani*, devenit rom. *foitui* (cf. *buraj*);
lodolaj s.n. (termen colectiv) „scînduri groase de la 4 cm în sus (numite lodbe), așezate orizontal și muchie la muchie între stîlpii din pereții galeriei (deci longitudinal față de peretele galeriei) și lipite de acesta sau între grinzile tavanului, lipite de acesta și transversal față de direcția galeriei, servesc drept căptușeală pentru pereți și opun rezistență terenurilor înconjurătoare”. Variantă a lui *lodolaj* < magh. *lódulás*, vb. *lodolni*, devenit rom. *lodoli* „a căptuși cu scînduri în locul care se surpă”;
rictulaj s.n. „cofrajul ce se execută în galeria care urmează să fie betonată, porțiunea de fastăne, care se pune după cofraj”. Varianta lui *rictulaș* (cf. magh. *ritkulás*);
știculaj s.n. „operație de căptușire (îmbrăcare, asigurare, prevedere, bandajare) a tavanului galeriei cu scînduri groase (numite lodbe) sau cu vîndrucii”, variantă a lui *știculaș* < magh. **stukulás* din *stukkó*, „stuc” (cf. magh. *stukkolni* > rom. *știculi*);
văcălaș s.n. (Transilv.) „amestec de var stîns și nisip, cu care se cimentează cărămizile în zid și se tencuiește zidul; muruială, tencuială”. Variantă a lui *văcălaș* < magh. *vakolás* < *vakolni*, devenit în rom. *văcăli*, a *văcăli* „a tencui”.

¹ Dr. Gh. Crăiniceanu, *Igiena țaranului român*, București, 1895, p. 10.

Deși în exemplele de mai sus sufixul *-aj* nu formează derivate noi, ci doar substituie alt sufix, am considerat aceasta ca un aspect al productivității sufixului pentru că fenomenul nu e întâmplător, ci corespunde unui anumit stadiu de dezvoltare a limbii.

În concluzie, deși nu foarte numeroase, cuvintele formate cu *-aj* pe teren romînesc dovedesc că sufixul a început să fie productiv în limba noastră și că posibilitățile lui în această privință vor crește pe măsura dezvoltării științei și producției.

-AME ȘI -IME ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

ELENA CARABULEA

Sufixele substantivale *-ame* și *-ime* își au originea în latină (*-ame* < *-amen*, *-ime* < *-imen*), deși nu se cunoaște în limba romîină nici un derivat în *-ame* sau *-ime* care să aibă un original latin atestat¹. De fapt, sufixul latin propriu-zis este *-men* (= gr. $\mu\alpha$, i. e. $*-m\eta$)², motiv care justifică tratarea împreună a sufixelor *-ame* și *-ime*, cu tot aspectul diferit pe care îl au în faza actuală. Așadar cuvintele vechi din latină derivate cu *-men* nu au nici o vocală de legătură între rădăcină și sufix: *agmen*, *fragmen* (tema $*ag-$), *frūmen* (tema $*frug-$)³. În latina clasică derivatele în *-men* încep să păstreze vocala: *-āmen* (*moderāmen*), unde *-ā* este vocala caracteristică primei conjugări; în același fel s-au format și derivatele în *-imen* de la verbele de conjugarea a III-a (*tegimen*, *specimen*, *petimen*), în *-imen* de la verbele de conjugarea a IV-a (*nutrimen*, *farcimen*)⁴.

Există și o variantă în *-umen* (*documen*, *columen*) care nu trebuie explicată numai prin analogie cu *-imen*, ci și prin influența verbelor de la participiu în *-utus* (cf. *-āmen*: *-ātus*)⁵.

În ceea ce privește valoarea, sufixul forma, inițial, nume abstracte.

Asupra apariției valorii colective a sufixului s-au emis păreri diferite. Astfel, unii lingviști afirmă că sensul colectiv al lui *-ame* este „străin limbii latine”⁶; alții, dimpotrivă, susțin pe drept cuvînt, că sensul colectiv apare în latina tîrzie, o dată cu trecerea de la folosirea deverbală a sufixului la cea nominală⁷.

¹ A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, V, 1937, p. 65.

² Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, ediția a V-a, prelucrată de Manu Leumann și Joh. Bapt. Hofmann, München, 1928, p. 242.

³ A. Graur, *La quatrième conjugaison latine*, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XL, 2, 1939, p. 144.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 145.

⁶ F. Diez, *Grammaire des langues romanes*, II, ed. a III-a, Paris, 1874, p. 306.

⁷ W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 531 („*calceamen* ne, signifie plus l'action de chausser, mais l'ensemble des objets nécessaires à la chaussure, le soulier

În limbile romanice întâlnim atât pe *-amen* cât și pe *-imen*. Spre deosebire de *-amen*, care este comun tuturor limbilor romanice (it. *certame*, *legame*, *velame*, sp. *vexamen*, *certamen*, port. *arame*, *certamen*, prov. *levam*, *liam*, fr. *airain*, *levain*)¹, *-imen* are o arie de răspîndire mai restrînsă; el a pătruns în special în limba romînă, unde este puternic reprezentat; sufixul se găsește și în limba albaneză, fiind tot așa de puternic². În celelalte limbi romanice *-ime* este rar folosit.

Alături de cele două sufixe amintite, în limbile romanice din Apus s-a dezvoltat sufixul *-umen* (it. *frittume*, prov. *batum*, port. *cortume*, *negrume*)³. Atît *-imen* cât și *-umen* s-au dezvoltat (*-imen* în limba romînă, *-umen* în limbile apusene, în special în spaniolă, portugheză și italiană)⁴ în defavoarea lui *-amen*, care, deși s-a păstrat în toate limbile romanice, e productiv doar în aromînă⁵ și mai puțin în italiană, unde are în parte sens peiorativ (*arcame*, *bestiame*, *bucherame*)⁶.

*

Contrar afirmației lui Diez că sufixul *-ame* se întâlnește numai în limbile romanice apusene, B. P. Hasdeu⁷ demonstrează, pe bază de exemple, existența acestui sufix și în limba romînă veche. De asemenea, Th. Capidan afirmă că *-amen* apare în aromînă, unde este productiv⁸; el derivă: a. colective din substantive (*bărbătame* „bărbați mulți”, *aușame* „bătrîni, moșnegi mulți”); b. abstractele calității din adjective (*dultseame* „dulceață”, *amărume* „amăreală”). Părerăa lui Pascu⁹ că acest sufix există și în meglenoromînă nu e confirmată de Th. Capidan în studiul său asupra meglenoromînilor¹⁰.

În limba romînă, *-ame* apare în cîteva derivate din limba veche; în limba contemporană se pare că a dispărut. Puținele regionalisme din Banat și Oltenia pe care le dă Pascu nu contrazic afirmația, deoarece nu se știe în ce măsură ele corespund realității actuale. În materialul pe care l-am cercetat (ALRM și *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici), nu apare nici un derivat cu *-ame*.

Dintre derivatele în *-ame* care apar în DA, doar *mișelame* și *voinicame* prezintă siguranța că au existat, deoarece numai aceste două derivate sînt atestate în textele vechi¹¹:

par conséquent une masse de calcei”); vezi și Kurt Baldinger, *Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff*, Akademie-Verlag, nr. 1, Berlin, 1950, p. 143.

¹ Pentru exemple vezi F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

² W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 531; de același autor, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, nr. 8, 1884, p. 146.

³ E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, ed. a IV-a, Paris, 1946, p. 198.

⁴ În limba franceză *-umen* n-a devenit niciodată viu, spre deosebire de provensală și italiană (Kurt Baldinger, *op. cit.*, p. 79).

⁵ Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, nr. 15, 1909, p. 13—14, 58—59.

⁶ F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

⁷ *Voinicame și mișelame*, în *Columna lui Traian*, noua serie, III, 1882, p. 480—486.

⁸ *Op. cit.*, p. 14.

⁹ *Sufixele românești*, București, 1916, p. 13.

¹⁰ Vezi Th. Capidan, *Meglenoromîni*, I, București, 1925, p. 190.

¹¹ Textele cercetate sînt în număr restrîns (vezi mai departe) și de aceea s-ar putea ca afirmația să nu fie întru totul valabilă.

De în care învățatură să învețe mișelamea. CORESI, în GASTER, CR. I 25.

Această oastea a lu Dumnezeu cheamă-se a ceriului voinicame. CORESI, C, 305.

Curios este faptul că amîndouă apar numai în textele lui Coresi; în alte texte parcurse (*Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, *Crestomatia* lui Gaster, vol. I și II) nu apar.

Poate că au mai existat și alte derivate în *-ame* în scrierile secolului al XVI-lea. Hasdeu¹ presupune că ar fi existat **osame*, **vitame*, **țărăname*, **porcame*. Întrucît nu sînt atestate nu-mi pot întemeia observația pe ele.

Temele la care se atașează sufixul sînt substantive concrete, iar derivatele sînt tot substantive concrete colective (*voinicame*, *mișelame*).

Spre deosebire de *-ame*, *-ime* este bine reprezentat în limbă.

O dovadă a situației lui mai puternice e și faptul că în scrierile vechi, derivatele în *-ime* apar paralel cu cele în *-ame*, de la aceleași teme. Astfel, derivatul colectiv al lui *voinic* apare și cu *-ame* (vezi mai sus), și cu *-ime*:

Rugători ț-aduc voinicimile acelor fără trup. DOSOFTEI, MOL. (în DA ms., unde *voinicime* e glosat prin „oaste, ceată de ingeri”).

*

Derivatele în *-ime* sînt formate exclusiv pe teren romînesc.

Sufixul se atașează la teme de origini variate (latine, slave, turcești, ungurești etc.): *agerime*, *ingustime*, *gingășime*, *tuțime*, *calicime*, *argățime*, *mazilime*.

Din punct de vedere gramatical, temele la care se atașează pot fi adjective, substantive, verbe.

I. *-ime* derivă substantive abstracte feminine care exprimă calitatea de la:

a. adjective: *acrimime* „însușirea de a fi acru”; *cruzime* „însușirea de a fi crud”; *ingustime* „însușirea de a fi îngust”;

b. verbe: *usturime* „însușirea de a ustura”.

Cîteva derivate comportă o nuanță deosebită, imprimată, probabil, și de temă. Astfel *totime* = „totalitate, unitate, întreg, complex” (*poporul în toate treptele sale înfățișează o totime unde toate nevoile, interesurile și patimile se acufundă* RUSSO, s. 97); *colăcime* = „obicei împlinit de părinții unui copil, la botezul acestuia (MARIAN, NA. 292), sau de însurătorii, la un an de la căsătorie (MARIAN, NU. 766), de a duce nănașilor colaci; petrecere care se face cu această ocazie” (ibid. 766); desigur că derivatul are și o nuanță colectivă, dacă ținem seama de faptul că acest obicei își ia numele de la colacii pe care îi aduce finul nașului cu prilejul amintit.

Altele, ca *felurime*, *priveghime*, *rostime*, *unsorime* se detașează, prin tema de la care derivă, de categoria celor menționate. Astfel, *felurime* se pare că vine de la *felurit*, *unsorime*, de la *unsoare* „grăsime, untură”.

¹ *Op. cit.*, p. 483.

Derivate ca *priveghime* „priveghere, veghe”, *rostime* „instituire într-o funcție” — deci care desemnează o acțiune — nu pot fi explicate decât pornind de la tema verbală¹ (*a priveghea, a rosti*)²:

Lasă-te de priveghime. SEZ. II 33.

Așijderea și la învățături și la rînduiala pentru rostimea preoților. MOLITVENIC (1706), în DA, s. v. *rostime*.

II. *-ime* derivă substantive colective feminine de la substantive (*boierime, calicime*). Derivatele colective în *-ime* exprimă:

a. o pluralitate de obiecte identice; o cantitate mare sau totalitatea acestor obiecte (*negurime, omenime, stejărime*);

b. un anumit grup, categorie sau clasă socială (*țărănime, profesorime, orășenime, negustorime, moșierime, burtăverzime*).

1. Cîteva substantive, în special cele care indică culoarea, deși sînt derivate de la adjective, au, pe lângă nuanța de calitate, și pe aceea de colectivitate; *negrime* înseamnă: a. „negreață, negreală”; b. „cantitatea sau mulțimea obiectelor de culoare neagră”; în aceeași situație se găsesc *albime, albăstrime, gălbenime, roșime*³.

Nu se poate stabili precis care din cele două sensuri a apărut mai întii. E posibil ca procesul să fi pornit de la abstract la colectiv: *albăstrime* = „calitatea de albastru” și apoi „o anumită categorie de oameni” (*albăstrimea satelor*), dar e tot așa de posibil ca procesul să fi avut loc paralel.

2. Alte derivate, deși tema este un substantiv, au, pe lângă sensul colectiv obișnuit, și pe cel abstract. Iată cîteva exemple:
tinerime = a. „oameni tineri, tineret”.

Ce-i această tinerime,

Ce e această mulțime? TEODORESCU, P.P. 169.

b. (rar) „tinerețe”.

Hainele din tinerime

Spune-i să le-ncuie bine. PAMFILE, la DA, s.v. *tinerime*.

străinime = a. „lume străină, mulțime de străini”:

Streinimea... și netactul... guvernelor... au adus turburare în starea vieții orașelor. JIPESCU, la TDRG, s.v. *străinime*.

b. „străinătate”:

Iar de nu m-a dori nime,

Duce-m-oi prin străinime. PAMFILE, la DA, s.v. *străinime*.

*negurime*⁴ = a. „îngrămădire de nori; fig. mulțime mare, belșug” (*negurime de prune*); b. „întuneric”.

*șogorime*⁵ = a. „calitatea de cumnat; prieten”; b. „adunare, număr mare de prieteni”.

¹ Și nu de la cea nominală cum apare în DA.

² *A rosti* (*rostui*) este astfel glosat în DA ms.: (despre lucruri și despre persoane, mai ales în legătură cu o slujbă, o situație) a pune în ordine, a rîndui, a aranja: [Dănilă] sta mai mult la izvorul Iablancioarei... *rostind* pe ciobani. GALACTION, O. I 156—157.

³ Cf. MARIAN, CH. p. 52 care glosează: *gălbenime* (rar) „cantitatea sau mulțimea culorii galbene”; *roșime* „cantitatea culorii roșe”.

⁴ Cuvîntul este luat din DA ms.

⁵ *Ibidem*.

Remarcăm că în afară de *tinerime* cu sens colectiv, celelalte derivate menționate sub punctul 2 sînt ieșite din uz.

Unele derivate colective în *-ime* au uneori nuanță peiorativă. Această nuanță este imprimată în cele mai multe cazuri de temă (*burtăverzime, calicime, cioclime, popime*):

Iată se strînge burtăverzimea, negustorii de vite și de fel de fel de rente, groși în pîntece și mai groși în pungă, se strîng să admire producțiuni de artă, pe cari ei le înțeleg tot atît cît măgarul din fabulă înțelegea cîntecul privighetoarei. GHEREA, ST. CR. I 232.

Popimea își răzbună într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întîmplat a găsi portretul lui Ion Vodă. HASDEU, I.V. 38—39.

Dar în derivate ca *albăstrime, soldățime*, unde tema nu are nimic peiorativ, probabil că sufixul este cel care comportă această nuanță, lucru explicabil deoarece ideea colectivă poate să producă în unele cazuri o impresie neplăcută¹.

Nenea Christodor... dovedește, bob numărat, că arenzile au scăzut de cînd cu venirea albăstrimei la putere. DELAVRANCEA, S. 144.

Deși, în parte, sufixul are nuanță peiorativă și în limba italiană², ea a apărut independent în cele două limbi, întrucît în latină nu întîlnim derivate cu această nuanță semantică. În limba romînă nuanța peiorativă apare mai ales în limba contemporană și în special la derivatele care denumesc o anumită categorie socială (vezi exemplele cu *burtăverzime, popime*). Înrudit cu derivatele colective este substantivul *împrejurime*, care arată locul.

III. Sufixul *-ime* împreună cu numeralele cardinale formează numerale fracționare³: *doime, zecime, sutime, miime, milionime* etc. Din cauza aspectului substantival al sufixului, numeralul este numit și s u b s t a n t i v a l.

Uele numerale fracționare, folosite la plural, servesc, ca și numeralele cardinale, la exprimarea cifrelor mari. De exemplu *zecimi* = zeci, *sutimi* = sute.

Un răget de oroare ieși din sutimi de guri. CONV. LIT. XLII 455, în DA, s.v. *sutime*.

De remarcat că numeralele fracționare au un caracter livresc; limba populară nu le cunoaște, ele constituind o particularitate a vorbirii oamenilor instruiți.

*

Sufixul apare, atît cu sens abstract, cît și colectiv și în scrierile vechi. Derivatele abstracte sînt mult mai numeroase. Vom da numai cîteva exemple:

Și pre sine să vor vedea iarăși într-atîta amar și dureare și în usturime netrecută. VARLAAM, GAZ., în GASTER, CR. I 106.

Iuțimea fumului. VARLAAM, GAZ. 225.

¹ Vezi A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 71; vezi și Iorgu Iordan, *Notes de lexicologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 56.

² F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

³ De această problemă m-am ocupat în *Observații asupra sufixului fracționar -ime*, în *Omagiul lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 135—138.

Fiind plecat de greimea păcatelor mele. PSALT., la TDRG, s. v. greime.

Atît iuțime cît și greime fac parte astăzi din fondul pasiv al limbii, fiind folosite doar uneori de scriitori:

Geme de multul greimei luntrea. COȘBUC, AE. 115.

Dicționarul limbii române literare contemporane nu le înregistrează. În unele scrieri vechi nu apare nici un derivat colectiv în -ime. Astfel, nici în lucrarea Finuței Asan, Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki¹, nici în lucrarea Laurei Vasiliu, Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătura a diaconului Coresi din 1581² nu se citează nici un colectiv în -ime.

Singurul colectiv pe care îl dă Laura Vasiliu este *mulțime*, și aceste discutabil, deoarece sensul colectiv aparține temei. Faptul că în lucrările citate nu apar colective în -ime este un simplu accident, întrucît în alta scrieri vechi apar derivate ca *bătrînime*, *boierime*, *călărime*, *dăscălime*, *pedestrime*, *pretenime*, *preoțime* (și în forma *preuțime*), *prostime*:

Pentru arhiepiscopul nostru, *Imea*, *cenșita preuțime*. DOSOFTEI, LIT., în GASTER, CR. I 240.

Cu iuțimea vieții sale petrecu toată *dăscălimea elinească*. DOSOFTEI, V.S. 67, la DA, s. v. *dăscălime*.

Bătrînimea fiilor lui Israil. BIBLIA (1688) 42, la DA, s. v. *bătrînime*.

Prostime apare cu amîndouă sensurile:

a. însușirea exprimată prin cuvîntul de bază: „simplitate, nevino-văție, supunere, umilintă”:

Eu cu prostime Îmblu-n toată vriamia. DOSOFTEI, PS. 79.

b. colectiv: „poporul de jos, norod”:

Veniț boierime și prostime cu tot omul. DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 213.

Așadar întîlnim și în limba veche derivate colective în -ime însă în număr mic în comparație cu cele abstracte, care sînt mult mai numeroase; în limba contemporană dimpotrivă, cele colective se pare că sînt mai numeroase. Pe baza celor constatate se poate afirma că sensul care s-a dezvoltat ulterior în limba romînă este cel colectiv.

*

De obicei, substantivele care indică abstractul calității se folosesc la singular.

Rareori apar și la plural; în acest caz abstractele capătă înțeles concret:

Din adîncimi fără de margini,

A răsărit pe cer o stea. COȘBUC, P. I 268.

Se urcă... prin strîmtorile și asprimile munților. BĂLCESCU, O. II 255.

Flăcări galbene de lumînări mici cît unghia se deslușeau... din desimile de flori ale pădurilor. CAMILAR, T. 70.

¹ În volumul de față, p. 205.

² *Ibidem*, p. 235—236.

Ele pot avea înțeles concret chiar și la singular:

Dragoș-Vodă... care selbătăcime cum o vedea, o lăsa să se ducă în treabă-și. MARIAN, T. 43.

Un copaci bătrîn căzuse... se așternuse cu întregimea-i la pămînt. PANN, P.V. II 53.

O situație oarecum deosebită o are derivatul *mărime* care, pe lângă „faptul de a fi mare; volum, întindere”, are, în limba contemporană, și sensul de „persoană însemnată, sus-pusă, influentă”, sens pe care îl avea în limba veche *mărie*¹. Cu acest sens se folosește mai ales la plural și de cele mai multe ori cu nuanță depreciativă:

Mărimile cu monoclu și burtă,

Magnați cu mîna lungă și inima scurtă. DESLIU, G. 18.

Eu n-am nici o legătură cu mărimile care hotărăsc soarta și veniturile terenurilor mele petrolifere. CEZ. PETRESCU, A. 324.

*

Sufixul -ime se atașează:

a. la teme în consoană la singular, fără ca aceasta să se modifice: *boierime*, *prostime*, *trgovățime*, *domnime*;

b. -ime atașat la tema singularului o modifică. Substantivele, adjectivele, numeralele terminate într-o vocală de obicei pierd vocala finală cînd primesc sufixul: *popime*, *călărime*, *sutime*, *mărime*, *negrime*, *albăstrime*, *treime*. Toate derivatele în -ime își schimbă accentul de pe temă pe sufix.

*

Alături de derivatele în -ime întîlnim cîteva substantive care au intercalat între sufixul propriu-zis și temă elementul -ar-; el formează, împreună cu sufixul, un tot unitar (-ărime), avînd aceeași valoare colectivă. Acest sufix poate proveni din:

a. -ar (< lat. -arius) + sufixul colectiv -ime (*opincărime*, *peșcărime*, *plugărime*). Am trecut în această categorie numai derivatele în -ărime care păstrează într-o oarecare măsură și sensul de nume de agent imprimaț de -ar. Astfel *opincărime* înseamnă „mulți țărani” și nu „multe opinci”, *plugărime* „mulți plugari” etc.

b. La cuvintele care nu au un derivat în -ar, pentru a-l explica pe -ărime trebuie să pornim de la un alt sufix colectiv -ărie, la care a fost înlocuit -ie prin -ime²: *albinărime*, *broscărime*, *copilărime*, *drăcărime*, *muscăărime*, *nemțărime*, *puricărime*, *șoricărime*.

c. În această categorie am trecut derivatele asupra cărora există nesigurantă. Ele pot fi explicate, fie ca cele de sub punctul a., întrucît există un derivat în -ar, fie ca cele de sub punctul b.

Este mai probabil ca derivate cum sînt *aurărime*, *frunzărime*, *porcărime*, *văcărime* să fie formate la fel ca cele de sub punctul b., deoarece sensul derivatelor în -ărime se leagă direct de primitiv și nu de derivatul în -ar (*aurărime* „grămadă de bani”, *porcărime* „mulțime, turmă de porci” etc.).

¹ Cf. DLRLC, s. v. *mărie*.

² Vezi și A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 72.

În unele cazuri formațiile în *-ărie* și *-ărime* există paralel în limbă :

aurărie — *aurărime* :

L-au vîrît întîi într-un cerdac, apoi într-o tindă lungă, după aceea într-o odaie cu aurării pe pereți. SADOVEANU, Z. C. 267.

Pe noi ne-a uluit, c-am văzut atîta aurărime, atîta bănet.

RĂDULESCU, la DA, S.V. *aurărime*;

muscărie — *muscărime* :

Cuțitele și furculițele ruginite, lingurile pline de zoi și peste toate o muscărie ca-n toiul verii. SLAVICI, V. P. 90.

Muscărime... se aduna de-i mînca trupul. SEVASTOS, la TDRG, S.V. *muscărime*;

șoricărie — *șoricărime* :

Șoricăria aceasta se înmulțise într-o proporțiune de speriat.

I. IONESCU, D. 352.

Mîța o lași la bordei, ca să mai împuțineze șoricărimea. SADOVEANU, P. M. 242.

Exemplele ar putea fi înmulțite, însă cele date sînt suficiente pentru a ilustra paralelismul acestor derivate.

Uneori, deși amîndouă sufixele imprimă derivatului valoare colectivă, există deosebire semantică între derivatul în *-ărie* și cel în *-ărime*. Astfel, *opincărie* „mulțime de opinci”, pe cînd *opincărime* „mulțime de țărani, țărănime” (*opincărimea este o comoară națională* JIPESCU, O. 5, la DA, S.V. *opincărime*); *pescărie* are și sensul lui *pescărie* „mulțime de pești, diferite mîncăruri din pește”, dar și „mulțime de pescari”, sens pe care nu-l are *-ărie*. Alteori, deși formațiile există paralel, numai *-ărime* are sens colectiv (*-ărie* avînd alte sensuri care-l pun în legătură cu cuvîntul primar sau cu tema¹). Astfel, *copilărie* înseamnă „perioada vieții omenestei de la naștere pînă la adolescență; naivitate”; *copilărime* „mulțime de copii”; *porcărie* „crescătorie de porci; murdărie mare, loc sau lucru murdar, urît; faptă sau vorbă indecentă sau grosolană” *porcărime* „mulțime, turmă de porci”; *plugărie* „îndeletnicirea, ocupația plugarului”; *plugărime* „mulțime de plugari, totalitatea plugarilor”.

Derivatele în *-ărime* există, uneori, alături de cele în *-ime* : *broștime* — *broscărime*, *copilime* — *copilărime*, *drăcime* — *drăcărime*, *nemțime* — *nemțărime*, *șoricime* — *șoricărime*.

Existența paralelă a celor două forme a dus, probabil, la diferențieri semantice. Astfel se pare că de cele mai multe ori derivatele în *-ărime* au, față de cele în *-ime*, o ușoară nuanță depreciativă :

S-ar fi ridicat cu fel de fel de pretenții toată șoricărimea. HOGAȘ, DR. M. 184.

Cînd trimiteau cîte o scrisoare acasă, nu uitau să adauge printre altele că în Viena e greu de trăit, trebuie bani mulți și că nemțărimea jupuiește pe omul străin. I. MIRONESCU, *Într-un colț de rai*, la A. GRAUR, *Bulletin linguistique*, IV, p. 72.

¹ Pentru aceasta a se vedea A. Graur, *op. cit.*, p. 70 și urm.; Sextil Pușcariu, *Studii și notițe filologice*, în *Convorbiri literare* XXXVIII, p. 689 și urm.

Pe baza modelului existent în limbă s-au putut forma apoi derivate în *-ărime* direct de la temă, fără intervenția lui *-ărie*, avînd ca și *-ime*, fie sens colectiv, fie abstract. În felul acesta am putea explica un derivat ca *mîncărime* cu sensul propriu de „iritare a pielii” (*tot corpul este întăritat de o mîncărime permanentă* CAMIL PETRESCU, T. II 206) și figurat în expresiile : *a avea* sau *a simți mîncărime* de (sau la) limbă „a fi foarte vorbăreț, a palavragi, a nu putea păstra un secret” (*avea, biet, mîncărime de limbă*; *dară îi era frică de cap, ca să dea pe față taina* ISPIRESCU, U. 112). Sensul cuvîntului demonstrează că el nu putea fi derivat de la tema nominală, ci de la cea verbală.

Probabil că chiar unele din exemplele enumerate, care au derivate corespunzătoare în *-ărie*, sînt formate, prin analogie, direct de la temă.

*

După cum se vede din paginile precedente, sufixul *-ime* este un sufix bine reprezentat în limbă. Numeric, se pare că cel mai bine reprezentat este sensul colectiv al sufixului. Din cele aproximativ 325 de derivate¹ (multe din ele apar și la singular și la plural) inserate în *Dicționarul invers*, 182 sînt colective și 143 abstracte. Deși diferența nu este prea mare, afirmația rămîne valabilă, deoarece cele mai multe dintre derivatele abstracte consemnate în *Dicționarul invers* fac parte din fondul pasiv al vocabularului. În schimb cîteva din ele, care exprimă noțiuni importante, cum sînt de exemplu : *adîncime*, *asprime*, *desime*, *grăsime*, *lungime* etc., sînt foarte frecvente.

Derivatele colective, deși sînt mai multe la număr, se folosesc mai rar. Iată cîteva exemple din autori, care ilustrează afirmația :

Autorul	Opera	Pag.	Derivate abstracte	Derivate colective
Arghezi	P.T.	200-247	7	—
Eugen Barbu	G.	7-56	2	3
Caragiale	O.III	176-192 217-244	2	—
Creangă	O.	65-108	4	6
Dumitriu	P.F.	40-144	6	—
Preda	M.	213-318	6	4
Sadoveanu	O.VIII	169-206	3	—
Sadoveanu	A.L.	30-137	20	3

Desigur, tabloul reprezentat ne poate da doar o idee generală. Folosirea derivatelor abstracte sau colective în mai mare sau mai mică măsură este în strînsă legătură și cu ceea ce scrie autorul, cu lumea pe care o evocă.

Derivatele în *-ime* cu sens colectiv sînt mai numeroase, pentru că cu acest sens nu sînt așa de concurate cum sînt derivatele abstracte.

Ceea ce contribuie într-o oarecare măsură ca *-ime* să-și păstreze valoarea colectivă, nefiind aproape de loc concurat, o constituie faptul

¹ Statistica nu cuprinde numeralele fracționare în *-ime*.

că multe dintre sufixele colective sînt oarecum specializate în redarea anumitor categorii de noțiuni. Astfel *-ime*, ca și alte sufixe colective, este rar folosit pentru a reda ideea de „totalitate, multime” în general. Așa cum *-et*, *-iș*, *-iște* sînt folosite mai mult pe lângă numele de arbori și locuri, *-ime* indică o anumită categorie sau grup social (*nobilime*, *țărănime*, *muncitorime*).

Printre sufixele cu sens abstract cu care a intrat în concurență *-ime* abstract, amintim pe *-ie*, *-enie*, *-eală* și *-ătate*.

Încă din cele mai vechi scrieri, *-ime* este concurat de *-ie*, în unele cazuri învingînd el, în altele fiind învins.

a. Exemple pentru prima situație :

El singur nu-și explica această limpezime a minții. EMINESCU, N. 81 ;

dar și :

De întunecarecul neștiinței slobozimu-ne și la limpezia ce e de folos sufletului, ținearea, ajunssem. CORESI, E. 45, la DA, s.v. *limpezie*.

Văzurăm oameni mari cu istețime,

Filozofi, poeți și ritori înțelepți cu adîncime. CONACHI, P. 304.

Mirîndu-se de isteția apostolului. MINEIUL (1776), 34, la DA, s.v. *isteție*.

Copiii lui obraznici să zici c-au isteție. NEGRUZZI, II 253.

De asemenea *înălțime* cu sensul figurat de „rang, demnitate ; persoană care ocupă această funcție” apare și sub forma *înălție* :

Și spre nălții face-mă-va a sta. PSALT. (1650), la DA, s.v. *nălție*.

b. Exemple pentru situația a doua :

Cu-a voastră duioșime

Voi veți asigura a lor viitorime. DONICI, la TDRG, s.v. *duioșime*.

Cu părul nins, cu ochii mici,

Și calzi de duioșie,

Aieve parc-o văd aici,

Icoana firavei bunici

Din frageda-mi pruncie. IOSIF, V. 41.

Se miera de frumusețea... de gingășimea ei. BELDIMAN, N. P. II 72, la DA, s.v. *gingășime*.

Cînd o văzură... se minunară de o așa rară gingășie. ISPIRESCU, U. 91.

Un exemplu în care *-ime* colectiv este concurat și învins de *-ie* colectiv este *burghezime* ; el apare rar, în limba contemporană, în comparație cu *burghezie* :

Aceeași burghezime aduce nu numai sărăcirea țărănimii, ci și distrugerea industriei mici. IBRĂILEANU, SP. CR. 196.

Există situații în care intră în concurență mai multe sufixe abstracte vechi. Astfel în concurența dintre *-ime*, *-ie* și *-ință* învinge ultimul.

Comisia episcopicească va rîndui (episcop) pe cine va socoti mai destoinic, privind către iscusimea, starea, averea și locuința lui. COD. CAL., la TDRG, s.v. *iscusime*.

Cărțile scrise de dînsul sînt pline de toată iscusia și-nțelepciunea. DOSOFTEI, V.S. 70.

Tu, cu iscusința ta, știu că ai s-o duci bine. ISPIRESCU, L. 41.

Tot așa în exemplele :

Cu slăbimea (sic) bătrînețelor trăind. (1722) IORGA, S. D. XVI 109.

Acest Basarab Laiotă era ajuns la bătrîneță și slăbie, totuși pofta stăpînirii stăruia în el neînduplecată. SADOVEANU, F.J. II 220.

Cuvîntul care cîștigă teren nu este nici *slăbime*, nici *slăbie*¹, ci *slăbiciune*.

În unele cazuri, cînd intră în concurență unul sau mai multe sufixe vechi cu altul mai nou, ultimul este cel care învinge. Astfel, atît derivatul *(ne)curăție*, cît și *(ne)curățime* (după multă *necurăția* (*necurățimea* PSALT. HURM.) *loru leapezi ei* PSALT. SCH. 7/19) sînt ieșite din uz², astăzi folosindu-se derivatul în *-enie* (*ne)curățenie*.

Tot așa, în concurența dintre *-ime* și alte sufixe ca *-eală*, *-enie*, de obicei înving derivatele cu sufixe mai noi ca în cazul lui *iuțime* — *iuțeală*, *surzime* — *surzenie*.

Dintre derivatele *istețime* și *istețiune* (de ce dar să nu dau pe *fie-mea* lui Gheorghe care și-a cîștigat mica lui boierie prin muncă și *istețiunea* minții sale? FILIMON, C. 198), *istețime* este cel care a rămas în limbă, *istețiune* fiind o formație personală, neconformă cu spiritul limbii.

*

a. În concluzie putem spune că *-ame* nu a cîștigat teren în limba romînă, fiind slab reprezentat (a format puține derivate, cu o frecvență mică, fiind concurat de *-ime* care l-a învins).

b. *-ime*, dimpotrivă, este un sufix bine reprezentat în limbă, cu multe derivate, mai multe sensuri și cu o frecvență destul de mare.

c. Cu toate acestea, *-ime* nu este un sufix productiv, mai ales în ce privește valoarea abstractă, pentru că nu formează derivate noi. Unul dintre derivatele colective mai noi este *glotime* întîlnit în traducerea romanului *Pe Donul liniștit* de M. Șolohov (vol. I, p. 524), făcută de Cezar Petrescu :

Fu ridicat pe brațe și dus de glotime în tunete asurzitoare de bun venit.

Acest derivat trebuie considerat o formație personală care nu are șanse de a se împămînteni, nefiind în spiritul limbii : *-ime* nu derivă colective de la colective : (*glotime* < *gloată* — colectiv — + *ime*). De aceea enumerarea sufixului *-ime* printre sufixele productive³ din limba noastră este neîntemeiată.

¹ *Slăbie* se folosește uneori doar popular : *cînd cineva e bolnav ... are vărsături și o slăbie în tot trupul* SEZ. I 15.

² *Curăție* se folosește în limba contemporană poetic cu sensul de „nevinovăție, cinste, castitate” : *Ici și colo a ei haină s-a desprins din sponci și-arată Trupul alb în goliciunea-i, curăția ei de fată.* EMINESCU, O. I 79.

³ Vezi Gramatica Academiei R.P.R., I, p. 158.

SUFIXELE -AR ȘI -AȘ LA NUMELE DE AGENT

DE

ECATERINA IONAȘCU

Discutînd problema enunțată în titlu, am în vedere numele de agent în accepția largă a acestui termen. Urmînd exemplul acad. Al. Graur¹, voi cuprinde în această categorie substantivele care desemnează pe autorul unei acțiuni, pe cel care produce un obiect, care exercită o meserie, îndeplinește o funcție, care are o ocupație, care se află într-o stare (situație) sau este purtătorul unei calități legate de obiectul sau fenomenul exprimat prin cuvîntul de la care se formează derivatul.

În cadrul lucrării voi examina în legătură cu fiecare dintre cele două sufixe următoarele probleme: originea, istoria, unele amănunte în legătură cu forma derivatelor, părțile de vorbire și categoriile de cuvinte de la care se formează derivatele (după perioada în care au intrat în limbă, după caracterul lor popular sau „savant”, după însușirea lor de a fi simțite cuvinte românești obișnuite sau privite ca „străine”). În partea a doua a lucrării voi studia comparativ sufixele *-ar* și *-aș* în ceea ce privește situația lor actuală și perspectivele de dezvoltare.

*

Sufixul *-ar* provine în limba română din lat. *-arius*, care în limba latină forma inițial adjective și care a devenit, încă în latină, sufix substantival². Substantivul format cu *-arius* denumea persoana care se afla într-un anumit raport cu obiectul denumit de cuvîntul de bază: *caprarius* „căprar”, *ferarius* „fierar”, *pecorarius* „păstor”, *porcarius* „porcar” etc.

Lat. *-arius* ca sufix substantival a fost moștenit de toate limbile romanice și a fost împrumutat și de limbile greacă, germană și slavă.

Ca rezultat al contactului limbii noastre cu slava, vechiul *-ar* a fost întărit de slavul *-ръ* (<lat. *-arius*)³. Acest sufix avea o formă iden-

¹ Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 13 și urm.

² W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 555.

³ A. Meillet, *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, seconde partie, Paris, 1905, p. 211 și urm.

tică cu a sufixului moștenit, s-a confundat cu el și în cele mai multe cazuri nu se poate stabili precis dacă la originea unui cuvânt se află sufixul latin sau cel slav (excepție fac cuvintele derivate, a căror bază nu este atestată în română: *păcurar* de la lat. *pecus*, *jitar* de la v.sl. *жито* etc.). Iată câteva exemple de cuvinte din slava veche și din alte limbi slave:

jitar < bg. *житарь*, srb. *žitar*, *pisar* < rus: *писарь*, *scutar* < v.sl. *скѣтаръ*, *pîndar* < v.sl. *пндаръ*, *zidar* < v.sl. *зидаръ*, *stoler* < ucr. *столяръ*, *șumar* < srb. *šumar* etc.

O dată cu puternica influență a limbii franceze asupra rominei în perioada modernă, în limba noastră au intrat numeroase cuvinte franțuzești, printre care și multe derivate cu *-aire* (variante „savantă” a lui *-arius* în franceză) și *-ier*. Derivatele cu *-aire* au fost asimilate cu derivatele românești în *-ar*: *acționar* < fr. *actionnaire*, *bibliotecar* < fr. *bibliothécaire*, *librar* < fr. *libraire*, *misionar* < fr. *missionnaire*, *notar* < fr. *notaire*, *proprietar* < fr. *propriétaire* etc.

Și dintre cuvintele franțuzești cu *-ier* au intrat unele în seria derivatelor cu *-ar* (*bancrutar* < fr. *banqueroutier*), însă cele mai multe și-au păstrat sufixul în forma *-ier*. Acestea din urmă au putut fi puse în legătură cu varianta *-er* a sufixului nostru (*vier*, *moșier*, *rachier* etc.). Însă, deoarece *i*, care precedă pe *-er* în aceste cuvinte împrumutate, nu face parte din tema de la care se derivă, ci din sufix, ele își păstrează și în limba română o situație oarecum independentă și se poate vorbi de un sufix *-ier* deosebit de *-ar*.

Relativ la forma derivatelor în *-ar* voi arăta unele trăsături generale și anumite amănunte pe care le-am putut observa. Ca orice sufix, *-ar* se alipește la tema cuvântului de bază: *a se cufund-a* — *cufund-ar*, *găin-ă* — *găin-ar*, *lapt-e* — *lăpt-ar* etc. De cele mai multe ori au loc alternanțele obișnuite în temă: *a*, nemaifiind accentuat, devine *ă*, *ea* neaccentuat devine *e*, iar *oa* devine *o*: *corabie* — *corăbier*, *gaz* — *găzar*, *ceapă* — *cepar*, *fleac* — *flecar*, *doagă* — *dogar*. În derivatele mai noi însă poate lipsi alternanța, de exemplu alături de formele mai potrivite cu sistemul limbii *gemar* și *păstrămar* există și variantele *geamar* și *pastramar*, iar de la *faiantă*, de exemplu, singura formă întâlnită este *faiantar*. La cuvintele terminate în *-(i)ță* se produce alternanța *ț/č*: *credință* — *credincer*, *pivniță* — *pivnicer*, *temniță* — *temnicer*. După un sunet palatal (*i* consonantic, *č*, *ğ*, *k'* și *g'* și dialectal după *ș* și *j*) *-ar* se transformă în *-er*: *moșii-er*, *cluč-er*, *cruc-er*, *grănič-er*, *buch-er*, *cenuș-er* „scriitor de cancelarie”, *păpuș-er*. În prezent apare *-ar* și după un sunet palatal, de ex.: *beneficiu-er*, *prăvăliu-er*. Și în textele vechi avem în asemenea cazuri *-ari*, *-ariu*: *dzeceariu*, *măiariu*. După părerea unor lingviști, de ex. acad. Al. Rosetti, în astfel de cazuri era vorba numai de o grafie tradițională, pronunțarea în limba vorbită fiind *-eriu*. Și alternanța *ț/č* tinde spre dispariție, pe lângă *pivnicer* și *temnicer* există și variantele *pivnițar* și *temnițar*, iar de la *doniță*, singura formă întâlnită este *donițar*.

Uneori, în derivare nu se pornește de la temă, ci de la forme de plural: *arețar*, *cercurar*, *corturar*, *hămurar* etc. Când se formează derivate de la femininele în *-ea* accentuat, se pornește de la o temă mai veche, care avea un *l* la toate formele (acest *l* nu se mai păstrează în prezent decât

la genitiv-dativ singular și la forma de plural): *stea* (< lat. *stella*) — *stelar*, *șa* (< lat. *sella*) — *șelar* etc. După modelul acestor cuvinte, au *l* și derivatele de la cuvinte care n-au avut niciodată *l* la nominativ, de exemplu: *acadea* — *acadelar*, *curea* — *curelar*, *saltea* — *saltelar*. Există însă și excepții, de ex.: *cherestea* — *cherestar*. La substantivele terminate în *-a* accentuat se pornește de obicei de la forma singularului, cu îndepărtarea lui *-a*: *mucavar*, *protipendar*.

Cele mai multe derivate în *-ar* sînt formate de la substantive comune: *acar*, *blidar*, *ceasornicar*, *chioșcar*, *găzar*, *hornar*, *ișlicar*, *lemnar*, *strungar*, *vărar* etc. Foarte rare sînt derivatele de la nume proprii: *bustenar*, *poienar*, *scăunar* etc. (derivatele cu această funcție, după cum se va vedea mai departe, au, de obicei, alte sufixe).

Cuvintele formate de la teme verbale sînt puțin numeroase (chiar dacă cuprindem în această categorie și cuvintele despre care nu se poate spune precis dacă sînt derivate de la verbe sau de la alte părți de vorbire). Cuvinte despre care putem spune precis că sînt formate de la verbe: *argăsar*, *măcinar*, *mulgar*, *ospătar*, *sugar* etc.; cuvinte despre a căror bază nu putem fi siguri: *băjenar* (*bejenie* — *a băjeni*), *fugar* (*fugă* — *a fugi*), *peticar* (*petic* — *a petici*), *vorbar* (*vorbă* — *a vorbi*) etc.

În textele vechi se întîlnesc derivate de la numerale, de exemplu în *Palia de la Orăștie* (p. 18) întîlnim formele: *cindzeceariu*, *dzeceariu*, *miiariu*, *sutariu* „comandantul unui grup de cincizeci, respectiv zece, o mie, o sută de oameni”.

Dacă privim temele de bază ale derivatelor în *-ar* din punctul de vedere al vechimii în limbă, constatăm că ele sînt atît moștenite sau împrumutate într-o perioadă mai veche, cît și împrumuturi mai noi sau formații românești pe baza unor cuvinte existente¹.

Derivatele cu *-ar* se formează mai ales de la cuvintele care se folosesc în limba comună; totuși există unele, mult mai puține, formate de la cuvinte rare, întrebuintate numai în cercuri restrînse și necunoscute de marea masă a vorbitorilor: *cartotecar*, *corsetar*, *rachetar*, *ștafetar*, *tezaurar* etc.

În privința valorilor sufixului *-ar*, am putut constata, pe baza unei statistici, că cele mai multe derivate reprezintă nume de persoană după meseria exercitată, după ocupația obișnuită sau ocazională sau după funcție (între aceste categorii nu se poate face întotdeauna o delimitare precisă): *aurar*, *fierar*, *forjar*, *olar*, *cizmar*, *pantofar*, *zidar*, *acadelar*, *cămătar*, *gunoier*, *plugar*, *ajunar*, *călușar*, *colindar*, *stelar*, *arhinar*, *tezaurar*.

Numele de agent propriu-zise sînt puțin numeroase. Nici măcar toate derivatele de la teme verbale nu sînt nume de agent (de ex.: *măcinar*, *mulgar* arată o ocupație, iar *lingar* o calitate). Acad. Al. Graur, în opera citată, dă următoarele două exemple: *fugar* și *sugar*; se mai poate adăuga *băjenar*. Există apoi derivate în *-ar* care denumesc persoana după starea în care se află: *bancrutar*, *băbar*, *cărturar*, *celibatar*, *demisionar*, *fălcer*, *latifundiar*, *mercenar*, *pașaportar*, *pogonar* etc.

¹ Temele de bază ale celor mai multe derivate în *-ar* sînt de origine slavă. Urmează apoi, în ordine descrescîndă, cele moștenite din latină, împrumuturi din franceză, din turcă, maghiară, germană, neogreacă, italiană și, în sffrșit, temele comune limbilor română și albaneză.

O categorie numeroasă — deși nu este nici pe departe așa de cuprinzătoare ca aceea a numelor de ocupație, meserie, funcție — și productivă în prezent este formată din substantivele în *-ar* care denumesc persoane după o anumită însușire dominantă, de cele mai multe ori negativă. De aceea cele mai multe dintre aceste cuvinte au o nuanță depreciativă: *arșicar, băsnar, ciomăgar, ciubucar, cobzar, coșcar, covrigar, cușitar, flecar, foitar, găinar, gheșeftar, lingar, nădrăgar, slujnicar, șperțar, tipicar, zvonar* etc.

Numele de persoane după localitatea sau regiunea din care provin sau în care trăiesc (*buştenar, scăunar*), puțin numeroase, formează un grup aparte. *-ar* îl poate înlocui pe *-ean* numai în cazul în care tema cuvântului de bază cuprinde ea însăși sufixul *-ean* (sub forma de plural *-eni*) sau se termină în *-n*.

Tot nume de agent trebuie considerate și substantivele care denumesc animale și păsări (*cufundar, măcinar, prepelicar, șoricar, telegar*), care, ca și oamenii, pot face o acțiune sau au o anumită însușire, calitate.

*

Originea sufixului *-aș* în limba română nu a fost încă stabilită. Există în această privință mai multe păreri. Sunt unii lingviști care socotesc că *-aș* provine numai din limba maghiară¹. Alții consideră că *-aș* provine exclusiv din slavă². Mai multă dreptate au (după concluziile pe care am putut să le trag din cercetarea derivatelor pe care le-am găsit) cei care consideră că sufixul *-aș* provine atât din limbile slave, cât și din maghiară. Într-adevăr, cuvintele cu *-aș* împrumutate din maghiară sînt ceva mai numeroase decît cele din limbile slave. În schimb, derivatele de la teme maghiare sînt mai puțin numeroase decît cele de la teme sîrbești și bulgărești (nu iau în considerație derivatele de la teme din slava veche, deoarece sufixul *-aș* în limbile slave este de origine maghiară și el nu era cunoscut de slavă în perioada primului ei contact cu limba noastră)³.

În sfîrșit, o rezolvare puțin deosebită propune acad. Al. Graur, care emite ipoteza că derivatele în *-aș* din maghiară și slavă au găsit în română formații mai vechi cu un sufix a cărui origine este necunoscută⁴.

În ceea ce privește forma derivatelor în *-aș*, se observă cam aceleași trăsături ca și la cele în *-ar*. E de remarcat că *-aș* rămîne mai adesea în această formă după sunete palatale: *mănuncheaș, prăvăliaș, pușcăriăș, simbriaș* etc., și numai rar devine *-eș*: *megieș, băieș* (există însă și varianta *megiaș* și cuvîntul — cu alt sens decît *băieș — băiaș*), în timp ce *-ar* își

¹ W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 563; Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 533.

² S. Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, VIII, 1902, p. 218 și urm.; G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 351.

³ W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, vol. I, Göttingen, 1924, p. 635, consideră că în slavă este vorba de două sufixe omonime în cazul lui *-aș*: un slav comun *-aše < -achjo* și un *-aș* care provine din maghiară în limbile slave meridionale și în special în sîrbo-croată. În dicționarul recent al lui L. Sadnik și R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p. 196, nu există nici un derivat cu sufixul *-aș*.

⁴ Al. Graur, *op. cit.*, p. 86.

păstrează mai bine varianta *-er* după consoana muiată și în special după *i* consonantic (probabil că a influențat și sufixul de origine franceză *-ier* în sensul păstrării acestei variante).

Derivatele nume de agent în *-aș* sînt formate de la substantive, verbe, adverbe și, foarte rar, de la adjective. Majoritatea o alcătuiesc derivatele de la substantive: *breslaș, odăiaș, plutaș, slujbaș, vîslaș*. Urmează apoi derivatele de la verbe: în afară de cuvintele care reprezintă în mod sigur derivate de la verbe (*bîrfaș, cercetaș, completaș, gonaș, mulgaș, tocaș, ucigaș*), există și unele de a căror bază nu putem fi siguri (dicționarele le consideră de cele mai multe ori denominative): *arendăș — arendă* și *a arenda, buciumaș — buciuum și a buciuma, cîștigaș — cîștig și a cîștiga, coasă — coasă și a cosi, pîndaș — pîndă și a pîndi, prădaș — pradă și a prăda, țintaș — țintă și a ținti* etc. Derivatele de la adverbe sînt mai puțin numeroase: *călăraș, devălmaș, împejuraș, înaintaș, înapoiaș*. Numărul lor s-ar mări dacă am cuprinde aici și derivatele care sînt în legătură cu folosirea substantivelor de bază în locuțiuni adverbiale: *buietraș, codaș, fruntaș, lăturaș, mărghinaș, rotaș* „cal care e înjugat sau înhămat la roată”, *fundaș* (la fotbal), *trăpaș* etc. Derivatele în *-aș* de la adjective sînt extrem de puține: *bogătaș și sprintenaș* (învechit) „ostaș înzestrat cu arme ușoare”.

În urma unei analize a cuvintelor în *-aș* din punctul de vedere al vechimii temelor de la care sînt formate, am ajuns la concluzia că cele mai multe derivate în *-aș* sînt vechi. Acest lucru rezultă din faptul că, în timp ce derivatele de la cuvinte moștenite sau împrumutate într-o perioadă mai veche sînt foarte numeroase, derivatele în *-aș* de la teme mai noi sînt puțin numeroase. Cele mai multe dintre temele derivatelor sînt de origine slavă, urmează apoi cele de origine latină, maghiară, franceză, turcă, albaneză (sau traco-ilirică), neogreacă, germană și, în sfîrșit, italiană; cele mai multe dintre derivatele de la cuvinte recente sînt neobișnuite (multe dintre ele sînt date în dicționare ca variante învechite sau rare ale unor cuvinte formate cu ajutorul altor sufixe: *complotaș — complotist, intrigaș — intrigant, pontăș — pontator, trompetăș — trompetist* etc.)¹.

Derivatele concrete (care denumesc persoane după meserie, ocupație, funcție) cu sufixul *-aș* nu sînt atât de frecvente (deși nu se poate spune nici că sînt puține): *băieș, căruțaș, industriaș, lîntraș, meseriaș, odăiaș, plăieș, slujbaș* etc. În această categorie se remarcă două grupuri de derivate relativ numeroase. Unul este alcătuit din cuvinte care desemnează pe ostaș după armă, unitatea și funcția militară: *arcaș, călăraș, completaș, flotilaș, pihotaș* (învechit) „infanterist”, *pichetaș, potecaș, poteraș, prăștiaș, pușcaș, răspîntiaș, satiraș* (la turci) „oștean înarmat cu satir”, *schimbăș* „călăraș sau pedestraș cu schimbul”, *scutaș, sînețaș, suliaș, tălpaș* (învechit) „pedestraș”, *țintaș* etc. Al doilea grup este format din derivate care denumesc persoana după instrumentul muzical la care se pricepe: *alăutaș, buciumaș, ceteraș, cimpoiaș, diblaș, dobaș, drîmboiaș, fluieraș, glanetaș*², *naiăș, surlaș, trîmbițaș* etc. Sînt oarecum asemănătoare cu ace-

¹ Și printre cuvintele cu *-aș* de la teme vechi în limbă se află unele neobișnuite astăzi: *stegaș, mesaș* „mesean”, *pămîntăș* „pămîntean”.

² Numele de familie al eroului din *Ion* al lui L. Rebreanu este *Glanetașul*.

tea : *doinaș, povestaș, zicaș și zicalaș*. Există apoi cuvinte care arată o stare în care se află persoana denumită : *codârlaș* (învechit) „ultimul”, *lotaș* „țaran împroprietar”, *lunaș* „angajat cu luna”, *mijlocăș, pălmaș, porțiaș, pușcăriaș, simbriaș* etc. Sau o situație trecătoare : *colindaș, înaintaș, înapoiaș, mesăș, nuntaș, rotaș* etc.

Numele de agent propriu-zise sînt destul de numeroase : *buntaș, căzuș, clăcaș* (în sensul de „participant la clacă”), *complotăș, cosaș, culpaș, dăunaș, făcaș* „vrăjitor”, *mănuncheăș* „care înmănunchează pologii după secerători”, *păgubaș, părtaș, pricinaș* „împricinat”, *seceraș, tăinaș, tocmaș, ucigaș* (și *omucigaș, pruncucigaș, sinucigaș*), *urmaș* etc. Unele cuvinte din această categorie sînt întrebuițate mai mult ca adjective : *pizmaș, poznaș, trufaș, zăcaș* etc.

*

O comparație între sufixele *-ar* și *-aș* se impune datorită faptului că aceste sufixe au o situație asemănătoare în multe privințe. Ele au o vechime considerabilă în limbă și fiecare este reprezentat prin numeroase derivate. Acest lucru arată că, cel puțin într-o perioadă mai veche, amîndouă au fost productive (asupra gradului lor de productivitate în prezent voi reveni mai departe). Între aceste două sufixe există o asemănare destul de mare atît în ceea ce privește forma, cît și în ceea ce privește funcțiunea (*-ar* și *-aș* formează substantive cu valoare de nume de agent, de preferință de la teme nominale).

Cele mai multe derivate în *-ar* sînt formate de la substantive. Același lucru se poate spune despre sufixul *-aș*¹.

În timp ce în cazul sufixului *-ar* nu se poate vorbi de o preferință pentru teme de un anumit gen, derivatele în *-aș* sînt formate mai ales de la substantive feminine. Acest lucru trebuie pus, desigur, în legătură cu faptul că un nume de agent cu sufixul *-aș* format de la masculin sau neutru ar putea fi confundat cu diminutivul cuvîntului respectiv : *buciumaș* „cel care buciumă” și „un bucium mic”, *fluieraș* „cel care cîntă din fluier” și „un fluier mic”, *ocolaș* „funcționar care răspundea de conducerea unei unități administrative numite ocol” și „un ocol mic”, *toporaș* „cel care lucrează cu toporul”, „țaran sărac care muncea cu brațele” și „un topor mic” etc.

Comparația între *-ar* și *-aș* în privința productivității pe care o au în limbă trebuie făcută în ordinea diverselor valori pe care le au aceste sufixe, aceasta pentru că situația diferă de la o valoare la alta. Înainte de aceasta trebuie să subliniez o deosebire importantă care se constată în general între valorile lui *-ar* și *-aș*. Marea majoritate a cuvintelor în *-ar* denumesc persoane după meserie, ocupație, funcție și au prin urmare un caracter mai concret. Numărul derivatelor abstracte cu acest sufix este extrem de mic. În cazul lui *-aș*, deși avem numeroase formații cu sens concret,

¹ În limba latină sufixul *-arius* se atașă pentru a forma nume de agent numai la teme nominale (vezi M.E. Staaf, *Le suffixe -arius dans les langues romanes*, Upsala, 1896, p. 3). Sufixul *-aș* din slavă se atașă mai ales la teme nominale, dar și la teme verbale (vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 67). În ceea ce privește sufixul *-aș*, situația se prezintă la fel; atît în maghiară cît și în slavă, *-aș* este mai ales un sufix denotativ (vezi pentru slavă W. Vondrák, *op. cit.*, p. 635).

există totuși și un număr destul de mare de cuvinte cu o valoare mai abstractă : *băștinaș, birfaș, căzuș, circotaș, codaș, făptaș, fruntaș, hărtaș, părtaș, trufaș* etc. Din această cauză derivatele în *-ar* își păstrează, după cum a arătat acad. Al. Graur, în marea majoritate a cazurilor, valoarea substantivală, în timp ce derivatele în *-aș* pot fi întrebuițate adesea ca adjective. Uneori cuvintele în *-aș* și-au pierdut aproape în întregime caracterul substantival și se folosesc mai ales cu valoare adjectivală : *buciumaș, pătimaș, pizmaș, trufaș, zăcaș* etc.

Principala funcție în care *-ar* este productiv și în prezent este aceea de a desemna persoana după meserie, ocupație, funcție. Deși cuvintele în *-ar* cu această valoare se formează în special de la cuvinte din limba comună, există totuși unele, mult mai puține, formate de la neologisme¹. Cu atît mai mult se formează derivate de la cuvintele recente care sunose deja o răspîndire în păturile largi ale vorbitorilor : *arhivar, cauciucar, forjar, parchetar, sifonar, vagonetar* etc. Sufixul *-aș* cu această valoare nu mai este în prezent productiv. În multe cazuri *-aș* este concurat, în această funcție, atît de *-ar*, cît și de alte sufixe (de regulă mai noi) : *barcaș — barcașiu, cămătaș — cămătar, gropaș — gropar, potcovaș — potcovar, trompeș — trompetist* etc.².

În ceea ce privește răspîndirea derivatelor cu valoare de ocupație, meserie, funcție în graiurile dacoromîne, s-ar putea crede că în Ardeal cuvintele cu *-aș* ar fi mai răspîndite decît în restul țării. În urma consultării *Atlasului lingvistic român*, seria nouă, I și II, a *Textelor dialectale* culese de acad. Em. Petrovici, a culegerii *Graiul nostru*, vol. I și II, publicate de I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranția, precum și a datelor pe care le-am pîutut obține din lectura unor texte beletristice ale unor autori din diferite regiuni (Agîrbiceanu, Slavici, Creangă, Caragiale, P. Dumitriu), am ajuns la concluzia că această părere este neîntemeiată. Variante cu *-aș* ale cuvintelor care au în mod obișnuit în limba comună sufixul *-ar* se întîlnesc sporadic atît în Ardeal și Banat, cît și în regiunile de dincoace de munți : *cizmaș* (reg. Arad, Cluj), *pălăriaș* (reg. Stalin și Craiova), *păduraș* (reg. Craiova), *iergheliaș* (reg. Craiova), *tîrlaș* „cel care are în seamă tîrla” (reg. Constanța, Stalin). Aceasta arată că nu e vorba de preponderența lui *-aș* într-o regiune, ci de păstrarea unor cuvinte învechite în diverse regiuni. Același lucru se poate constata din studierea toponimicelor în *-ar* și *-aș*. Toponimicele în *-aș*, care sînt mult mai rare decît cele în *-ar*, sînt răspîndite atît în Ardeal și Banat, cît și în restul țării³. Comparînd derivatele în *-ar* și *-aș* cu această valoare, putem constata că cele din urmă sînt de regulă sau învechite (*ceteraș, oddiaș, pihotaș, plăieș, poteraș, pușcaș* etc.), sau formate într-o perioadă mai veche (de

¹ Vezi mai sus p. 78.

² Uneori derivatele cu *-aș* au alt sens decît cele cu *-ar* și ele pot coexista : *dijmaș — dijmar* „cel care strînge dijma”, *moșieș* „țaran” — *moșier* „boier”, *tălpaș* „pedestras” — *tălpar* „care prelucurează pielea pentru talpă” etc. Și în acest caz se poate observa uneori deosebirea pe care am stabilit-o mai sus în legătură cu valorile lui *-ar* și *-aș* : *dijmar* arată o funcție (ocupație), în timp ce *dijmaș* arată o stare.

³ În această problemă am consultat lista din lucrarea acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Romîna*, București, 1952.

exemplu: *băieș* și *puțar*; *băieșitul* în Ardeal este mult mai vechi decât industria petroliferă dincoace de munți). Părerea că în Ardeal am avea mai multe cuvinte cu *-aș* provine din faptul că în această regiune a țării au pătruns numeroase cuvinte maghiare care au un sufix maghiar terminat în *-ș* (*ostaloș* „țimplar”, *cociș* „căruș”, *oraș* „ceasornicar”, *inaș* „ucenic” etc.). La fel unele dintre toponimicele transilvănene în *-aș* sînt împrumutate din maghiară (de exemplu *Cuiăș*, din mag. *köves* „de piatră”).

În cuvinte care exprimă o trăsătură specifică permanentă, obișnuită, o înclinație, *-ar* este destul de productiv: *barbutar*, *cuțitar*, *rișcar*, *zvonar* etc. Se întîlnesc cuvinte de acest fel — mult mai puține — și cu *-aș*: *cușitaș*, *ciomăgaș*, *măciucaș*; n-am putut însă să stabilesc vechimea acestor cuvinte în raport cu derivatele în *-ar* corespunzătoare; probabil că cele în *-aș* sînt mai vechi, deoarece cuvinte ca **barbutaș*, **foițaș*, **rișcaș* nu există.

Nume de agent propriu-zise cu *-ar* nu se creează și desigur că nu s-au creat prea multe nici în trecut. Derivate în *-aș* cu această valoare sînt foarte multe în limbă. Le-am arătat în paragraful referitor la *-aș*. Aici mai pot adăuga că s-au format asemenea derivate în *-aș* și de la teme relativ noi în limbă: *căuzaș*, *complotaș*, *culpaș*, *dăunaș*, *intrigaș*. Totuși aceste cuvinte nu sînt prea des folosite, *-aș* fiind înlocuit adesea de sufixe noi, mai potrivite cu temele respective (*complotist*, *intrigant* etc.). Cu aceste categorii este înrudit grupul de cuvinte care denumesc persoanele după starea în care se află. În această funcție *-aș* este puțin productiv astăzi, iar *-ar* nu e productiv. Printre formațiile recente cu *-aș* sînt de ex.: *codaș*, *mijlocaș*¹.

Din cele prezentate putem trage concluzia că situația în care se găsesc azi sufixele *-ar* și *-aș* în ceea ce privește productivitatea a fost determinată de specializarea sufixului într-o anumită funcție sau de lipsa acestei specializări. Într-adevăr, *-ar* a avut în general o singură valoare (nume de ocupație, meserie, funcție; celelalte categorii fiind, după cum s-a văzut, neînsemnate), în timp ce *-aș* forma pe de o parte nume de ocupație, meserie, funcție, iar pe de altă parte cuvinte cu valoare mai abstractă. La rîndul lor, numeroasele derivate în *-aș* cu valoare abstractă alături de cele concrete se explică prin preferința acestui sufix pentru temele feminine², printre care se află multe substantive abstracte (*pișmă*, *trufie*, *faptă*).

¹ Primele documente ale P.C.R. numesc pe *mijlocași* „țărani mijlocii”.

² Cauza acestei preferințe a fost arătată mai sus.

SUFIXUL ADJECTIVAL *-BIL* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

MARIA ILIESCU

I. Sufixul *-bilis* în limba latină

În limba latină sufixul *-bilis* se atașează la tema de prezent a verbelor pentru a forma adjective: *ama-bilis*, *fle-bilis*, *audi-bilis*. Din timpul lui Cicero apar la verbele de conjugarea a III-a derivate de la tema participiului: *flexibilis* (în loc de *fectibilis*), *plausibilis* (în loc de *plaudibilis*)¹.

Se găsesc și rare formații de la teme substantivale ca *voluptabilis* de la *voluptas* (Plaut)² „care face plăcere, plăcut”.

Cele mai multe formații în *-bilis* sînt negative³: *incredibilis*, *indelebilis*, *indissolubilis* etc. Manu Leumann⁴ susține chiar că negativele în *-bilis* au apărut uneori înaintea afirmativelor corespunzătoare.

În ce privește sensul sufixului de care ne ocupăm, el este în marea majoritate a cazurilor pasiv, exprimînd posibilitatea: *audibilis* „care poate fi auzit”. Pe lângă sensul pasiv, apare încă din latina arhaică sensul activ ca în: *capabilis* „care poate conține” sau „care conține”. Diferența dintre sensul care include ideea de posibilitate (în cazul de față „care poate conține”) și cel lipsit de această nuanță (în cazul de față „care conține”) e în general greu de făcut la adjectivele active în *-bilis*. Numărul adjectivelor cu sens activ crește tot mai mult în cursul dezvoltării limbii latine⁵.

Sufixul *-bilis* a fost productiv încă din latina arhaică. Deoarece se putea alipi la orice temă verbală, *-bilis* se preta la formații de moment

¹ Stolz-Leumann, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, München, 1928, p. 234 b.

² W. Meyer-Lübke, *Historische Grammatik der romanischen Sprachen*, II, Heidelberg, 1921, p. 106.

³ Stolz-Leumann, *op. cit.*, p. 234 b.

⁴ *Die lateinischen Adjektive auf -lis*, Strasburg, 1917, p. 39.

⁵ Pentru amănunte privind această problemă, vezi documentata lucrare a Evei Thorne Hammar, *Le développement de sens du suffixe -bilis en français*, în *Etudes romanes de Lund*, Lund-Copenhaga, 1942, p. 29—34.

folosite în limba familiară. Cuvinte astfel formate se găsesc în comediile lui Plaut, unde au deseori caracter ironic sau glumeț. Multe din aceste creații ad-hoc rămân în literatură ca „hapax legomena” (*admirabilis* „care ajută, care promovează”); altele ele sînt reluate abia în latina tîrzie (*aequiperabilis* „care poate fi comparat”, atestat numai la Plaut și la Prudentius).

Altă însușire a acestui sufix este caracterul său abstract — ne referim mai ales la sensul de posibilitate pasivă, foarte adecvat scrierilor unor autori ca Cicero, Quintilian etc. Lucrul acesta îl remarcă și Goelzer „on comprend que cette dérivation soit devenue extrêmement riche dans une langue dont une des tendances principales est la recherche de l'abstraction”¹.

Judecînd după cercetările pe care le-am făcut, mi se pare că principala caracteristică a sufixului *-bilis* în limba latină este tehnicitatea în sensul cel mai larg al cuvîntului. Sufixul *-bilis* e mai puțin folosit în limba literaturii beletristice și în limba populară decît în limba literaturii de specialitate a retorilor, filozofilor, juriștilor, agricultorilor și a specialiștilor de toate felurile. Cîteva date care vin în sprijinul celor afirmate: în *Cena Trimalchionis*, Petronius nu folosește decît două cuvinte în *-bilis*: *horribilis* și *tolerabilis*. La Martial se găsesc circa 10 cuvinte în *-bilis*, la Juvenal circa 20, la Horațiu circa 40, la Cicero 81. Adjectivele cele mai folosite și care apar mai des și la autorii literaturii beletristice sînt cele la care *-bilis* nu mai era considerat ca sufix și pierduse sensul modal, ca: *nobilis*, *ignobilis*, *mobilis* etc. Și imaginea pe care ne-o facem asupra sufixului în cauză, studiind, de exemplu, litera A care ne-o facem asupra sufixului în cauză, studiind, de exemplu, litera A din *Thesaurus linguae latinae* nu infirmă presupunerile noastre. Marea majoritate a cuvintelor în *-bilis* sînt tîrzii și bisericesti: *abominabilis* (Itala), *acceptabilis* (Tertulian), *accessibilis* (Cassiodor) etc. Dintre cele folosite în latina arhaică și clasică, cele mai multe fac parte din categoria formațiilor de moment de care am vorbit mai sus. Multe dintre aceste cuvinte sînt de specialitate: *alibilis* „hrănitor” (Varro), *arabilis* (Plinius) etc. Găsim în sfîrșit trei adjective încetățenite în limba literaturii beletristice: *admirabilis*, *affabilis*, *amabilis*. Acesta din urmă se găsește la mai toți marii autori ai latinității; al doilea e atestat la Terențiu, Cicero, Nepos, Vergiliu, Seneca; articolul consacrat cuvîntului *admirabilis* are următoarea adnotație: *uox praeter Cic. Val. Max. Quint. raro legitur, singulis locis apud Rhet. Her. Av. Sen. rhet. etc.* „cuvîntul se găsește rar în afară de Cicero, Valerius Maximus și Quintilian, în cîteva locuri la...”. Un paragraf special este consacrat lui *admirabilis* ca „termen de retorică” *artis rhetoricae terminus*, folosit exclusiv de Cicero și Quintilian. Mai semnalăm și pe *aequabilis* „pe același plan cu, la fel cu, uniform” cu adnotația: *uocabulum adamatum Ciceroni, deest poetis post Plautum* „cuvînt iubit de Cicero, lipsește la poezii de după Plaut”.

În ceea ce privește extraordinara frecvență a formațiilor în *-bilis* în epoca tîrzie, ea reiese și mai clar din lista adjectivelor formate cu acest sufix care se găsește la Paucker²: din 1076 adjective, cam 300

¹ *Le latin de Saint Avit*, Paris, 1909, p. 478.

² Paucker, *Vorarbeiten zur lateinischen Sprachgeschichte*, Berlin, 1884 (citată în lucrarea Evei Thorné Hammar).

sînt din latina arhaică și clasică și 800 din latina tîrzie. Faptul că autorii bisericesti folosesc formațiile în *-bilis* într-o măsură atît de largă se explică prin nevoia de a găsi o serie de termeni pentru a exprima noțiunile noi, introduse de dogma creștină și pentru a traduce cuvinte din greacă. (Nevoia redării în latinește a unor cuvinte grecești a stat și la baza unor cuvinte ca: *illacrimabilis* folosit de Horațiu.) Cuvintele în *-bilis* create de ei sînt și termeni „tehnic” bisericesti.

Faptul că Eva Thorné Hammar¹ semnalează o diferență în folosirea adjectivelor în *-bilis* după sensul lor nu pare a contrazice părerea mea despre caracterul tehnic al sufixului. După autoarea citată, adjectivele pasive în *-bil*, mai apte de a exprima noțiuni intelectuale, corespundeau mai ușor exigențelor limbii retorice și filozofice. Cele active sînt apriori destinate pentru exprimarea unor noțiuni mai concrete, constatarea unui fapt, a unei acțiuni etc. și erau folosite mai ales de autorii a căror limbă e mai apropiată de cea vorbită².

II. *-bilis* în limbile romanice (în special în limba franceză)

Avînd în vedere marea productivitate a sufixului în latina tîrzie și mai ales în latina bisericască, care a continuat să aibă o influență puternică asupra României occidentale, nu e de mirare că limbile romanice l-au păstrat și că *-bilis*, în diversele lui forme actuale, continuă să fie productiv pînă azi: fr. *-able* și *-ible* (ultimul introdus pe cale savantă), it. *-evole* (din lat. *-ebilis*) și *-abile*, *-ibile* (introduse pe cale savantă), sp. *-ble*, port. *-vel* etc. În limba franceză *-bilis* a fost studiat atît din punct de vedere fonetic cît și din punct de vedere semantic. De aspectul fonetic al sufixului se ocupă E. Staaf³.

Bazîndu-se pe frecvența mare a sufixului și pe diverse considerente de ordin fonetic prin care caută să explice menținerea lui *a*, Staaf susține că sufixul *-able* în franceză e un sufix popular. Fără să fie pe deplin de acord cu explicația dată de Staaf, pe care o califică drept „acceptabilă”⁴, Eva Thorné Hammar susține și ea caracterul popular al sufixului, întrucît sensul activ al cuvintelor latine în *-bilis* este o trăsătură caracteristică pentru „sermo cotidianus” și tocmai acest sens se găsește aproape exclusiv în cele mai vechi texte franceze, ceea ce nu ar fi fost posibil dacă aceste cuvinte ar fi fost adoptate pe cale savantă⁵.

În lucrarea citată, Eva Thorné Hammar, ocupîndu-se de evoluția sensului acestui sufix, arată pe bază de exemple că în textele din secolul al XII-lea și al XIII-lea sensul pasiv modal, predominant în limba latină, a fost înlocuit în întregime prin sensul activ. În multe cazuri a avut loc chiar o slăbire a noțiunii verbale, care a avut drept consecință nu-

¹ *Op. cit.*, p. 66.

² Eva Thorné Hammar, *op. cit.*, p. 63—64.

³ *Le développement phonétique des suffixes -abilis et -ibilis en français*, în *Studier i modern sprakvetenskap utgivna av Nyfilologiska Sellskapet I Stokholm*, Uppsala, 1914.

⁴ *Op. cit.*, p. 21.

⁵ *Ibidem*.

meroase formații nominale în vechea franceză. Sensul pasiv modal, menținut în textele religioase și în documentele juridice, se infiltrează în limbă pe cale savantă și înlocuiește din nou sensul activ.

În ceea ce privește limba franceză, ar mai trebui adăugat faptul că, la fel cu alte sufixe verbale franceze care au incorporat vocala *a*, *-bilis* s-a extins sub forma *-able*.

III. De ce nu s-a păstrat *-bilis* în limba română

Trecând la studiul sufixului *-bilis* în limba română, prima problemă care se pune este explicația faptului că româna, singura dintre toate limbile romanice, nu a moștenit acest sufix atât de productiv.

Credem că dintre factorii care, chiar dacă nu au cauzat dispariția sufixului, au contribuit la dispariția lui, putem cita: a) caracterul abstract al noțiunii exprimate de adjectivele în *-bilis* cu sens pasiv; b) ruperea de teritoriul României și deci lipsa influenței textelor scrise ale vremii și mai ales a literaturii religioase în limba latină, care, după cum s-a văzut, au dezvoltat în mod deosebit acest sufix; c) caracterul cu precădere tehnic al sufixului; d) faptul că nici limbile cu care am venit în contact după ruperea noastră de Occident nu aveau un sufix special pentru exprimarea noțiunii de posibilitate pasivă.

După părerea lui Bourciez¹, sufixul *-bil*, părăsit de limba română, a fost înlocuit prin terminația verbală în *-toriu*. Afirmatia aceasta însă nu mi se pare exactă decât în parte. După cum s-a semnalat la începutul acestei lucrări, în latina târzie găsim tot mai multe formații active în *-bilis*. Numărul celor pasive este în schimb în descreștere. (De altfel confuzia dintre activ și pasiv — în dauna celui din urmă — este un fenomen cunoscut în latina târzie). În ce privește sensul exprimat de adjectivele active, încă din latina arhaică se putea face cu greu distincția între sensul real și sensul de posibilitate. Și la adjectivele pasive sensul originar de posibilitate pasivă începe să se șteargă și multe dintre aceste adjective capătă un sens vag și general, fiind folosite de multe ori ca simple epitete întăritoare: *incredibilis*, *indicibilis*, *terribilis* etc.²

Ne găsim deci în fața a două fapte: a) creșterea numărului adjectivelelor active în *-bilis* (după cum s-a văzut acestea sînt singurele atestate și în limba franceză veche); b) confuzia dintre sensul de posibilitate și cel de realitate la adjectivele active (care ne interesează aici în primul rînd deoarece ele apar mai mult în lucrările mai apropiate de limba vorbită) și o atenuare a sensului de posibilitate la adjectivele pasive.

Avînd în vedere toate aceste premise, putem ajunge la presupunerea că în latina târzie orientală s-a folosit din ce în ce mai rar sensul abstract de posibilitate, așa încît existența unui mijloc special pentru a exprima această idee nu a mai fost necesară. În ce privește exprimarea sensului real: *capabilis* „care cuprinde”, *terribilis* „care îngrozește, grozav”, nu era nevoie de un sufix special, întrucît ele nu exprimau altceva decât adjectivele în *-torius*.

¹ *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1956, p. 564.

² Eva Thorné Hammar, *op. cit.*, p. 66.

IV. *-tor* și *-bil* în limba română

Luînd în considerare cele spuse mai sus, nu poate fi vorba de o „înlocuire” a sufixului *-bil* cu *-toriu*, cum susține Bourciez. Aceste două sufixe nu sînt identice în limba română, decât în măsura în care ne referim la adjectivele în *-bil* care nu exprimă ideea de posibilitate. Nici acad. Al. Graur nu e de acord cu Bourciez în ce privește sensul de posibilitate atribuit adjectivelelor în *-tor*. Combătînd părerea lui S. Pușcariu, care susține că anumite cuvinte în *-tor* au sens de posibilitate, Al. Graur¹ arată că adjective ca: *arător*, *mulgător* etc. nu înseamnă „care se poate ara”, „care se poate mulge”, ci „care este arat”, „care se mulge”. În concluzie, acad. Al. Graur spune: „Traducînd aceste cuvinte prin derivate în *-abil*, putem ajunge să le atribuim o nuanță de posibilitate pe care nu o au”.

Exemplele găsite întăresc cele susținute de Al. Graur. Cuvintele în *-tor* cărora le corespunde un cuvînt în *-bil* nu exprimă ideea de posibilitate; multe dintre ele au sens activ. În texte vechi:

biînresupuioriu (binesupuioriu) explicat *ascultătoriu*, *suadibilis* „care este ascultător” (COD. VOR. 126/9—10);

lăcuitoare bogăție care poate fi exprimat prin „durabilă bogăție” adică „bogăție care durează” și nu „bogăție care poate dura” (CORESI, C₂ 259/29);

cale netrecătoare și *neîmblată* „cale pe care nu se trece” (CORESI, C₂ 370/5);

boi înjugători „care se înjugă”, nu „care pot fi puși în jug” (CORESI, C₂ 414/13);

mulgătoare „oaie care se mulge” și nu „oaie care poate fi mulsă” (PSALT. HURM. 77/70).

În secolul al XIX-lea, în două pasaje din *Albina românească* (1939) traduse în același ziar și în franceză găsim:

cinstitor tradus *honorable* „care aduce cinste”;

însemnător tradus *considérable* „care este însemnat” (ALB. ROM. nr. 20, 1; și HAMANGIU, COD. R. 273) (ediția consultată a codului cuprinde și textul corespunzător francez).

Cîteva exemple din traduceri din altă limbă în română:

fr. *épouvantable* — *înfricoșător* „care produce spaimă” (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă de Racoviță în 1845);

fr. *infatigable* — *neostenitor* „care nu ostenește” (ibid.);

fr. *responsable* — *răspunzător* „care răspunde” (HAMANGIU, COD. R. 273).

În dicționare:

lat. *accendibilis* — *lesne aprinzătoriu* (BUDAI-DELEANU, LEX. 26);

fr. *impassible* — *nesimțitor* (DAMÉ, DICT.);

¹ *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 108.

ajutător — *secourable* „care ajută” (DA);
aprinzător — *inflammable* „care se aprinde ușor” (DA).

Un singur exemplu mi se pare discutabil, și anume:

cale netrecătoare și neîmblată (CORESI, C₂ 370/5), care ar putea să însemne și „cale care nu poate fi trecută” sau „cale de netrecut”, deși adjectivul următor „neîmblată” pare să confirme explicația mea.

V. Exprimarea ideii de posibilitate în limba română

O dată stabilit faptul că în limba română sufixul *-tor* nu a preluat funcția vechiului latin *-bilis*, rămâne să vedem cum a fost redată ideea de posibilitate, în momentul când limba nu a mai dispus de un mijloc special pentru a o exprima. Până la încetățenirea sufixului neologic *-bil*, limba noastră s-a folosit de:

a. *Perifrază*: *inamabilis* — *fera dragost* (LEX. MARS. 216);
insatiabilis — *fera szacz* (LEX. MARS. 218);
impatibilis — *nye rabdat* (LEX. MARS. 215);
accessibilis — *unde se poate lesne merge* (BUDAI-DELEANU, LEX. 28);
altérable — *care se poate schimba* (DAMÉ, DICT.);
admissible — *care poate fi primit* (DAMÉ, DICT.);
impracticable — *care nu se poate îndeplini* (DAMÉ, DICT.).

b. *Vrednic de*: *ce jour mémorable* — *vrednic de pomenire* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpățineanu, 1831);
admirable — *vrednic de mirare* (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradus de Racoviță, 1845);
adorable — *vrednic de slavă* (DAMÉ, DICT.).

c. *De + supinul*: *acceptabilis* — *de primit* (BUDAI-DELEANU, LEX. 27);
imperceptible — *de nevăzut, foarte mic* (DAMÉ, DICT.);
impardonnable — *de neiertat* (DAMÉ, DICT.);
insupportable — *de nesuferit* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Constantinescu-Myon, 1909).

d. *Participiul trecut adjectival*. (Folosirea acestor adjective în locul celor în *-bil* se explică ușor prin faptul că ambelor categorii le este caracteristică ideea pasivă.) În *Hronicul* lui Cantemir („întii pre limba lătinească izvodit iară” apoi „pre limba românească scos cu trudă și ostenință de același autor”), găsim multe exemple în care unui adjectiv latin în *-bilis* îi corespunde un participiu trecut:

eloquentiae inimitabile exemplar (p. 29) — *a vorovii frumoasă neapotrivity pildă* (p. 5);

ineffabilem quandam animi hilaritatem — *o nespusă o voii bucurie* (p. 5);

insatiabili devoraret gutture (p. 41) — *cu larg și nesăturat gîrtan a înghițit* (p. 19).

În traduceriile din secolul al XIX-lea întâlnim:

aversion insurmountable — *greată nesuferită* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpățineanu, 1831);

prix inestimable — *dar neprețuit* (ibid.);

éléments indispensables — *elemente neapărate* (ALB. ROM. 1839);

infatigable — *neostenit* (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă de Racoviță, 1845).

e. Sufixul *-os*: *lamentable* — *înguios* (Voltaire, *Mahomed*, traducere de Eliade Rădulescu, 1831);

sensible — *simțicios* (CODRESCU, DICT.);

dragăstos — *aimable* (DA);

aprinzător — *inflammable* (DA).

VI. Pătrunderea sufixului *-bil* în limba română

O dată cu nevoia crescîndă de abstractizare a limbii române literare în formare, în plină perioadă de traduceri, s-a simțit din nou necesitatea unui mijloc specific pentru exprimarea ideii de posibilitate. De aceea limba noastră, căutînd o formă cît mai adecvată la conținut, a recurs din ce în ce mai mult la sufixul neologic *-bil*.

Interesantă este încercarea lui Simion Bărnuțiu de a „introduce un corespondent fonetic românesc”¹ al sufixului *-bil* și anume *-ver*:

responsaver — *responsabil*

neînstrăinaver — *neînstrăinabil* etc.

În limba română, sufixul *-bil* are etimologie multiplă (franceză, italiană, latină), iar din punctul de vedere al formei „a fost modificat sub influența formei latinești și a celei italienești”². Formele în *-bel* pe care le găsim de mai multe ori și la Caragiale în gura unor personaje inculte (*teribel* în *Tren de plăcere*, *capabel* în *Articolul 204*) sînt explicate de acad. Iorgu Iordan prin hiperurbanism³.

Nu am găsit adjective în *-bil*, nici în secolul al XVII-lea (în *Lexiconul Marsilian* nici unul din cele șapte cuvinte latinești în *-bilis* nu este tradus cu un adjectiv românesc în *-bil*) și nici la începutul secolului al XVIII-lea (nici chiar în traduceriile lui Cantemir din latinește în românește) nu apar adjective în *-bil*. După cercetările făcute, sufixul *-bil* a pătruns în limbă la începutul secolului al XIX-lea (în *Lexiconul latino-romanicum* al lui Budai-Deleanu din jurul anului 1800 încă nu apar adjective în *-bil*) și începe să fie folosit masiv abia în a doua jumătate a acestui secol, o dată cu apariția unei literaturi științifice, tehnice și juridice. Cele mai frecvente exemple pe care le găsim la începutul secolului

¹ Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Academia Română, Memoriile secțiunii literare, seria III, tomul VIII, mem. 5, p. 64.

² Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, Iași, p. 28—29.

³ *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 22.

sînt cele în care sufixul nu mai poate fi despărțit de temă, ca de exemplu : *nobil*. Deoarece pentru problema care mă preocupă, acestea nu prezintă interes, voi face abstracție de ele. În trecut fie zis, adjectivul de tipul acesta fuseseră cele mai frecvente și în literatura beletristică latină.

Răsfoind periodicele vremii am găsit extrem de puține exemple de adjective în *-bil*. De asemenea în pasajele traduse în limba franceză (ne referim de exemplu la *Albina românească*) nu am găsit aproape nici un exemplu în care unui cuvînt francez în *-able* sau *-ible* să-i corespundă în textul românesc un adjectiv derivat cu sufixul *-bil*, fie el împrumutat sau nu. Lucrul acesta arată că ideea de posibilitate la începutul secolului al XIX-lea încă nu era exprimată în românește în mod curent prin formații cu *-bil*. Cîteva exemple din *Albina românească* (1839), nr. 20, 3 :

La marche progressive du commerce est incontestable — Propășirea comerțului este netăgăduită.

Sommes considerables — Sume însemnătoare.

Nici în traducerea din franceză în română situația nu se prezintă altfel. Pentru a ilustra aceste afirmații dau paralel cîteva exemple din traducerea piesei *Zadig* a lui Voltaire făcute de Căpățineanu în anul 1831¹ și de Constantinescu-Myon în anul 1909², deci la o distanță în timp de 80 de ani, cînd multe din adjectivul cu *-bil* se încetățeniseră.

TEXTUL FRANCEZ	TRADUCEREA DIN 1831	TRADUCEREA DIN 1909
<i>plaies incurables</i>	<i>răni care n-au leac</i>	<i>răni incurabile</i>
<i>le vénérable eunuque</i>	<i>prea curiosul eunuc</i>	<i>venerabilul eunuc</i>
<i>responsable</i>	<i>răspunzător</i>	<i>responsabil</i>
<i>coupable</i>	<i>vinovat</i>	<i>culpabil</i>

Nici în traducerea cărții *Histoire de Charles XII*³ nu găsim mai multe adjective în *-bil*.

TEXTUL FRANCEZ	TEXTUL ROMÎNESC
<i>misérable faiblesse</i>	<i>ticăloasă slăbiciune</i>
<i>favorable</i>	<i>favorabil</i>
<i>incapable</i>	<i>nefiind în stare</i>
<i>admirable</i>	<i> vrednic de mirare.</i>

Singurul adjectiv în *-bil* găsit în această traducere este *favorabil*.

Nici studierea piesei *Mahomed*, în traducerea lui Heliade Rădulescu din 1831, nu dă alte rezultate. În *Paralelism între limba română și limba italiană*, Ion Heliade Rădulescu consacră cîteva rînduri și sufixului *-bil* : „*-bilu* ce însemnează capacitate și se analizează cu putincios, bun, priimitor de... ; cum : simțire, simțibilu, mutare, mutabilu (priimitor, putincios de a se muta)”⁴.

¹ *Zadic sau Ursitoarea*, traducere de Căpățineanu, 1831.

² *Destinul (Zadig)*, traducere de Constantinescu-Myon, București, 1909.

³ *Istoria lui Carol al XII-lea*, traducere de Racoviță, București, 1845.

⁴ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, București, 1943, p. 294.

Formațiile cu *-bil* apăruseră deci în limbă în anul 1841, nu intraseră însă în limba curentă.

În aceeași lucrare, Ion Heliade Rădulescu dă o listă întregă de adjective în *-bil* în română și în italiană. Multe din ele sînt fabricate ad-hoc și nu au rămas în limbă (*condonabilu — condonabile; confacibilu — confacevole; preferibilu — preferibile; nascibilu — nascibile*); altele probabil că existau deja ori s-au încetățenit cu vremea (*pasabilu — passabile; reparabilu — reparabile; notabilu — notabile; nobilu — nobile*). E de presupus că cele care sînt viabile pînă astăzi și nu semănau cu respectivul cuvînt italian au existat și în acel moment în limbă, căci altfel Heliade le-ar fi dat o formă italianizantă. Dimpotrivă, un cuvînt ca *preferibil* pus alături de *preferibile* încă nu intrase în limbă.

În *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*¹, B. Cazacu și I. Fischer semnaleză printre cuvintele folosite de Pann : *rezonabil* (indicație muzicală de mișcare), *onorabil*, *venerabil*, *memorabil*. Faptul că sufixul nu era încă înțeles de vorbitorul român îl dovedesc două exemple din același autor, în care respectivele cuvinte în *-bil* sînt impropriu folosite : *memorabil* în loc de „memorial” : *memorabilul focului întîmplat la București; respectabil* „respectuos, cuviincios” : *semeșule asta-ți este respectabilul răspuns*. În nuvelele istorice ale lui G. Asachi găsim cîteva formații în *-bil*. *Mirabil*, glosat în ediția 1867 „de mirat”, este fără îndoială un împrumut italian. În schimb *nemăsurabil*, *nevîndecabil* sînt indiscutabil formați pe teren românesc, indiferent dacă sînt sau nu calcuri.

În operele lui Filimon găsim de asemenea un număr de cuvinte în *-bil*, ca : *îndomptabil*, *instancabil* „neobosit”, *necontestabil*, *admirabil* etc.

Judecînd după datele găsite în materialele Dicționarului general al Academiei, care deși sînt departe de a fi complete, permit, totuși, să ne facem o idee generală asupra folosirii sufixului pe care îl studiem, primul autor care pare să-l fi întrebunțat mai mult, a fost Maiorescu. (Dicționarul atestă folosirea de către Maiorescu a mai bine de 40 de cuvinte în *-bil*, număr record în comparație cu ceilalți autori dinaintea lui : Negruzzi 11, Alecsandri 4, Ghica 5, Odobescu 9 etc.). Cu vremea sufixul s-a încetățenit din ce în ce mai mult, fiind folosit în literatură și chiar și în poezie. Un exemplu concludent în această privință sînt operele lui Topîrceanu.

Un număr remarcabil de cuvinte în *-bil* mai sînt atestate la Theodor Codrescu în *Uricariul* și la Hamangiu în *Codul Civil Român*.

O serie întregă de adjective în *-bil* se găsesc și în dicționarele din secolul trecut și de la începutul secolului nostru. Adjectivul cu *-bil* găsite în aceste lucrări trebuie însă considerate de multe ori ca formații apărute din nevoia traducerii unor cuvinte străine (cuvintele în *-ble* din franceză, *-abile* și *-ibile* din italiană, cuvintele în *-bar* și *-lich* în germană).

În *Dicționarul de neologisme* al lui E. Protopopescu și V. Popescu din 1862, apar pe lângă *afabil* și *imobil*, care au rămas în limbă, mai multe formații în *-bil* luate din limbi străine, majoritatea din franceză, care nu

¹ În *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, Editura Academiei R.P.R., București, 1956.

s-au încetățenit, ca : *apersevabil, imangeabil, indomabil, miscibil, spectabil* etc.

Cele mai multe adjective în *-bil* apar în terminologia tehnico-științifică. Nu e nevoie să mai subliniem că și cea mai mare parte a cuvintelor folosite de Maioreșcu fac parte din această categorie : *demonstrabil, impresionabil, inexprimabil* etc. Încă în secolul trecut, multe adjective în *-bil* apar la autori ca : Ion Ionescu, *Agricultura la români în județul Dorohoi*¹ (*arabil, cultivabil, inalienabil* etc.), Hamangiu, *Codul civil român (anulabil, apelabil, impozabil, imputabil, neviolabil, restituibil* etc.), Petru Poni, *Elemente de fizică*² (*infuzibil*), T. Ștefănescu, *Curs de contabilitate în partidă dublă*³ (*comerciabil*), C. Climescu, *Aritmetica raționată*⁴ (*rambursabil*).

Ca și la sfârșitul secolului al XIX-lea, și în secolul nostru, judecând după atestările găsite, cuvintele în *-bil* apar mai ales în manuale, lexicoane tehnice, coduri, lucrări ale oamenilor de știință etc.

VII. Observații asupra adjectivelor cu sufixul *-bil* în limba română

După lista dată de *Dicționarul invers* și completată cu câteva exemple atestate în alte surse, limba română are circa 600 de adjective terminate în *-bil*, dintre care cam 450 în *-abil*, 140 în *-ibil* și 1 în *-ubil*. Restul cuvintelor în *-bil* sînt în număr de 8, mai toate fiind neanalizabile sau nefolosite : *nobil, mobil, imobil, solubil, indisolubil, volubil, debil, debil, febril*. Marea preponderență a cuvintelor în *-abil* se explică prin împrumuturi din franceză, unde s-a generalizat *-able* la cuvintele care nu au fost luate pe cale savantă tîrzie. În ceea ce privește adjectivele de care putem fi siguri că sînt formate de la teme românești (am făcut abstracție de negativele cu *ne-* care au și forma afirmativă), terminațiile *-abil* și *-ibil* se găsesc aproape în proporție egală (24 în *-abil*, 22 în *-ibil*). (Vezi lista acestora la sfârșitul articolului.) Faptul acesta nu necesită nici o explicație, întrucît, spre deosebire de limba franceză, unde și derivatele conjugării a IV-a sînt făcute după modelul conjugării I, limba noastră a păstrat vocala caracteristică conjugării a IV-a, aceasta, ca și conjugarea I, fiind o conjugare vie.

Remarcabil este marele număr de negative. Acestea reprezintă mai mult de o pătrime din totalul cuvintelor cu această terminație. E adevărat că cele mai multe cuvinte negative formate cu prefixul *in-* au și un dublet format pe teren romînesc cu ajutorul prefixului *ne-* : *inviolabil — neviolabil, incalculabil — necalculabil, ireparabil — nereparabil* etc. Frecvența mare a adjectivelor negative în *-bil* nu e specifică numai limbii romîne; după cum s-a văzut ea e semnalată încă pentru limba latină, iar Rohlfs⁵ face aceeași observație pentru italiană. Există adjective ne-

¹ București, 1866.

² Ed. a VII-a, Iași, 1897.

³ București, 1895.

⁴ Ed. a II-a corectată, Iași, 1896.

⁵ *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, III, Berna, 1954, p. 253.

gative în *-bil* în limba romînă fără ca adjectivul afirmativ corespunzător să fie folosit sau măcar atestat : *infatigabil, intenabil, ireproșabil* etc. (La cele mai multe cuvinte de genul acesta, corespondentul afirmativ este fr. *fatigable, tenable* etc.) Semnalăm și câteva adjective romînești în *-bil*, care nu prezintă (cel puțin în atestările scrise pe care le-am avut la îndemînă) decît forma negativă : *neiertabil, nerăsturnabil, neîmpărțibil* etc. Frecvența adjectivelor negative se explică printr-un factor psihologic : ceea ce nu e posibil sau ceea ce nu se poate prezintă mai mult interes pentru subiectul vorbitor, decît ceea ce e posibil.

Din punctul de vedere al etimologiei, distingem trei grupuri mari :
1. Cuvinte la care originea străină este sigură. Astfel trebuie să considerăm cuvintele :

a. care nu mai sînt analizabile pentru vorbitorii de limbi moderne și care sînt mai toate împrumuturi savante directe sau indirecte din limba latină, ca de exemplu : *abil, amabil, capabil, execrabil, oribil, teribil* etc. ;

b. care au temă străină, inexistentă în limba romînă : (*in*)*avuabil*, fr. *avouer* ; (*in*)*casabil*, fr. *casser* ; (*in*)*tenabil*, fr. *tenir* ; *redutabil*, fr. *redouter* etc. ;

c. care au terminația *-abil*, deși tema verbului romînesc este în *i*, de exemplu : *inconvenabil*.

2. Cuvinte care pot fi sau împrumutate sau formate pe teren romînesc, avînd exact aceeași temă ca și adjectivul străin corespunzător : *acceptabil, acomodabil, acuzabil, adaptabil* etc.

3. Cuvinte formate pe teren romînesc :

a. cuvinte care nu sînt atestate în franceză, italiană sau latină, deși tema lor e neologică : *administrabil, carbonizabil, debreabil, demascabil* etc. Aceste cuvinte ar putea face parte și din grupul al doilea, întrucît faptul că nu le-am găsit atestate în dicționarele respectivelor limbi străine nu dovedește că ele nu există în vorbire ;

b. adjective a căror formă fonetică diferă de cea a cuvintelor corespunzătoare străine : *pronunțabil*, fr. *prononçable*, it. *pronunciabile*, lat. *pronuntiabilis* ; *inundabil*, fr. *inondable*, it. *inondabile* ; *indistinctibil*, fr. *indistinctible*, it. *indistinctibile* ; e posibil ca în unele cazuri să fie vorba de o simplă adaptare fonetică la cuvintele străine corespunzătoare ;

c. cuvinte formate de la teme romînești. Acestea sînt în număr de 50, ținînd seama numai de cele atestate în scris : *plătibil, vindecabil, locuibil, neprelucrabil* etc. În cifra de mai sus nu am inclus nici formațiile care nu au fost viabile ca : *suferibil* sau *cunoștibil, întimplabil, negrădibil*¹.

Independent de faptul că formațiile de la teme romînești au rămas sau nu în limbă, ele apar mai ales paralel cu adjective în *-bil* din grupul 1, a, b (adică adjectivele care nu mai sînt analizabile și cele formate de la teme străine neîncetățenite în limba noastră). Apariția lor se datorește în mare măsură și nevoii de claritate a limbii, întrucît adjective ca : *ina-*

¹ Citate de Iorgu Iordan în *Limba romînă actuală. O gramatică a greșelilor*, București, 1943, p. 169.

vuabil, truvabil, inefabil, potabil nu erau înțelese de o mare parte a vorbitorilor. De aceea majoritatea formațiilor de la teme vechi trebuie considerate drept calcuri: *nemărturisibil — inavuabil, găsibil — truvabil, negrădibil — inefabil, băubil — potabil*. Și acad. Al. Graur se ocupă de un exemplu asemănător: *cărușabil — carosabile*¹. Vorbind în general despre adjectivele în *-bil*, acad. Al. Graur spune în același articol: „Limba română n-a adoptat încă sufixul *-abil*. Toate cuvintele în care intră această terminație sînt împrumutate și cel mult aranjate în așa fel încît să pară românești; de ex. la *lăudabil* s-a introdus un *ă* în locul vocalei *a* (lat. *laudabilis*). Cea mai bună dovadă că limba română nu formează cuvinte noi cu *-abil* o avem în faptul că nu se zice *spălabil*, ci *lavabil*, nu se zice *mîncabil*, ci *manjabil*”.

Exemplele de adjective în *-bil* pe care ni le oferă lista noastră cît și evoluția istorică a acestui sufix dovedesc că afirmațiile acad. Al. Graur nu mai sînt cu totul exacte. În articolul citat mai sus și scris în același an ca și *Cărușabil*, acad. Iorgu Iordan combate afirmația acad. Al. Graur „că limba noastră nu are formații proprii în *-bil*”, citînd exemple în care sufixul se atașează unor teme românești. Astăzi sufixul e încetățenit în limbă și chiar productiv. E adevărat că se zice *lavabil* și nu *spălabil* (deși nici acesta nu supără simțul lingvistic al vorbitorului român), dar se spune în mod curent *mîncabil* și nu *manjabil*. Chiar în presa contemporană găsim exemple elocvente: *(ne)prelucrabil, (ne)consemnabil*. De asemenea nu vedem nici un motiv pentru care am presupune că *lăudabil* e romînizat, cînd alături de el există adjective ca: *găsibil, băubil* etc.

Tot în articolul din *Buletinul Philippide*, acad. Iorgu Iordan susține că „nu se face nici o distincție între teme vechi, moștenite sau împrumutate”². Această afirmație mi se pare justă numai din punct de vedere teoretic, căci, deși există azi în limbă formații cu acest sufix de la teme românești, după cum s-a arătat mai sus, marea majoritate a adjectivelor cu *-bil* care au circulație mare fac parte din grupul 1 și 2, adică indiferent dacă sînt sau nu formate în limba română, ele sînt alipite unor teme neologice. Afirmația de mai sus acad. Iorgu Iordan o reia în *Limba română actuală*, p. 166, unde susține chiar că *-bil* „nu prezintă inconvenientul de a da naștere la formații nu tocmai potrivite cu spiritul limbii noastre”. Mi se pare însă că d-sa revine asupra acestei afirmații prin faptul că în *Limba română contemporană*³ spune că: „vorbitorii sînt ispitiți să creeze mereu astfel de adjective care nu merg însă întotdeauna”.

Cîteva cuvinte în legătură cu felul de formare a adjectivelor românești în *-bil*, clasate de noi în grupul *c*. În general adjectivele în *-bil* se formează de la verbe, prin alipirea sufixului la tema infinitivului verbului. Așa se procedează atît la verbele de conjugarea I: *scuzabil* (Iorga, Teodoreanu), *vindecabil* (Asachi, Negruzzi etc.), *nerăsturnabil* (Xenopol) etc.

¹ Cărușabil. Aspecte ale limbii actuale, în *Viața românească*, nr. XI, 1939.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 28—29.

³ Ed. a II-a, București, 1956, p. 345.

cît și la cele de conjugarea a IV-a: *auzibil* (Marian-Țițeica), *călibil* (Lexiconul tehnic), *destituibil* (Hamangiu) etc. Puținele verbe de conjugarea a III-a care au derivate cu acest sufix îl prezintă în forma *-ibil*: *stingibil* (Alecsandri, Eminescu), *cunoștibil* și *traductibil* (ambele citate de acad. Iorgu Iordan). Adjectivul din urmă poate să fie luat însă din italiană: *traducibile*. În ce privește forma curentă *traductibil* (în latină cuvîntul nu e atestat, it. *traducibile*, fr. *traduisible*), ea a apărut desigur prin analogie cu alte derivate ale latinescului *duco* (formate de la participiu) și introduse pe cale savantă în limba franceză ca: *reproductible, reductible* etc. Aceeași situație o are și *distinctibil*, a cărui origine e probabil tot o veche formație participială latină. E posibil să fi contribuit și existența adjectivului *distinct*.

O mențiune specială merită cuvîntul *băubil*, singurul adjectiv în *-bil* de la un verb de conjugarea a II-a și singurul care pare să fie derivat în romînește de la tema participiului.

În ultimul timp, probabil din cauza productivității deosebite a sufixului, apar unele cuvinte derivate chiar de la substantive: *vagonabil, uzinabil* (Orbonaș, *Manual de atelier mecanic*, 1935), *bancabil*.

În ceea ce privește sensul formațiilor romînești în *-bil*, ele exprimă toate posibilitatea pasivă.

VIII. Productivitatea sufixului *-bil*

Problema productivității sufixului de care mă ocup a fost în mare parte discutată în cele de mai sus. Productivitatea lui *-bil* este evidentă pentru orice vorbitor de limbă română care folosește zi de zi adjective cu această terminație, dintre care multe formații de moment apărute din nevoile imediate ale exprimării.

Mai rămîne să amintim un alt izvor important pentru formarea unor adjective noi cu *-bil*, și anume traducerile. După cum s-a văzut și în legătură cu dicționarele, traducătorul care trebuie să redea un cuvînt străin în *-ibile, -able, -bar, -lich* recurge cu ușurință la o formație corespunzătoare romînească în *-bil*, indiferent dacă adjectivul romînesc există sau nu în limbă.

O dovadă a productivității sufixului *-bil* o constituie și substantivele derivate de la aceste adjective cu sufixul *-itate*. Numărul substantivelor în *-abilitate* este aproape tot atît de mare ca cel al adjectivelor în *-bil*.

Adjective formate cu acest sufix pe teren romînesc au apărut încă în secolul trecut: Asachi: *nemăsurabil, nevindecabil*; Negruzzi: *neiertabil*. În presa din 1882 (*Luminătorul*, Timișoara) găsim un exemplu ca: *neînchipuibil*. E adevărat însă că unele din aceste adjective au dovedit prin dispariția lor ulterioară că nu sînt viabile: *tînguibil* (Negruzzi); *stingibil* (Alecsandri, Eminescu).

Este însă cert că, din cauza caracterului său tehnico-științific, *-bil* se adaugă cu predilecție la teme străine.

IX. Aspectul stilistic al adjectivelor în *-bil*

În ce privește aspectul stilistic al sufixului *-bil*, el are un dublu caracter: pe de o parte e folosit în limbajul tehnico-științific (scris și vorbit), pe de altă parte e frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naștere la formații trecătoare. Am văzut mai sus că și adjectivale în *-bilis* din limba latină apar în primul rând folosite în limbajul tehnic în sens larg. Despre caracterul familiar al formațiilor cu *-bil* de la cuvinte vechi aminteste și Adamescu¹. Exemplele citate sînt: *citibil* și *găsibil*.

Alipite unor cuvinte uzuale, de foarte multe ori sufixul *-bil* dă naștere unor cuvinte cu nuanță ironică sau glumeată. Lucrul acesta se datorește faptului că acest sufix e simțit ca tehnic-savant. De aceea împerecherea lui cu cuvinte uzuale, care n-au nici o legătură cu limbajul științific, dă naștere unor „hibride” familiare, ironice sau glumețe: *înghițibil*, *înflăcărabil* etc. Unele din aceste formații pătrund în limbă, însă de multe ori își pierd nuanța stilistică inițială; altele rămîn numai în vocabularul pasiv ca creații trecătoare. În ceea ce privește explicația dată de acad. Iorgu Iordan², care atribuie nuanța glumeată pe care o capătă uneori adjectivale în *-bil* faptului că: „sînt apariții trecătoare”, „lipsite de stabilitate”, ea pare mai justă dacă inversăm datele judecării. Cu alte cuvinte adjectivale respective nu sînt glumețe și ironice, fiindcă sînt trecătoare și nestabile, ci sînt trecătoare și nestabile tocmai pentru că au un caracter glumeț și ironic.

Topirceanu obține efecte hazlii și prin folosirea unor rime în *-bil* chiar cînd adjectivale sînt obișnuite în limba curentă:

Criticul pe care-aici
Îl ataci în versuri mici
Nu-i desigur, măscărîci,
Colibri sau licurici...
Însă nici
Bou sau vacă, precum zici.

E profesor (onorabil)
Autor (interminabil)
Om politic (execrabil)
Critic (foarte vulnerabil)
Dar pasabil,
Președinte (incurabil)³.

(din *Scrisoare*)

E clar că în aceste versuri, cuvintele cu *-bil* sînt folosite cu intenția de a da un aer de savantlic și de prețiozitate ridicolă, corespunzător figurii descrise.

¹ *Op. cit.*, p. 64.

² *Limba română actuală*, p. 168-169.

³ Topirceanu, *Opere*, I, E.S.P.L.A., 1955.

X. CONCLUZII

Deși foarte productiv în latina tîrzie și în celelalte limbi romanice, sufixul latin *-bilis* s-a pierdut în limba romînă. E de presupus că în Romania orientală, ruptă de literatura erudită și religioasă a vremii, ideea abstractă a „posibilității pasive” pe care o exprima *-bilis* a fost folosită din ce în ce mai rar așa încît nu a mai existat necesitatea unui mijloc lingvistic special pentru exprimarea ei. Contrar celor afirmate de Bourciez, nu poate fi vorba de înlocuirea sufixului *-bil* prin *-tor*, deoarece acesta din urmă chiar cînd are sens pasiv nu exprimă posibilitatea.

Sufixul neologic *-bil* a pătruns în limba noastră în secolul al XIX-lea prin franceză, italiană și latină. Încă de la mijlocul aceluiași secol, sufixul începe să se încetățenească; apar formații în *-bil* de la teme moștenite și multe negative în *ne-*. Deși astăzi formațiile de la teme romînești sînt mai frecvente, ele rămîn în inferioritate numerică față de adjectivale formate de la teme străine. Preponderența acestora din urmă se explică prin caracterul tehnico-științific al sufixului. El circulă în primul rând în limba și literatura diverselor specialități. Sufixul *-bil* e foarte frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naștere la multe formații efemere și imprimă uneori cuvintelor la care se alipește o nuanță glumeată sau ironică.

Adjective romînești în *-bil*, *-abil*

În lista de față am făcut abstracție:

1. de adjectivale pe care nu le-am găsit consemnate, chiar dacă ele circulă întimplător—numărul lor este considerabil;
2. de toate negativele cu *-ne*, afară de cele care nu au corespondent afirmativ atestat în scris;
3. de unele formații neviabile, chiar dacă acestea sînt atestate în scris: *sufribil*, *unibil* (Alexi, *Dicționar romîn-german*), *tînguibil* (Negruzzi).

apărabil	neiertabil	stimabil
bancabil	neînăturabil	studiabil
consemnabil	nerăsturnabil	teaurizabil
cumpărabil	predabil	tîrșabil
luabil	prelucrabil	turnabil
înstrăinabil	pronunțabil	uzinabil
măsurabil	răscumpărabil	vagonabil
mincabil	reparabil	vîndecabil
mlădiabil	scuzabil	

-ibil

auzibil	neîmpărțibil	realigibil
călibil	înghițibil	repovestibil
citibil	locuibil	revizuiabil
destituibil	pedepsibil	simțibil
dovedibil	pipăibil	stingibil
găsibil	plătibil	substituibil
neînchipuibil	plutibil	(in)traductibil

SUFIXUL ADJECTIVAL -ICESC

DE

FULVIA CIOBANU

Sufixul adjectival *-icesc* aparține secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea și reprezintă, pentru această epocă, sufixul obișnuit al unor adjective neologice ca: *chiriarhicesc*, *etimologhicesc*, *fanarioticesc*, *filosoficesc*, *istoricesc*.

Despre existența unui sufix adjectival *-icesc* nu se vorbește în nici una din lucrările privitoare la formarea cuvintelor sau care tratează parțial această problemă. De cele mai multe ori *-icesc* este confundat cu sufixul vechi adjectival *-esc*; doar în câteva cazuri este considerat un compus al acestuia¹.

În lucrarea sa asupra cuvintelor de origine neogreacă în limba română², Ladislau Gáldi, având în vedere, atît perioada de puternică influență grecească în care apar adjectivele în *-icesc*, cît și faptul că unui adjectiv grecesc de tipul *καταγραφικός* îi corespundeau în romînește formele duble *catagrafic/catagraficesc*, ajunge la concluzia că grecescul *-ικός* s-a redus mai întîi la *-ic* și apoi, la această formă prescurtată s-a adăugat *-esc*. El presupune că dubletele de tipul *catagrafic/catagraficesc* ar reprezenta două faze principale de evoluție, forma ulterioară fiind cea cu *-esc*. Faptele însă ne arată că adjectivele în *-icesc* sînt, în marea majoritate a cazurilor, anterioare corespondentelor lor în *-ic*, care au început să se folosească intens abia la începutul secolului trecut, sub influența limbii franceze³.

În lucrarea citată, Gáldi constată asemănarea sufixului romînesc *-icesc* cu sufixul adjectival bulgăresc *-ическу*, de origine rusă⁴. Bulgă-

¹ DA, s.v. *anglicesc*, *fanarioticesc* etc.

² *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 110.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C., tomul I, memoriul 4, p. 55–56.

⁴ E de presupus că împrumutul a avut loc în perioada neobulgarei, și anume în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd limba rusă a exercitat o influență puternică asupra limbii literare bulgare. Cf. Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 53.

rescul *-ически* se folosește, ca și sufixul românesc, pentru derivarea unor neologisme din rădăcini de origine latină și greacă, aparținând terminologiei științifice și social-politice: *политически, патриотически, экономически, поетически*, și este concurat de alte două sufixe cu aceeași funcție și valoare: *-ичен* (*комичен, логичен*) și *-ски* (*астрономски, географски*). Astăzi, în locul formelor în *-ически*, se folosesc din ce în ce mai des cele în *-ски*, deoarece formele în *-ически* „sînt simțite ca nebulgărești” — după cum arată Beaulieux în *Grammaire de la langue bulgare*¹. Astfel un număr de adjective în limbajul științific au trei forme paralele: *астрономически, астрономичен* și *астрономски*, ultima tinzînd să se substituie celorlalte două.

Ținînd seama de asemănarea sufixului *-icesc* cu bulgărescul *-ически*, Găldi emite și ipoteza că romîna l-ar fi putut lua dintr-o limbă balcanică, referindu-se probabil la bulgară². De fapt apropierea trebuie făcută nu între romînă și bulgară, ci între românescul *-icesc* și rusecul *-ический*. Ideea originii rusești a sufixului românesc *-icesc* este sugerată și de acad. Iorgu Iordan, într-o notă din lucrarea sa *Limba romînă contemporană*³.

Înainte de a expune argumentele în sprijinul originii rusești a sufixului românesc, consider necesară o scurtă prezentare a situației sufixului rusec *-ический*.

Sufixul rusec *-ический*

În limba rusă, dezvoltarea sufixului *-ический* este legată de cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează, în ceea ce privește dezvoltarea limbii și a literaturii ruse, printr-o intensificare a influenței culturale a Europei occidentale. Această influență s-a exercitat mai ales prin Polonia și Rusia de sud-vest, unde se formase o puternică școală retorică de influență greacă-bizantină și latină. Acum pătrund în limba rusă literară multe cuvinte străine, mai ales poloneze sau germane, la origine latinești sau grecești⁴.

Perioada următoare, aceea a lui Petru cel Mare, sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, se caracterizează prin crearea unei terminologii tehnico-științifice, pe bază de împrumuturi⁵; se introduc termeni ca: *физика, химия, теория, период, механик, анатомик* și se creează adjectivele corespunzătoare: *физический, химический, теоретический, периодический, механический, анатомический*⁶.

¹ Paris, 1933, p. 150—151.

² *Op. cit.*, p. 110.

³ Ed. a II-a, București, 1956, p. 342.

⁴ V. V. Vinogradov, *Ocerki po istorii russkogo literaturnogo iazika XVII—XIX vv.*, Moscova, 1938, p. 5 și urm.

⁵ Vezi N. A. Smirnov, *Zapadnoe vlianie na russkii iazik v petrovskuiu epohu*, în *Sbornik otdeleniia russkogo iazika i slovesnosti Imperatorskoi Akademii Nauk*, tom. LXXXVIII, 1910, nr. 2, p. 2—3.

⁶ *Ibidem*, lista de cuvinte.

Influența limbii ruse asupra limbii romine, în ceea ce privește sufixul *-icesc*, s-a exercitat în ambele perioade: în prima perioadă în special asupra lui Dosoftei, în cea de-a doua perioadă asupra lui Cantemir.

*

Formarea terminologiei tehnice, în sensul cel mai larg al cuvîntului, a dus în limba rusă la întrebuintarea pe scară largă a sufixului adjectival *-ический*, care nu poate fi despărțit de gr. *-ικός*, lat. *-icus*, fr. *-ique* și germ. *-isch*. Astfel adjectivului *еретический* îi corespunde gr. *αἰρετικός*, lui *политический*, gr. *πολιτικός*, lui *механический*, lat. *mechanicus*, iar rus. *алгебраический*, formă atestată în epoca lui Petru cel Mare, germ. *algebraisch*¹.

Aceste adjective n-au fost însă derivate direct, ci în majoritatea cazurilor s-a pornit, fie de la substantive în *-ик*, indicînd persoana care face o anumită acțiune, care se ocupă cu un anumit lucru: *еретик, политик, механик*, fie de la substantive în *-ика*: *физика, риторика*, de la care au fost derivate adjectivele corespunzătoare cu ajutorul sufixului *-еск*. Unele dintre substantivele în *-ик* nu se mai folosesc astăzi. N. A. Smirnov, în lucrarea citată, atestă pentru secolul al XVIII-lea forme ca *географик, философик, анатомик*, intrate în vocabularul pasiv al limbii ruse, de la care au derivat adjective în *-еский*.

Correspondența dintre *философик* și *философия*, ca și dispariția primului, a dus la crearea unui sufix *-ический*, care a fost folosit în mod curent la derivarea unor adjective de la substantivele în *-ия* (*идиллический — идиллия*).

În limba rusă contemporană sufixul este foarte productiv și răspîndit în terminologia modernă².

Originea rusească a sufixului românesc *-icesc*

Sufixul rusec *-ический*, de mare circulație în limba literară din secolul al XVIII-lea, a fost împrumutat de două limbi: de bulgară, în care a fost perceput clar ca un sufix neologic, cărturăresc, legat de terminologia științifică de origine greacă și latină, și de romînă. Aici el a fost apropiat de sufixul vechi românesc *-esc*, care era foarte puternic în limba veche, sub influența slavului *-ьскъ*.

În sprijinul originii rusești a acestui sufix pledează următoarele fapte:

1. Primele forme în *-icesc* apar în texte pe la mijlocul secolului al XVII-lea. La sfîrșitul acestui secol și la începutul secolului următor se constată o creștere a numărului lor, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, adjectivele în *-icesc*, fie împrumutate, fie formate în romînește, devin foarte numeroase.

¹ N. A. Smirnov, *op. cit.*, lista de cuvinte.

² Vezi V. V. Vinogradov, *Russkii iazik*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 229—230 și *Grammatica Academiei de Științe a U.R.S.S.*, vol. I, p. 345.

Apariția adjectivelor în *-icesc*, ca și creșterea numărului lor în întreaga perioadă de care am vorbit, se explică prin apropierea politică și culturală dintre români și ruși, în diferite etape.

Astfel, la mijlocul secolului al XVII-lea — când în Rusia de sud-vest avea loc o puternică înflorire culturală — sub influența directă a mitropolitului Kievului, Petru Movilă, se înființează școala superioară din Iași, iar cărțile bisericești tipărite de mitropolitul Varlaam, sînt în marea lor parte, retipăriri sau traduceri ale edițiilor din Kiev.

Mitropolitul Dosoftei primește ajutor din partea patriarhului Ioachim al Moscovei, pentru deschiderea unei tipografii și totodată acesta îl ajută să tipărească *Viața și petrecerea sfinților*, după cum se arată în titlu. Dimitrie Cantemir luptă alături de Petru cel Mare și, învins la Stănilești, își găsește azil politic în Rusia, unde traduce în românește, după originalul latin, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. În sfîrșit, Antim Ivireanul era originar din Iviria (Georgia) și întreținea legături strînse cu biserica rusă. Toți acești cărturari erau buni cunoscători ai limbii ruse, iar Dosoftei, primul scriitor la care adjectivalele în *-icesc* se întîlnesc în număr mai mare, cunoștea bine ucraineana și se afla sub influența școlii retorice din sud-vestul Rusiei¹.

Apropierea dintre români și ruși în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor este bine cunoscută, astfel că nu mai comportă discuții².

2. Între sufixul rusec *-ическѣ* și românescul *-icesc*, există o mare asemănare, atît din punct de vedere fonetic (*φιλосоφическѣ* — *filosoficesc*, *политическѣ* — *politicesc*), cît și din punctul de vedere al cuvintelor la care se atașează sufixele.

Diferența de accent a sufixului românesc *-icesc*, față de rusecul *-ическѣ* se datorește apropierii formale dintre *-icesc* și sufixul vechi *-esc*.

Adjective ca *politicesc*, *retoricesc*, prin care sufixul *-icesc* a intrat în română, au putut fi puse cu ușurință în legătură cu adjectivele grecești (*πολιτικός*, *ρητορικός*) de cărturarii epocii, deopotrivă cunoscători ai limbilor rusă și greacă. Aceasta a permis ca sufixul să fie analizat ca fiind format din terminația *-ic* + sufixul *-esc*, suferind regimul de accentuare al sufixelor compuse, al cărui ultim element este accentuat³. S-a stabilit astfel o corespondență între rom. *-icesc* și gr. *-ικός*.

Ulterior *-icesc* a continuat să se folosească la adjectivele grecești în *-ικός*, chiar dacă nu veneau din rusește.

3. Cele mai vechi și mai frecvente adjective românești în *-icesc* au corespondente rusești în *-ическѣ*, atestate în textele rusești începînd cu o perioadă mai veche⁴:

¹ Vezi Ștefan Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară*, Iași, 1918.

² Vezi acad. Iorgu Iordan, *Înfluențe rusești asupra limbii române*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C., tomul I, memoriul 4.

³ Vezi Em. Vasiliu, *Accentuarea derivatelor cu două sufixe*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 3-4, p. 335.

⁴ Am avut în vedere numai adjectivele cele mai răspîndite. Au fost lăsate la o parte adjectivele care apar la un singur scriitor (Dosoftei, Cantemir, Ivireanul), ca și cele care încep să se folosească în secolul al XVIII-lea.

catolicesc (rus. *кафоллческѣ*, *католлческѣ*, „rechtgläubig, ökumenisch”¹, gr. *καθολικός*): *besarica sfîntă pravoslavno-catholicescă a Tăraii Muntenești* MYSTIRIO (Tîrgoviște, 1651), la B.R.V. I 181²; *sfintei și catoliceștii și apostoliceștii bisericici în multe părți te-ai arătat ajutoriu* BIBLIA (1688), la DA;

istoricesc (rus. *историческѣ*³, gr. *ιστορικός*): și *cealealalte doao părți [ale Noului Testament]*, *adecă: cea istoricescă și filosofească* APOSTOLUL (1683), la GASTER, CR. I 261;

politicesc (rus. *политическѣ*⁴, gr. *πολιτικός*): *împreunăind viața săhăstrească cu înțelepciunea politicescă* DOSOFTEI, V.S. 257^v; *den tinereate te-ai arătat luminat spre politicestile stăpîniri* BIBLIA (1688), la B.R.V. I. 289.

Raportul dintre sufixele *-esc*, *-icesc* și terminația *-ic*

Pătrunderea sufixului *-icesc* în limbă, marea lui frecvență și productivitate au avut un sprijin puternic în existența sufixului vechi *-esc*. La aceasta au contribuit următoarele situații:

a. aspectul fonetic asemănător al lui *-icesc* (fem. *-icească*, pl. *-icești*), cu al sufixului *-esc*;

b. identitatea de valori a românescului *-icesc* (rus. *-ическѣ*) cu *-esc*, amîndouă exprimînd natura, apartenența, originea termenului determinat de adjectiv⁵. Să se compare, de exemplu, *apostolesc* (cuvîntul *apostolesc* B.R.V. II 131) cu *apostolicesc* (*apostolicesții bisereci* B.R.V. I 289);

c. existența în limbă a unor substantive terminate în *-ică*, de origini diferite (*biserică* < lat. *basilica*; *vlădică* < v. sl. *владика*), a unor substantive în *-nic* (*duhovnic*, *voinic*) etc., de la care au fost derivate adjectivele corespunzătoare (*bisericesc*; *vlădicesc*; *duhovnicesc*, *voinicesc*).

În cazul substantivelor neologice în *-ică* și *-ic* (*gramatică*, *etică*; *eretic*, *cleric* etc.) este greu să precizăm dacă adjectivele corespunzătoare lor (*gramaticesc*, *eticesc*; *ereticesc*, *clericesc*) sînt derivate în limba română

¹ Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. I-III, Heidelberg, 1953-1957, îl atestă începînd cu anul 1612, ceea ce înseamnă că, în perioada care ne interesează, adjectivul circula.

² În prefața acestui text mai apar și forme ca: *grubie*, *hulnic*, despre care nu se poate spune dacă sînt rusești (cf. rus. *груб* și *хульник*). Interesant este însă neologismul *țeremonie*, care nu poate veni decît din rus. *церемония* sau din pol. *ceremonja* (toate învățăturile, rînduialele și *țeremoniile* lor B.R.V. I 182).

³ Este atestat de Sreznevski, *Materiali dlea slovara drevnerusskogo iaztka*, SPB, I-III + *Dopolnenie*, 1893-1903., în forma: *ИСТОРИЧЕСКЪИ*, pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea. Polikarpov îl notează de asemenea în lexiconul lui din 1704, iar Smirnov, *op. cit.*, p. 124, subliniază că *история* și *история* erau cunoscute pînă la Petru cel Mare, ceea ce presupune că se folosea și adjectivul.

⁴ Este notat de Smirnov, *op. cit.*, p. 231, ca frecvent în perioada lui Petru cel Mare. Desigur că adjectivul circula mai dinainte. Marea lui circulație în românește, comparativ cu alte adjective în *-icesc*, se poate explica doar prin frecvența lui deasă în limba rusă.

⁵ Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 189; pentru limba rusă vezi V. V. Vinogradov, *Russkii iaztk*, Moscova, 1946, p. 230, și *Gramatica Academiei de Științe a U.R.S.S.*, vol. I, p. 342-343.

cu sufixul *-esc* sau au fost împrumutate ca atare din rusă. Totuși există câteva argumente care pledează în sprijinul originii lor rusești: de multe ori substantivele, în special cele în *-ic* (multe dintre ele probabil tot de influență rusească), sînt mai rar folosite și mai puțin obișnuite decît adjectivele corespunzătoare (de exemplu: *poetic* „poet”, *preacuviosul părintele nostru Kozma poeticul* DOSOFTEI, v.s. 263^r, față de *poeticesc*; *dialectic*, glosat în Anexa la *Istoria ieroglică*, „cela ce știe a întreba după canoanele loghicăi”, față de *dialecticesc*); apoi în limba literară de la sfîrșitul secolului al XVII-lea există adjective de același tip (*dogmaticesc*, *iambicesc*, *ironicesc*, *tragodicesc*), care constituie în mod sigur împrumuturi, neputînd fi puse în legătură cu substantive de felul celor discutate mai sus.

*

Asemănător ca formă și avînd funcție identică, sufixul *-icesc* ajunge să-l concureze pe *-esc* în anumite adjective cu caracter savant.

Dacă în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea întîlnim numai adjective cu *-esc*: *apostolesc*, *heruvimesc*, *varvaresc*¹, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, adjectivele în *-icesc* sînt întrebunțate adeseori în locul celor în *-esc* și chiar același scriitor se poate să folosească ambele forme: *apostolesc* și *apostolicesc* (*pravoslavnică mărturisire a săborniceștii și apostoleștii besearecii Răsăritului* GRECEANU, PR. M. 1* și *dogmele d[u]mnezeștii și apostolicesștii a Răsăritului besearecii* GRECEANU, PR. M. 3*), *goticesc* și *gotesc* (ambele la CANTEMIR, HR. 178), *monarhicesc* (CANTEMIR, HR. 107) și *monarșesc* (CANTEMIR, HR. 165). Alături de *tiranicesc* (ZILOT, CR. 83, CONACHI, P. 124) întîlnim *tirănesc* (CONACHI, P. 112); Cantemir (HR. 12) folosește forma *varvaresc*, care apare și la Șincai (HR. I 47), alături de *varvaricesc* (HR. I 183).

Formele duble de mai sus, ca și existența unor adjective în *-icesc*, derivate pe teren românesc (*matericesc*, derivat de la *materie* IVIREANUL, CARTE 92^v, *dăscălicesc* (1712) B.R.V. I 486) ne dovedesc că *-icesc* începu să fie simțit ca sufix independent încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor.

*

Raportul dintre sufixul *-icesc* și terminația *-ic* este invers decît între sufixele *-icesc* și *-esc*. Pe cîtă vreme în ultimul caz *-icesc* este mai nou și îl concurează pe *-esc*, în primul caz adjectivele terminate în *-ic* sînt mai noi și în concurența lor cu cele terminate în *-icesc* reușesc să le înlăture.

Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea apar, încă sporadic, adjective terminate în *-ic*, contribuie într-o măsură și mai mare la anali-

¹ Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Paris, 1938, p. 320—321. Singurul adjectiv care poate da naștere la discuții este *moschicesc* (CUV. BĂTRE. I 195). În acest caz, însă, nu cred că poate fi vorba de un derivat cu sufixul *-icesc*, de la *Mosc* („Moscova”), deoarece însăși existența sufixului nu se poate explica în secolul al XVI-lea. De asemenea nu se poate presupune că are la bază un împrumut din rusă, deoarece singura formă de adjectiv folosită este *московский*. Cred că o explicație mai acceptabilă, dată și de TDRG și de CADE, este derivarea lui *moschicesc* de la *москвич* „locuitor al Moscovei” + suf. *-esc*.

zarea lui *-icesc*, care este simțit ca un compus. Este de presupus că, spre deosebire de începutul secolului al XIX-lea, cînd adjectivele în *-ic* au pătruns din franceză, în perioada care ne interesează, ele pătrund direct din greacă sau din latină. Astfel alături de *politicesc*, forma curentă și mai veche, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea întîlnim forma *politic* (B.R.V. I 454; B.R.V. II 45 etc.); iar *poeticesc* e concurat de *poetic* (*stihuri poetice* B.R.V. II 171). Cantemir folosește de asemenea câteva adjective în *-ic*: *melancolic* (G. 56), *symptomatic* (IST. IER. 45), *authentic* (HR. 113), *gheografic* (*tablă gheografică* HR. 179). Adjectivele în *-ic* devin mai dese la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd, sub influența francezei, după o perioadă de șovăire, reușesc să le înlăture cu desăvîrșire pe cele în *-icesc*.

Adjectivele în *-icesc* și adverbele în *-icește*

Sub influența raportului dintre *-esc* și sufixul adverbial *-ește*, încă de la începutul secolului al XVIII-lea întîlnim în texte adverbe în *-icește*, derivate de la adjectivele în *-icesc*.

Faptele prezentate istoric ne arată că în momentul acela nu putea fi vorba de sufixul adverbial *-ește* adăugat adjectivelor în *-ic*, cum se susține de obicei, ci de sufixul adverbial *-icește*, format de la adjectivele în *-icesc*. Ceea ce justifică legarea apariției lui *icește* de *icesc* este, pe de o parte momentul în care apare sufixul adverbial, iar pe de altă parte felul adverbilor formate cu acest sufix.

Față de adjectivele în *-icesc*, adverbele în *-icește* apar încă mai rar în limbajul cărturăresc de la începutul secolului al XVIII-lea (*dogmaticeste*: *iară încăș nu le grăia dogmaticeste pentru ei* IVIREANUL, CARTE 19^r; *sofisticeste*: *nu din protase siloghizmul începea, ce din încuiarea urmării protasele sofisticeste în gîndul ascuns lăsa* CANTEMIR, IST. IER. 82. La același autor apare adjectivul *sofisticesc*). Dezvoltarea ambelor sufixe merge paralel tot secolul al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea, cînd adjectivele în *-icesc*, concurate puternic de cele în *-ic*, sînt lăsate la o parte, adverbele în *-icește* continuă totuși să se folosească.

De fapt în cele de mai sus am vrut să arăt numai că sufixul adverbial *-icește* a apărut la începutul secolului al XVIII-lea, pe baza lui *-icesc*. Și chiar dacă în dezvoltarea lor cele două sufixe au mers un timp împreună, istoria evoluției lor s-a defășurat la un moment dat diferit, punînd probleme deosebite, care, în ce-l privește pe *-icește*, necesită un studiu aparte.

Dezvoltarea sufixului *-icesc* în limba romină

În evoluția sufixului *-icesc* distingem două perioade: prima perioadă cuprinde cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cea de-a doua perioadă cuprinde jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

În prima perioadă sufixul este încă destul de rar folosit, iar dome- niile cărora aparțin adjectivele respective sînt puțin variate. Cele mai multe fac parte din terminologia religioasă (*chezaricesc* și *cezaricesc*, *apostolicesc*, *arhieraticesc*, *satanicesc*) sau din domeniul literar, filozofic (*politicesc*, *gheometricesc*, *platonicesc*, *soficesc*, *etnicesc*); unele dintre aceste adjective sînt analizabile, altele însă nu.

Un loc deosebit ocupă în această perioadă Dosoftei și Cantemir. La acești doi scriitori, adjectivele în *-icesc* sînt în număr mult mai mare decît la ceilalți scriitori din epoca lor, mai ales în *Viața și petrecerea sfin- ților* și *Istoria ieroglifică*. Unele dintre neologisme sînt folosite destul de des și înaintea lor (*istoricesc*, *politicesc*, *ritoricesc* etc.). La Dosoftei întil- nim: *aselghicesc* „desfrinat” (la HEM), *dogmăticesc* (*cuvinte dogmăti- cești* v. s. 227^r), *iamvicesc* (*stihuri iamvicești* v. s. 60^v), *idropicesc* (*inflă- tură idropicească* v. s. 203^v), *practicesc* (*practicesca filosofie* v. s. 293^r).

La Cantemir adjectivele în *-icesc* sînt în număr mai mare; multe dintre ele, fie că sînt formate de Cantemir pe baza tiparului existent, fie că nu apar decît rar de tot pînă la el. Dau mai jos o parte dintre ele: *eticesc* (*pravile eticești* IST. IER. 147), *etimologhicesc* (*lexicoanele etimologhicești* IST. IER. 61), *gheometricesc* (*meștersug gheometricesc* HR. 59), *ieroglificesc* (și *ieroglific*; *scrisori ieroglificești* IST. IER. 128), *ipervolicesc* (*tropurile ipervolicești* IST. IER. 271), *iroicesc* (*iroicească vitejie* HR. 14), *ironicesc* (*întru-un chip ironicesc* IST. IER. 149), *istoriograficesc* (*lexicoa- nele istoriograficești* HR. 113), *monarhicesc* (*puterea stăpînirii sale cea monarhicească* HR. 23), *platonicesc* (IST. IER. 372), *sofisticesc* (*sentințele filosofesti în bilbăieturi sofisticești să se prefacă* IST. IER. 339), *topicesc* (*topiceasca pravila noastră* IST. IER. 354), *traghicesc* (*elegiile caiatnice și traghicești* IST. IER. 308), *tragodicesc* (*amăgitoarești și tragodicești descîn- tece* IST. IER. 149).

Numărul adjectivelor în *-icesc* și frecvența lor crește în mod simțitor în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea o dată cu puternica influență rusească asupra limbii române. Afară de cărțile bisericești, adjectivele în *-icesc* apar în gramaticii și manuale din domeniile cele mai felurite, la scriitori ca Ienăchiță Văcă- rescu, Zilot Romînul, Costache Conachi, Dinicu Golescu, la scriitorii Școlii ardelenne, și sînt deosebit de frecvente în limba documentelor și a actelor oficiale, în care se păstrează pînă pe la mijlocul secolului trecut. Această dezvoltare a sufixului se datorește influenței limbii ruse moderne. Multe dintre adjective pătrund prin rusă, din franceză sau germană, după cum ne arată forma lor (*romanticesc*, *iuridicesc* < rus *романтический*, *юридический*, cf. fr. *romantique*, germ. *juridisch*) sau, în cazul unor lucrări traduse, compararea cu originalul după care s-a făcut tradu- cerea¹. Alte adjective ca *metalicesc*, *opticesc*, *patrioticesc*, *astronomicesc*, *tiranicesc*, legate de dezvoltarea științifică și socială din această epocă, deși au și corespondent rusec și corespondent grecesc (*онмический*,

¹ Cf. N. Iorga, „Le voyageur français” al Abatelui Joseph Delaporte, București, 1940, — lucrare tradusă la 1785 după un original rusec, — în care întilnim forme ca: *aticesc*, *doricesc*, *ionicesc* (din rus. *атический*, *дорический*, *ионический*).

δπτικός), s-ar putea să ne fi venit din rusă, împreună cu alți termeni moderni ca: *revoluție*, *demonstrație*, *administrație*, mai curînd decît din greacă. Totuși acest lucru este greu de dovedit.

Categoriile de adjective în *-icesc* după origini

Din acest punct de vedere, adjectivele derivate cu sufixul *-icesc* se împart în patru mari categorii: 1. adjective care au și corespondent rusec și corespondent grecesc; 2. adjective care au numai corespondent rusec; 3. adjective de origine grecească; 4. adjective derivate pe teren romînesc cu sufixul *-icesc*.

Adjectivele din prima categorie sînt cele mai vechi și mai frecvente. Celelalte categorii aparțin în special etapei a doua a dezvoltării sufixului, jumătății a doua a secolului al XVIII-lea și începutului celui de-al XIX-lea.

În cele ce urmează voi da un număr de adjective din fiecare cate- gorie, fără să am intenția de a epuiza lista lor, lucru de altfel foarte dificil în cauza marelui număr de scrieri care ar trebui amănunțit cercetate. În ce privește categoria de adjective formate pe teren romînesc, ea cuprinde întreaga listă din manuscrisele DA, completată cu adjectivele găsite de mine în textele pe care le-am cercetat. Desigur că această listă poate fi mult îmbogățită, pe baza unei masive despuieri a textelor.

1. Adjective care au și corespondent rusec și corespondent grecesc. În afară de adjectivele discutate la pagina 105 a lucrării de față (*catolicesc*, *istoricesc*, *politicesc*) mai notez următoarele:

arhitectonicesc (rus. *архитектонический*¹, gr. *ἀρχιτεκτονικός*): *meștersug arhitectonicesc* GOLESCU, I. 26; *obiceiul arhitectonicesc* GOLESCU, I. 112;

astronomicesc (rus. *астрономический*, gr. *αστρονομικός*) *trepetnic ... tîlmă- cit din astronomicescă i fizicească învățătură* (Iași, 1791) la J. BYCK, v. 38²;

atomicesc (rus. *атомический*, gr. *ατομικός*): *se va sigurepsi atomicescă neîngrijire a tuturor neferilor* (1824) HURMUZAKI, DOC., la GÁLDI, M. 155;

etimologhicesc (rus. *этимологический*, gr. *ἐτυμολογικός*): *mari și netede socoteale etimologhicești* CANTEMIR, HR. 102;

gheometricesc (rus. *геометрический*, gr. *γεωμετρικός*): *adevăruri nece- sario cu gheometricesc method* POTECA, F. 56;

liricesc (rus. *лирический*, gr. *λυρικός*): *vestit liricesc poet* MUMULEANU, la B. R. V. III 335;

ritoricesc (rus. *риторический*, gr. *ῥητορικός*): *cuvintele ritoricești* DOSOFTEI, V. S. 207^v; *tropurile ritoricești* CANTEMIR, IST. IER. 147; *nu vorbe ritoricești și alcătuite, ci cu cuvinte smerite* IVIREANUL, la DA MS.; *meștersug ritoricesc* (1742) B. R. V. II 59;

¹ Polikarpov, Lex. 1704, la SLOV. SOVR., s. v.

² J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 1-2, p. 31 și urm.

sintacticesc (rus. *синтаксический*¹, gr. *συντακτικός*): *încheieri syntacticești* (1757) D. EUSTATHIEV, la J. BYCK, v. 35.

2. Adjective intrate prin filieră rusească din franceză și germană. Aceste adjective nu au corespondent grecesc; unele dintre ele sînt la origine latinești (*iuridicesc*, cf. lat. *iuridicus*), altele sînt de origine franceză (*romanticesc*, cf. fr. *romantique*).

iuridicesc (rus. *юридический*): *tagmele iuridicești* (1818) GASTER, CR. II 219;

mozaicesc (rus. *мозаический*)²: *zugrăvală mozaicescă* (1785) la J. BYCK, v. 40;

poeticesc (rus. *поэтический*)³: *țesătură poeticescă* DOSOFTEI, v. s. 193, *basna poeticescă* CANTEMIR, IST. IER. 243; *stihuri poeticești* MINEIUL (1776), la DA MS., s.v. *poeticesc*;

romanticesc (rus. *романтический*): *o plimbare ... foarte frumoasă și romanticescă* GOLESCU, I. 169.

3. Adjective de origine grecească:

avlicesc „de curte” (gr. *αὐλικός*): *orice zapise avlicești sau prosopichis să plătească din perusia sa* URICARIUL X 29; *puterea avlicescă* POTECA, F. 11;

englimaticesc „criminal, care acuză” (gr. *ἐγκληματικός*): *pricini englimaticești* URECHIA, IST. ROM., la GÁLDI, M. 179;

epistimonicesc (gr. *ἐπιστημονικός*): *epistimonicești cărți* (1829) B. R. V. III 649 (cf. și forma *epistimonicos* la GÁLDI, M. 182);

fratoricesc (gr. *φρατορικός*): *tagma fratoricescă a celor ce să zic dominicani* (1771) B. R. V. II 197;

hrimaticesc (gr. *χηματικός*): *aceste patru sfinte biserici cele mai mari ale principatului Valahiei văzîndu-se în chinonie politicescă și în dosolipsie hrimaticești* (1819) la GÁLDI, M. 196;

ighemonicesc (mai rar *heghimonicesc*, gr. *ἡγεμονικός*): *ighemonicesc scaun* (1785) URICARIUL I 104; *ighemonicesca datorie* (1815) URICARIUL I 237;

schipticesc (gr. *σχιπτικός*): *lucrul în prepusul schipticesc lăsăm* CANTEMIR, IST. IER. 93;

zograficesc (gr. *ζωγραφικός*): *academia crăiască a meșteșugului zograficesc* GOLESCU, I. 122.

În unele cazuri, deși adjectivul are un corespondent grecesc, derivarea ar fi putut avea loc și pe teren romînesc, de la substantivul corespunzător, cu sufixul *-icesc*⁴. Iată cîteva exemple:

barbaricesc (și *varvaricesc*): *se spăimîntară toți și-l urîră pentru varvaricescul său mijloc* ZILOT, CR. 95; *respunsuri pline de varvaricescă trufie* ȘINCAI, HR. I 183; *fabule născocite și minciuni barbaricești* PANN, E. II 53 (gr. *βαρβαρικός* sau din *barbar* + *-icesc*);

¹ Max Vasmer, *op. cit.*, s.v. *синтаксис*.

² Vezi Dal, *Tolkovni slovar russkogo iaztka*, ed. a II-a, Moscova, 1955, s. v. *мозаика: мозаическое искусство*.

³ Gr. *ποιητικός* ar fi devenit în romînește *piiticesc*, conform pronunțării neogrecești.

⁴ În toate aceste cazuri, GÁLDI, M. consideră sigură derivarea de la adjectivul grecesc corespunzător.

epitropicesc: *comisie epitropicescă* COD. CAL., la TDRG; *avocatul comisiei epitropicești* NEGRUZZI, LEGIUIRI 7 (gr. *ἐπιτροπικός* sau *epitrop* + *-icesc*);

patriarhicesc: *hrisoave întărite și prin patriarhicești singili* (1785) URICARIUL I 118; *sfîntă mînăstire patriarhicescă* (1819) la GÁLDI, M. 223 (gr. *πατριαρχικός* sau din *patriarh* + *-icesc*);

teatricsc: *Aristofan, Evripid, Esiod au scris minunate poezii teatricsc* MUMULEANU, la B.R.V. III 334 (gr. *θεατρικός* sau din *teatru* + *-icesc*).

4. Adjectivele derivate pe teren romînesc de la substantive sînt numeroase, fapt care dovedește marea circulație și productivitate a sufixului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd apar cele mai multe adjective de acest fel. Unele dintre ele sînt formații personale, pe care nu le mai întîlnim la alți scriitori. Cîteva adjective de tipul acesta se mai folosesc și astăzi (*doftoricesc*, *papagalicesc*, *spitalicesc* etc.).

actoricesc: *în schimb interpretarea actoricescă e cu totul remarcabilă* INFORMAȚIA, an. v. 1957, nr. 1289, 2;

administraticesc: *în pricinile administraticești* ALB. ROM., 1835, supl. la nr. 8, 34;

avgusticesc: *avgusticeștilor monarhi* ALB. ROM., 1835, nr. 7, 27;

chesaricesc (*cezaricesc*): *stihuri politice iubitorului de Dumnezeu episcop al Rîmnicului, al chesariceștii Valahii* MOLITVENIC (1730), la B.R.V. II 38;

chiriarhicesc: *chiriarhicești mănăstiri* URICARIUL V 359;

contabilicesc: *metoda polițistă a lui Clark se îmbină cu maniera contabilicescă* CONTEMPORANUL, s. II, 1948, nr. 158, 12;

criminalicesc: *învînovățire criminalicescă* PRAVILA (1814), la DA; *ramul judecătoriei criminalicești* URICARIUL II 206; *registratorii a tribunalului criminalicesc* NEGRUZZI, LEGIUIRI 4;

ctitoricesc: *casele ctitoricești* ZILOT, CR. 75; *documenturile ctitoricești ale mănăstirilor* URICARIUL III 33; *drepturi ctitoricești* ODOBESCU, I 416;

daviticesc: *te-ai făcut ca daviticescul pom cel răsădit lîngă izvoarele apelor* (1813) B.R.V. III 89;

dachicesc: *s-au început talmăcirea tomului întîi în anul 1822 ... în zilele certării neamului romano-dachicesc* (1824) B.R.V. III 438;

dăscălicesc: *dăscăliceștile lui vorbe* (1712) B.R.V. I 486; *trece în liceu, la carte dăscălicescă* RĂDULESCU-NIGER, la TDRG, s. v.

doftoricesc: (și în forma modernizată *doctoricesc*) *buruienile uscate ... răspîndind niște mirodenii doftoricești* DEMETRESCU, NUV., la TDRG, s. v.; *Mabel devenise un fel de autoritate doctoricescă* ARDELEANU, U. D. 228;

elementaricesc: *scriptură elementaricescă* (1825) BIANU, CAT. MAN. II 425;

evropeicesc (și în forma *evropaicesc*): *obiceiul evropeicesc* ZILOT, CR. 85; *mai virtos legilor evropeicești cîtînd* ZILOT, CR. 94. (cf. rus. *европейский* la Nordstet, 1780, la SLOV. SOVR.);

- fanarioticesc** : să se împotrivescă voințelor fanarioticești ZILOT, CR. 68;
heruvimicesc : ceata heruvimicească V. AARON, la GASTER, CR. II 192;
hristianicesc : au trebuit pentru tineri mai fragidă hrană, pricinuitoare de hristianicească creștere B.R.V. III 439; spre folosul norodului aceștii hristianicești țări L. ASAGHI, la B.R.V. III 150;
materialicesc : POLIZU¹, PONTBRIANT²;
matericesc : focul acela, au matericesc va să fie, au fără materie IVIREANUL, CARTE 92^v.
milităricesc : în ținutul Banatului, în milităriceasca graniță GOLESCU, I. 135;
mitropolicesc : la anul 1690 Varlaam ținea scaunul mitropolicesc ȘINGAI, HR. III 131; cel ce acum așa cu mare înțelepciune ocîrmuiăște scaunul mitropolicesc B.R.V. III 550;
moameticicesc : Moamet, întemeietorul credinței moameticicești E. VĂCĂRESCU, la ȘIO II, 76.
moralicesc : pîdele lui ceale de învățatură moralicești (1799) GASTER, CR. II 169; cartea noastră cea moralicească DRĂGHICI, R. 103;
naționalicesc (și în forma naționalnicesc, probabil sub influența rus. национальный) : inspectorul a tuturor shoalelor noastre celor naționalicești (1816), G. MONTAN, la B.R.V. III 154; portul naționalicesc GOLESCU, I 159;
normalicesc (și normalnicesc) : dascăl normalicesc neunit în Brașov (1809) B.R.V. III 1; școala românească de la Sf. Nicolaie, care poartă acum titlul mai impozant de „școală normalnicescă” IORGA, I. L. II 52;
orfanicesc : STAMATI³, s. v.;
orientalicesc : în Buda s-au tipărit în crăiasca tipografie orientalicească a Universității Peștii ION MOLNAR, Retorică adevăată învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări, Pesta, 1798 (din titlu);
osmanicesc : osmanicească, turcească (poartă) STAMATI, s. v. otoman;
ospitalicesc : serviciile ospitalicești ale eforiei spitalelor civile la DA MS.;
otomanicesc : poarta otomanicească ZILOT, CR. 4; veletul otomanicesc (1802) URICARIUL I 11;
papagalicesc : un scriitor avînd pentru romanul ce face, ca material, pesimismul papagalicesc, iar ca erou un ins pătimaș de această boală, nu-și va înțelege eroul GHEREA, ST. CR. I 264;
păstoricesc : păstoricească datorie (1759) B.R.V. II 147; păstoricească poslanie sau dogmatica învățatură (1760) B.R.V. II 148;
personalicesc : iar altele [jalobe] sînt personalicești, adevăată împotriva persoanei aceluia ce iaste îndatorit spre a se da sau a face ceva PRAVILA (1814), la DA MS.; fără nici o altă personalicească îndatorire a ființii lor (1827) URICARIUL II 201;
piraticesc : vitejii piraticești GHICA, S. 390;

¹ G. Polizu, Vocabular romtno-german, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de ... Înăvuțit și cores de G. Bariș, Brașov, 1857, s.v.

² Raoul de Pontbriant, Dicționarul romtno-francesu, București și Göttingen, 1862, s.v.

³ Th. Stamati, Dicșionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles, Iași, 1852.

- proprietăricesc** : locurile proprietăricești I. IONESCU, D. 354; în proprietățile particularilor sînt ... pogoane proprietăricești și ... pogoane clăcășești I. IONESCU, M. 133;
protestanticesc : POLIZU, s. v.;
raielicesc : dintru începutul raieticeștii supuneri ... Moldavia au păzit nestrămutat neclătutul său mijloc al credinții cătră prea puternicul Devlet (1822) URICARIUL VI 124;
reportericesc¹ : treburile reportericești ne-au purtat între salariații, mașinile și cifrele de producție a două mari întreprinderi textile ȘCINTEIA, 1947, nr. 734, 2;
săhăstricesc : spre aducerea-aminte de a lor ... săhăstricească viață, au hotărît DRĂGHICI, R. 312;
scriitoricesc : tirania meșteșugului scriitoricesc CEZ. PETRESCU, C. V. 141;
serafimicesc : glasul serafimicesc (1802) GASTER, CR. II 192; sunet serafimicesc GASTER, CR. II 195;
slavonicesc : limba slavonicească RUSSO, S. 71;
spitalicesc : unitățile spitalicești, creșele și căminele de zi INFORMAȚIA, AN. V, 1957, nr. 1352, 1;
thetalicești : fecioare thetalicești (1773) GASTER, CR. II 88 (de la Thetalia <v. sl. Теталія);
urbarialicesc „stabilit prin urbariu (registru oficial în care erau trecute proprietățile teritoriale, împreună cu impozitele, taxele și obligațiile aferente), de natură urbarială” : birurile urbarialicești ȘINGAI, HR. III. 284;
viziricesc : și domneau frații în treburile viziricești cîte o săptămînă pe rînd CAMILAR, 1001 N, 321;
zugrăvicesc : temeiturile meșteșugului zugrăvicesc, la DA MS. (cf. și zograficesc).

Cauzele dispariției sufixului -icesc

Deși la începutul secolului trecut sufixul -icesc se folosea mai mult decît pînă atunci, lucru favorizat și de masiva pătrundere a adjectivelor neologice din diferite domenii ale științei, literaturii și tehnicii prin intermediul rusesc, concurența adjectivelor în -ic, care pătrund direct din franceză, devine din ce în ce mai puternică, iar adjectivete în -icesc încep să fie simțite ca învechite. La scriitori ca Mumuleanu², Iancu Văcărescu³ întilnim încă forme în -icesc (bahicesc, politicesc, scolasticesc la primul; patrioticesc, spartanicesc, mesinicesc la al doilea) alături de cele în -ic, mai numeroase.

Ion Heliade Rădulescu este primul care se ridică fățiș împotriva formelor în -icesc, într-un articol din 1832, intitulat *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului romînilor* : „Multe adjective iar,

¹ Probabil o creație mai nouă.

² Gr. Brîncuș, Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu, în Contribuții la istoria dezvoltării limbii noastre literare în secolul al XIX-lea, București, 1956, p. 21.

³ P. V. Haneș, Dezvoltarea limbii literare romtne în prima jumătate a secolului al XIX-lea, București, 1904, p. 38.

posesive, ce rău s-a obicinuit a se termina în *-esc*, se pot schimba, atît spre împutînarea silabelor, cît și spre mai bunul înțeles; spre pildă în loc de *politicesc*, *diplomaticesc*, *organicesc*, *moralicesc*, putem zice: *politic*, *diplomatic*, *organic*, *moral*¹. Cauza pentru care le consideră nerecomandabile e lungimea lor, faptul că sînt greoaie. Desigur că această recomandare a lui Heliade a avut răsunset, reușind să contribuie la impunerea formelor în *-ic* și la înlăturarea celor în *-icesc*, dar motivul pentru care sufixul — care în cuvintele de felul celor discutate aici nu mai era simțit decît ca *-esc* — a fost înlăturat cu totul, mi se pare că a fost altul.

Atîta vreme cît modelul rusesc era puternic și mai ales — am putea spune — modern, vorbitorii l-au acceptat pe *-icesc*. Influența franceză însă a dus la apropierea formelor adjectivelor de acest fel de formele franțuzești. Adjectivele franțuzești terminate în *-ic* au creat vorbitorului impresia că folosește sufixul adjectival *-esc* în mod inutil. În felul acesta s-a renunțat de fapt la forma veche a adjectivului, ca și la sufixul *-icesc*.

Dicționarele de la mijlocul secolului al XIX-lea ne arată clar situația lui *-icesc* în această perioadă. Aproape toate adjectivele în *-icesc*, simțite ca adjective în *-esc*, sînt înlocuite prin forma lor scurtă. În *Vocabularul portăreț românesc-franțozesc și franțozesc-românesc*, publicat de I. A. Vaillant la 1839, este evident că autorul a preferat forma scurtă, aproape întotdeauna corespunzătoare celei franțuzești. Sînt păstrate doar cîteva forme în *-icesc*: *apostolicesc*, *asiaticesc*, *evanghelicesc*. De remarcat că aceste adjective sînt vechi în limbă.

O a doua categorie este cea a adjectivelor care au două forme: *britanic/britanicesc*, *gotic/goticesc*, *catolic/catolicesc*, *grămatical/grămaticesc*.

A treia categorie o formează adjectivele de tipul: *matematicesc*, *mecanicesc*, *ritoricesc* traduse de Vaillant prin fr. *mathématique*, *mécanique* și *de la rhétorique*, cărora le corespund substantivele *matematic*, *mecanic*, *ritoric*, în franțuzește *mathématicien*, *mécanicien*, *rhétoricien*. După cum am mai arătat, raportul dintre substantivele în *-ic* și adjectivele în *-icesc*, care apar și în dicționarul lui Vaillant, e mai vechi și se explică prin influența limbii ruse.

Comparînd dicționarul lui Vaillant cu dicționarul lui Polizu, apărut aproximativ cu 20 de ani mai tîrziu², se poate observa că formele în *-icesc* au pierdut teren în favoarea adjectivelor în *-ic*. La Polizu, spre deosebire de Vaillant, adjectivele în *-ic* și în *-icesc* formează de cele mai multe ori dublete: *agronic-agronicesc*, *alegoric-alegoricesc*, *alopatic-alopaticesc*, *anatomic-anatomicesc* etc., iar forma de bază este prima, ceea ce dovedește că adjectivele în *-icesc* erau considerate variante, iar nu forme frecvente. Pe de altă parte, păstrarea adjectivelor în *-icesc* a fost, probabil, cerută de mulțimea de adverbe în *-icește* care apar în acest dicționar (*agronicicește*, *alegoricește* etc., pentru a traduce adverbele germane corespunzătoare). Cazurile în care sînt păstrate formele în *-icesc* sînt foarte rare: *grămăticesc*, *epitropicesc*, primul vechi, iar cel de-al doilea între-

¹ În *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, Craiova [f.a.], p. 40.

² *Vocabular romîno-german*, Brașov, 1857.

bunțat încă des la mijlocul secolului trecut ca termen juridic. În sfîrșit, întîlnim cîteva dublete: *diavolese/diavolicesc*, *doctoresc/doctoresc* în care se dă preferință formelor în *-esc*.

Interesant este și dicționarul lui Th. Stamati, apărut cu cîteva ani înaintea dicționarului lui Polizu. Și aici se dau cîteva adjective în *-icesc*: *orfanicesc*, *osmanicesc*, unele forme duble: *eroic/eroicesc*, *gramatical/gramaticesc*. Pe *himic* îl glosează prin *himicesc* iar pe *otoman* prin *osmanicesc*, ceea ce înseamnă că formele în *-icesc* erau încă folosite. Mai interesante sînt însă unele forme refăcute: *aeric*, *anomalistic*, *egoistic*, *pedantic*, apărute probabil, din dorința de a evita formele în *-icesc*, considerate ca nerecomandabile.

Scriitorii moderni din secolul trecut, puternic influențați de limba franceză, au renunțat aproape cu totul la adjectivele în *-icesc*. Ele mai apar rar, la unii scriitori moldoveni: Negruzzi (*greșeală gramaticescă*¹, o mică *filologhicescă dispută*²), Russo (*precizie matematicescă* s. 57), Ghica (*vitejii piraticești* s. 390), Kogălniceanu (*asiaticesc*).

Valoarea stilistică a lui *-icesc*

Adjectivele în *-icesc* nu se mai folosesc astăzi decît în limba beletristicii, atunci cînd autorul își plasează acțiunea lucrării într-o epocă mai veche și vrea să dea o culoare arhaică stilului:

Știa să mînce și să beie bine, după monahicesca rînduială. SADOVEANU, Z. C. 260.

Și domneau frații în treburile viziricești cîte o săptămînă pe rînd. CAMILAR, 1001 N. 321, sau să confere o nuanță de mai puternică autenticitate vorbirii personajelor:

Această învățătură diplomaticescă, mîria-ta, eu socot că nu ți-a aduce decît folos. SADOVEANU, Z. C. 158.

Mă cheamă Duban și mă pricep în meșteșugul tîmăduirii; cunosc toată știința doctoricescă. CAMILAR, 1001 N. 79.

Alteori adjectivele în *-icesc* aduc o nuanță populară, cu iz arhaic stilului:

Și cîte soboare și revizii de fețe bisericicești și politicești... n-au trecut prin satul nostru spre mănăstiri? CREANGĂ, A. 53.

Trimisese cuconu Ioniță pe nepotul său... să învețe doftoricesca știință a dobitoacelor. HOGAȘ, DR. M. II 95.

Scoase din buzunarul vestei un creion..., fără de care, din obișnuință dăscălicescă, nu putea vorbi. CEZ. PETRESCU, I. I 15.

Aceasta se explică prin faptul că unele dintre adjectivele de acest fel au intrat în literatura populară:

Umblî cu firi ritoricești trei fețe de crai să amăgești. TEODORESCU, P. P. 106.

¹ C. Negruzzi, la I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 43.

² *Ibidem*, p. 45.

Dintre adjectivele în *-icesc* s-au păstrat în limba contemporană doar câteva, care însă se folosesc mai ales în limba scrisă, în anumite grupuri de cuvinte, dând o nuanță căutată stilului: *actoricesc, contabilicesc, papagalicesc, reportericesc, scriitoricesc, spitalicesc (meșteșug scriitoricesc, talent actoricesc, memorie papagalicească, unități spitalicești)*.

În schimb interpretarea *actoricească* e cu totul remarcabilă. INFORMATIA, an. V, 1957, nr. 1289, 2.

Owen, a cărui probitate și pricepere în mărunțișurile contabilești făceau neprețuite serviciile sale de contabil principal. P. COMARNESCU, traducerea romanului *Rob Roy*, 13.

Activitatea scriitoricească rămîne, cum e natural, închinată colectivului. SADOVEANU, E. 106.

CONCLUZII

1. Sufixul *-icesc* este un sufix savant. El provine din rusescul *-уечкуй* și a intrat în limbă pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Faptul că cele mai multe adjective la care apare sînt de origine grecească, se explică prin situația pe care acest sufix o are în rusă și prin aceea că s-a dezvoltat într-o perioadă de influență a limbii grecești.

2. În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sufixul *-icesc* cunoaște o nouă perioadă de dezvoltare, sub influența limbii ruse moderne. Acum sufixul este izolat din cuvintele grecești și latinești și formează un număr destul de mare de derivate.

3. La începutul secolului al XIX-lea formele în *-icesc* încep să fie părăsite, în urma concurenței adjectivelor în *-ic*, intrate direct din franceză. Culegerile de legi și de documente îl păstrează pînă pe la mijlocul acestui secol.

4. În limba actuală, sufixul *-icesc* nu a dispărut de tot: el se mai păstrează în câteva derivate.

5. Istoria sufixului *-icesc* este o dovadă de felul în care sufixele se influențează reciproc și își condiționează dezvoltarea. Marea circulație a lui *-esc* a contribuit la apariția și la dezvoltarea lui *-icesc*. Acesta, la rîndul lui, l-a sprijinit pe *-esc*.

SUFIXUL *-IER*

DE

ZIZI ȘTEFĂNESCU - GOANGĂ

În latină sufixul *-arius* forma adjective; ulterior însă, tot în latină, devenit sufix substantival și atașat la o temă nominală indica o profesie: *argentarius, asinarius* etc. Limbile romanice au păstrat acest sufix:

rom. *-ar(iu)*: *argintar(iu), aurar(iu), văcar(iu)* etc.;

it. *-ajo*: *agorajo, calzolajo, lattajo, caprajo*;

fr. *-ier*: *argentier, chevalier, sellier*;

sp. *-ero*: *arquero, carbonero, cintero, portero*;

port. *-eiro*: *carvoeiro*.

Forma neutră *-arium* era folosită frecvent în desemnarea unui loc: *aerarium, aquarium*; a unei taxe: *columnarium* „impozit pe coloane”, *salarium, uasarium* „impozit pe mobile” etc. Limba română, ca și franceza, are puține formații de acest gen: *alunar(iu), grînar(iu), frunzar(iu)* etc.

Sensurile imprimite cuvintelor de sufixul *-arius* și de neutrul *-arium* au fost conservate în general de limbile romanice¹.

Deosebit de productiv în limba franceză, *-ier* a provenit fie din *-arium* (*columbarium* > *colombier*), fie de la terminația adjectivală *-arius* (*aduersarius* > v. fr. *aversiers*)².

În evul mediu și *-er* a trecut la *-ier*: *bachelor, boucler, coller, singuler* au devenit *bachelier, bouclier, collier, singulier*.

Sufixul *-ier* se atașează în limba franceză la substantive și la adjective, substantivele predominînd ca număr:

a. derivate substantivale: *brigadier, boursier* etc.

b. derivate adjectivale: *plénier, grossier, journalier*.

În trecut, în franceză existau și derivate de la teme verbale (*destourbier, devancier* etc.), procedeu care nu s-a păstrat.

¹ Vezi W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 555 și urm.

² Vezi Kr. Nyrop., *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhaga, 1908, p. 123 și urm.

Nyrop¹ împarte cuvintele în următoarele categorii :

a. derivate substantivale care desemnează o persoană lucrătoare, care produce, fabrică, are grijă de obiectul indicat de temă sau poate să aibă cu acest obiect diferite raporturi : *sellier, chocolatier, chemisier, bijoutier, fermier, prisonnier, géôlier, rentier*. Din exemplele de mai sus se poate observa că derivatele au sensuri foarte variate. Astfel e de semnalat sensul contrar al anumitor cuvinte : *géôlier* și *prisonnier* (*prisonnier* înseamnă „deținut”, iar *géôlier* „persoana care păzește deținuții”);

b. derivate substantivale care arată locul în care este conținut ceva : *saladier, sucrier, ancrier, herbier*;

c. nume de arbori, în special fructiferi : *palmier, bananier*.

Adjectivele formate cu sufixul *-ier* desemnează o calitate : *couturier, hospitalier, fruitier, princier, routier*. Adjectivele pot fi substantivate ca, de pildă, *fruitier, routier*.

Varianta feminină a lui *-ier*, forma *-ière*, servește de asemenea la formarea de noi cuvinte. De obicei arată : locul unde este conținut primitivul (*aumonière, cafetière, grenadière, sablière*); un loc locuit (*fourmilière, renardière*); un loc semănat și plantat (*chênevière, sapinière, pepinière, melonnière*); diferite ustensile (*brassière, chatière*).

În concluzie, *-ier* în franceză indică în primul rând o persoană care se ocupă de un lucru (prin profesie, muncă, face comerț, găsește un mijloc de întreținere în aceasta sau scopul vieții sale) sau mai poate indica nume de locuri, instrumente, nume de arbori etc.

O dată cu influența masivă a limbii franceze, în limba română au pătruns foarte multe cuvinte care conțineau sufixul *-ier*. La noi, după cum am arătat la început, exista un sufix românesc *-ar(iu)* din latinescul *-arius*, cu varianta *-er(iu)*. Sufixul *-ar(iu)*, când tema derivatului se termină în *i* sau în consoană muiată, are varianta *-er(iu)*. Dacă sunetul anterior, care ține de radical, este un *i*, atunci avem *-(i)er(iu)* : *prăștier(iu)*, analizat de vorbitor *prăst-ier(iu)*² sau *alb-ier*.

Această situație din limba română n-a evoluat pînă la a face din varianta *-ier* a lui *-ar*, un sufix de sine stătător, care să formeze derivate. Majoritatea formelor pe care le avem inițial cu sufixul *-ier* sînt provenite din limba franceză și cred că nu se poate susține existența nici unui exemplu de cuvînt format cu un sufix vechi românesc *-ier*.

Deci sufixul a venit în limba noastră din franceză prin numeroasele cuvinte împrumutate care îl conțineau (*-ier* avînd în această limbă o extindere și o productivitate foarte mare).

Situația acestui sufix a fost întărită și de faptul că la noi au fost importate nu numai derivatele, dar și cuvintele de bază, astfel că uneori e greu de stabilit dacă un derivat cu *-ier* e împrumutat ca atare din franțuzește sau dacă a fost format la noi, însă cu elemente (temă + sufix) împrumutate. De exemplu : *brancardier, buchetieră, bufetier, bulevardier, camerier, cantinier, cantonier, cartușieră, costumier, echipier, factu-*

¹ Vezi Kr. Nyrop, *op. cit.*, III, p. 123 și urm.

² Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 35 și urm.

rier, fermier, fișier, grenadier, hotelier, mobilier, obuzier, petrolier, plafo-nieră, pudrieră, supieră s-ar fi putut foarte bine să fie formate pe teren românesc, deși toate au corespondente în franceză. *Dicționarul limbii romîne moderne*¹ dă ca etimologie la *gondolier*, it. *gondoliere* și la *casier*, it. *cassiere*. La cele de mai sus se poate adăuga *condotier*. Sufixul *-ier* n-a putut veni la noi din această limbă, deoarece substantivele provenite din italiană în romînă sînt foarte puține.

★

Și la noi, ca și în franceză, derivatele cu *-ier* sînt în cea mai mare parte substantive, adjectivele fiind într-un număr mai mic față de acestea. Substantivele indică în primul rînd numele unei profesii, îndeletnicirea cuiva, un mijloc de existență : *artificier, autocarosier, betonier, brichetier, brancardier, bufetier, bijutier, bursier, costumier, condotier, casier, cantonier, cantinier, corsetier, extractier* „funcționar însărcinat cu extragerea și eliberarea unor acte” (*extractierul Vistieriei* IORGA, S. D. XVI, la DA), *fermier, garderobier, glucozier* „tehnician specializat în prelucrarea glucozei”, *gondolier, înfirmier, liftier, plafonier* „meseriaș care face plafoane”, *rentier, șamotier* „lucrător care arde cărămizi refractare”, *textier, ușier*.

Numeroase sînt derivatele care arată anumite grade în armată sau categorii legate de specificul muncii sau al armei respective : *arhebuzier, armurier, chiurasier* „soldat în armata franceză făcînd parte din cavaleria grea și purtînd cască și platoșă”, *pompier, plutonier, scutier, pontonier* „soldat care lucrează la construirea podurilor în armată”, *timonier*.

Derivatele cu *-ier* mai pot arăta apartenența la un grup de oameni care îndeplinesc o muncă sau o acțiune comună : *brigadier, coechipier, echipier* etc., pe lîngă sensul de profesiune pe care-l mai au.

Din domeniul terminologiei școlare menționez : *bursier, pionier* (în accepția aceasta venit prin intermediul limbii ruse), *restanțier*.

Sînt foarte multe derivatele care desemnează un receptacol, în majoritate formate pe teren românesc, avînd forma feminină *-ieră* : *bombonieră, ciocolatieră, compotieră, fructieră, scrumieră, săpunieră, salatiere, untieră*.

Derivatele în *-ier* mai denumesc :

colecții de diferite obiecte : *fișier, medalier, mobilier*;

formulare tipizate : *chitanțier, bonier, facturier*;

diferite feluri de arme : *obuzier, bombardier*;

denumiri de nave (legate de specificul fiecăreia) : *petrolier*;

accesorii de îmbrăcăminte : *burtieră, colier*;

unelte și mașini : *balansier, betonieră, cremalieră, distanțier*;

arbori : *bananier, copaier, cocotier, palmier*;

conglomerate : *coralier, polipier*;

alte feluri de obiecte : *afișier, butonieră* etc.

După cum vedem, sensurile imprimate de acest sufix sînt foarte diferite.

Sufixul *-ier* a format foarte multe derivate adjectivele. Majoritatea arată calitatea sau însușirea unui lucru : *animalier, ciocolatier, cora-*

¹ București, 1958.

lier, manufacturier, forestier, perlier, rutieră, trustier. Altele arată o atitudine (de obicei cu sens peiorativ) a unei persoane: *aventurier, bulevardier, cancanier*. Multe din adjectivele în *-ier* pot fi substantivate, de ex.: *aventurier*.

Poate fi adusă în discuție și confuzia dintre *-ier* și *-er*. Acad. Iorgu Iordan, în lucrarea citată, consideră că această confuzie se datorește unor cauze fonetice și morfologice. Pe de o parte, *i* neaccentuat înaintea unui *e* accentuat are tendința de a fi eliminat. În felul acesta, s-a ajuns la monosilabizarea lui *-ier* și ulterior la *-er*. Așa au apărut, în vorbirea puțin îngrijită, *cantiner, plutoner, pioner* etc. Pe de altă parte, confuzia a fost întărită și prin faptul că, de la același radical, avem derivate cu ambele sufixe: *miner, minier* (derivate venite din franceză, primul format din *mine* + *-eur* și al doilea din *mine* + *-ier*).

Sufixul *-ier* din franceză a fost redat uneori în limba română prin *-iar*: *familiar* < fr. *familier*, *princiar* < fr. *princier*. Aceste forme deosebite se datoresc fie influenței latine, fie probabil unui amestec cu vechiul sufix românesc *-ar(iu)*.

★

În limba română, alături de formațiile cu *-ier*, există altele în *-ist*: *betonier* și *betonist*, după cum poate să existe și *bulevardist, camerist* etc.

Concurența nu este prea mare și are loc mai ales la denumirile de ocupații sau profesii.

Consider că se formează derivate cu *-ier*, nume de profesii, atunci când există modelul francez, și în general acest model există. Derivatele formate la noi sînt în număr redus și sînt influențate de cele franceze.

Se poate vorbi aici și de un calc lingvistic. De pildă, *ușier* nu există în franțuzește, în schimb există *portier* format din *porte* + suf. *-ier*; la fel și *săpunieră* (fr. *savonnière*), *scrumieră* (fr. *cendrier*), *burțieră* (fr. *ventrière*).

Formațiile românești care indică un receptacul au tendința de a se forma numai cu *-ieră*: *fructieră, salatăieră, spumieră, spirtieră, șerbetieră, tușieră, untieră*. Deci existînd în limbă (venite din franceză) derivate ca: *pudrieră, supieră, sosieră*, au apărut și formațiile românești citate mai sus. Altele, ca *noptieră* de exemplu, au apărut independent de modelele existente în franceză.

★

Din cercetarea tuturor cuvintelor din *Dicționarul limbii române moderne* și din vechiul *Dicționar general al limbii române*, în manuscris, se poate afirma că sufixul *-ier(ă)* a fost și este productiv în limba română. Voi da mai jos lista cuvintelor formate pe teren românesc fără corespondențe în alte limbi: *așișier, autopsier, betonier, bonier, burțieră, bustier, cabanier, cabinier, cauciuchier* (neînregistrat), *chitanțier, extractier, garde-robier, glucozier, noptieră, pilotier, plafonier, plutonier, restanțier, salatăieră, săpunieră, scutier, spirtieră, spumieră, șamotier, șerbetieră, textier, trustier, tușieră, untieră, ușier*.

În concluzie, din materialul studiat și din parcurgerea unor texte din secolul al XIX-lea în comparație cu textele actuale, se poate constata

că sufixul continuă să formeze derivate în număr mai mare decît în trecut. În domeniul tehnic, la cuvintele care denumesc ustensile și mașini și mai ales la numele de profesii, procedeul este obișnuit. După cum am arătat, denumirile de receptacule sînt numeroase și sufixul *-ieră* de la aceste denumiri nu e concurat de nici un alt sufix.

Acad. Iorgu Iordan, în *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*¹, la capitolul privitor la sufixul *-ier*, menționează ca noi derivate: *articlier, artificier* (al limbii și stilului), *animalier, biografier, bustier, epistolier* și la acestea se mai pot adăuga și altele: *cauciuchier, modelier, sculier, șamotier* etc.

-ier este un sufix neologic care poate fi alăturat la teme diferite. El se poate atașa, în afară de temele provenite din latină și franceză, și la cele din greacă, turcă. Din materialul studiat n-am găsit nici o temă din slavă care să fi dat vreun derivat cu ajutorul sufixului *-ier*.

Părțile de vorbire care formează derivate cu sufixul *-ier* sînt doar substantivul și adjectivul.

Prin cuvintele împrumutate s-a împrumutat nu numai forma, ci și conținutul lor, fără modificări de sens. Mai mult chiar, derivatele formate pe teren românesc s-au încadrat, după cum am arătat, în categoriile de sensuri ale derivatelor împrumutate.

Deci sufixul *-ier* este un sufix productiv cu posibilități de dezvoltare. Afirmația din *Limba română. Fonetică-vocabular-gramatică*² că sufixul a încetat să mai fie productiv nu este întemeiată. Permanent apar în limbă derivate cu *-ier*, derivate cu largă circulație în limba noastră.

¹ Iași, 1945.

² București, 1956, p. 84.

SUFIXELE -ISM ȘI -IST

DE

JANA ALBIN

Sufixele *-ism* și *-ist* sînt de origine greacă (-ισμός, -ιστής). În grecește -ισμός, -ιστής derivă substantive ca : βαρβαρισμός „barbarism”, ἑλληνισμός „elenism”, σοφιστής „sofist”. Din limba greacă sufixele au trecut și în latină (*-ismus*, *-ista*), unde au dat naștere la un număr redus de derivate. De exemplu : *paganismus* „păgînism”, *computista* „socotitor”. Limbile romanice nu au moștenit aceste sufixe direct din limba latină, ci le-au împrumutat pe cale savantă, după Renaștere.

Sufixele, care se prezintă sub forma *-isme* și *-iste* în franceză, *-ismo* și *-ista* în italiană, spaniolă și portugheză, apar și în alte limbi, cum ar fi, de pildă, germana (*-ismus*, *-ist*) și rusa, în formă asemănătoare cu cea romînească (*-изм*, *-ист*).

Răspîndirea acestor sufixe în limbile romanice are loc la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, lucru dovedit prin cuvintele care se găsesc atestate pentru prima dată în această perioadă. O excepție o constituie cuvîntul *artiste* (*artista* în italiană), după *artista* din latina medievală, care este atestat în secolul al XIV-lea. La 1671 găsim atestat în limba franceză cuvîntul *quiétisme*, *-iste* < *quiet*, la 1719 ; *buraliste* < *bureau*, la 1721 ; *prosélytisme* < *prosélyte*, la 1690 ; *symphoniste* < *symphonie*, la 1704 ; *journaliste* < *journal*¹.

Cuvintele formate cu sufixele *-ism* și *-ist* în diversele limbi denumesc doctrine, curente de toate nuanțele și pe adepții acestora. În franceză : *catholicisme*, *-iste*, *empirisme*, *-iste*, *encyclopédisme*, *-iste*, *matérialisme*, *-iste*, *modernisme*, *-iste* ; în italiană : *dentista*, *darwinista*, *fascismo*, *-ista*, *naturalismo*, *-ista* ; în spaniolă : *parlamentarismo*, *protestantismo* ; în germană : *Autonomist*, *Klassizismus*, *-ist*, *Klerikalismus*, *Konstitutionalismus* ; în rusă : *аполитизм*, *большевизм*, *коммунизм*, *-ист*.

Derivatele în *-ism* și *-ist* mai exprimă atitudini, trăsături de caracter pozitive sau negative și pe cei care le au. În franceză : *alarmiste*, *arrivisme*, *-iste*, *égoïsme*, *-iste*, *patriotisme* ; în rusă : *карьеризм*, *-ист* etc.

¹ Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique*, Paris, 1938.

Alte derivate denumesc : ocupații, meserii și pe cei care le practică. În franceză : *artiste, bandagiste, ébéniste, fleuriste, jărdiniste, journalisme, -iste*; în italiană : *artista, dentista, solista*; în spaniolă : *artista, fresquista*; în portugheză : *camarista, fludista*; în germană : *Altist, Kabbalist, Kanzelist, Komponist, Zivilist*; în rusă : *карьеризм* etc. Termeni de specialitate din diverse domenii (medicină, tehnică) : în franceză : *albinisme, daltonisme, -iste*; în italiană : *acromatismo, autismo* (o boală mintală); în germană : *Akromatismus*; în rusă : *ахроматизм*.

O cercetare mai amănunțită a situației din diversele limbi ar descoperi și alte sensuri pe care probabil că le au derivatele în *-ism* și *-ist*. Aceasta însă nu este scopul lucrării de față.

*

În limba română sufixele *-ism* și *-ist* au intrat relativ recent (începutul veacului al XIX-lea) și se numără printre sufixele cele mai productive. Ele au pătruns o dată cu cuvintele împrumutate din limba franceză și italiană, de unde le-am luat pe calea scrisului¹. Avem de asemenea un număr de cuvinte intrate din limbile germană și rusă.

Majoritatea cuvintelor cu sufixele *-ism* și *-ist*, împrumutate, sînt analizabile, întrucît am împrumutat din diversele limbi atît derivatele cu sufixele respective, cît și cuvintele-bază. Sufixele, căpătînd în felul acesta o existență proprie, au putut fi atașate, prin analogie, la cuvinte de proveniență diferită. Deci în afară de neologisme, găsim în limba română derivate în *-ism* și *-ist* avînd ca teme fie cuvinte vechi românești, de origine latină, fie cuvinte împrumutate din limbile maghiară, turcă etc.

Voi da cîteva exemple pentru ilustrarea celor spuse mai sus : *ațist* provenit din *ață*², *burtăverdism* < *burtăverde*, *ciocoism* < *ciocoi*, *codism* < *coadă*, *gurist* < *gură*, *împăciuatorism*, *-ist* < *împăciuator*, *nepotism* < *nepot*, *păgînism* < *păgîn*, *romînism* < *romîn*, *secăturism* < *secătură*, *stîngism* < *stînga*, *țărănist* < *țăran*, *boierism* < *boier* (cf. v.sl. *боляринъ*), *divanist* < *divan* (turc. *divan*), *iobăgist* < *iobag* (magh. *jobbágy*), *mahalagism* < *mahalagi* (cf. *mahala* < turc. *mahalle*), *naist* < *nai* (turc. *nay*), *orășenism* < *orășean* (cf. *oraș* < magh. *város*), *tembelism* < *tembel* (turc. *tembel*), *zeflemism*, *-ist* < *zeflema* (turc. *zevklenme*).

Părțile de vorbire create cu sufixele *-ism* și *-ist*. Funcția semantică a acestor sufixe

Toate părțile de vorbire flexibile, în afară de articol și pronume³, pot da derivate în *-ism* și *-ist*. Dintre părțile de vorbire neflexibile, sufixele se pot atașa la adverbe.

a) Substantive care definesc fie noțiuni abstracte, fie concrete, nume proprii sau comune : *artă* > *artist*, *atlet* > *atletism*, *atom* > *atomism*,

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 3-4.

² *Ibidem*, p. 59.

³ O excepție ar putea fi *ego* > *egoism*, *-ist*, *egotism*, *-ist*, care nu este însă pronume romînesc.

-ist, *aventură* > *aventurism*, *-ist*, *cameleon* > *cameleonism*, *cameră* > *camerist*, *trăire* (infinitiv lung) > *trăirism* etc.

b) Adjective și adverbe : *alpin* > *alpinism*, *-ist*, *autoritar* > *autoritarism*, *-ist*, *clandestin* > *clandestinism*, *negativ* > *negativism*, *-ist*, (uneori rădăcina poate fi și substantiv și adjectiv : *pasiv* > *pasivism*, *-ist*, *snob* > *snobism* etc.).

c) Cîteva numerale compuse : *cincisute* > *cincisutist*, *patruzeciopt* > *patruzecioptist*, cu varianta *pașopt* > *pașoptist*, *sută de mii* > *sutamiist*.

d) Cîteva verbe : *a compune* > *componist* (germanism ieșit din uz), *a determina* > *determinism*, *-ist*, *a manipula* > *manipulist*, *a transforma* > *transformism*, *-ist*.

Derivatele în *-ism* sînt substantive. În majoritatea cazurilor ele au sensuri abstracte. Există unele cuvinte care au și un înțeles abstract și unul concret. Așa sînt : *banditism*, *secăturism*, exemple date de acad. Iorgu Iordan în *Sufixe românești de origine recentă*, care denumesc atît modul de a se comporta al unor oameni cît și rezultatul comportării lor, fapta propriu-zisă.

G. Pascu, în lucrarea sa *Sufixe românești*¹, susține că aceste substantive sînt de genul masculin, fiind folosite numai la singular, cu excepția lui *mahalagism*, care este eterogen, avînd formă și pentru plural. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* consideră aceste cuvinte de genul neutru, multe din ele avînd plural, cum ar fi de pildă : *antagonism*—*antagonisme*, *arhaism*—*arhaisme*, *cavalerism*—*cavalerisme* etc. sau chiar dacă sînt folosite numai la singular, există totuși, teoretic, posibilitatea de a se crea pluralul de la oricare din ele. Terminația lor la plural fiind aceea a femininelor (*-e*), ele sînt pe drept cuvînt considerate neutre.

Derivatele în *-ist* pot fi substantive sau adjective. Multe derivate în *-ist* au ambele valori (substantiv și adjectiv), cum ar fi : *carierist*, *colonialist*, *formalist* etc.

*

Sufixele *-ism* și *-ist* nu se atașează totdeauna singure la temele respective. Într-o serie de cuvinte ele sînt precedate de alte sufixe sau formează un sufix compus.

a) *-ian* + *-ism*, *-ist* : *arghezianism*, *eminescianism*, *malthusianism*, *politicianism*, *-ist* etc.

b) *-an* + *-ism*, *-ist* : *poporanism*, *-ist* etc.

c) *-tor* + *-ism*, *-ist* : *conciliatorism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist* etc.

d) *-ar* + *-ism*, *-ist* : *familiarism*, *-ist* etc.

e) *-al* + *-ism*, *-ist* : *colonialism*, *-ist*, *fenomenalist*, *memorialist* etc.
f) *-onism*, *-onist* : *deceptionism*, *-ist*, *iluzionism*, *-ist*, *profesionism*, *-ist*, *revizionism*, *-ist* etc.

g) *-onal* + *-ism*, *-ist* : *convenționalism*, *-ist*, *internaționalism*, *-ist*, *naționalism*, *-ist* etc.

¹ București, 1916, p. 421.

În cazurile enumerate mai sus nu ne dăm seama totdeauna dacă avem de-a face cu două sufixe sau cu un sufix compus. La aceasta contribuie uneori și faptul că tema propriu-zisă (fără sufixul care precedă pe *-ism* și *-ist*) nu este un cuvânt complet (*memori + al + ist*).

Exemplele date pot fi grupate în mai multe categorii :

1. Cuvinte a căror rădăcină sau temă este precis distinctă, cum este cazul lui *arghegianism*, *poporanism* (*arghezi + an + ism*, *popor + an + ism*).

2. Cuvinte în care avem de-a face cu un sufix compus : *-onism*, *-onist*, format după modelul franțuzesc. Așa este cazul lui *deceptionism*, *-ist*, *profesionism*, *-ist*. L-am numit sufix compus, deoarece în românește *-on (-ion)* nu este sufix. Nu avem cuvinte ca: *deception*, *profesion*. Sufixului franțuzesc *-ion* îi corespunde în limba română sufixul *-ie* sau *-iune*. În multe din aceste cazuri avem de-a face cu cuvinte împrumutate din limba franceză (*expansionisme*, *-iste*, *illusionniste*, *revisionniste* etc.).

3. Cuvinte la care este greu de precizat tema sau rădăcina (este greu de distins dacă sufixul care precede pe *-ism* sau *-ist* aparține temei sau formează împreună cu *-ism*, *-ist* un sufix compus), ca în : *colonialism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist*, *familiarism*, *-ist*, deoarece avem în românește și *colonie* și *colonial*.

*

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ism* în limba română sînt :

1. Doctrină, curente filozofice, politice, culturale : *abolitionism*, *anarhism*, *anexionism*, *animism*, *antropomorfism*, *ateism*, *autocratism*, *catolicism*, *clasicism*, *democratism*, *eclectism*, *empirism*, *evoluționism*, *idealism*, *materialism*, *modernism*, *realism*. Multe dintre acestea au ca temă nume proprii, indicînd pe întemeietorul curentului sau doctrinei respective : *calvinism*, *darwinism*, *leninism*, *marxism* sau denumirea cercului respectiv : *junimism*, *semănătorism*.

2. Atitudini, concepții, obiceiuri, practici, apucături etc. : *aristocratism*, *ascetism*, *automatism*, *cavalerism*, *clandestinism*, *dinamism*, *eroism*, *laconism*, *patriotism*, *sadism*.

3. O stare de spirit, o stare de fapt : *ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *idilism*, *nomadism*, *pauperism*, *schematism*.

4. Denumirea orînduirilor sociale sau a unei etape din istoria societății : *sclavagism*, *feudalism*, *capitalism*, *imperialism*, *socialism*, *comunism*.

5. Denumirea unor sporturi : *aeromodelism*, *alpinism*, *atletism*, *automobilism*, *motociclism*, *parașutism*.

6. Noțiuni din diferite domenii de activitate, medicină (în special denumirea unor boli), fizică, lingvistică, economie : *artratism*, *limfatism*, *miopism*, *noctambulism*, *prezbitism*, *rahitism*; *acromatism*, *cromatism*, *dimorfism*, *electromagnetism*; *arhaism*, *barbarism*, *bilingvism*, *consonantism*, *fonetism*, *galicism*, *hiperurbanism*, *neologism*, *regionalism*, *vocalism* etc.; *bimetalism*, *inflaționism*, *monometalism*.

Cuvîntul *turism* „automobil” provine din *automobil de turism* sau *autoturism*.

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ist* sînt :

1. Adept al unei doctrine, al unui curent filozofic, cultural ; ceea ce este caracteristic acestor curente, doctrine : *anarhist*, *animist*, *antropomorfist*, *ateist*, *autonomist*, *calvinist*, *darwinist*, *empirist*, *extremist*, *fracționist*, *idealist*, *materialist*, *realist*. Majoritatea acestor cuvinte sînt și substantive și adjective. Și aici ca și la *-ism*, avem derivate de la nume proprii, indicînd pe întemeietorul curentului sau al doctrinei respective : *leninist*, *marxist*, *stahanovist*.

2. Cel care are anumite atitudini, trăsături de caracter, concepții, obiceiuri, practici, apucături și ceea ce este caracteristic acestora : *altruist*, *autoritarist*, *calamburist*, *contrabandist*, *evazionist*, *pesimist* (substantive și adjective).

3. Cel ce ia parte la o acțiune politică ; membru al unei organizații politice ; care se referă la acțiunea respectivă : *activist*, *comunist*, *congresist*, *eterist*, *grevist*, *ilegalist*, *propagandist* (substantive și adjective).

4. Cel ce aparține unei clase sociale, adept al orînduirii sociale respective ; care se referă la orînduirea socială respectivă : *capitalist*, *feudalist*, *imperialist*, *iobăgist*, *sclavagist*, (substantive și adjective).

5. Cel ce practică diferite sporturi, jocuri de societate : *alpinist*, *automobilist*, *baschetbalist*, *bridgist*, *excursionist*, *fotbalist*, *motociclist*, *pingpongist* (substantive).

6. Cel care ocupă o funcție, lucrează într-un anumit domeniu de activitate, tehnică, știință, artă etc. : *arhivist*, *betonist*, *colectivist*, *combativist*, *cooperatist*, *furnalist*, *linotipist*, *telefonist*, *anatomist*, *chimist*, *folclorist*, *flautist*, *nuvelist* (substantive).

7. Termeni din domeniul economic, indicînd sistemele monetare : *bimetalist*, *monometalist* (adjective).

O serie de cuvinte terminate în *-ist*, indicînd fie pe cel care ocupă o funcție, fie pe membrul unei organizații politice, au ca temă inițialele întreprinderii sau ale organizației respective. Avem astfel cuvintele mai vechi : *ceferist*, *petetist*, *setebist* etc., formații mai noi : *pemerist*, *utemist* etc.

Din analiza funcțiilor semantice ale derivatelor în *-ism* și *-ist* în limba română, am constatat că aceste cuvinte au o largă folosire și cuprind numeroase domenii de activitate. În primul rînd, ele sînt legate de viața politică, științifică și culturală.

Majoritatea acestor sensuri le-am găsit și în limbile pe care le-am analizat în prima parte a articolului, ceea ce ne dovedește că limba noastră a împrumutat de la acestea nu numai sufixele respective, ci și conținutul cuvintelor. Valoarea sufixelor nu a suferit nici o schimbare.

Toate exemplele pe care le-am dat pentru limba română, fiind analizabile, ar putea fi considerate ca formații pe teren românesc. Cu toate acestea, multe dintre ele sînt împrumuturi din limbile franceză, italiană, rusă sau germană. În general este greu de stabilit dacă sînt formații românești sau dacă sînt împrumutate din alte limbi.

De exemplu :

camerist	⟨	cameră + -ist
		fr. <i>camériste</i> it. <i>camerista</i>
caricaturist	⟨	caricatură + -ist
		fr. <i>caricaturiste</i> it. <i>caricaturista</i>
democratism	⟨	democrat + -ism
		fr. <i>démocratisme</i> rus. <i>демократизм</i>

Multe din exemplele date în lucrarea de față au teme cu circulație mondială.

★

De obicei, de la aceeași temă sau rădăcină se formează derivate cu ambele sufixe. Teoretic se poate presupune că acolo unde există unul din cele două sufixe poate apărea și celălalt. Aceasta este situația privită în general. În realitate însă există cazuri în care aceste două sufixe nu apar împreună.

Dacă ne gândim la cuvintele care denumesc doctrine, curente filozofice etc., ne dăm seama că sînt destul de multe cazuri cînd unui derivat în -ism nu-i corespunde unul în -ist. Uneori cuvîntul care denumește pe adeptul doctrinei respective este chiar acela care a servit ca bază pentru formarea derivatului : *autocratism*—*autocrat*, *catolicism*—*catolic*. În aceeași situație se află o serie de derivate care denumesc atitudini, practici (*ascetism*—*ascet* ; *patriotism*—*patriot*) etc. În schimb, unui derivat în -ist care denumește pe adeptul unui curent, al unei doctrine, îi corespunde totdeauna un derivat în -ism.

Cuvintele în -ism care exprimă o stare de spirit, o stare de fapt, nu au în general un corespondent în -ist (*ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *pauperism*, *schematism*). Derivatele în -ist care denumesc pe cei ce ocupă o anumită funcție, pe cei ce au o meserie oarecare, pe specialiștii din diferite domenii de activitate nu au un corespondent în -ism (*artilerist*, *furnalist*, *pianist*, *scenarist*, *tractorist*).

Cuvintele din domeniul sportiv, precum și cele care denumesc o orînduire socială, pe cel ce aparține unei anumite clase sociale, dau de obicei derivate și în -ism și în -ist (*alpinism*, -ist, *automobilism*, -ist, *capitalism*, -ist, *socialism*, -ist).

Valoarea afectivă a sufixelor -ism și -ist

Majoritatea derivatelor în -ism și -ist sînt sărace în sensuri. Ele au unul sau cel mult două sensuri și foarte puține dintre cuvintele respective au și o nuanță figurată. Dintr-un număr de aproximativ cinci sute de cuvinte am putut extrage doar cîteva exemple : *cameleonism* „schimbarea bruscă și variată a culorii pielii unora dintre animale, adesea pentru a com-

darea la culoarea mediului”, (fig.) „schimbarea părerilor sau a atitudinilor unei persoane, după interese oportuniste”; *canibalism* „antropofagie”, (fig.) „cruzime ca de canibal”; *echilibrism* „persoană care se ocupă cu echilibristica”, (fig.) „cel care știe să iasă dintr-o încurcătură cu ajutorul șireteniei, minciunii”; *fetishism* „faptul de a adora fetișuri”, (fig.) „adoratie totală, lipsită de discernămint, pentru o idee, o concepție etc”.

Cuvintele care denumesc curente, concepții filozofice, politice și pe adepții acestora capătă o valoare peiorativă numai cînd sînt folosite de adversarii curentelor, ai concepțiilor respective.

Să luăm de exemplu cuvintele care denumesc curente decadente, ca : *cubism*, -ist, *estetism*, *symbolism*, -ist, *suprarealism*, -ist etc., curente foarte prețuite de unii, dar criticate de adepții unei arte realiste, sau concepțiile filozofice, politice, economice burgheze de cele mai diferite nuanțe. Cuvintele care le denumesc sînt folosite cu sensul lor propriu de către adepții acestora, dar cu valoare peiorativă de către partizanii ideologiei marxist-leniniste.

★

În afară de cazurile discutate pînă acum, există un număr de cuvinte formate cu sufixele -ism și -ist care au numai o valoare peiorativă, definind trăsături de caracter negative și pe cei ce le au. Unele dintre aceste derivate sînt creații mai vechi ale limbii noastre și s-au născut probabil din necesitatea de a caracteriza o stare de fapt specifică perioadei care a urmat după 1848. Așa, de exemplu, sînt : *boierism* (la I. Ghica), *bonjurism* (la V. Alexandri), *ciocoism* (la C. Negruzzi), *lichelism*, *mahalagism*, *tartufism* (la N. Filimon).

Unele cuvinte cu valoare peiorativă sînt împrumutate din limba franceză (*snobism*). Cele mai multe însă, în special creațiile recente (după 23 August 1944), au luat ființă sub influența limbii ruse de unde am împrumutat sau calchiat parte din ele : *birocratism* < rus. *бюрократизм* ; *carierism*, -ist < rus. *карьеризм, -изм* ; *formalism*, -ist < rus. *формализм, -изм* ; *codism*, -ist după rus. *хвостизм, -изм* etc. Chiar dacă unele dintre aceste cuvinte sînt de origine franceză, noi le folosim astăzi sub influența limbii ruse, ele fiind destinate să denumească și la noi, ca și în rusește, atitudini învechite față de muncă, trăsături de caracter care contravin moralei comuniste.

Valoarea peiorativă în exemplele citate pînă acum este imprimată de tema cuvintelor. Există totuși un număr de derivate în -ism și -ist a căror temă detașată de sufix nu are valoare peiorativă sau are chiar un conținut favorabil, pozitiv. Dau mai jos o listă de cuvinte care ilustrează acest lucru : *centrist* < *centru*, *colaboraționist* < *colaborație*, *conformism*, -ist < *conform*, *didacticism* < *didactic*, *egoism*, -ist < *ego*, *individualism*, -ist < *individual*, *nepotism* < *nepot*, *obiectivism*, -ist < *obiectiv*, *oportunism*, -ist, < *oportun*, *practicism* < *practică*, *revizionism* < *revizie*, *stîngism*, -ist < *stînga*.

În cele ce urmează voi încerca să analizez de unde provine valoarea peiorativă a acestor cuvinte.

Să luăm de exemplu cuvântul *nepot*. El reflectă o stare de fapt, denumește un grad de rudenie. Când adăugăm acestui cuvânt sufixul *-ism*, el își schimbă conținutul, denumind atitudinea condamnabilă de a acorda avantaje, funcții, rudelor, prietenilor.

Când spunem despre cineva că este *obiectiv*, că este *de stînga* sau că are o anumită *manieră* de a scrie, care îl individualizează și îl caracterizează, facem o apreciere pozitivă. Dacă constatăm că un anumit material de specialitate este *didactic* sau că un anumit lucru este făcut la timpul *oportun*, facem de asemenea o apreciere pozitivă.

Cînd toate aceste atitudini, obiceiuri bune devin însă un scop în sine, ele se transformă în opusul a ceea ce este bun, iar cuvintele respective își schimbă conținutul, devenind peiorative datorită sufixelor *-ism* și *-ist*, care le imprimă tocmai acest caracter de principiu, de normă de conduită.

Este greu de precizat ce dezvoltare vor lua cuvintele a căror valoare peiorativă este dată de sufixele *-ism* și *-ist*. Datorită faptului că există totuși un număr de derivate de acest fel, unele din ele fiind chiar creații recente, se poate presupune că astfel de cuvinte mai pot fi încă create.

Productivitatea sufixelor *-ism* și *-ist*

Sufixele *-ism* și *-ist* sînt considerate ca cele mai productive dintre sufixele noi. Argumentele de mai jos vin să sprijine această afirmație pe deplin întemeiată :

1. Sufixele *-ism* și *-ist* nu intră în general în conflict cu alte sufixe pentru denumirea acelorași noțiuni.
2. Aceste sufixe nu au preferință pentru un anumit fel de teme. Ele pot fi atașate la neologisme și la cuvinte mai vechi. Majoritatea părților de vorbire formează derivate în *-ism* și *-ist*.
3. Derivatele în *-ism* și *-ist* denumesc noțiuni din domenii de activitate importante.
4. O dovadă a faptului că aceste sufixe nu întîmpină în general pie-dici în formarea de noi derivate o constituie și numărul mare de creații personale cu aceste sufixe : *teocritism* < *Teocrit*, *barbism* < (*I*) *Barbu*, *feribilism* (la G. Călinescu¹), *băiețism*, *pițigoism*, *aforismist* (la T. Arghezi)², *tripturist* (la N. Iorga), *oarecarism* (la G. Adrian, în *Cuvîntul liber*, 26 sept., 1936, p. 6)³ etc.
5. Productivitatea sufixului *-ist* este dovedită și de unele formații greșite. Așa este cazul lui *invalid*, cuvînt simțit ca străin, greu de descompus în elementele lui și care din acest motiv a putut fi modificat prin etimologie

¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, p. 181—182.

² *Comptes rendus des séances*, în suplimentul la *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 15.

³ Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1949, p. 23, 45.

populară, așa încît să pară derivat în *-ist* : *invalidist*¹. La fel cuvintele *evghenist* (*evghenis*), *divanist* (*divanit*).

Multe creații personale, de moment, ca cele de la punctul 4, nu s-au păstrat în limbă. Ele sînt folosite numai de cei ce le-au creat. Alte derivate au dispărut din vocabularul uzual, nemaicorespunzînd realităților de azi (*bonjurism*, *-ist*). De asemenea au dispărut și derivatele de la anumite organizații care astăzi nu mai există (*ufederistă* < *U.F.D.R.*, *penepist* < *P.N.P.* etc.).

⁴ Alexandru Graur, *Glosar din comuna Reviga (Ialomița)*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 167.

SUFIXELE -ITĂ, -OZĂ, -OM

DE

ANA CANARACHE

Mă voi ocupa aici de o serie de sufixe, *-ită*, *-oză*, *-om*, cu care se formează termeni medicali, în special denumiri de boli: *colită*, *gastrită*, *nefrită*, *conjunctivită*, *flebită*, *meningită*, *tuberculoză*, *ciroză*, *fibrom*, *granulom*, *glaucom*, *hematom*, *sarcom* și mulți alții.

Acești termeni, care au intrat în limbă gata formați (în cea mai mare parte din franceză), nu erau încă introduși pe la mijlocul secolului trecut. În orice caz, nu-i găsim înregistrați în Dicționarul de cuvinte tehnice și „altele greu de înțeles” al lui Stamati¹. Dicționarul de „ziceri radicale și străine, cuprinzând și termeni științifici” al lui Protopopescu, din 1862, nu înregistrează cuvântul *tuberculoză*, deși cunoaște cuvântul *tubercul*. Nu consemnează nici *pleurită*, deși dă cuvântul *pleură*. Dicționarul român-german al lui Polizu, apărut în 1857, are cuvântul *tuberculos*, dar n-are *tuberculoză*, are termenul *fibros*, dar nu și *fibrom*.

Medicii din acea epocă au șovăit multă vreme, căutând să fixeze terminologia științifică de specialitate, și au încercat, fie să introducă termeni din limbile străine în forma în care îi găseau acolo, fie să găsească un corespondent românesc potrivit².

Curînd, sub influența culturii în plin progres, terminologia medicală începe să se îmbogățească rapid, cu termeni care au înfățișare românească și care au rămas în limbă. Cităm câteva titluri de lucrări apărute în ultimele trei decenii ale secolului trecut: în 1868 apare *Meningitele la copii* (de C. G. Nica); în 1889 apare *Despre prevenirea tuberculozei* (de dr. Felix). Mai menționăm *Contribuțiune la tratamentul chirurgical al pleuritelor*

¹ Ed. I din 1851, ed. a II-a din 1856.

² Într-un *Curs elementar de medicină*, predat la seminarul din Socola, în 1863, doctorul Bassero (sic!) numește cavitățile inimii „ventricule și urechițe”. În manualul doctorului Ștefan Vasile Piscupescul, *Practica doctorului de casă* (apărut în 1846), se vorbește de „junghiul urechii, otitis”.

(de dr. A. Demosthen, 1897), apoi *Tuberculoza în armată și profilaxia ei* (de dr. S. D. Corvin, 1898) etc.

Deși un cuvânt ca *tuberculoză* apare încă în 1889, totuși *Dicționarul sănătății* al doctorului Bianu din 1907, care consacră mai bine de 10 coloane acestei boli, întrebunțează mai mult termenul *oftică* (astăzi aproape nefolosit, răspîndirea largă a instituțiilor spitalicești introducînd denumirea științifică a bolii în cele mai depărtate sate și cătune).

Termenul *apendicită*, cunoscut și el acum în toate straturile sociale, era încă nou la începutul secolului. În același dicționar al lui Bianu citim: „Această boală nu este nouă, după cum este numele ei, ea este veche, dar s-a confundat cu altele”.

Deși termenii de care mă ocup aici n-au fost formați în limba română și nu pleacă de la o rădăcină românească, totuși ei prezintă un interes special pentru cercetători, permițînd să se urmărească evoluția sufixelor străine și atragerea lor în grupul de sufixe productive în romînește.

Să vedem mai întii valoarea sufixelor în discuție:

-ită și *-om* se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un țesut. Astfel avem *stomatită* (gr. στόμα „gură”), *blefarită* (gr. βλέφαρον „pleoapă”) *sarcom* (gr. σάρξ „carne”). Cîțiva termeni pleacă de la adjective: *glaucom* (gr. γλαυκός „verde”), *leucom* (gr. λευκός „alb”). Termenii în *-ită* sînt substantive de genul feminin și numesc inflamația respectivului organ: *nefrita* este inflamația rinichiului (gr. νεφρός „rinichi”), *hepatita*, a ficatului (gr. ήπαρ „ficat”) etc. Sufixul *-om* formează termeni de genul neutru, denumind o tumoare care ia naștere într-un țesut. Astfel *granulomul* este o tumoare mai ales la dinți.

-oză se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un agent care poate deveni cauza unei afecțiuni: *tuberculoza* (lat. *tuberculum* „nod”), *tromboză* (gr. θρόμβος „cheag”). Alți termeni pleacă de la adjective: *ciroză* (gr. κιρρός „gălbui”), *cloroză* (gr. χλωρός „galben”). Termenii în *-oză* sînt substantive de genul feminin și numesc o stare generală bolnăvicioasă sau o boală generalizată la un organ sau la tot organismul. Ex. *carcinoză* „cancer generalizat”, *furunculoză* „mai multe furuncule care acoperă corpul”, *leucocitoză* „înmulțire anormală a globulelor albe”.

Trebuie să remarcăm că rădăcina de la care se pornește este adesea cu totul străină vorbitorilor romîni, care, dacă folosesc termenul *pleură* și *fibră*, spun însă *ficat* și nu *hēpar*, *rinichi* și nu *nēphros*, iar teme ca *trichină*, *leucocite*, *peritoneu* sînt cunoscute numai de oameni cu o cultură mai înaltă. Marea masă nu-și poate da seama de rădăcina cuvintelor *trichinoză*, *peritonită* etc. Din această cauză, cum și din faptul că circulația acestor termeni medicali era la început foarte redusă în afara cercurilor de specialitate, marele public nu simțea că are a face cu o rădăcină și un sufix. De altfel și astăzi oamenii cu mai puțină cultură confundă inflamația cu organul inflammat și spun: *mă doare apendicita* sau *mi-am scos amigdalitele*. Cînd însă termeni ca *granulomatoză*, *peritonită*, *miocardită* etc. au căpătat răspîndire, vorbitorii au început să simtă sufixul, pe care l-au putut izola și folosi pentru a forma derivate romînești, de la teme romînești. Procesul este în curs. Este semnificativ termenul *injectită*, creat după primul

război mondial de medicii care voiau să evite cuvîntul *abces*, ca să nu sperie pe bolnavi, și care se întrebunțează astăzi în mod curent, cu înțelesul de „inflamație sau infecție pe locul unde s-a făcut o injecție”.

Mai sînt și alte cîteva formații care trebuie remarcate. Sînt, cei-drept, formații glumețe, dar pentru problema care ne interesează, nuanța stilistică nu importă: *chiulangită*¹, *lenevită*.

Sufixul *-oză* a început de asemenea să fie perceput de vorbitori ca atare. Pentru a se vedea felul cum își face drum, aș cita următorul exemplu: recent, fiind vorba de cineva care avea o infecție generală datorită unei ciuperce parazite, cel care povestea, necunoscînd denumirea științifică a bolii, a spus că bolnavul are *ciupercoză*, iar cei cu care vorbea au înțeles foarte bine. (De fapt, boala se numește *micoză*.) Pornind de la astfel de creații spontane, sufixele devin cu timpul productive și îmbogățesc posibilitățile de creare de noi cuvinte în limba noastră.

Sufixul *-om* este mai puțin analizabil, lucru explicabil. Termenii în *-ită* sînt mult mai numeroși și mai răspîndiți, iar rădăcina de la care se pleacă este de obicei mai clară. Cei care spun *pleurită* știu ce este *pleura*. În schimb, marele public nu se servește de termeni ca *acidoză* sau *alcaloză*, iar în ce privește sufixul *-om*, termenii pe care îi formează au o circulație care aproape nu trece dincolo de cercurile de specialitate. În loc de *carcinom*, lumea spune *cancer*, iar *lipom*, *epiteliom* sînt necunoscuți. Rădăcina fiind și ea mai puțin cunoscută, se explică de ce acest sufix este deocamdată mai greu analizabil.

¹ Derivat de la *chiulangiu* „omul care se sustrage în mod sistematic de la obligațiile lui”; un substantiv care să denumească agentul cauzator al acestei atitudini nu există.

OBSERVAȚII ASUPRA FORMĂRII NUMELOR DE FAMILIE FEMININE DE LA MASCULINE

DE

ELENA CIOBANU

Problemei formării numelor de familie feminine de la masculine cercetătorii limbii noastre nu i-au consacrat un studiu special. Șt. Pașca, în lucrarea *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*¹, amintește de formarea numelor de familie feminine de la masculine cu ajutorul sufixelor *-oaia*, *-oaica*² (*Gavrilă — Gavrilgaia*, *Toma — Tomoaia*, *Corbu — Corboaica*, *Sasu — Săsoaica*) și *-easa*³ (*Bîrsan — Bîrsăneasa*, *Bogdan — Bogdăneasa*). Acad. Al. Graur, în articolul *Glosar din comuna Reviga (Ialomița)*⁴, arată că în com. Reviga femininele numelor de familie se formează de obicei cu sufixul *-easa* (*Pascu — Păsculeasa*) și numai rareori cu *-oaia*.

Formarea numelor de familie feminine de la masculine este foarte obișnuită în limba română. Mijlocul prin care obținem numele de familie feminin este sufixul caracteristic formei feminine. Sufixul se adaugă la tema numelui de familie masculin⁵, indicînd pe soția sau pe fiica individului respectiv: *Ionescu — Ioneasca*, *Petrescu — Petreasca*, *Deleanu — Deleanca*, *Miron — Mironoaia* etc.

Sufixele caracteristice formațiilor de acest fel sînt următoarele (în ordine alfabetică):

-a

a. Ajută la formarea unora dintre numele terminate la masculin în *-u*. De pildă, de la masculinul *Cheșcu* avem femininul *Cheșca*, *Ionașcu — Ionașca*.

¹ București, 1936, p. 154.

² *Ibidem*, p. 147.

³ *Ibidem*, p. 141.

⁴ În *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 157.

⁵ Prin „nume de familie masculin” înțeleg numele de familie care aparține unui bărbat, indiferent dacă acest nume are formă feminină (*Fulga*).

b. Sufixul *-a* formează de obicei femininul de la porecle care au devenit nume de familie : *Ochiosu—Ochioasa*¹, *Glonț—Gloanța*², *Lungu—Lunga*.

c. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-escu* (*Popescu, Davidescu*) primesc la feminin sufixul *-a* : *Ștefănescu—Ștefăneasca, Liveșcu—Liveasca, Davidescu—Davideasca*.

Mama Elena Duceasca... văduva poetului Alecu Văcărescu. GHICA, S. 266.

Alerg la Iconomeasca... De acolo la Sachelăreasca... Pe urmă la Piscupeasca. CARAGIALE, O. III. 287.

d. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* primesc la feminin sufixul *-a* : *Brăiloi(u) — Brăiloaia, Bărboi(u) — Bărboia, Stănoii(u) — Stănoaia*.

În timp ce în primele două cazuri (*a, b*) sufixul *-a* are o frecvență mică, în ultimele două cazuri este des întâlnit. Aceasta se datorește faptului că numele de familie terminate în *-oi(u)* și mai ales în *-escu* sînt mai răspândite în limba română.

-ca (< bulg. *-ka*)

a. Toate numele de familie masculine formate cu sufixele *-eanu* sau *-ianu* primesc la feminin sufixul *-ca* :

Scrisori grecești din București de la Luxița Bujoreanca. IORGA, S. D. VIII 74.

Ctitorii bisericii celei vechi... Anița Băleanca. IORGA, S. D. XV, 274.

Testamentul Dospinei Strâmbeanca. IORGA, S. D. V 322.

În treapădul cel mare al cailor ne duce la Cîmpineanca. GHICA, S. 321.

Ucenica presviterii, o Filipeancă. SADOVEANU, N. P. 44.

Înspre apus-miazăzi vin mănăstirile Agapia... Vărăticul, unde și-a petrecut viața Brîncoveanca cea bogată și milostivă. CREANGĂ, A. 72.

b. Numele masculine formate cu sufixul *-oi(u)*, care primesc la feminin sufixul *-a*, pot primi, afară de *-a*, și *-ca* : *Brăiloi(u) — Brăiloaia — Brăiloaica*.

Zmaranda Brăiloaica cere un împrumut. IORGA, S. D. VIII 78.

-easa (< lat. *-issa*)

a. Sufixul *-easa* poate fi adăugat numelor masculine care au diverse terminații. De pildă, de la masculinul *Poenaru* avem femininul *Poenăreasa*, de la *Longhin — Longhineasa*, de la *Budulea — Buduleasa*, de la *Gherman — Ghermăneasa* :

Anița Poenăreasa. IORGA, S. D. VIII 81.

Copiii Longhineasei și verii lor. DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127³.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 157.

² *Ibidem*.

³ Documentele cuprind în cea mai mare parte traduceri. Nu am putut face deosebire între textele traduse și cele originale. Am considerat însă că numele de persoane au fost păstrate întocmai.

Budulea și Buduleasa... își aveau feciorul acasă. SLAVICI, O. I 88.

Dar Ghermăneasa, ea a venit cu multă mărturie... că Gherman nu i-a luat ei nimic. DOC. IST. ROM. XVII, A. V 161.

b. Sufixul *-easa* servește la formarea femininelor unor nume masculine, care sînt la origine nume de botez : *Bogdan — Bogdăneasa, Stan — Stăneasa* :

Iar moașă-mea, arhonda Mironiasă, a fost nepoată de vară primară lui Vasile Vodă. IORGA, S. D. III-IV 32.

Fiul Todosei Samoileasa. DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127.

În scrierile vechi, sufixul *-easa* apare uneori nearticulat :

Judecată a lui Gheorghe... cu Paraschiva Găculiasă. IORGA, S. D. IV 134.

-ina

Sufixul *-ina* este de origine greacă. În limba greacă formează nume de familie feminine de la masculine : *λίκαννα* „Frau des *λίανος*”, *παναγιώταινα* „Frau des *παναγιώτης*”¹. (În limba greacă *-aina* se citește *-ena*.) De aici s-a ajuns la sufixul românesc *-ina*, care ajută la formarea numelor de familie feminine. Sufixul a pătruns probabil în limba română în perioada de influență neogreacă.

Spre deosebire de sufixele amintite mai sus, care sînt des folosite la formarea numelor de familie feminine, sufixul *-ina* este rar întâlnit. Ca și sufixul *-oia*, *-ina* servește la formarea femininelor numelor străine, și anume la formarea femininelor numelor grecești :

Fata lui Lazăr... și a Elenei Paleologhina. IORGA, S. D. IV, XLV.

Să nu scape Bubico să se ducă iar la Papadopolina. CARAGIALE, O. III 268.

Numele formate cu sufixul *-ina* au accentul pe radical : *Rusătina, Papadopolina* etc.

-oia (lat. *-onea*)

a. Sufixul *-oia* este foarte frecvent. El poate fi adăugat la toate numele masculine care nu sînt formate cu sufixele *-escu, -eanu* și *-oi(u)*².

Acea jumătate de sat... au fost luat-o Petru... de la Odochia Drăcioaia. DOC. IST. ROM. XVII, A. III 124.

În curînd se judecă procesul cocoanei Marghioala Samurcașoia. IORGA, S. D. VIII 77.

Cocoana boierului Furtună, fata banului Constantin Ghica, era cunoscută sub numele de Marița Furtunoaia. GHICA, S. IV 126.

Să-i spu Rareșoaii așa... DELAVRANCEA, A. 98.

Începea cheful la Pricopoaia. G. M. ZAMFIRESCU, M. D. I 140.

Din bătrînele case ale Lincăi Mamonoaia. M. I. CARAGIALE, C. 47.

¹ A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Strassburg, 1895, p. 34.

² a) Pentru numele masculine formate cu sufixele menționate, vezi p. 138.

b) Consider că *-oi* nu este sufix în nume ca *Priboi*, care este cuvînt primar, spre deosebire de *Brăiloi(u)*, care este derivat de la *Brăila* + *-oi(u)*.

b. Ca și *-easa*, sufixul *-oia* poate servi la formarea femininelor unor nume masculine care sînt la origine nume de botez. De exemplu, femininul numelui de familie *Vasile* este *Vasiloaia*, *Toma* — *Tomoaia*, *Bogdan* — *Bogdănoaia*, *Marin* — *Marinoaia* etc.

c. Sufixul *-oia* formează femininele unor nume de familie de origine străină: *Farfara* — *Farfaroaia*, *Petrov* — *Petrovoaia*.

d. În scrierile vechi, sufixul *-oia* apare mai ales nearticulat, sub forma *-oai*:

A venit înaintea lor Pănășoai, de bunăvoia ei. DOC. IST. ROM. XVII, A. III 81.

Aceste sate se cuvin cneaghinei Dingoai. DOC. IST. ROM. XVI, A. III 134.

Todosiia Oncioai și cu fetele ei. DOC. IST. ROM. XVII, A. III 102.

Jupanița Cîrjoai. DOC. IST. ROM. XVI, B. II 127.

Eu, Păscălina Stroicioai. DOC. IST. ROM. XVII, A. III 123.

-oai (Este un sufix compus din *-oai* + *-ca*.)

Poate fi adăugat tuturor numelor de familie care primesc sufixul *-oia*: *Mironoia* — *Mironoai* (de la *Miron*), *Farfaroaia* — *Farfaroai* (de la *Farfara*), *Sturzoaia* — *Sturzoai* (de la *Sturza*).

Matei Brăiloi dă zapis stolniceasăi Dumitranei Știrboai. IORGA, S. D. V 329.

Soția lui Glojdan era Glojdănoai. PAȘCA, N. 134.

Dăntuitoarele cele mai întrepride erau... Zinca Farfaroai, nevasta lui *Dinicu Goleșcu*. GHICA, S. IV 57.

Formarea numelui feminin cu un sufix sau altul are un caracter oarecum subiectiv. Aceasta se datorește faptului că toate numele de familie masculine, în afară de cele terminate în *-eanu* și *-escu*, pot primi mai multe sufixe. De pildă, numele de familie care de obicei primesc sufixul *-a*, pot primi și sufixele *-easa* sau *-oia*: *Cheșcu* — *Cheșca* — *Cheșculeasa* — *Cheșculoaia*. Unele nume de familie feminine care se formează de obicei cu sufixul *-easa* pot fi formate și cu *-oia* și invers: *Bogdănoaia*, *Ștefăneasa* — *Ștefănoaia*, *Stăneasa* — *Stănoaia* etc.

★

Adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate atrage după sine unele modificări în temă. Astfel, conform legii fonetice potrivit căreia *a* neaccentuat trece la *ă*, ori de câte ori accentul trece de pe *a* din temă pe sufix, *a* devine *ă*: *Năstase* — *Năstăsoaia*, *Mihalcea* — *Mihălci*oia, *Bălan* — *Bălănoaia*, *Draciu* — *Drăcioaia*, *Pătrașcu* — *Pătrășcoaia*. De la această regulă pot să se abată unele nume cum ar fi, de pildă: *David* — *Davidoaia*. Unele nume, cum ar fi *Cóntraș*, nu au un *a* accentuat. Totuși, prin adăugarea sufixului caracteristic femininului, *a* neaccentuat din temă devine *ă*: *Contraș* — *Contrășoia*.

De asemenea, adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate influența terminația numelui masculin. Numele masculine terminate în *-escu* și *-oi(u)* care formează femininul cu ajutorul sufixelor *-a* și *-ca*, suferă alternanțele *e/ea* (*-escu/-easca*) și *-o/oa* (*oi(u)/-oia*).

Sufixul *-a*, *-ca* se adaugă numelor masculine terminate în *-u*, înlocuindu-le terminația: *Neacșu* — *Neacșa*, *Lungu* — *Lunga*, *Ionașcu* — *Ionașca*, *Băleanu* — *Băleanca*. Sufixul *-ina* formează femininul, fie adăugându-se numelui fără ca terminația acestuia să aibă de suferit (*Ruset* — *Rusetina*, *Papadopol* — *Papadopolina*), fie înlăturându-i terminația: *Paleologu* — *Paleologhina* (adăugarea sufixului *-ina* duce în acest caz la alternanța *g/g'*).

Mai multe lucruri pot fi spuse în legătură cu modificările suferite de terminațiile numelor masculine care formează femininul cu sufixele *-easa* și *-oia*.

Sufixul *-easa* se adaugă numelor masculine terminate în consoană, fără a le modifica terminația: *Beldiman* — *Beldimăneasa*, *Bărcan* — *Bărcăneasa*, *Șerban* — *Șerbăneasa*, *Drăgan* — *Drăgăneasa*, *Năsturel* — *Năstureleasa*, *Dragomir* — *Dragomireasa*. Masculinele terminate în vocală pierd de obicei vocala finală: *Samoilă* — *Samoileasa*, *Poenaru* — *Poenăreasa*, *Bașotă* — *Bașoteasa*, *Vărzaru* — *Vărzăreasa*.

În unele cazuri, la numele masculine terminate în *u*, atunci cînd primesc sufixul *-easa*, apare vechiul articol *-l*: *Radul*, *Neagul*, *Barbul*, ca legătură între terminație și sufix. De pildă: *Pascu* — *Păsculeasa*, *Ghițu* — *Ghițuleasa*, *Hîncu* — *Hînculeasa*, *Barbu* — *Bărbuleasa*, *Șutu* — *Șutuleasa*.

În sfîrșit, sînt cîteva nume terminate la masculin în vocală (altă decît *u*) care, formînd femininul, pierd vocala și primesc între nume și sufix particula de legătură *-ul*. Particula *-ul* se explică și în aceste cazuri prin vechea articulare a numelor terminate în *-u* (*Radul*, *Neagul*). De la aceste nume, *-ul* s-a extins și la alte nume care sînt terminate în altă vocală. De exemplu, femininul numelui *Giurcă* este *Giurculeasa*, *Ghîndă* — *Ghînduleasa*. S-ar putea ca aici să fie vorba de un sufix *-uleasa*.

Ca și *-easa*, sufixul *-oia* poate influența terminația numelui masculin. Astfel, numele masculine terminate în consoană primesc direct sufixul *-oia*, fără ca terminația lor să aibă de suferit. Exemplu: *Bărcan* — *Bărcănoaia*, *Gorjan* — *Gorjănoaia*, *Bojoran* — *Bojorănoaia*, *Șerban* — *Șerbănoaia*, *Buhuși* — *Buhușoia*, *Pencovici* — *Pencovicioaia*, *Popovici* — *Popovicioaia*, *Stroici* — *Stroicioaia*, *Catargi* — *Catargioaia*, *Calimachi* — *Calimachioaia*. Numele terminate la masculin în *-che*, primind sufixul *-oai*, suferă transformarea lui *k'e > k'i*. De pildă: *Ureche* — *Urechioaia*, *Iordache* — *Iordăchioaia*.

Numele de persoană masculine terminate în vocală pierd de obicei vocala finală cînd primesc sufixul *-oia*. Exemplu: *Poenaru* — *Poenăroaia*, *Armașu* — *Armășoia*, *Calotă* — *Calotoaia*, *Vărzaru* — *Vărzăroaia*, *Farfara* — *Farfaroaia*. Numele masculine terminate în *-ea*, *-ei* sau *-oi* pierd diftongul: *Donea* — *Donoia*, *Negrea* — *Negroaia*, *Hrișea* — *Hrișoia*, *Știrbei* — *Știrboia*, *Priboi* — *Priboia*, *Moroi* — *Moroia*.

Ceea ce am spus în legătură cu sufixul *-oia* este valabil și pentru *f-oaica*, deoarece ambele sufixe pot fi adăugate aceluiași nume masculin.

★

O altă problemă în legătură cu numele feminine de persoană este legată de formarea pluralului. Așa cum de la numele de familie masculine

se poate crea un plural, — de pildă când se vorbește de toți membrii familiei *Popescu* se spune *Popesții*, — tot așa și de la numele feminine putem avea formă de plural. Când Caragiale spune în *Five o'clock*: *era Constantineasca, Dumitreasca... Ogretinencile*, se referă la două sau mai multe femei din familia *Ogretineanu*.

Pluralul numelor de familie feminine se face în felul următor:

1. Cele care primesc la singular sufixul *-a* fac pluralul:

a. în *-ele*: *Neacșa — Neacșele*;

b. femininele care la singular primesc sufixul *-a* precedat de *c* au pluralul neregulat: *Hîncea — Hîncile, Ionașca — Ionaștile*;

c. cele care au singularul format cu *a*, adăugat numelor terminate în *-escu*, de tipul *Diaconeasca, Popeasca*, fac pluralul în *-eștile*: *Diaconeasca — Diaconestile, Popeasca — Popeștile, Ștefăneasca — Ștefăneștile*;

d. numele feminine care au la singular sufixul *-a* (adăugat numelor terminate în *-oi(u)*) fac pluralul, ca și cele terminate în *-oia*, în *-oaietele*: *Brăiloaia — Brăiloaiele*.

2. a. Numele de persoană feminine terminate la singular în *-ca* (*Deleanca, Bîrlădeanca*) fac pluralul în *-encile*: *Bălăceanca — Bălăcencile, Deleanca — Delencile, Bîrlădeanca — Bîrlădencile, Blejoianca — Blejoienecile*;

b. numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* care primesc la feminin sufixul *-ca* (*Brăiloaica*) fac pluralul în *-oaietele*: *Brăiloaicele*.

3. Femininele care la singular au sufixul *-easa* fac pluralul în *-esele*: *Poenăreasa — Poenăreșele, Păsculeasa — Păsculeșele*.

4. Numele care au la singular sufixul *-ina*, fac pluralul în *-inele*: *Papadopolina — Papadopolinele*.

5. Numele terminate la singular în *-oia* fac pluralul în *-oaietele*: *Mironoia — Mironoaietele, Marinoia — Marinoaietele*.

6. Femininele care au la singular terminația *-oica* fac pluralul în *-oaietele*: *Știrboica — Știrboaietele, Ciliboica — Ciliboaietele*.

★

În afară de numele de familie feminine discutate pînă acum, am putea aminti aici și formele diminutive de feminin folosite numai în limbaj familiar. Astfel, de la numele masculin *Fulga* se formează femininul *Fulguța*, de la *Lungu* — *Lunguța*, *Brezeanu* — *Brezica* etc.

★

În ceea ce privește răspîndirea geografică a acestor sufixe este greu de făcut o delimitare precisă. Pe baza materialului extras din *Documente privind istoria Romîniei* am constatat că în Moldova au o frecvență mai mare sufixele *-oia* și *-eanca*, iar în Muntenia *-easa* și *-a* (pentru masculinele formate cu *-escu*). Totuși am întîlnit în Muntenia nume formate cu *-oia* (de la *Pălămidă — Pălămidoia, Hîrju — Hîrjoia* etc.), iar în Moldova nume formate cu sufixul *-easa* (de la *Gherman — Ghermăneasa, Longhin — Longhineasa, Samoilă — Samoileasa*).

Sufixele *-a* (adăugate altor nume masculine decît cele formate cu *-escu*) și *-ina* cunosc o foarte mică răspîndire, fiind în general înlocuite prin *-oia*.

Problema răspîndirii geografice a sufixelor necesită însă un studiu amănunțit, făcut pe baza materialului viu al limbii.

★

Procedeele de formare a numelor de familie feminine de la masculine este vechi în limba romînă. În *Studii și documente* și în *Documente privind istoria Romîniei*, întîlnim aproape cu regularitate forma feminină a numelui, atunci cînd e vorba de o femeie și numai rareori forma masculină. Cele două forme au existat totdeauna paralel, neexcluzîndu-se una pe alta. Întîlnim: *aici se odihnește Luxandra Oteteleșanca* IORGA, S. D. XV 278, față de *Ruxandra Oteteleșanu cere niște acte*. IORGA, S. D. VIII 73, sau *Rusătoaiei* IORGA, S. D. V 329, alături de *Marioara Roset* IORGA, S. D. VIII 51.

Dau cîteva citate care demonstrează vechimea acestor formații:

Jupanîța Cîrjoaie a pîrît înaintea domniei sale. (1533) DOC. IST. ROM. XVI, B. II 127.

Fiul Todosiei Samoileasa. (1579) DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127.

Aceste sate se cuvin cneaghinei Dingoaie. (1580) DOC. IST. ROM. XVI, A. III 134.

Varvara Hăcimăndroaia. (1611) DOC. IST. ROM. XVII, A. III 26.

Jupanîța Brădeasca. (1715) IORGA, S. D. XV 40.

Adică eu, Smaragda Bălăceanca. (1755) IORGA, S. D. III-IV 62.

Zoița... Deleanca cere amaneturi. (1823) IORGA, S. D. VIII 69.

Cu timpul formele feminine ale numelor de familie au dispărut din actele oficiale și din vorbirea oamenilor culți. La dispariția acestor forme din limbajul îngrijit a contribuit foarte mult schimbarea rolului femeii în societate. Pe măsură ce femeia a început să depindă mai puțin de bărbat, a început să aibă ea însăși un rol important în societate, nu s-a mai numit *Popeasca, Ștefăneasca* etc., ci i s-a spus cu respect „avocata Popescu”, „profesoara Ștefănescu”.

Formarea femininelor s-a păstrat însă pînă în zilele noastre în limbajul familiar și, în cea mai mare parte, în vorbirea locuitorilor de la periferiile orașelor. Din această cauză aceste formații au fost simțite ca mahalagisme, fiind folosite astăzi mai ales cu nuanță peiorativă.

UNELE PROBLEME ALE COMPUNERII CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

HALINA MIRSKA
(Varșovia)

Lexicul este într-o continuă schimbare, reflectând imediat și direct transformările survenite în diferitele domenii de activitate ale oamenilor. Pe măsură ce viața se complică, progresează, apar noi obiecte și noțiuni, care la rândul lor necesită apariția unor termeni care să le desemneze. Paralel cu aceasta are loc și un proces invers: dispar unele obiecte sau noțiuni și, în consecință, cuvintele care le desemnează.

Un rol important în procesul continuu de dezvoltare a lexicului îl joacă formarea de cuvinte noi — pe baza celor existente în limbă — cu ajutorul unor procedee lingvistice speciale. Cunoaștem două mijloace interne principale, de formare a cuvintelor: derivarea și compunerea.

C o m p u n e r e a a fost înțeleasă în mod diferit de diverși lingviști, fapt care a dus la concepții diferite asupra noțiunii de cuvânt compus.

Charles Bally¹ consideră cuvântul compus „o sintagmă potențial caracterizată, care desemnează, motivând totodată, o idee unică”. Bally susține că un cuvânt compus:

1. Este o sintagmă care, după părerea lui, permite ca fiecare din elementele componente să fie înlocuit prin alt cuvânt din aceeași clasă. Așadar, *pot à eau* constituie un compus, deoarece elementele componente se pot schimba formînd pe de o parte: *pot à lait* și *pot à vin*, pe de altă parte: *verre à eau* și *verre à vin*. Dimpotrivă, *pot au feu* sau *blanc-manger* nu sînt pentru Bally decît locuțiuni, în care nu se poate schimba nici unul dintre elementele componente. Cu atît mai mult, spune Bally, nu trebuie considerate compuse vechile sintagme care, în urma unor schimbări fonetice, au devenit neanalizabile (*connétable*).

2. Exprimă o idee unică, deci poate fi înlocuit printr-un cuvânt simplu, chiar dacă acesta nu are absolut același sens. După părerea lui

¹ *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a III-a, Paris, 1950, p. 94 și urm.

Bally, sintagma, spre deosebire de cuvîntul compus, poate să cuprindă mai multe idei.

3. Este un potențial (virtual), care prin lipsa „semnelor de actualizare” — de exemplu a articolului — se opune unui grup sintactic paralel: *fiils de roi — le fiils du roi; agir en ennemi — agir comme un ennemi*. Subliniind că, spre deosebire de grupurile sintactice, un compus poate să fie format nu numai din cuvinte întregi, ci și din teme și că într-un compus cuvintele se îmbină uneori într-un mod care nu este normal în vorbirea obișnuită (*pot à lait* în loc de *un pot pour le lait*), Bally ajunge la concluzia că întrebuintarea frecventă a unui grup de cuvinte duce la aglutinare și apropiere acest grup de un cuvînt simplu.

Deci, după părerea lui Bally, unui compus îi lipsește stabilitatea, ceea ce nu corespunde realității. Consider că un compus presupune tocmai stabilitatea elementelor componente, care rezultă din întrebuintarea frecventă a grupului de cuvinte alcătuit pe baza legăturilor logice și uneori și afective.

În această privință M. D. Stepanova¹, discutînd problema sintagmelor stabile, pune accentul pe următoarele trăsături ale acestor sintagme: „integritatea lor internă, exprimarea unei noțiuni unice, obișnuința întrebuintării lor în limbă” și subliniază tocmai faptul că, datorită stabilității ei, sintagma stabilă în întregimea ei, și nu fiecare cuvînt în parte, desemnează un obiect, fenomen sau proces nou, adică exprimă o noțiune nouă. Cred că acest punct de vedere, care insistă asupra stabilității sintagmelor, este valabil pentru cuvintele compuse care au, pentru vorbitori, aceeași valoare semantică ca și cuvintele simple.

Arsène Darmesteter² consideră criteriul semantic esențial în studierea compuselor. În ce privește formarea cuvintelor compuse, Darmesteter deosebește două feluri de compunere:

1. Compunerea aparentă, prin juxtapunerea a două sau mai multe cuvinte. Compusul obținut prin juxtapunere nu este decît rezultatul alăturării prin uz a elementelor componente și nu furnizează idei cu totul noi față de cele exprimate de elementele componente.

2. Compunerea propriu-zisă, eliptică, în care înțelesul elementelor componente dispăre ca să facă loc unei idei noi. Elipsa — spune Darmesteter — constituie condiția de bază, trăsătura fundamentală a unui compus, iar absența flexiunii primului element este un semn exterior al elipsei.

Luînd în considerație faptul că sudura elementelor componente nu se produce imediat, deci nu poate constitui criteriul hotărîtor dacă un grup de cuvinte este sau nu compus, Darmesteter ajunge la concluzia că unitatea semantică trebuie să aibă preponderență asupra unității formale. Autorul vorbește și despre un criteriu „social-profesional”, afirmînd că un grup de cuvinte poate fi pentru vorbitorii de aceeași meserie un compus, în timp ce pentru alții rămîne un simplu grup de cuvinte³.

¹ *Slovoobrazovanie sovremennogo nemețkogo iazka*, Moscova, 1953, p. 26 și urm.

² *Traité de la formation des mots composés dans la langue française actuelle comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 6 și urm.

³ Cf. Constant Maneca, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală*, în volumul de față, p. 191—202.

Pentru analizarea compuselor, Darmesteter propune „să luăm fiecare cuvînt de la originea lui, să determinăm felul compunerii care i-a dat naștere și apoi să-i urmărim istoria de-a lungul modificărilor și schimbărilor care au putut să-i altereze caracterul”. Pornind de la acest punct de vedere, voi studia compusele limbii romîne, avînd în vedere criteriul semantic și criteriul elementelor componente.

Criteriul semantic. Un compus trebuie să exprime o idee nouă, diferită de cele exprimate de fiecare din elementele lui componente: un *coate-goale* exprimă altceva decît cuvintele *coate* și *goale* luate separat: *bunăstare* exprimă altceva decît *bună* și *stare* primate independent. Din punct de vedere semantic, compusul este un cuvînt simplu, deoarece exprimă o idee unică. El poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, ca de exemplu *zgîrcit* pentru *zgîrie-brînză*, *sărac* pentru *coate-goale*, *rachiu* pentru *vinars*. Compusele populare, care datorită expresivității lor au căpătat sensuri figurate, pot avea chiar mai multe corespondente printre cuvintele simple: *tîrîie-brîu* poate însemna și *leneș*, și *neglijent*, și *certăreț*. Alte compuse, de pildă *calcurile*, pot să nu aibă un corespondent simplu în limba romînă: *anotimp*, *drum-de-fier*, *zi-muncă*. Faptul că s-a recurs la calehiere arată că pentru desemnarea noțiunii respective nu exista în limbă un termen potrivit. Atunci cînd cuvîntul compus este nou, vorbitorii înțeleg elementele componente, care circulă independent în limbă, și analizează formația. În cazul unor cuvinte foarte vechi, cum este *mijloc*, compunerea nu se mai simte. Pentru majoritatea vorbitorilor, care nu-și dau seama că este vorba de *medius locus*, cuvîntul a devenit neanalizabil, deci dintr-un compus s-a transformat într-un cuvînt simplu. În cazul compusului *bot-gros* însă, vorbitorii îl analizează, deoarece ambele componente circulă și independent. Din aceleași elemente, pe lângă *bot-gros* (ornit.) „cîreșar”, vorbitorii limbii romîne au creat un alt compus: *bot-gros* „nesimțit, prost crescut, lipsit de bună-cuviință”.

Criteriul elementelor componente. Compunerea utilizează cuvinte de sine stătătoare, care au un înțeles deplin și care circulă în limbă. Astfel se pot combina substantive cu alte substantive, cu adjective, verbe, adverbe, prepoziții; adjective cu substantive, adjective, adverbe, numerale etc.

De multe ori cuvîntul compus are la origine o sintagmă construită conform regulilor sintactice obișnuite ale limbii respective. Întrebuintarea frecventă a acestui grup sintactic poate să ducă la crearea unui cuvînt compus. Așa cred că s-a ajuns la fr. *gendarme*, rom. *cuminte*, *făt-frumos*. Întrebuintarea repetată poate să ducă și la aglutinarea elementelor componente (*codalb*), ceea ce se reflectă în flexiunea compusului.

Nu consider compuse, ci derivate, cuvintele formate cu prefixe, deoarece prefixele nu au o existență independentă în limbă, cu toate că inițial ele au fost prepoziții sau adverbe. Ele și-au pierdut înțelesul originar și nu apar decît alipite la un verb, substantiv etc.

Totuși cuvintele formate cu prepoziții au fost trecute în categoria compuselor, fiindcă, deși lipsite de un conținut concret, prepozițiile există în limbă independent, exprimînd — ca toate uneltele gramaticale — un conținut lexical foarte abstractizat sau, mai bine zis, raporturile existente

între noțiuni. Astfel, prepozițiile se pot uni cu substantive, cu adjective, cu adverbe, cu alte prepoziții, dar nu se pot combina cu verbe: adjectivul *cuminte* vine din sintagma *om cu minte*, pe câtă vreme verbul *a cutremura*, în care *cu* este prefix, are la bază lat. *contremo*, -*ere*. De aceea socotesc că prepozițiile pot fi considerate elemente de compunere.

Problema se pune diferit pentru compusele savante de tipul *hipopotam*, *electroliză*, *aeromodel*. Ele trebuie privite în raport cu limba din care provin elementele componente și în care aceste elemente au un înțeles de sine stătător și circulă independent.

Compuse ca *inginer-șef*, *marxism-leninism* desemnează o noțiune care este suma înțelesurilor exprimate de elementele componente.

Consider că în urma unei întrebuințări frecvente pot deveni compuse unele „sintagme stabile” care exprimă o idee unică și nouă (*sfat popular*, *gazetă de perete*, *casă de naștere*).

În concluzie, un compus este cuvântul rezultat din combinarea a două sau mai multe elemente care au existență independentă în limbă și un înțeles de sine stătător. Compusul desemnează o noțiune nouă, diferită de cea redată de componentele lui.

*

În ceea ce privește procedeul compunerii cuvintelor, este cunoscut faptul că nu toate limbile l-au dezvoltat în egală măsură. Acest procedeu este foarte productiv în greacă, germană și în limbile slave, pe când limbile romanice preferă derivarea: de exemplu franceza, derivarea prin prefixare, iar româna, derivarea mai ales cu ajutorul sufixelor. Tipurile de compunere variază și ele de la o limbă la alta. Astfel în limba greacă, ca și în limbile influențate de ea, în privința compunerii este preferat tipul progresiv, adică, în cazul când unul dintre elemente este verb, determinantul urmează după elementul determinat. În aceeași situație, germana preferă ordinea regresivă (determinantul precedă elementul determinat).

Deosebirea dintre limbile care preferă derivarea și cele care au preferință pentru compunere se vede și din faptul că limbile care folosesc mult procedeul compunerii — cum sînt germana și limbile slave — au mai puține cuvinte străine, deoarece ele se servesc mai mult de procedeul calchierii. Limbile romanice recurg la împrumuturi din alte limbi pentru a desemna o noțiune nouă, introducînd cuvinte cu construcții străine și uneori chiar fonetisme străine. Semnificativ în această privință este faptul că, dintre numeroasele calcuri din slavă (existente în textele vechi), limba română n-a păstrat decât un număr relativ restrîns de cuvinte, eliminînd pe celelalte ca fiind artificiale și incomode pentru vorbitori. Uneori a fost preferat modelul slav traducerii românești făcute după el: *beznă* în loc de *fără-de-fund*.

Limbile care întrebuințează pe scară largă procedeul compunerii prezintă încă un avantaj față de celelalte limbi, întrucît compunerea cuvintelor sporește familiile de cuvinte vechi, întărindu-le. Prof. Al. Graur¹ constată următoarele: „În limba rusă sînt 6 500 de cuvinte radicale

¹ Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, București, 1954, p. 157.

(nederivate). În romînește am găsit peste 10 000, deși vocabularul român e mult mai restrîns decît cel rus. Astfel compunerea, fiind un element de întărire a cuvintelor din fondul principal, este în același timp un element de stabilitate al vocabularului și, implicit, al limbii”.

Limbile care au influențat, într-o oarecare măsură, limba română în privința procedeelelor de compunere a cuvintelor au fost: latina, limbile slave, franceza și germana.

Dintre ele, limba germană este cea care a dezvoltat mai intens procedeul compunerii. Limba germană cunoaște compunerea tematică, ca și cea din cuvinte întregi (două sau mai multe): *Blumenkranz*, *Eisenbahn*, *Fünfjahrplan*, *Eisenbahnfahrplan* etc. Din compunere pot rezulta substantive (*Tischtuch*, *Schreibtisch*), adjective (*sauersüß*, *grasgrün*), verbe (*richtigstellen*) etc. Caracteristic pentru germană este faptul că primul component determină pe al doilea (determinant + determinat): *Vaterland*, *Schreibtisch*, *Schwarzbrot*.

Limbile slave concordă în linii mari între ele în ce privește compunerea. Și în limbile slave se compun teme sau cuvinte întregi. Compusele cele mai numeroase sînt substantive și adjective. Verbele compuse sînt puține (în mare parte calcuri din greacă)¹. Compunerea tematică se realizează cu ajutorul vocalelor de legătură *o* și *e*: rus. *землекоп*, *солнцепёк*, *водонад*, *пароход* etc., ceh. *světoznamý*; pol. *samolot*, *wielkoduszy*. La fel de răspîdită este și compunerea unor cuvinte întregi: rus. *сери-голова*, *держисморда*, *железодетон*, *пула-рыба*; pol. *pedziwiatr*, *obiezyswiat*, *wiercipieta*; ceh. *světoběžnik*, *darmošlap*, *svetloměr*. Foarte cunoscută este compunerea adjectivelor: rus. *темносунный*, ceh. *modrobílý*, pol. *dlugotrwały* etc. Din punctul de vedere al elementelor componente, ca și al raporturilor care pot exista între ele, sînt posibile variate combinații. Datorită tipului mai mult sintetic al acestor limbi, compunerea se face fără ajutorul prepozițiilor, adică prin juxtapunere.

Într-o situație cu totul deosebită se găsește compunerea în latină și în limbile romanice de azi. În latină compunerea nu constituia un procedeu de formare a cuvintelor noi prea productiv. Totuși, latina cunoștea compunerea tematică, în care cele două teme (dintre care una conținea de obicei o idee verbală) erau legate cu ajutorul vocalei de legătură *-i*: *signifer*, *agricola*, *silvicola*, *largifluus* etc. Se puteau combina și cuvinte întregi, prin juxtapunerea substantivului și a atributului său, care putea fi adjectival (*respublica*, *sacerignis*) sau genitival (*aquaeductus*, *auripigmentum*). Sînt cunoscute de asemenea numele proprii latinești cu structura verb + complement direct, ca *Portaflorem*, *Tenegaudia*, *Pendelupum*, care au fost reluate și dezvoltate de limbile romanice.

Cu toate că în cazul limbilor romanice compunerea cuvintelor nu este un procedeu de bază în formarea cuvintelor noi, ele posedă — față de latină — un număr mult mai mare de compuse. Astfel limba franceză are multe compuse cu structura verb + complement direct, printre care sînt și compuse mai vechi, de pildă diferite nume proprii: *Boivin*, *Boileau*, *Boicervoise* ca și unele mai recente: *porte-plume*, *garde-feu*, *garde-robe*.

¹ Cf. N. M. Szanski, *Osnovu slovoobrazovatel'nogo analiza*, Moscova, 1953.

După cum vedem, ele sînt în general de tip progresiv. Tot așa s-a dezvoltat compunerea substantivelor cu adjective, în care determinantul poate să preceadă sau să urmeze determinatul: *bonheur, libre arbitre* sau *amour-propre, eau-forte, état-major*. În mare măsură s-a dezvoltat în franceză compunerea prin apozitie: *chou-fleur, café-concert, coton-poudre, chien-loup* etc. În compusele formate prin elipsă, cum este *timbre-poste*, avem de-a face probabil cu influența limbilor germanice (lipsa prepoziției).

*

Limbii romîne nu-i este proprie compunerea cuvintelor ca procedeu curent de formare a cuvintelor noi. Ea posedă un număr relativ restrîns de compuse, din care o mare parte se datorează influențelor străine. Analizînd compusele romînești, voi încerca să prezint procedeele de formare care le stau la bază și eventual să specific datorită căror influențe au apărut; mă voi ocupa apoi de schimbările semantice suferite de unele dintre ele, ca și de valoarea afectivă a acestor compuse. Voi încerca de asemenea să desprind perspectivele compuselor discutate, căutînd să disting categoriile de compuse productive. Lucrarea aduce în discuție substantivele și adjectivele compuse.

În cele ce urmează voi studia compusele limbii romîne din două puncte de vedere. Mai întîi din punctul de vedere al originii și, o dată cu aceasta, al înțelesului lor, apoi din punctul de vedere al procedeele care stau la baza formării cuvintelor compuse¹.

I. CLASIFICAREA CUVINTELOR COMPUSE

În capitolul de față voi încerca să clasific cuvintele compuse delimitînd în primul rînd creațiile romînești savante de creațiile romînești formate din elemente populare. În cadrul acestor două categorii mari voi distinge unele subcategorii în dependență de caracterul afectiv al compuselor, de domeniile cărora le aparțin ele, de sfera lor de circulație etc. În cazul celor savante voi menționa și rolul influențelor străine, modelele urmate de compusele romînești, problema adoptării acestor cuvinte de către limba romînă.

CUVINTELE COMPUSE MOȘTENITE

Un loc aparte printre compusele romînești îl ocupă cuvintele compuse moștenite.

După cum am mai spus, compunerea nu constituia un mijloc curent de formare a cuvintelor noi în latină. Luînd din latină un număr relativ mic de compuse, limbile romanice au preluat totodată și preferința pentru

¹ Procedeele care stau la baza formării cuvintelor compuse în limba romînă sînt analizate din punct de vedere gramatical într-un capitol aparte (vezi p. 175).

alte mijloace de îmbogățire a lexicului decît compunerea, în primul rînd pentru derivare. Faptul că limbile romanice n-au moștenit, ci au împrumutat mai tîrziu unele compuse din latină (*iusiurandum, iurisdictio, senatusconsultum* etc.) este explicabil prin aceea că nu s-au moștenit nici noțiunile denumite de aceste cuvinte. O situație specială au limbile romanice care s-au format pe teritoriile unde romanizarea a atins sistemul școlar și administrativ. Aceste limbi au păstrat mai multe compuse latinești (*calefacere* > fr. *chauffer*, it. *calfare*, prov. *calfar*; *arcubalista* > fr. *arbalète*, it. *arcobalestro* etc.).

Limba romînă, fiind mai analitică în comparație cu latina, nu cunoaște decît în cazuri cu totul sporadice compunerea tematică. Dintre cuvintele latinești compuse din teme, ea a moștenit doar cuvinte ca *trifoi* și *caprițoi*¹. A păstrat în schimb compuse formate din cuvinte întregi care și în latină erau mai numeroase². Marea majoritate a acestor compuse o constituie adverbele (*aproape* < *ad prope*), pronumele (*acest* < *ecum iste*) și prepozițiile (*după* < *de post*), în care compunerea are ca scop întărirea înțelesului cuvîntului de bază și rezultă din întrebuintarea frecventă a grupului sintactic respectiv.

Unele tipuri de compuse moștenite din latină au fost preluate și dezvoltate de limba romînă. Substantivele și adjectivele compuse moștenite (verbele compuse nu s-au moștenit), deși fac parte din diferite domenii, au o trăsătură comună: majoritatea lor fac și astăzi parte din vocabularul curent al vorbitorilor limbii romîne, iar unele chiar din fondul principal lexical; cu timpul, unele din ele (*mijloc, adevăr*) au devenit neanalizabile, avînd o formă unitară potrivită cu înțelesul unitar al cuvîntului respectiv. Totuși, cu toată vechimea lor în limbă, cînd unul din componente are și existență independentă, vorbitorii îl sesizează ca atare (*primăvară*).

Voi trece în revistă cîteva din aceste compuse, grupîndu-le în dependență de construcția latinească care le stă la bază și urmărind, unde este cazul, schimbările semantice suferite de ele.

Adjectivul determinant precedă substantivul determinat: *amiazăzi, miazănoapte, mijloc, primăvară* etc. Toate aceste compuse sînt formate prin juxtapunere, iar raportul care există între cele două componente este de subordonare.

Amiază (-ă), *amiazăzi* < *ad mediam diem*; există și forma *miazăzi*, avînd la bază *mediam diem*. Cuvîntul definește noțiuni de timp și de loc.

Miazănoapte < *mediam noctem*³; există și forma *amiazănoapte*. Pe lîngă sensul temporal și local, compusul a căpătat și un sens eufe-

¹ Lat. *trifolium* > it. *trifoglio*, v. fr. *trefeuille*, alb. *tërfoi*; *caprifolium* > fr. *chèvrefeuille*. CDDE, s.v. *trifoi*, arată că normal lat. *trifolium* > *trăfoi* (Banat-tărfoi). Forma *trifoi* se explică prin influența terminologiei savante.

² Citez după Ed. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 197 și urm.: *sanguisuga* (it. *sanguisugo*, fr. *sangsue*); *ossiifraga* (fr. *orfraie*); *avisstruthio* (sp. *avestruz*); *comes stabuli* (fr. *connétable*); *Forum Iulium* (Friul); *auistarda, dies dominica, Cantalupis, Tenegaudia* etc.

³ Cf. Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, București, 1932, p. 520; de același autor, *Meglenoromînii*, vol. I: *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 123; ar. *hază*, megl. *hazăf*; ar. *hazănoapte*, megl. *hazănoapti*.

mistic : au gândit că-s Miază-Noapte ș-am venit ca să-i omor ! PANN, P.A. II 55.

Probabil prin analogie cu astăzi ori cu miazăzi s-a format și regionalismul *mînezi*.

Miezii-Păresii (*miază-păresi*, *miez-păresimi*) < *mădia(e) quadragesima(e)*¹. Cuvîntul, care aparține domeniului religios și înseamnă „jumătatea postului mare”, a căpătat, prin etimologie populară, și o altă formă : *miezii-peretii* (*păresimi*, nefiind înțeles de vorbitori, a fost asemănat cu „peretii”).

Aceste formații au atras după ele și altele, cum ar fi *miază-cale* „jumătatea drumului”. Este probabil că acest compus nu este moștenit, ci format în limba romînă din *miez* și *cale*, după modelele de mai sus. Dat fiind că elementele componente ale acestor cuvinte există și independent, cred că, în ciuda vechimii lor în limbă, vorbitorii își dau seama de faptul că sînt compuse.

Mijloc < *medius locus*² (cf. fr. *milieu*). Situația acestui cuvînt în limba romînă se prezintă cu totul altfel. În acest caz elementele componente sînt greu de recunoscut și, de fapt, compusul latinesc a devenit, pentru toți vorbitorii, un cuvînt simplu. Cuvîntul are astăzi multe derivate și a căpătat sensuri mai noi. Inițial *mijloc* avea probabil numai sensul etimologic „punctul central al unui loc”. Acum, cuvîntul apare cu sensuri diferite în construcții ca : *mijloace de producție*, *mijloace bănești* (cf. fr. *moyens*) etc., iar derivate ca : *mijlocas*, *mijlocitor*, *mijlociu*, a *mijloci* sau expresii ca : *este ceva la mijloc* lărgesc mult sfera înțelesului inițial al acestui cuvînt.

Cuvîntul românesc *primăvară* continuă forma *prima uera*³, care a înlocuit forma clasică *uer*, *-is*. Și acest compus are derivate în limba romînă : *primăvăratic*, a *desprimăvără*. În ce privește elementele lui componente, numai al doilea are și existență independentă în limba romînă (*vară*). *Prim* a dispărut din limbă, păstrîndu-se numai ca derivat, în unele expresii, de pildă *cale primară*. Adjectivul din limba actuală este neologism.

În compusele pe care le-a creat limba romînă, adjectivul este așezat de obicei după substantivul pe care-l determină și nu înaintea lui. O asemenea structură are cuvîntul *codalb*. Asupra originii lui nu mă pot pronunța cu certitudine : există ipoteza provenienței lui latine (*cauda* + *albus*)⁴, ipoteză sprijinită de existența formelor romanice *koarbu* (sard, log.) și *kodalbola* (Pirano), dar e tot atît de posibilă și formarea lui în romînește din *coadă* și *alb*. De la adjectivul *codalb* s-a format numele unei păsări *codalbiță* și verbul a *codalbi*. Se pare că prin analogie cu *codalb* s-au format substantivul *cod(o)roș* și adjectivul *codoberc* (poate și unele cuvinte des întrebunțate în ghicitori și jocuri : *codobele*, *codomele* etc.).

¹ TDRG., s.v. *miez*.

² Cf. și Th. Capidan, *Meglenoromnii*, p. 123; de același autor, *Aromnii*, p. 233: ar. *holġic*, *holġuc*, megl. *mejłuc*.

³ Cf. Th. Capidan, *Meglenoromnii*, p. 189; de același autor, *Aromnii*, p. 222: ar. *primăveară*, *primuveră*; megl. *primăveară*, v. fr. *primevoire*, it., sp. *primavera*.

⁴ TDRG., s. v. *codalb*.

Substantivul a fost urmat de un alt substantiv în formula *domine deus*, pe care o continuă rom. *dumnezeu* (de la care s-au format și unele derivate ca : *dumnezeiesc*, *dumnezeire*, *dumnezeu*). În latină expresia a fost formată din vocativele cuvintelor *dominus* și *deus*. Repe-tîndu-se frecvent în rugăciuni, s-a pierdut conștiința faptului că în *dumnezeu* „zeu” este inclus și *domnul* (de fapt ca dovadă a „compunerii” construcția a căpătat un înțeles nou) și citeodată formula se întrebunțează tautologic : *mulțumesc fie Doamne Dumnezeu mieu că nu sînt ca alți oameni* VARLAAM, CAZ. 9. Cînd este vorba despre zei și nu despre dumnezeu, se întrebunțează neologismul *zeu* (cf. *semizeii*).

Printre compusele moștenite din latină se găsesc și cîteva formate dintr-un substantiv urmat de un verb. *Cărneleagă* și *cîșlegi* au la bază formele *carnem ligat*, *caseum ligat*.

Un caz interesant prezintă cuvîntul *codobatură*, care are probabil la origine forma **codobattula*¹. Discut cuvîntul în categoria substantiv + verb, deoarece *batură* este probabil un derivat de la verbul *battuere* > *battere*. În diferite regiuni, cuvîntul a căpătat forme variate : mold. *cotrobatură*, ban. *codobatsiță*, reg. Suceava *coțobatină*. De la *codobatură* în limba romînă s-a format și masculinul *codobator* și *codobăturoi*.

Codobatură se explică printr-un mai vechi *codubatură*, care apare în aromînă alături de *coadăbatură* și reprezintă rezultatul normal al lat. **codobattula*. Vocalismul *o* poate fi explicat printr-un fel de recompoziție a cuvîntului, în care primul termen a fost apropiat de *coadă*. Cel de-al doilea *o* poate fi explicat prin influența primului *o*, fie printr-o reacție la tendința de transformare a lui *o* neaccentuat în *u*, fie, în sfîrșit, prin analogie cu un derivat al lui *coadă*, cum ar fi *codorîște*.

În diferite dialecte ale limbilor romanice numele acestei păsări se compune din aceleași elemente. Totuși în forme ca *batikoa* (vincentin), *batticova* (parmez), *battikova* (florentin), *battkoda* (Urbino), *bateco* (n. prov.) sau *battequeue* (fr. dialectal), elementul verbal precedă substantivul. Și în limba rusă există compusul asemănător *сепмухвостка*. O situație asemănătoare au majoritatea compuselor romînești formate dintr-un verb și un substantiv : verbul precedă substantivul. O formă cu structură asemănătoare cu cea a compusului *codobatură* găsim în cuvîntul italian *codatremola*. Tiktin pune în legătură cu *codobatură* și un alt substantiv cu aceeași topică a elementelor componente și anume *mînăstergură*, emițînd ipoteza că la baza lui ar sta un *manistergula*; explicația dată de Tiktin nu pare a fi justă. *Mînăstergură* nu e moștenit, ci mai probabil un regionalism format în limba romînă.

Limba romînă posedă destul de multe compuse moștenite din latină, avînd la bază un grup sintactic în care primul element îl constituie o prepoziție. Exceptînd cazul cuvintelor în care prepoziția s-a transformat în prefix încă din latină (ca de exemplu : *adiungo* > *ajunge*), sînt unele cuvinte care presupun un etimon compus latin. Din aceste cuvinte fac parte : *adevăr*, *adăpost*, *aminte* etc.

¹ CDDE., s.v. *codobatură*.

Adevăr are la bază construcția *ad de uerum* care probabil a fost simțită mai puternică decât clasicul *uerum* (cf. și it. *davvero*). Cuvântul a intrat în fondul principal lexical al limbii române și are azi derivate ca: *adevărat, adevător, adevărință, a adevări* și intră în mai multe expresii.

Pentru explicarea cuvântului *adăpost*, Tiktin propune forma **ad-depositum*, iar Candrea și Densusianu¹ **ad-appos(i)tum*. Cuvântul este foarte răspândit; de la el s-a format și verbul *a adăposti* (există și forma *adăposteală* „odihnă”).

FORMAȚII ROMÎNEȘTI

Prin compuse românești înțeleg toate cuvintele compuse formate din elemente lexicale românești, indiferent de proveniența lor (populară sau savantă), de procedeele care le stau la bază și de domeniul căruia îi aparțin.

a) Creații populare

Compusele populare ale limbii române sînt pe de o parte afective, pe de alta, denumesc obiecte, noțiuni sau fenomene mai mult ori mai puțin concrete. Un loc intermediar între aceste două grupuri îl ocupă toponimicele. O trăsătură comună a compuselor populare este caracterul lor expresiv și spontan, precum și conciziunea lor perfectă. Un compus popular construit pe baza unei imagini sau a unei metafore exprimă de fapt sensul unei propoziții întregi. Se pare că majoritatea acestor compuse au fost inițial creații ocazionale, care s-au răspândit tocmai datorită expresivității lor.

Compusele afective din limba română formează o categorie destul de numeroasă. Printre ele un grup de sine stătător îl constituie compusele afective de tipul *pierde-vară, zgîrcie-brînză*, care au căpătat multe sensuri figurate. Ele au luat naștere în limba vorbită, cînd vorbitorii voiau să exprime mai precis o noțiune, intenție pe care n-ar fi realizat-o cu ajutorul unui cuvînt simplu. Cuvintele formate pe bază de imagini sînt foarte plastice și au o pronunțată coloratură afectivă. Așa, de exemplu, ele sînt ori depreciative, exprimînd atitudinea de indignare, ironie, batjocura poporului față de cei leneși, zgîrciți, lingușitori, lași sau vagabonzi (*bate-poduri, frige-linte, linge-blide* etc.), ori admirative (aceasta mai ales în basmele populare) la adresa oamenilor harnici, buni, generoși, frumoși și puternici (*Făt-Frumos, Sfarmă-Piatră, Strîmbă-Lemne, Albă ca Zăpada* etc.). Asemenea cuvinte expresive găsim și în alte limbi, de exemplu: Asemenea cuvinte expresive găsesc în limba germană *Tellerlecker*, fr. *pique-assiette* corespund romînescului *linge-talere*; germ. *Tellerlecker*, fr. *pique-assiette* corespund romînescului *linge-talere*; port. *boquiaroto* corespunde rom. *gură-spartă*; port. *maniroto* corespunde rom. *mîna-spartă*; fr. *mauvaise-langue* corespunde rom. *gură-rea*; pol. *obieszyswiat*, *mîna-spartă*; fr. *mauvaise-langue* corespunde rom. *gură-rea*; pol. *obieszyswiat*, *mîna-spartă*; ceh. *darmostlap* sînt egale cu rom. *bate-drumuri, vîntură-lume*;

¹ CLDE, s. v. *adăpost*.

cuvintele franțuzești ca *béjaune, pied-plat* au sensuri figurate: „un tînar ignorant” (*béjaune*), „o lichea” (*pied-plat*), „o femeie bătrînă” (*sans-dent*).

Datorită sensurilor variate pe care le poate avea un compus afectiv, el se pretează, mai mult decât un cuvînt simplu, la diferite schimbări semantice (de exemplu *coate-goale*, inițial desemnînd probabil anumiți mici funcționari care își frecau mînele pe birouri, a ajuns să însemne „sărac, lipsit de avere”; *burtăverde*, un epitet atribuit negustorilor care purtau șorturi verzi, a căpătat sensul de „negustor” și apoi „burghez”; substantivul colectiv format de la acest compus — *burtăverzime* — a început să însemne „negustorime”, iar mai tirziu, în limba contemporană — „burghezie”).

Compusele afective aveau pentru început o valoare ocazională. Pornind de la cazuri concrete, particulare, s-au extins, s-au generalizat asupra unor categorii întregi de oameni, căpătînd totodată din ce în ce mai multe sensuri figurate (abstracte) și pierzînd într-o anumită măsură sensurile lor concrete. Ele au devenit de fapt sinonime cu multe cuvinte simple. Acestor transformări (pierderea sensului inițial concret, căpătarea unui nou înțeles, exprimarea noțiunilor abstracte și „sinonimia figurată” cu alte cuvinte) li se supun numeroase compuse afective. Astfel un *gură-cască* (sau *cască-gură*) niciodată n-a însemnat un om care cască, ci unul care, dorind să fie atent la un lucru, scapă din atenția sa pe celelalte. Deci *gură-cască* este un neatent, nevigilent, prost. *Zgîrcie-brînză*, pornind de la o imagine concretă, a devenit sinonimul cuvîntului *zgîrcit*. *Tîrîie-brîu* nu este acela care tîrîie după el brîul, ci un om leneș, certăreț. Există însă unele compuse afective, la care înțelesul figurat este mult mai apropiat de cel inițial: *vorbă-lungă, limbă-lungă, gură-clanț* etc.

O problemă care se pune în legătură cu aceste cuvinte este în ce măsură vorbitorii își mai aduc aminte de înțelesul inițial al acestor compuneri, de imaginea de la care au pornit. Vorbitorii „simt”, după părerea mea, compunerea acestor cuvinte, întii pentru faptul că elementele componente ale compuselor afective au o existență independentă în limbă și pot fi întrebunțate și în alte construcții; în al doilea rînd pentru că, oricît de figurat ar fi sensul nou căpătat de ele, înțelesul compuselor afective nu s-a depărtat prea mult de punctul său de plecare, „imaginea-bază” (*brînză-n-sticlă, sac fără fund* etc.). Într-o anumită măsură ilustrative în această privință sînt și cuvintele *botgros* „cîreșar” și *bot-gros* „nesimțit, prost crescut”, amîndouă compuse din aceleași elemente.

Datorită faptului că un cuvînt compus exprimă o idee mai complexă decât unul simplu (ținînd seama că în mintea vorbitorului persistă sensul propoziției pe care o prescurtează aceste cuvinte), ca și datorită conciziunii lor, compusele afective au o mare importanță pentru scriitorii și publiciștii.

Voi arăta cîteva exemple, conducîndu-mă după înțelesul căpătat de compusele afective în limba populară și familiară.

Astfel, pentru a reda noțiunea de om care vorbește mult poporul a creat: *vorbă-lungă, limbă-lungă, gură-clanț, gură-spartă, gură-bogată*, însă între aceste cuvinte există deosebiri de nuanță, care au dus ulterior la diferențierea sensurilor. Astfel un *vorbă-lungă* este un om căruia îi place să vorbească în general, pe cînd un *limbă-lungă* este unul care vorbește

mai mult decât trebuie; deosebirea constă nu în durata acțiunii, ci în faptul că un *limbă-lungă* nu știe să păstreze secretele ce i-au fost încredințate. *Gură-spartă* este un om care vorbește mult, nu totdeauna adevărul și mai ales promite, se laudă, dar nu se ține de cuvânt. *Gură-bogată* se spune despre unul care vorbește mult și minte. Unui om căruia nu i se mai oprește gura, i se spune *gură-clanț*; unuia care aruncă vorbe de pomană, *vîntură-vorbe*. Un *gură-rea* este un birfitor. Pe lângă aceste exemple se mai pot cita expresii ca: *gura lumii*, *gura satului* și altele.

În limbajul familiar și în general în limba vorbită, pentru a reda noțiunea de zgîrcit se întrebunțează „cuvinte-imagini” sau „cuvinte-fraze” ca *zgîrie-brînză*, *brînză-n-sticlă*, *frige-linte*. Aceste cuvinte sînt foarte puternice, ele cuprinzînd oarecum și noțiunea de superlativ, ceva ce este „foarte”. Un *frige-linte* sau *zgîrie-brînză* este un om atît de zgîrcit, încît ține brînză în sticlă ca să mănînce mai puțin. La fel un *suge-bute* sau *suge-cep* nu este un bețiv oarecare, ci un bețiv de frunte. Unui om certăreț i se poate spune *cată-ceartă*, însă cuvîntul este foarte aproape de sensul „concret”. În multe cazuri abstractizarea a mers mult mai departe. În cazul lui *tîrîie-brîu* s-a pornit de la o imagine foarte concretă, de la un om care tîrîie briul după el și provoacă la ceartă pe un alt om care l-a călcat sau un om leneș care tîrîie după el briul. *Tîrîie-brîu* a căpătat însă pe lângă sensul de leneș sau certăreț și alte înțelesuri. Cuvîntul se întrebunțează și în sensul de neglijent, un om oarecare, ce nu merită să fie luat în considerație. Despre un sărac se spunea *mațe-fripte*, *coate-goale*. Un om fricos este un *taie-fugă*. Un leneș și un vagabond au foarte numeroase, cred cele mai multe, sinonime de acest fel. Despre vagabond se spune: *pierde-vară*, *vîntură-cenușă*, *vîntură-lume*, *vîntură-țară*, *bate-poduri*, *bate-drumuri*. Unui om care își pierde vremea de pomană i se mai zice: *paște-vînt*, *fluieră-vînt*, *sufală-n-vînt* etc. Un om zăpăcit, care nu este bun la nimic și de care alții se împiedică mereu, este poreclit *încurcă-lume*. Un *prinde-muște*, un *soarbe-zeamă* este un om nepăsător, neatent, nevigilent, căruia îi scapă totul. Un om lipsit de energie, indiferent, nepăsător, fără voință, care nu se pricepe la nimic și așteaptă ajutor de la alții este un *papă-lapte*, un *lă-mă-mamă*, un *lasă-mă-să-te-las*. Acestei categorii îi mai aparțin cuvinte ca *linge-talere* (mold. *linge-talger*), *linge-blide* cu sens de parazit, care se hrănește de la mesele unora și ale altora, lingușitor. Se mai pot cita și alte exemple: un *papă-tot* este un om foarte lacom; un *înghite-cîlți* este egal cu un panglicar, un înșelător; un *meșter-strică* este un meșteșugar prost; un *spurcă-miercuri* este un om care nu ține posturile; un *împușcă-n-lună* înseamnă un om disperat și fără idealuri; un *împușcă-franc* — om care este în stare să facă orice pentru un franc. De asemenea, *mînă-spartă* este un risipitor, *mînă-lungă* — un hoț, *cap-mare* — un prost etc. Aici intră și unele compuneri foarte ironice, ca: *ciocofleandură*, *lipciofleandură*, care denumesc pe oamenii ce se cred importanți, pe cînd, de fapt, nu sînt decât niște lingușitori.

Dar asemenea compuse afective exprimă nu numai trăsăturile negative ale oamenilor. Cuvinte ca *Sfarmă-Piatră*, *Sfarmă-Munte* sau *Strîmbă-Lemne* sînt expresia admirației poporului față de oamenii tari, puternici. Personajele pozitive din basmele populare, ca *Făt-Frumos*, întruchipează

cele mai bune calități ale poporului, năzuințele sale. Astfel, *Făt-Frumos* este harnic, generos, frumos, el luptă pentru binele tuturor. În schimb, *Muma-Pădurii* este în basme un personaj negativ, o femeie foarte urită și vicleană, o vrăjitoare. Cuvîntul este destul de răspîndit și în limba vorbită.

În strînsă legătură cu credințele populare stau eufemismele. Astfel pentru zmeu se spune *âl-mai-rău*, pentru diavol *ucigă-l-crucea*, *ucigă-l-toaca*, *ucigă-l-tămîia* sau *ducă-se-pe-pustii*. *Ducă-se-pe-pustii* se mai spune și pentru ciumă sau epilepsie.

În cadrul compuselor populare, o altă categorie numeroasă este constituită din cuvinte care denumesc obiecte, acțiuni și fenomene mai mult sau mai puțin concrete. Din această categorie fac parte cîteva dintre cele mai vechi compuneri romînești:

Bobotează. În CDDE, s.v. *boteza*, găsim următoarea explicație: format din *apă-botează*, sub care formă se păstrează în Banat, regiunea Hațegului și Maramureș. Din *apă* + *botează* > **păbotează* > **pobotează* > *bobotează* prin afereză și asimilarea labialelor. TDRG explică însă primul element din această compunere prin v. sl. *korъ*, iar DA (s.v. *bobotează*) comentează: „Se pare că avem a face cu o dezvoltare a formei (a)*pă-botează* (formă atestată. Mai greu e de admis că elementul întii al cuvîntului compus ar fi slav. *bog* „dumnezeu”, precum se admite de obicei, sau chiar slav. *voda* „apă””. Etimologia „*apă-botează*” pare mai verosimilă. Termenul denumește o sârbătoare bisericească și este foarte popular în comparație cu sinonimele lui: *Bogoiavlenie* sau *Arđtarea Domnului*.

Batjocură. Etimologia acestui cuvînt nu este explicată și înțelesul compusului s-a schimbat oarecum de-a lungul timpului. Înainte *batjocură* însemna „spectacol” și abia mai tîrziu a căpătat sensul de „deridere”, „bătaie de joc”. DA constată că aceeași combinație a cuvintelor *bat* (din palme) și *joc* (spectacol) se găsește cu același înțeles în limbile sîrbă și bulgară.

Cuvîntul romînesc nu poate fi compus din elementele *bat* + *joc* + suf. -*ură*, căci după legile compunerii romînești am aștepta în acest caz **jocbatură*, ca *mînă-șterg-ură*, *codo-bat-ură*, *cap-întort-ură* (cf. ital. *latti-vend-olo*, *terre-muot-olo* etc.), ci trebuie admis că forma mai veche era *bat-joc*, cu pluralul *batjocuri*, și că de la acesta s-a refăcut apoi singularul *batjocură*. Ultima explicație mi se pare justă, deoarece *batjoc* este construit progresiv și structura acestui compus este aceeași ca și a multor altor compuse romînești — verb + complement direct. Cuvîntul are forme derivate ca: *batjocoritor*, *a batjocori*. Verbul *a batjocori* alternează adeseori cu locuțiunea verbală *a-și bate joc*, cu toate că cele două forme se deosebesc semantic.

În această categorie de compuse populare se încadrează denumirile date de oameni plantelor, insectelor și animalelor, fenomenelor naturii, corpurilor cerești, bolilor etc. Această categorie este deosebit de bogată, deoarece o plantă oarecare poate să aibă cîteva nume, care variază după regiuni. De exemplu: *arnicăi* i se spune în Banat *carul-zînelor* sau *carul-pădurilor*, iar în Ardeal *podb(e)al-de-munte*. Compusele pot fi construite în diferite feluri: cu atributul care precizează, delimitează categoria

(florile sînt multe, dar floarea-soarelui este una), cu atributul care arată locul, originea (*bou-de-baltă, cal-de-mare*), prin comparație (*sor-cu-frate*) sau pe bază de metafore (și acestea sînt cele mai multe), ca : *brîul-lui-dumnezeu, ciuboțica-cucului*. Ele denumesc întotdeauna realitatea printr-o asemănare, dovadă a spiritului de observație și a fanteziei populare. Este semnificativ cazul compusului *car-de-foc*. Cînd au apărut primele trenuri, țărani, prin asemănare cu obiectele cunoscute de ei, le-au poreclit *car-de-foc*. Procedul apare mai evident dacă comparăm formațiile românești cu formații din alte limbi. Cîteva exemple din limba franceză : *barbe-de-chien, barbe-de-renard, cœur-de-pigeon, pied-de-loup, belle-de-nuit, dent-de-lion, pomme de terre*.

În limba română cuvintele compuse în acest fel aparțin diferitelor domenii ale științei populare : biologie, medicină, geografie sau astronomie. Ele sînt numeroase și se bucură de o circulație mai mare decît a sinonimelor lor savante. Ele au pătruns și în literatură : *Iar din alte-i face scaldătoare : Iarba-vîntului și iarbă-creață, Iarbă-mare, spînz și limbă-vecină, Romo-niță, nalbă, mătăcină* BUDAI-DELEANU, FIG. 210.

Voi cita cîteva exemple din fiecare domeniu. Cele mai multe par a fi nume de plante : *floarea-soarelui, rochița-rîndunicii, gura-leului, ciuboțica-cucului, ochiul-boului, floarea-reginei, traista-ciobanului* și se bucură de un uz general. Altele ca : *iarba-găinilor „gălbenuș”, căciula-șarpelui „popenchi”, iarba-fiarelor „roua-cerului”, flori-de-paie „imortele”, floarea-boului „ciochină”, floarea-grîului „vinețele”, cinci-coade „căldărușă”* sînt tot așa de bine cunoscute. De unele din aceste plante sînt legate credințe populare. Se crede că *sor-cu-frate* este purtată întotdeauna de hoți, pe care-i ocrotește, sau că *iarba-apelor* arată locurile cu izvoare.

De asemenea numeroase sînt numele de insecte și în general de animale. *Calul-dracului* se mai numește și *calul-popii*, licuriciul este denumit, prin asemănare, *focul-lui-dumnezeu*, rădașca este *boul-lui-dumnezeu*, *boul-de-apă* sau *buhaiul-de-baltă* este *Hydrofibus piceus*, *boul-sur* este zimbrul. Sînt cunoscute cuvinte ca : *broasca-cu-foc, vierme-de-mătase, cocoș-de-munte*.

Și medicina populară cunoaște numeroase asemenea compuse. Pentru dizenterie, de exemplu, se întrebunțează *apa-trîndului* sau *sfînta-boală*; pentru somnambulism — *boala-de-lună*; pentru tuberculoză — *boala-seacă*; pentru insolație — *soare-sec*; pentru cataractă — *apă-albă* sau *apă-neagră*; pentru dambla — *luatul-ielelor* sau *boala-copiilor* (eufemisme); pentru scorbut — *bubă-putredă-n-gură*. În vorbirea populară pentru cordon ombilical se spune *ața-buricului*, pentru membranele care leagă dosul limbii cu partea inferioară a gurii — *ața-lingii*; iodura de potasiu — *apă-de-oase* etc.

Corpurile cerești au și ele, pe lângă denumiri savante, și denumiri populare. Astfel : *boldul-cerului „polul”, calea-laptelui, calea-rătăciților, calea-robilor, calea-șchiopilor* etc. Fenomenele naturii : pentru curcubeu se mai spune și *brîul-lui-dumnezeu*, pentru răsărit — *soare-răsare*, pentru apus — *soare-apune* sau *soare-scapătă*. *Soare-răsare* sau *soare-scapătă* au un înțeles dublu. Înseamnă atât momentul apusului sau al răsăritului, cît și locul, direcția în care răsare sau apune soarele, respectiv est și vest.

De mitologia populară ține *Ilie-Pălie*, o formație spontană din numele sfîntului *Ilie* și verbul a *păli*, care denumește ziua de 31 iulie, sărbătorită în unele regiuni de țărani, de teamă ca sfîntul *Ilie* să nu le pălească holdele.

O altă categorie de compuse populare neafective este formată din cuvinte rezultate din folosirea frecventă a unor grupuri sintactice, care s-au unificat în mintea vorbitorilor și au căpătat un înțeles nou. Un astfel de compus, foarte vechi, este cuvîntul *deochi* cu derivatele lui : *deochiat* și *a deochia*. În aceste compuse diferențierea înțelesurilor n-a mers prea departe. De exemplu, *demîncare* este ceea ce se aduce cuiva *de, pentru mîncare*. Formele *demîncare* și *demîncat* sînt foarte răspîndite în limba vorbită, avînd sensul de „mîncare”.

Începînd probabil cu vorbirea elevilor, numărul care trebuie înmulțit a devenit *deînmulțit*, iar numărul care trebuie împărțit, *deîmpărțit*. La fel, nici sensul adjectivului *deplin* nu s-a depărtat prea mult de sensul lui *plin*; totuși se pare că *deplin* s-a specializat mai mult pentru sensurile abstracte, figurate. De exemplu : se poate spune *fericire deplină*, dar nu se spune *un pahar deplin*. Însă, se spune *un pahar plin* și se poate spune *în plină fericire* etc. De la substantivul *minte* s-a format adjectivul *cuminte*. Un om *cu minte* (din *a fi cu minte*) înseamnă un om deștept. Însă *un om cuminte* este un om ascultător (*fii cuminte, copil cuminte*). Deci, cu toate că înțelesul inițial și de bază se păstrează, sfera cuvîntului compus s-a lărgit. Compusul are și derivate : *cumințenie, a cuminți*, bazate mai mult pe înțelesul nou dobîndit. Tot așa cuvîntul *forobraz* înseamnă altceva decît „fără obraz” (la propriu). Cuvîntul se întrebunțează în Transilvania cu sens de obraznic (cf. rus. *безобразный*). Cuvinte ca : *după-masă, după-amiază, după-prînz* sînt în strînsă legătură cu sensul lor inițial; în toate aceste cazuri este vorba despre timpul care urmează după amiază, după masa luată la amiază.

Formulele de salut, care exprimă o urare (*bună ziua, bună dimineața, rămas bun*), datorită utilizării lor frecvente au devenit compuse.

Interesante sînt cazurile de substantivizare a adverbilor sau a locuțiunilor adverbiale : *dedesubt, cumsecade* (cu derivatul *cumsecădenie*) și altele, ca *înșir(ă)-te-mărgărite*.

Tot în această categorie trebuie să între denumirile jocurilor de copii : *de-a baba-oarba, de-a puia-gaia, de-a mama-gaia* etc., ca și : *halea-malea, ala-bala* în expresia „ce mai ala-bala”, *tandea-mandea, cîț-mîț*, de fapt cuvinte imitative.

În cadrul compuselor populare, numirile topice și numele de familie constituie un grup aparte. Pe de o parte, procedeele care au stat la baza formării lor sînt identice cu procedeele formării altor cuvinte compuse populare. Pe de altă parte, ele denumesc locuri sau persoane.

Toponimicele¹ reprezintă o categorie foarte stabilă, ele sînt într-un fel martorii istoriei unui popor. Totuși în multe cazuri avem de-a face cu nume de locuri mai recente, date în amintirea unor oameni sau a unor fapte, și cîteodată nu se poate recunoaște imediat dacă toponimicul respectiv este popular sau „savant” (și în acest caz compus după un model

¹ Cf. acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în R.P.R.*, București, 1952.

popular). Un grup de compuse din acest domeniu se caracterizează prin faptul că locuitorii le-au format conducându-se după însușirile localității date, relevând tocmai ceea ce este caracteristic, specific aspectului exterior al locului. Astfel sînt : *Buza Plaiului, Capul Coastei, Capul Moșiei, Limba Caprei, Poiana Țapului, Valea Mărului, Vadul Mare* etc.; altele ca : *Lunca Dunării, Poiana Mărului, Iazul Nou, Baia Mare, Cetatea de Baltă*, redau mai îndeaproape natura terenului. Toponimicele *Drumul Amarului, Cîmpul Ascuns, Izzerul Frumos, Seaca de Cîmp, Valea Lungă, Valea Rea* scot în evidență însușirea locului, arătînd și atitudinea afectivă a locuitorilor față de el. Unele, cum sînt *Rusul de Sus* sau *Rusul de Jos*, indică așezarea geografică a acestor localități. Altele reflectă legăturile cu popoarele străine (*Podul Arapului, Iazul Bulgarului, Movila Arnăutului, Cetatea Neamțului*), originea romînească a locuitorilor (*Olteanul Mare, Mîndrești-Moldoveni, Mărgineni-Munteni*) sau amintesc evenimente istorice (*Bătaia Mare, Trecătoarea Oștilor*) etc.

Un grup interesant îl prezintă unele toponimice care au la bază compuneri afective, calificări sau imagini. Astfel sînt : *Barbă Albă, Barbă Lată, Oarba de Mure, Dealul Ologilor, Podul Schiopului, Adunații Teiului, Haimanalele Poștei, Apă de Leac, Arde-Pămînt, Cată-Cal, Cată-n Sus, Plînge-Banul, Poiana Chioară* etc.

Tot printre compusele populare afective trebuie considerate porecele date oamenilor. Mai tîrziu ele și-au pierdut caracterul afectiv, devenind nume de familie (*Pierdevară, Botgros, Borosmîndru, Barbălată, Barbăroșie* etc.). Exemple se pot cita foarte multe. Unii scriitori folosesc cu preferință astfel de nume-porecle. Astfel în cronică lui Neculce găsim porecla *Frige-Vacă*, Budai-Deleanu semnează o notă din Țiganiada *Arhonda Suflăvînt*, Petru Dumitriu folosește în Pasărea Furtunii numele *Ion Gură-cu-Lacăt* (cf. *Ion Gură de Aur*), la Camilar întîlnim un *Bot-de-Cîine*, la Geo Bogza — *Cap-de-Fier*; la Mihail Sadoveanu găsim : *Păr-Negru* (Frații Jderi), *Botgros* (Nicoară Potcoavă), *Calalb* (Păuna Mică), *Trei Nasuri* (Mitrea Cocor) etc. În romanul *Un om între oameni*, Camil Petrescu are personaje ca : *Vasile Peștefript, Maria lui Căciulă-Mare*. Sînt bine cunoscute nume ca : *Vorbă-Lungă, Țară-Lungă, Barbă-Roșie, Barbă-Lată, Haină-Roșie, Manta-Roșie, Buze-Groase, Ochi-Roșii, Trei-Pîini, Tulbură-Apă, Limbă-dulce, Capmare, Celmare, Capdebou*.

Un procedeu de compunere a cuvintelor care apare sporadic în limba romînă este contaminarea. Astfel s-au format cuvinte ca *cocostîre* și *cocobarză*, (din *cocor* și *stîrc*, *cocor* și *barză*). În aceste compuneri (bazate probabil tot pe o asemănare) a fost redus ultimul sunet al primului element component.

Cîteva compuse se datorează etimologiei populare. Cuvîntul *firoskos* este o formă alterată a lui *filozof*, contaminată cu expresia *scos din fire*. În etimologia populară *pelagra* a devenit *piele-largă*, iar calorifer *calu-de-fier*¹.

Pentru a evita eventualele confuzii care izvorăsc dintr-o pronunțare asemănătoare a cuvintelor *miere* și *mere*, lui *miere* i s-a adăugat un atribut menit să-l precizeze : *de albine*. Astfel s-a creat un nou cuvînt compus : *miere de albine*.

¹ Vezi Al. Graur, op. cit., p. 134.

b) Formații savante

De cîte ori oamenii se lovesc de necesitatea redării unei noțiuni, pentru exprimarea căreia nu găsesc un echivalent în limba lor, ei recurg la alte limbi. Îmbogățirea lexicului cu ajutorul altor limbi se face prin împrumuturi directe, prin calchieri de cuvinte din aceste limbi sau, în sfîrșit, prin împrumutarea procedurii de formare a cuvintelor din limbile respective (bineînțeles o dată cu cuvintele). În diferite perioade de dezvoltare a limbii romîne, aceste procedee au constituit un mijloc eficace de lărgire a vocabularului. În vocabularul limbii romîne treptat, paralel cu pătrunderea împrumuturilor, au intrat și calcuri după cuvinte străine, printre care și cuvinte compuse. Faptul că s-a păstrat numai un număr relativ restrîns de cuvinte compuse calchiate își găsește explicația în însăși structura limbii romîne, care nu a dezvoltat decît într-o mică măsură procedeu compunerii. De aceea, adaptarea calcurilor, incomode din cauza lungimii lor, întîmpină greutăți.

Bineînțeles cuvintele compuse împrumutate trebuie considerate compuse din punctul de vedere al limbii în care s-au format. În cadrul limbii romîne ele devin de obicei cuvinte simple, cu excepția cazurilor (împrumuturi din limbi romanice) cînd elementele lor componente se asemănau cu cuvinte romînești (*capodoperă, portarmă*).

Multe din cuvintele compuse împrumutate au suferit în limba romînă schimbări semantice.

Voi împărți formațiile savante în următoarele categorii : împrumuturi, calcuri, creații ocazionale.

IMPRUMUTURI

Trecerea în revistă a compuselor împrumutate de limba romînă în diferite perioade ale dezvoltării ei prezintă interes prin faptul că o dată cu aceste cuvinte s-au împrumutat și procedeele de formare a lor.

Compusele slave care au intrat în limba romînă în epoca mai veche sînt atît termeni bisericești, pe care îi găsim atestați numai la unii scriitori și care se datorează traducătorilor de texte bisericești, cît și cuvinte de circulație mai largă în limba populară.

Un grup destul de numeros de compuse slave intrate în limba romînă îl constituie cele compuse cu *bogo-* : *bogoboreț, bogonoset, bogorecenie, bogorojdenie, bogorodița, bogoslov* (și *bogoslovie, a bogoslovi*) etc.¹. Cel mai răspîndit dintre ele este *Bogoiavlenie*. Cuvîntul a fost și este puternic concurat de termenul popular *Bobotează*.

Poate și mai numeroase au fost împrumuturile compuse cu *blago-*. La Dosoftei, Varlaam, Cantemir și alți scriitori vechi, găsim atestate cuvinte ca : *blagoboreț, blagocestie, blagocestiv, blagocestivie, blagocin, blagodarenie, a blagodari, Blagoiavlenie, blagomanie, blagonoset, blagopriemnic*,

¹ Vezi DA, s.v. *bogo-*.

blagorecenie, blagorodnic, blagorod, blagorodie și blagorodnicie, blagorojdenie, blagoveșnic, blagovești și blagovestui etc. Cuvîntul slav *Blagovestenie*, care circulă în limba romînă, este mai răspîndit decît corespondentul lui, calcul *Bunavestire*.

Cuvintele slave atestate în texte vechi: *idoloslujenie* și *idoloslujitel* au și forme ca: *idolatrie, idoloslujitoriu și idoloslugaș*. Tot acestui domeniu îi aparțin cuvinte ca: *iconoboreț, iconoborenie și iconobornic, inoplemenic, inoslavnic, Zlatoust*.

Cuvinte ca: *beznă, samovar, samavolnicie, voievod* își păstrează sensurile din slavă. Cuvîntul *slăbănog* apare frecvent în textele bisericesti cu sensul de „bolnav”. Astăzi în limba populară el se întrebuințează mai mult cu sensul de „slab”. *Bazaconie* în limba veche păstra înțelesul din slavă: *fărădelege* (cf. și verbul a *bezaconui*). Este posibil ca schimbarea înțelesului acestui cuvînt să se fi produs datorită faptului că *fărădelege* — calc — s-a încetățenit foarte repede și pentru exprimarea unei noțiuni circulau două cuvinte. Dintre cele două sinonime, cel ale cărui elemente nu se înțelegeau a evoluat semantic. Astăzi *bazaconie* înseamnă ciudățenie. *Bogdaproste* provine din v. sl. *соданпостн* „Dumnezeu să ierte (păcatele morților tăi)”, acesta a fost și înțelesul inițial în limba romînă. Cu timpul însă a început să însemne „mulțumesc pentru pomană”, iar cuvîntul se întrebuințează și cu sens de cerșetor (cf. expresia *pui de bogdaproste*).

Neculce, ca și alți scriitori vechi care au intrat în contact direct cu diferite instituții din Rusia și Polonia, folosește în cronică sa¹ cuvinte rusești ca: *samoderjeț, samoderjavie* (vol. I, p. 78, 95) și cuvintele polone: *eșniosfintîunii, recipopolita, rohmistru* (vol. II, p. 271, 276, 404).

Cuvîntul de origine rusă *rucodele* (*рукоделие*) a fost introdus în secolul al XVIII-lea, cînd se traduceau cărțile științifice din limba rusă; el a fost înlocuit ulterior cu neologismul *manoperă*.

În perioada fanariotă, în limba romînă a pătruns un număr considerabil de cuvinte din limbile turcă și greacă. Majoritatea lor a dispărut apoi din limbă.

Cuvintele compuse de origine turcă, ca și cuvintele simple, aparțin, în general, domeniului administrativ; ele denumesc titluri, funcții, documente etc.: *baș-ceauș, caplan-pașa, hatîșerif, șaf-islam, muhgur-aga, bașbulucbaș, sarascher-pașa, bașbuzuc, bulubașa* (cu derivatul *bulubașiu*), *caravanserai*. Aceste cuvinte se găsesc atestate la cronicari, în opere literare și istorice din această perioadă sau în cele care vor să evoce această perioadă.

Dintre compusele grecești din limba romînă, unele datează dintr-o epocă mai veche decît secolele XVII—XVIII. Cele care aparțin domeniului bisericesc (ca *antologhion, chiriacodromion*) au pătruns în limbă o dată cu călugării din mănăstirile care erau închinat Muntelui Athos. În perioada fanariotă au pătruns în limbă cuvinte compuse ca: *arghirofilie, arhondologhie, fantasmagorie* și altele.

¹ Editura „Scrisul romînesc”, Craiova, 1936.

Următorul val de împrumuturi este constituit de cuvintele latine și neolatine, mai ales de cele franceze. Cuvintele latinești savante apar în limba romînă cu mult înaintea secolului al XIX-lea. Ele apar și la cronicari și la Cantemir. În secolul al XIX-lea au fost introduse de latiniști. Împrumuturile latinești au fost depășite numericește de împrumuturile făcute din limba franceză, ceea ce se explică prin faptul că latina nu era decît o limbă moartă, pe cînd franceza este o limbă vie, iar contactul cu Franța a fost, începînd cu această perioadă, foarte dezvoltat. În afară de aceasta, unele compuse latinești au intrat în limba romînă prin intermediul limbii franceze. Altele, în sfîrșit, au fost împrumutate direct. Majoritatea acestor cuvinte latine este comună limbilor romanice. Multe dintre ele fac parte din terminologia juridică: *jurisconsult, jurisprudență, jurisdicție, uzufructuar, circumscriptie, a circumscrie* (formă hibridă). Cuvinte cum sînt: *multicolor, multilateral, unilateral, beneficiu, benevol, sacrificiu, circumspect, carnivor, circumflex, circumferință, circumlocuțiune, republică* și multe altele sînt frecvent întrebuințate.

De la început neologismele franțuzești s-au bucurat de o circulație mai mare, au fost mai legate de viața zilnică și ca atare au pătruns în vorbirea unor cercuri mai largi. Majoritatea acestor cuvinte compuse au devenit în limba romînă cuvinte simple. În *abajur* nu se mai simte nici-decum *abat-jour*. Cuvintele franceze ca: *bonjour* (cu derivatul *bonjurist*), *bonsoir, rendez-vous*, circulă frecvent, fiind preferate de unii oameni corespondentelor lor romînești. *Avangardă, avanscenă, avanradă* s-au încetățenit în limbă. Sînt răspîndite și *ariergardă, avanpost*.

Unele franțuzisme, folosite de oamenii care cunosc limba franceză, au căpătat și o formă „mai” romînească: *bonom* (adjectiv), *galantom, galanton* și *galantomeste, sansculoți, monșeric* (CEZ. PETRESCU, A. 375).

O categorie mai interesantă o formează compusele franțuzești cu verbul *porter*. În franceză, aceste compuse sînt foarte numeroase: *porte-affiches, porte-allumettes, porte-bonheur, porte-malheur, porte-clefs, porte-crayon, porte-montre*. Limba romînă a împrumutat asemenea cuvinte: *portmoneu* (fr. *porte-monnaie*), *portofel* (prin intermediul limbii ruse, din fr. *portefeuille*), *porttigaret* (fr. *porte-cigarette*), *portvizit* (fr. *porte-visite*), *portdrapel* (fr. *porte-drapeau*), *portparol* (fr. *porte-parole*). Altele ca *portavion, portaltoi, portbagaj, portbaionetă, portcartușe, porthartă, portsatelit* au fost create în romînește după modelul celor împrumutate. Situația acestor cuvinte în limba romînă diferă de la caz la caz, de exemplu: *portparol* a fost înlocuit prin *purtător de cuvînt*; în *portofel* compunerea nu mai este simțită, pe cînd celelalte cuvinte cu *port-* sînt considerate compuse și au calitatea de a atrage după modelul lor alte formații (*port-satelit*).

Împrumuturile din italiană sînt mai puțin numeroase. Cele mai multe aparțin domeniului artei și arhitecturii. Cîteva din ele, ca: *altorelief, basorelief, acvaforte, calcio vecchio, bele-arte* au căpătat o circulație generală. Împrumutate din italiană au fost și *port-voce, saltimbanc, farniente, bancrut* (prin intermediul limbii franceze) etc. Cel mai vechi, cred, din împrumuturile italienești este *cașcaval* (it. *caciocavallo*), care

există aproape în toate limbile balcanice. Printre împrumuturile din italiană o situație specială are *capodoperă*. Pe lângă *il capo lavoro*, limba italiană posedă și forma *capo d-opera* (cf. fr. *chef-d'œuvre*) care, introdusă în limba română ca împrumut și calchiată mai târziu, a circulat în câteva variante: *cap-de-operă*, *cap-d-operă*, cu forma de plural *capete-de-operă*.

Cele mai multe dintre cuvintele germane existente în vocabularul limbii române denumesc noțiuni sau obiecte din domeniul tehnicii: *bor-mașină*, *patvagon* (germ. *Packwagen*), *banțig* (germ. *Bandsäge*). Compusele împrumutate, care sînt în folosință generală, nu sînt prea numeroase. Cîteva cuvinte din terminologia militară, ca *feldmareșal*, sînt atestate foarte de timpuriu. Cuvîntul *rotmistru* a intrat prin filieră polonă, dar are la origine germ. *Rottemeister*. Tot din limba germană provin cuvintele compuse cu *maistru*: *capelmaistru* (germ. *Kapellmeister*) și *baggermaistru*. Cuvîntul *bancnotă*, care circulă în mai toate limbile europene, are ca punct de plecare formația germană *Banknote*. Printre compusele mai cunoscute împrumutate din germană se mai pot enumera *crenvurșt* și *leit-motiv*.

Limba actuală împrumută cuvinte din limba rusă. Printre ele se introduc și compusele sau prescurtările rusești. Astfel de cuvinte sînt: *partorg* (organizator de partid), *obcom* (comitetul regional de partid), *raicom* (comitetul raional de partid), *hozrasciot* (gospodărie chibzuită), *colhoz*, *sovhoz*, *Comsomol*, întrebuintate cînd vorbitorul se referă la realitatea sovietică. În majoritatea cazurilor ele apar în traduceri din limba rusă.

Toate aceste cuvinte străine, care au fost folosite în limba română un timp mai scurt sau mai îndelungat, reprezintă un mijloc lexical eficace pentru scriitori. Întrebuintarea lor contribuie la caracterizarea personajelor, la redarea culorii locale, a epocii etc. Ca și arhaismele care ajută la evocarea atmosferei trecutului și neologismele pot ajuta la caracterizarea epocilor istorice mai noi.

Un grup aparte printre compusele împrumutate îl constituie cuvintele din domeniul științei și tehnicii (*telefon*, *telegraf*, *fotografie*, *cosmografie*, *democrație*, *monogeneză*, *zoomorfism*, *cronometru*, *dactilografie*, *agricultură*, *silvicultură*, *locomotivă*, *agrominim*, *agrimensură*, *circumferință*, *aerodrom*, *aeroplan*, *aeronavă*, *aerostatic*, *arheologie*, *atmosferă*, *arboricultură*, *arterioscleroză*, *duraluminium*, *electrodinamic*, *electromagnet*, *electroscop*, *poliarterioscleroză*, *radiofonică*, *fotoelectron*, *fotoelectron*, *macrococosmos*, *micrococosmos*, *radio-tehnică*, *geopolitică*, *polimorfism*, *osificație* etc.). Ele se deosebesc de celelalte compuse în primul rînd prin conținutul lor noțional. Dezvoltarea continuă a vieții, a producției și a științelor necesită completarea permanentă a vocabularului. De aceea termenii tehnici și științifici, impermanenți în limbă (pe orice cale), sînt simțiți ca necesari și ca atare sînt „învățați”. Faptul că ei sînt introduși și nu se formează în fiecare limbă în parte are o cauză importantă: limbajul științific trebuie să fie extrem de precis și numai operînd cu cuvinte cu un conținut bine definit se pot evita confuziile.

Cuvintele compuse din două sau mai multe elemente care nu există și independent în limbă sînt neanalizabile. Aceasta este situația celor mai multe dintre cuvintele compuse tehnice. Astfel un cuvînt cum este *oxigen*,

deși compus din două elemente grecești, pentru majoritatea vorbitorilor este un cuvînt simplu. Împrumuturile de cuvinte compuse tehnice au loc mai mult în limbile romanice, pe cîtă vreme germana sau limbile slave, care folosesc compunerea în mod curent, preferă calchiera lor: *oxigen* este redat în rusește prin *кислород*, iar în germană prin *Sauerstoff*¹.

În studierea termenilor științifici compuși din limba română nu interesează filiera prin care au pătruns. Ei aparțin fondului de cuvinte internaționale.

CALCURI

Cele mai numeroase compuse savante sînt calcuri; în general, compusele calchiate sînt creații cărturărești, dintre care numai unele au fost păstrate în limbă, cu toate că, în perioada traducerii lor, ele au avut o oarecare răspîndire. Totuși, există cazuri cînd un cuvînt compus, tradus în limba română, s-a încetățenit și chiar a atras după sine și altele care se formează după același model. Se calchiază deci nu numai textual cuvintele, ci se introduc și procedeele de formare a lor din limba din care s-a calchiat cuvîntul respectiv². Astfel s-a procedat în cazul unor calcuri după modelele slave (*fărădelege*), franceze (*binecrescut*) etc. Cîteodată se întîmplă ca în calchiera unui compus dintr-o limbă străină să nu se traducă decît o parte a lui. În asemenea situații au rezultat forme hibride ca: *împrejur-stanție*, *apeduct*. Există și cazuri cînd compusul respectiv intră în limbă întîi ca împrumut, iar pe urmă este calchiat și totuși împrumutul nu dispăre, ci circulă amîndouă cuvintele, sensul lor diferențiindu-se tot mai mult: *fărădelege* — *bazaconie* (v. sl. *безаконіе*), *locotenent* — *locțiitor* sau dispăre de cele mai multe ori tocmai calcul: *fără-de-fund* — *bezna* (v. sl. *бездѣльнѣ*). Cît despre modelul din limba străină care stă la baza calcului romînesc, de multe ori el este greu de stabilit. În cazul cuvintelor care încep cu *bine-* sau *bună-* poate fi vorba de un model slav, latin, francez sau german.

Unul dintre cele mai vechi calcuri romînești este *untdelemn* (v. bulg. *Аптечно масло*). Judecînd după înțelesul cuvintelor care intră în compunere, cuvîntul pare a fi fost calchiat atunci cînd *unt* însemna orice grăsimă (aici de măsline), iar *lemn* avea sensul de copac.

Majoritatea calcurilor din slavă aparțin traducătorilor de cărți bisericești. Datorită caracterului lor cărturăresc multe din ele n-au depășit niciodată granițele operelor respective. Marea lor majoritate o constituie calcurile compuselor slave care încep cu *bez* și pe care traducătorii textelor vechi le-au redat prin *fără* sau *fără de*. Voi analiza cîteva dintre ele:

Fără-de-apă traduce cuvîntul slav *безводіе*, adică „un loc sec, pustiu”: *mîniară desusul în fără-de-apă* CORESI, la DA, s.v. *fără*. Cuvîntul a dispărut din limbă.

¹ Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 156.

² Cf. Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea romînească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 161—167.

Fără-de-cinste este calcul slavului БЕЗЧЪСТНІЕ: *întru sărăcie și întru fără-de-cinste au fost CORESI*, E. 31. Cuvîntul a fost înlocuit prin alt antonim al lui *cinste*: *necinste*. Circulă totuși și formele împrumutate din slavă: *bicisnic* (v. sl. БЕЗЧЪСТНИКЪ), *bicisnicie* etc., cu toate că sensul lor s-a schimbat într-o oarecare măsură.

Fără-de-dumnezeire corespunde cuvîntului slav БЕЗБОЖЕСТВІЕ: *și mai vărtos fecioarele călugărițe striga asupra lui, muștrîndu-l pentru fără-de-dumnezeirea lui MINEIUL* (1776) 144.

Fără-fund redă v. sl. БЕЗДЪНЪ: *toate cîte vru Domnul feace în mări și în toate fără-fundurile CORESI*, la DA, s.v. *fără*.

Fără-minte traduce cuvîntul v. sl. БЕЗОУМІЕ și are sens de „prostie, nebulie”.

Fără-de-moarte a fost calchiat după compusul v. sl. БЕЗЪСМЪРНІЕ și însemna „nemurire”.

Fără-omenire și *fără-de-omenie* sînt calchiate după slavul БЕЗЪЧЛОВЪЧІЕ; *fără-veste* după БЕЗЪВЪСТІЕ „incertitudine”; *fără-rău* după БЕЗЪЗЛОБИЕ „nevinovăție”; *fără-voroavă* după БЕЗГОВОРІЕ etc.

O excepție printre calcurile compuse cu *fără* o constituie *fără-de-lege* care traduce v. sl. БЕЗАКОНІЕ. Cu toate că acest cuvînt a pătruns în limbă pe cale savantă, devenind termen special, juridic, el a căpătat o mare răspîndire în limba vorbită. Cuvîntul coexistă azi în limba romînă cu modelul său slav, însă sensurile acestor cuvinte s-au depărtat unul de altul. Cuvîntul are și derivate în limba romînă *fărălegiui*, *fărălegi* (cf. v. sl. БЕЗАКОННИИ și rom. *bazaconui*) și *fărălegiuiitor*: *nu fărălegiuiireți, și greșitorilor; nu rădicareți cornul!* PSALT. SCH., la DA, s.v. *fărălegi*. În Psaltirea lui Coresi în locul corespunzător acestuia găsim: *să nu bezaconicească*, deci atunci sensurile încă se potriveau. Prin analogie cu *fără-delege* par a se fi răspîndit: *fără-de-grijă*, *fără-de-nădejde*, *fără-de-rost*, *fără-de-timp*. La fel și *fără-vlagă*.

Numeroase calcuri din slavă încep cu *înainte*, care redă slavul ПРЪК-. Astfel, pentru a reda noțiunea de „precursor” (v. sl. ПРЪКДИТЕЦА), în limba romînă veche a existat compusul (calc) *înainte-alergătoriu*, care a dispărut cu totul. *Mai-nainte-grăitoriu* redă slavul ПРЪКОКЪ. *Înainte-cuvîntare* a coexistat cu modelul său slav *predoslovie* (cf. și *cuvînt-înainte*). Tot așa au existat: *nainte-veaste*, corespunzînd cuvîntului *prevestire*, și *ainte-născut*, care a coexistat cu *Pîrvan*, devenit nume propriu în limba romînă (acestui cuvînt îi mai corespunde și *întîi-născut*). O construcție asemănătoare au și unele compuse din limba romînă ca: *întîiul-venit* și *întîia-venire*.

După cuvintele slave ЦЪЛОМЪДРИТИ, ЦЪЛОМЪДРЪ s-au făcut calcuri: verbul *a întregumîndri*, „a fi înțelept, prudent” (deci se păstrează sensul slav al cuvîntului *mîndru*) și substantivul *întregumîndrie*.

După modelul compuselor slave ДЪГОТЪРЪПЪКЪ и ДЪГОТЪРЪПЪКТИ s-au calchiat adjectivul *îndelung-răbdătoriu*, substantivul *îndelung-răbdare* și verbul *a îndelung-răbda*. *Argint-tăietoriu* este o traducere literală a slavului СРЕБРОКОСАЧЪ (în slavă calc din greacă).

Un grup interesant sînt calcurile formate cu *atot-*, traducînd v. sl. ВСЕ-. Ele formează în limba romînă un grup destul de numeros și atrag

după ele, prin analogie, formarea altor cuvinte de acest fel. Adică, după modelul compuselor ca *atotștiutor* (ВСЕДОСЪДЪЦЪ), se creează și altele, printre care și *atoatecumpănitor*, pentru care cred că ar fi greu de găsit un corespondent străin cu aceeași construcție. În cuvintele acestea se vede foarte clar că vorbitorii analizează compusele. De exemplu, pe lângă forma *atotștiutor*, există și *atoateștiutor*.

La baza compuselor romînești cu *atot-* (în textele vechi cu *tot-*) se află un anumit tip de adjective slave. Totuși, toate au și corespondente latine, care probabil, mai tîrziu, într-o măsură oarecare, au întărit acest tip de compuse. Așadar, în limba romînă existau cuvinte ca: *atotmilostiv* (v. sl. ВСЕМИЛОСРЪДЪ), *atotșiitor* (v. sl. ВСЕДЪРЪЖИТЕЛЬ, lat. *omnitenens*), *atotputernic*, care a avut și o formă cărturărească *atotputinte* (v. sl. ВСЕКЛАСТЪЦЪ, lat. *omnipotens*), *atotvăzător* (v. sl. ВСЕВИДЪНЪ) și altele ca *atotfăcător*, *atotmîncător* (*omnivorus*), *atotvoitor*, *atotpribeag* (*omnivagus*), *atotprezent*. Probabil că după modelul lor s-au format *atotrăbdător*, *atotcuprinzător*, *atotvăzător*, *atotcreator* etc. Astăzi, acest tip de compunere nu mai este productiv în limba romînă, iar în vorbirea oamenilor instruiți apar adesea forme ca *omniprezent* și *omniprezență*, ceea ce arată o revenire la modelul latin.

O categorie interesantă și răspîndită în limba romînă o constituie calcurile în care intră ca prim element *bine* (în cazul verbelor) și *bună* (în cazul substantivelor). (În general și în limbile slave cuvintele care încep cu БЛАГО-, ca de ex. БЛАГОСЛОВИТИ, presupun un model grec sau latin.) În limba romînă este destul de greu să fie stabilite modelele acestor cuvinte, deoarece unele din ele sînt calcuri din slavă (*binecuvînta*), altele din latină (*binezice*), din franceză (*bunăvoință*) sau din germană (*bunăstare*). Totuși se poate stabili modelul, în dependență de perioada în care cuvîntul respectiv apare în limba romînă. Alte criterii, cum ar fi topica acestor compuneri, nu arată nimic în afară de faptul că este vorba de o influență străină, deoarece în toate cazurile de adjectiv + substantiv avem o așezare a adjectivului străină topicii romînești, care nu ne indică modelul, deoarece atît în limba germană sau în franceză cît și în limbile slave adjectivul în mod obișnuit se pune înaintea substantivului.

De la verbele calchiate (*a binevoi*, *a binevesti*) s-au creat adjectivele *binevoitor* (probabil prin contrast cu el s-a format și antonimul lui — *răuvoitor*) și *binevestitor*. Prin analogie, se pot explica și formațiile ca *binefăcător* și *răufăcător*, existente în textele vechi.

Compusele *bună-credință*, *bună-facere*, *bună-vrere*, *bună-înțelepție*, *bună-cădere*, *bună-cuvîntă* sînt calcuri după modele slave. La scriitorii vechi găsim și alte compuse cu adjectivul *bună*: *bună-mulțămîită* cu sens de „modestie” (Coresi), *bună-plecare* „modestie”, *bună-norocire* etc.

Un calc mai recent din slavă este *Bunavestire* care circulă în limbă alături de modelul său slav *Blagovestenie* (БЛАГОВЪСТЕНІЕ). Cuvintele *dreptcredincios* și *binecredincios* sînt formate după v. sl. ПРАКОСЛАВНИКЪ.

Direct după modele grecești s-au calchiat puține cuvinte, care de cele mai multe ori nu s-au păstrat. Însă limba romînă a împrumutat procedee de creare a cuvintelor și din limba greacă, prin intermediul limbilor slave și al latinei. Cuvintele traduse direct din greacă sînt pur

cărturărești. Citez câteva exemple după DA: *prejur-gură* (περιστόμιον) „gura hainei care inconjoară gîtul”; *prejur-piept* (περιστήθιον) „partea hainei care înfășoară pieptul”; *ardere-de-tot* (BIBLIA 1688) și *întreg-de-ars* (gr. ὀλόκαυστος) „jertfă” (Dosoitei). *Gură de aur* poate fi calc după grecescul *Hrisostom* (χρυσόστομος), dar și după v. sl. ЗАТОУСТЪ.

În cazul calcurilor făcute după cuvintele latinești situația nu este întotdeauna clară, deoarece modelul latin poate fi adeseori confundat cu cel francez, care are calitatea de a fi luat din limba vie. Faptul este valabil bineînțeles pentru o perioadă mai recentă. De exemplu, din limba franceză au intrat ca împrumuturi cuvintele: *fratricid*, *infanticid*. Franzeza însă le-a împrumutat din latină (*infanticidium*). În română există calcul după acest cuvînt: *pruncucide* cu derivatul *pruncucigaș(ă)* (cf. lat. *homicida*, fr. *homicide*, rom. *omucidere* și *omucigaș(ă)*). Există (cf. lat. *homicida*, fr. *homicide*, rom. *omucidere* și *omucigaș(ă)*). Există totuși printre compusele mai vechi cazuri cînd modelul este sigur. *Circumstanță* a fost tradus în câteva feluri. În *Divanul* lui Cantemir găsim formele: *împregiur-stările*, *împregiurul-stările*. A existat și forma *stare-împregiur*. Un calc interesant, care n-a pătruns însă în limbă, este *vasfrîngere*. Compusul corespunzător din limba greacă a fost tradus în latină prin *naufragium*, de acolo l-a luat limba franceză (*naufnage*) și l-a împrumutat romîna (*naufragiu*), care îl preferă calcului. În exemplul de față avem a face cu o tautologie: *vasfrîngerea corăbiei*. În textele vechi este atestată și forma *naiefrîngere*.

Printre calcurile din latină se găsesc câteva forme hibride. La Dosoitei găsim semicalcul *împrejur-stanție*. Alte semicalcuri mai recente sînt: *patruped*, *patrulater*, *apeduct*. Ultimul cuvînt a avut și alte forme (citez după DA: *apeduc*, *apăducere* la Hamangiu; *apaduc* la Uricariu; *apedus* la Șincai. În Ardeal se spune *acvaduct*). Toate aceste forme corespund compusului latinesc *aquaeductus*.

Din limba germană au fost calchiate puține cuvinte compuse, care însă se păstrează de obicei în limbă. *Anotimp*, calc după germ. *Jahreszeit*, înlocuiește *vreme a anului* din limba veche. *Bunăstare* are ca model germ. *Wohlstand*; cuvîntul mai poate fi pus în legătură și cu cuvinte calchiate după modelele franțuzești, ca: *bunăvoință* (fr. *bienveillance*), *bună-cuviință* (fr. *bienséance*) etc. Dar în ciuda faptului că acest compus este relativ vechi, vorbitorii ezită cînd îl declină; totuși, tot mai des, pe lângă forma *bunei-stări*, apare și *bunăstării*. *Vinars*, tradus după germ. *Branntwein*, pare a fi vechi în limba romînă. Compusul este simțit unitar și are derivate ca: *vinărsar*, *vinărsărie*. După compusul german *Hausmädchen* a fost copiat rom. *fată-n casă*. *Scurt-de-vedere* „miop” traduce cuvîntul germ. *kurzsichtig*; *aprinde-de-plămîni* „pneumonie”, germ. *Lungenentzündung*; *drum-de-țară* „șosea” traduce germ. *Landstraße*.

Acru-dulce, adjectiv compus, traduce probabil germanul *sauersüß*. Acest mod de îmbinare a adjectivelor a atras după el multe compuneri în limba romînă, al căror model este destul de greu de stabilit în mod sigur, deoarece *acru-dulce*, de exemplu, în afară de *sauersüß*, poate avea ca model și fr. *aigre-doux*.

Mult mai bogat este numărul calcurilor făcute după compusele franțuzești. Ele sînt recente și au intrat în limba romînă cînd presa și

în general tipăriturile au luat o dezvoltare largă. Cred că menținerea acestor compuse în limbă a fost condiționată și de structura asemănătoare a celor două limbi romanice. Printre aceste calcuri, un grup aparte îl constituie cuvintele alcătuite cu adverbul *bine*. Și înainte unele calcuri după cuvintele slave (*bineînțelept*, *binedăruit*, *bineslăvit*) au fost traduse cu ajutorul acestui adverb, care are facultatea de a se desface ușor de noțiunea verbală și de a se alipi pe lângă alt cuvînt predicativ (adjectiv sau mai des participiu), jucînd rolul unui complement al acestuia. Unele din aceste construcții devin apoi stabile, dînd naștere la adjective compuse și căpătînd și un sens nou. Această tendință a fost întărită în parte, datorită unor modele franțuzești. *Binevăzut* redă fr. *bienvu*; *binevenit* — fr. *bienvenu*; *binecrescut* — fr. *bienélevé*; *binenorocit* — fr. *bienheureux* etc. În limbă s-au răspîndit adjective ca *binemeritat* (există și verbul *a binemerita*), *bineprimit*, *binedefinit*, *binedispus*, *binecunoscut*, *binelăudat*, *binemirositor* etc.

Bun-simț s-a calchiat după francezul *bon sens*. Dintre calcurile după cuvintele franceze compuse cu adjectivul *bun* un caz interesant prezintă compusul *bunăvoință*. În limba romînă veche au existat următoarele forme: *bunăvoire*, *bunăvreaire*, ele însă au cedat locul formei *bunăvoință*, calchiată după francezul *bienveillance* (lat. *benevolentia*, comp. germ. *Wohllwollen*). Prin analogie cu *bunăvoință* s-a răspîndit și antonimul acestui cuvînt: *rea-voință*.

Mînd-de-lucru este franțuzescul *main d'œuvre*. *Drum-de-fier* corespunde compusului francez *chemin de fer*; *mînd-moartă* redă francezul *main morte*. Compusul francez *clairvoyant* a fost tradus prin *clarvăzător*, *clairvoyance* prin *clarviziune* sau printr-o formă mai romînească *clarvedere*. După modelul cuvintelor franceze ca: *homicide* (lat. *homicida*), *infanticide* (lat. *infanticidium*), s-au format compusele romînești *omucidere* și *pruncucidere* cu derivatele *pruncucigaș(ă)* și *omucigaș(ă)*. La fel s-a format un nou cuvînt *fiucucidere*.

S-ar mai putea cita multe exemple: *scurtcircuit* traduce fr. *court-circuit*, *clarobscur* — fr. *clair-obscur*, *liber-schimb* și *liber-schimbist* sînt calchiate după fr. *libre-échange* și *libre-échangiste*, *liber-cugetător* după fr. *libre penseur*, *liber-arbitru* și *liber-profesionist* urmează și ele modele luate din limba franceză. Unele calcuri din franceză ca: *prim-ministru*, *prim-amorez* etc. au și „urmași” în limba romînă: *prim-maistru*, *prim-topitor*, *prim-director*, *prim-secretar* (dar și *secretar-prim*, *secretar-doi*). În aceste cazuri ne întîlnim iar cu așezarea adjectivului neobișnuită pentru limba romînă, și anume înaintea substantivului determinat. În alte compuse calchiate după cuvintele franțuzești, topica coincide cu cea romînească: *gard viu* este fr. *haie-vive*; *proces-verbal* — fr. *procès-verbal*; *amor-propriu* — fr. *amour-propre*; *natură moartă* — fr. *nature morte* etc.

Calcurile compuselor rusești făcute recent ridică o problemă importantă: în ce măsură aceste construcții pot deveni cuvinte compuse în limba romînă. Dat fiind faptul că limba romînă n-a dezvoltat compunerea cuvintelor în măsura în care o posedă limba rusă, un compus rusec este tradus în romînește de cele mai multe ori printr-o sintagmă. Adică, este vorba de faptul că un compus rusec cum este de exemplu

колхоз, o prescurtare a sintagmei stabile *коллективное хозяйство*, fiind tradus în română prin *gospodărie (agricolă) colectivă*, nu constituie un compus, ci un grup sintactic, o sintagmă stabilă, care datorită sensului unic pe care-l exprimă, datorită folosirii dese și obișnuinței, poate deveni în viitor chiar un compus și în românește. Deocamdată însă, ca să înlăture lungimea acestei construcții atât de incomode în vorbirea curentă, vorbitorii ori elimină unul dintre elementele componente și spun numai *colectivă*, ori întrebuintează cuvântul *colhoz*, ori preferă să folosească abrevierea formată din inițialele acestei sintagme (G.A.C.). Pentru *colhoznic* se întrebuintează *colectivist* și, ce-i drept, mai rar, *goscolist*, format din începutul cuvintelor *gospodărie* și *colectivă*. Compusul rusesc *хозрасчет (хозяйственный расчет)* a intrat în limba română întâi ca împrumut: *hozrasciot*. Mai târziu, acest cuvânt a fost tradus prin *gospodărie chibzuită*, însă oamenilor le vine mai ușor să spună *hozrasciot*. Tot așa *пятилетка* — *plan cincinal* — e redat numai prin *cincinal*; *райком* — *comitet raional* — prin *raional* sau *raion* etc. (De fapt elidarea unuia dintre elementele compunerii nu reprezintă ceva nou: *tren personal, personal*; *pătlașele roșii, roșii*; *pătlașele vinete, vinete*; iar *blocnotes, notes*; *blochaus, bloc*). De observat este faptul că în majoritatea cazurilor și compusele care s-au tradus din limba rusă în românește au la bază îmbinări de cuvinte prescurtate. De exemplu: *агитпункт* = *агитационный пункт* „punct de agitație”, *стенгазета* = *стенная газета* „gazetă de perete”. În limba română apar o serie de sintagme stabile care exprimă un conținut unic și în care nu se poate înlocui nici unul dintre elementele componente fără să fie schimbat sensul construcției respective: *colț roșu (красный уголок)*, *organizator de partid (парторг)*, *casă de naștere (родильный дом)* și multe altele.

Există totuși câteva calcuri din rusă care formează compuse adevărate în limba română. Astfel sînt: *zi-muncă (трудодень, cf. și mold. тpyдoзy)*; *gostat (совхоз)*; *goscol (колхоз)*; *cincisutist* și *sutamiist*, derivate cu ajutorul sufixului *-ist* de la *cinci sute* și *o sută de mii*, corespund rus. *пятисотник* și *стотысячник*.

Am văzut mai sus că, în cazul cînd un calc a căpătat o circulație mai mare în limbă, vorbitorii au creat prin analogie cu el și alte compuse care, ca și calcul, poartă amprenta limbii după care a fost copiat cuvîntul respectiv. Printre compusele formate prin analogie cu diverse calcuri au fost bineînțeles și unele cazuri cu totul sporadice (formații care au atras după ele numai câteva cuvinte sau au rămas pur cărturărești). De exemplu, substantivele compuse cu adjectivul *bună*, ca și adjectivele și verbele compuse cu adverbul *bine*, cu toate că sînt destul de numeroase, n-au devenit un procedeu general de formare a cuvintelor: în afară de adjectivul *bună* (și de adjectivele din calcuri), în compusele românești (cu excepția poate a compuselor ca *rea-vointă*, formate cred prin forța contrastului) aproape nici un adjectiv nu se așază înaintea substantivului. Cu toate că în limba română există azi multe compuse cu structura adjectiv + substantiv, ca: *liberschimb, scurtcircuit, alto-relief* (cu excepția acelor care se compun cu *prim-*, ca: *prim-ministru* etc.), ele sînt traduceri textuale, pentru care se poate stabili un model străin. Mi se pare că nici vorbitorii care cunosc limbi străine nu formează compuse cu această structură. Au fost însă cazuri cînd

un model străin a avut un șir întreg de urmași în limba română, cînd pornind de la cazurile concrete ale unor calcuri s-au introdus câteva procedee de compunere a cuvintelor, necunoscute sau puțin răspîndite. Cred că astăzi cele mai productive din aceste procedee sînt următoarele: compunerea a două adjective, juxtapunerea substantivelor și, în perioada actuală, crearea cuvintelor din inițiale sau părți de cuvinte. Ce-i drept, sfera vorbitorilor pentru care ele sînt productive este limitată: abrevierile apar în limba oficială, compusele prin apozitie în mare parte aparțin vorbirii și mai ales scrierii oamenilor instruiți.

Analiza adjectivelor compuse din limba română trebuie făcută cu multă atenție, deoarece modelele care au stat la dispoziția vorbitorilor au fost diferite. Vechi și răspîndit este procedeu de combinare a două adjective cu valoare egală, care desemnează fiecare în parte numele unui popor. Aceste adjective s-au răspîndit sub influența presei și sînt formații ocazionale. Ele sînt mai mult sau mai puțin stabile. Aceste adjective sînt atribuite pe lingă substantive ca *alianță, pact, tratat, convenție, acord, război, prietenie*. Exemple: *anglo-bur, franco-german, romîno-bulgar, ruso-turc, ruso-romîn, romîno-sovietic, austro-ungar, franco-sovietic, anglo-sovietic, austro-sovietic, irano-american, greco-american, turco-iranian* și multe altele. Faptul că se spune *franco-sovietic* și nu *sovietico-francez* sau *austro-ungar* și nu *ungaro-austriac* se explică prin tendința spre scurtime.

Cred că o dovadă a faptului că aceste adjective sînt destul de recente poate fi în unele cazuri lipsa unei forme fixe. Se poate spune: *social-politic* și *politico-social*; *social-istoric* și *istorico-social* etc. Așezarea adjectivelor poate varia în funcție de intenția aceluia care le folosește, adică depinde de ceea ce vrea să sublinieze vorbitorul. Adjectivele de acest fel sînt foarte multe: *economico-social, politico-cultural, psihico-social, etico-social, politico-idelologic, absolutisto-polițist, fantastic-stiințific, social-educativ, democrat-popular, democrat-revoluționar, comercial-bancar, realist-socialist, realist-critic, social-moral, marxist-leninist* etc. Aceste compuse se formează foarte ușor, de aceea unele din ele n-au decît o valoare ocazională: *glumeț-afectuos, duios-călduț, dominant-comic* etc.

Altă categorie de adjective care se deosebesc de cele mai vechi prin modul cum se îmbină elementele alcătuitoare este cea care cuprinde denumirile culorilor. Unele adjective din această categorie sînt mai vechi și au circulație în limba populară. De exemplu: *galben-verzui*. Cred că această categorie a fost întărită de adjectivele compuse franțuzești care circulă în limba română: *bleumarin, gris-perle, bleu-vert* etc. Între elementele componente ale acestor adjective există un raport de coordonare (vezi cazurile de mai sus) sau de subordonare: *albastru-închis, roșu-închis, albastru-deschis*, în care un element determină pe celălalt, precizîndu-i nuanța sau dîndu-i o nuanță nouă; *palidă-vînată*, în care *palidă* nu desemnează o culoare, ci numai o nuanță. Și aceste compuneri sînt foarte numeroase. Vorbitorii le creează de fiecare dată cînd vor să exprime o culoare a unui obiect etc., mai nuanțată decît cea care poate fi redată printr-un adjectiv simplu. Multe din aceste adjective le găsim în limba literaturii beletristice. Ele sînt în mare parte creații ocazionale ale autorilor respectivi. Petru Dumitriu: *albastru-verzui, albă-trandafirie, albe-viorii, albastru-liliachiu, cenușiu-*

vînat, verde-auriu etc.; Eminescu : *rozalb, negri-vineți, negre-verzi* etc.; Cezar Petrescu : *gri-cafenie, roșie-viorie* etc.; Budai-Deleanu : *alb-verde*.

Între alte adjective compuse, de fapt, din substantiv și adjectiv, ca : *nord-atlantic, nord-american, vest-german* etc., există un raport de subordonare, în care primul element determină pe al doilea. Ar fi foarte greu de stabilit, cred, un model sigur pentru aceste formații; ele fiind de fapt termeni internaționali, abundența lor se datorează în primul rînd presei.

Altă categorie de cuvinte compuse productivă, care se sprijină și ea pe un procedeu de formare străin, este cea în care compunerea se face prin apozitia a două substantive de valoare egală. În limba română, pînă în perioada influenței franceze, astfel de compuse erau puțin răspîndite; ele se găseau mai ales printre numele topice (*Popești-Leordeni*) sau în basme (*Barbă-Cot*). Acest fel de compunere a fost introdus o dată cu cuvintele calchiate din limba franceză (de exemplu *roman-fluviu, fotoliu-pat*).

Aceste compuse se bucură de o răspîndire mai mare în vorbirea și mai ales în scrierea oamenilor instruiți.

Interesant este cazul cuvîntului *zi-muncă*, care deși calchiază pe *мпыдоденъ* din limba rusă, nu s-a tradus prin sintagmă ca alte compuse rusești (*gazetă de perete*), deoarece noțiunea redată de *мпыдоденъ* nu este egală cu cea exprimată prin *zi de muncă*. Cuvîntul a fost redat prin juxtapunere, deci după un alt model tot străin. Cu toate că productivitatea acestui procedeu este limitată la sfera vorbitorilor instruiți (care abuzează de el), aceste cuvinte pătrund și în vorbirea cercurilor mai largi : *casă-model, zi-model, fermă-model, operă-model, seminar-model, casă-tip, formă-tip, redactor-șef, general-șef, general-maior, general-locotenent, inginer-șef, șofer-mecanic, meșter-lăcătuș, muncitor-miner, ajutor-maistru, democrat-revoluționar* (subst.), *marxism-leninism, copil-minune, pușcă-mitralieră, blocnotes, nord-est, nord-vest, bani-gheață, mașină-oră, mașină-unealtă, mașină-sport, vagon-cisternă, vagon-remorcă, remorcă-platformă, colontitlu, călători-kilometri, corp-delicț* și altele ca : *scriitor-reporter, roman-fluviu, dumnezeu-om, raid-anchetă, poet-cetățean, articol-program, prefață-manifest, comentariu-rechizitoriu, carte-chitanță* etc.

Un alt procedeu de formare a cuvintelor, pe care și l-a însușit recent limba română, este cel de a compune cuvinte din inițiale, silabe sau părți de cuvinte. Nici de data aceasta procedeuul nu reprezintă o inovație totală. În limba română se foloseau și înainte cuvinte compuse de acest fel : *C.E.C., Viscofil, Cefere* cu derivate *ceferist* (adjectiv și substantiv) și *ceferiadă*. Au mai existat *Petete* (Poștă, Telegraf, Telefon) cu derivatul *petetist* și *Setebe* (Societatea de tramvaie București) cu derivatul *setebist*. Tot așa s-au format și *Utece, utecist, Pecere* și multe altele.

După 23 August 1944 compunerile de acest fel s-au înmulțit datorită sprijinului pe care-l găseau în compusele corespunzătoare din limba rusă. Toate aceste cuvinte provin din limba oficială, nefiind de fapt altceva decît denumirile unor instituții (ele provin din inițialele unor sintagme stabile, cum sînt titlurile instituțiilor respective). În cazul cînd aceste instituții sau organizații devin cunoscute, vorbitorii formează derivate de la denumirile lor : *utemist, pemevist, semetist* etc. În limbă ele se comportă ca adjective sau substantive adevărate, articulîndu-se și declinîndu-se :

Utemeul, al Utemeului, utemiștii. Viața unor compuse durează atîta timp cît există și instituția respectivă sau pînă cînd instituția își schimbă numele. Astfel *Cegeme* (Confederația Generală a Muncii) a fost înlocuit cu *Cecese* (Consiliul Central al Sindicatelor), *T.A.R.S.* (Transporturi Aeriene Romîno-Sovietice) a fost înlocuit prin *Tarom* (Transporturi Aeriene Romîne). O dată cu desființarea societăților mixte romîno-sovietice au dispărut substantive ca : *Sovrom-Transport, Sovrom-Lemn* etc. Dintre cele mai cunoscute abrevieri fac parte (compuse din inițiale) *U.T.M., P.M.R., R.P.R., U.R.S.S., U.F.D.R., S.M.T., A.R.L.U.S., C.E.C., C.A.M., A.D.A.S., E.S.P.L.A.* etc., (din silabe sau începutul cuvintelor) *Aprozar, Centrofarm, Comcar, Plafar, Tarom, Romcereal, Comaliment, Ipronav* și altele.

O categorie aparte printre formațiile savante reprezintă compusele create în limba română dintr-un element care aparține fondului internațional și un element românesc (*autolinistire, contraotravă*), ori formate în limbă din două elemente din acest fond (*electrochimie, electroterapie*). Compuse ca : *autostradă, autosugestie, automulțumire, autoverificare, autodisciplină, autocontrol, autocritică, autoeducare, autoimpunere* etc. sînt îndeobște cunoscute. Unele din aceste formații sînt cuvinte speciale, tehnice : *autotractor, autoproietor, automitralieră, electrometalurgie, electromotor, monobazie* etc.

Formarea și adoptarea unor astfel de compuse nu întîmpină greutăți, deoarece elementele lor componente (*auto-, electro-, mono-*) există în limbă în diferite alte construcții. De aceea aceste cuvinte compuse sînt analizabile și s-au format cu ajutorul lor tipuri de compuse.

Majoritatea cuvintelor compuse create de scriitori nu depășesc granițele operelor respective și, chiar dacă circulă, sfera lor de circulație este restrînsă. Aceste compuse au valoarea unor creații ocazionale, de care scriitorul respectiv are nevoie ca să redea mai expresiv o noțiune complexă. Totuși și aceste creații urmeză de fapt modele din limba română ori din alte limbi sau, cel puțin, seamănă cu ele.

Traducătorul *Codicelui Voronețean* a format din *asupra* și *luare* cuvîntul *asuprăluare*, cu sensul de „zgîrcenie”, lăcomie de bani”. Cuvîntul n-a pătruns, cred, niciodată în limba de toate zilele : și cu *asuprăluarea, cu men-ciurease cuvente vii vă vor scumpăra* COD. VOR. 169. În *Viața Sfinților* a lui Dosoftei găsim cuvîntul *întrăport* format din elementele *între* și *port* cu sens de „uniformă” : *de la dînșii deprinzînd și părul tunzînd, supt acel durios și călugărilor de folos întrăport* la DA. Vădit ocazionale sînt unele creații ale lui Bacalbașa (*ministru-lipitoare, om-tabacheră*, formate probabil și ele după modelele franceze de compunere prin apozitie) : *chilul omului-tabacheră sosise și trecea de la unul la altul printre cei patru tovarăși de masă*¹. Scriitorul caracterizează personajul printr-un singur obiect (tabachera), care reprezintă interes și importanță pentru cei din jurul lui. Tot cu o compunere ironică, glumeață, avem de-a face cînd Bacalbașa, vorbind despre Moș Teacă, spune : *căpitan-erou*. Cezar Petrescu, alături de cuvîntul compus format de el, ne dă și cuvîntul care i-a servit de model : *această domnișoară*

¹ Schițe și articole, Editura de stat pentru literatură și artă [București, 1953], p. 123.

Ilenuța Precup, fiica lui Alecu Precup zis cronometru și bețivometru, ne va fi peste puțină vreme directoarea noastră CEZ. PETRESCU, A. 472.

Din exemplele citate reiese că, prin natura lor, aceste cuvinte nu se pot răspîndi. Și chiar dacă nu Bacalbașa a fost primul care a spus *ministru-lipitoare* despre Take Ionescu, cuvîntul a circulat numai atîta timp cît nu și-a pierdut actualitatea. O situație asemănătoare au și cuvintele: *ședințomanie*, *citatomanie* etc., care s-au format în limba vorbită prin analogie cu *anglomanie* și altele de același fel.

În limba ziariștilor și a publiciștilor sînt foarte răspîndite compunerile prin apozitie. Aceasta se explică prin faptul că sfera unei noțiuni exprimate printr-un compus prin apozitie este mai largă decît cea a unui cuvînt simplu. Acest fapt se vede foarte clar în stilul unor critici literari, care întrebunțează compuneri ca: *scriitor-reporter*, *poet-cetățean* (o creație a secolului trecut, folosită de Dobrogeanu-Gherea), *povestire-cronică*, *roman-cronică*, *baladă-poveste*, *peisaj-stare sufletească* (care amintesc formația *roman-fluviu*) și altele ca: *articol-manifest*, *articol-program*.

În cursul dezvoltării limbii romîne au existat diferite curente care propagau introducerea unor formații artificiale în vocabular. Ele au eșuat tocmai din cauza artificialității lor. Unul dintre aceste curente a fost cel al latiniștilor care voiau cu orice preț să sporească fondul latin al limbii. Compusele pe care voiau să le introducă n-au avut circulație în limbă nici în momentul respectiv. Astfel latiniștii țineau să introducă¹: *labefacere*, *labefactione*, *labefactare* pentru *a se prăbuși*, *prăbușire* etc.; *ignicolor* pentru *a reda culoarea focului*; *ignipotente* pentru *foc*, *luminos*; *lacticoloru* pentru *a denumi culoarea laptelui*; *latipede* „picioare late”, *latimanu* „mîini late” și altele ca: *melliferu*, *mellificare*, *mellificiu*, *mellifluu*, *melligenu*, *merinoctiale*, *merinoctiu* etc., care pentru a fi înțelese de vorbitorii limbii romîne ar fi trebuit ca măcar unele din ele să fie traduse.

Puriștii, care au luptat împotriva neologismelor, au încercat să înlocuiască elementele străine din vocabularul limbii romîne cu cuvinte romînești. Dar creațiile lor n-au reușit să elimine cuvintele străine. Formații ca: *gît-legău* „craută”, *nas-ștergău* „batistă”, *lungo-foco-vărsătoriu* „pușcă” nu s-au răspîndit; și dacă unele din ele sînt totuși întrebunțate din cînd în cînd, aceasta se face întotdeauna cu intenție ironică.

A existat tendința de a înlocui terminologia științifică cu termeni compuși din elemente romînești. Acești termeni romînești n-au putut să fie decît calcuri. Și cum în această perioadă limba era în centrul preocupărilor, era firesc ca tendința să se manifeste întîi în domeniul gramaticii. Astfel Dimitrie Eustathiev² spune: *în-loc-de-numele* cu pluralul *în-loc-de-numirile* pentru *pronume*; *înainte-punere* pentru *prepoziție*, iar

¹ Citez după *Dicționarul limbii romîne* de A.T. Laurian și J. C. Massim, t. I și *Glosariu*, București, 1871; t. II, 1876.

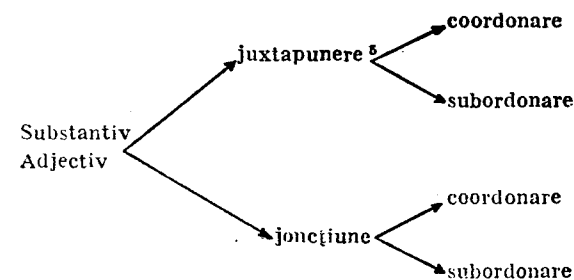
² *Gramatica rumînească*, Brașov, 1756.

pentru *interjecție*, *în-mijloc-aruncare*. Macarie¹ întrebunțează: *întîia-punere* în loc de *prepoziție*, iar Scoleriu² folosește *loc-de-nume* pentru *pronume*³. Urmînd aceeași linie, Aron Pumnu⁴ propune să se întrebunțeze: *binescriință* în loc de *ortografie*, *binelegință* pentru *ortoepie* și *binesunînță* pentru *eufonie*. Tot așa G. Săulescu propune să se folosească *țearomesorie* pentru *geometrie*, *peste-fizică* pentru *metafizică* și *prunc-educ* sau *prunc-educător* în loc de *pedagog*. Nici unul dintre acești termeni n-a rezistat și astăzi îi putem găsi numai în operele scriitorilor respectivi.

II. ANALIZA PROCEDEELOR DE FORMARE A CUVINTELOR COMPUSE

La analiza cuvintelor compuse interesează în primul rînd procedeul care a dus la formarea lor. Prin procedeu înțeleg felul în care vorbitorii, bazîndu-se pe unele legături logice și atitudini afective, au ajuns să compună cuvintele — procedeu fiind în strînsă legătură cu funcțiile pe care fiecare dintre elementele componente le îndeplinește în compunerea respectivă. Voi încerca să arăt cum s-au introdus în limba romînă procedeele străine de compunere a cuvintelor, dacă (și în ce măsură) ele au găsit vreun sprijin în compusele romînești existente.

În analiza de față voi lua în considerație numai substantivele și adjectivele compuse, arătînd în ce măsură compunerea este simțită de către vorbitori și cum aceasta se reflectă în flexiunea și în gradul de aglutinare a compuselor. Totodată, voi urmări natura raportului care există între elementele componente ale compuselor, ce funcție îndeplinesc ele în compunere și din ce categorii gramaticale fac parte. Pentru aceasta voi analiza cuvintele compuse conducîndu-mă după următoarea schemă:

¹ *Gramatica rumînească*, mss. 102, B.A.R.P.R.

² *Lectione, adecă cuvîntare scoasă de la întîia parte a gramaticii*, Iași, 1789.

³ Exemplele citate au fost luate din J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba romînă din sec. al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, nr. 1/2, 1954, p. 34 și urm.

⁴ Citez exemplele după Ov. Densușianu, *Literatura romînă modernă*, I, București, 1921, p. 310, 323.

⁵ Prin juxtapunere înțeleg alăturarea a două elemente fără ajutorul cuvintelor de legătură, valabilă chiar în cazul cînd formele sînt flexionare.

SUBSTANTIVE COMPUSE

A. JUXTAPUNERE

1. Raport de coordonare

Substantiv + substantiv = substantiv.

Limba română cunoaște puține cazuri de compuse vechi formate dintr-un substantiv determinat de un alt substantiv în nominativ (afară de compusele românești vechi din toponimie). Acest procedeu, dezvoltat mai târziu, se datorește în mare măsură calculelor și împrumuturilor din alte limbi și este răspândit în scrierea (și într-o măsură și în vorbirea) oamenilor instruiți, în care a devenit chiar foarte productiv.

Apoziția a două substantive cu aceeași valoare are la bază două procedee.

Unul dintre ele este simpla juxtapunere însoțită de obișnuința întrebuințării, datorită căreia apar substantive ca: *prefață-manifest*, *articol-program*, *dumnezeu-om* etc. Ele se bazează pe o legătură logică, însă rezultatul compunerii nu aduce o idee complet nouă față de cele exprimate de componentele lui. *Prefață-manifest* este în același timp și *prefață* și *manifest*. Deci în asemenea cazuri avem de-a face cu o compunere aparentă.

Al doilea procedeu îl constituie elipsa. Compusele care au la bază elipsa se sprijină pe o legătură internă mai strânsă. *Zi-muncă* nu este *ziua* și *munca* în același timp, ci exprimă o altă noțiune „normă care măsoară cantitatea muncii”; *Barbă-Cot* are la bază o comparație, iar *ajutor-maistru* în realitate înseamnă „ajutor de maistru”. Deci în dosul acestor compuse se ascunde de fapt un raport de subordonare neexprimat, cu toate că, din punct de vedere formal, ele nu diferă de substantivele compuse prin simpla juxtapunere.

Exemple :

Prin apoziție

burghezo-moșierime
ceas-brățară
maistru-fierar
meșter-lăcătuș
șofer-mecanic
prefață-manifest

natură-mamă
pușcă-mitralieră
raid-anchetă
remorcă-platformă
roman-cronică
scriitor-reporter

Prin elipsă

ajutor-maistru
bani-gheață
Barbă-Cot
casă-model
călători-kilometri
corp-delic
copil-minune
fermă-model

formă-tip
locomotivă-tip
mașină-oră
mașină-sport
mobilită-tip
roman-fluviu
Statu-Palmă-Barbă-Cot
zi-muncă

Barbă-Cot este unul din puținele compuse românești vechi de acest fel. În toponimie întâlnim totuși denumiri ca: *Tîrgu-Ocna*, *Rîmnicu-Vâlcea*, *Tîrgu-Jiu*, *Piatra-Neamț* și altele, dar cred că forma acestor cuvinte este rezultatul unor modificări ulterioare și că inițial aceste toponimice au sunat: *Tîrgul Ocnei*, *Piatra Neamțului* etc.

Cred că tot aici ar trebui amintite unele contaminări cum sînt: *cocostîrc*, *cocobarză*, care de fapt și ele sînt compuse din două substantive în apoziție.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Un raport de subordonare intervine între două substantive în cazul nominativ, cînd al doilea element component este determinantul celui dintîi :

maistru-fierar
inginer-șef
redactor-șef

meșter-lăcătuș
general-locotenent
general-maior

b) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Cu excepția cuvîntului *codobatură* moștenit din latină, și care nu mai este simțit compus, și a lui *mîndăștergură*, care are o construcție asemănătoare, din această categorie fac parte numai cuvinte savante, împrumutate ori calchiate, în care al doilea element conține ideea verbală.

Exemple :

fiuucidere
omucidere, omucigaș(ă)
pruncucidere, pruncucigaș(ă)
sinucidere
vasfrîngere

agricultură-agricultor
floricultură-floricultor
legumicultură-legumicultor
pomicultură-pomicultor
viticultură-viticultor

Procedeul compunerii în care complementul sau atributul precedă substantivul sau verbul nu este obișnuit în limba română. Cuvintele românești: *sinucidere*, *pruncucidere*, *omucidere* etc. sînt copiate după cuvintele franțuzești: *homicide*, *infanticide* etc., care au la bază compusele latinești: *homicida*, *infanticidium*.

Latina clasică compunea diferitele forme cazuale sau temele cuvintelor. Verbul latinesc *caedo*, -ere, *cecid*, *caesum*, ca și romînescul *a ucide*, fiind tranzitive, cer un complement direct. În cazul cuvîntului *homicida* avem de-a face cu tema *hom-* (legată cu ajutorul vocalei de legătură *i*), care are funcțiunea de complement direct. Forma romînească a cuvîntului ar fi *ucidere de om*, în care *ucidere* este forma lungă a infinitivului. Deci, din punct de vedere logic, elementul *om* în *omucidere* are rol de complement

direct. Aceste compuse au fost întărite de împrumuturi de genul *fratricid*, *infanticid*. În derivatele : *omucigaș* (ă), *pruncucigaș* (ă), ideea de complement direct care însoțește un postverbal apare mai clar.

Într-o situație asemănătoare se găsește și *vasfrîngere*, calchiat după *naufragiu*. Compusul latinesc *naufragium* (fiind și el calchiat după limba greacă) înseamnă „frîngere de corabie”. În limbile în care compunerea este dezvoltată, ca de exemplu limba rusă, el a fost redat printr-un compus (*корабльерыение*). În limba română însă, acest cale s-a încetățenit, situație explicabilă tocmai prin structura lui.

Cuvintele : *agricultură*, *silvicultură* etc. sînt împrumuturi. În *agricultură* avem de-a face cu un genitiv obiectiv (deci logic și *agri-* are funcție de complement direct). Nici această construcție nu este proprie limbii române, în care, de obicei, atributul urmează după substantivul pe care-l determină. Asemenea cuvinte compuse, nefiind analizate de vorbitori, circulă ca niște cuvinte simple.

O situație asemănătoare are și compusul *locotenent* (ca și traducerea lui românească *locțiitor*), în care *loc* complinește înțelesul postverbalului *tenent* sau *țiitor*. Compusul nu este perceput ca atare și este socotit un cuvînt simplu.

c) *Substantiv + substantiv (în cazul genitiv) = substantiv*

Asemenea compuse sînt deosebit de numeroase în limba română. Toate sînt populare și formate pe bază de metafore, comparații etc.

Exemple :

<i>Adunații-Teiului</i>	<i>floarea-soarelui</i>
<i>apa-trîndului</i>	<i>Greul-Pămîntului</i>
<i>boala-copiilor</i>	<i>gura-leului</i>
<i>boldul-cerului</i>	<i>iarba-fiarelor</i>
<i>brîul-lui-dumnezeu</i>	<i>iarba-vîntului</i>
<i>calea-robilor</i>	<i>muma-pădurii</i>
<i>calul-dracului</i>	<i>părul-ciutei</i>
<i>carul-zînelor</i>	<i>rochița-rîndunicii</i>
<i>ciuboțica-cucului</i>	

Atributul substantival (genitival) joacă în aceste compuse diferite roluri. El poate preciza, delimita sfera cuvîntului determinat ca în *floarea-soarelui*. Cele mai multe din aceste compuse sînt metafore : *brîul-lui-dumnezeu*, *carul-zînelor*, *vaca-domnului*, *rochița-rîndunicii* etc. În flexiunea acestor compuneri variază numai primul element, determinantul rămînd neschimbat.

d) *Verb + substantiv = substantiv*

Substantivele care intră în această categorie aparțin unui tip vechi de compunere a cuvintelor în limba română. Se pare că acest procedeu nu mai este productiv.

Exemple :

<i>Aleargă-Cale</i>	<i>Sfarmă-Piatră</i> (și <i>munte</i>)
<i>bate-poduri</i> (și <i>drumuri</i>)	<i>soarbe-zeamă</i>
<i>casă-gură</i> (și <i>gură-casă</i>)	<i>Strîmbă-Lemne</i>
<i>frîge-lînt</i>	<i>spală-varză</i>
<i>încurcă-lume</i>	<i>suge-bute</i> (și <i>cep</i>)
<i>înghite-cîlți</i>	<i>taie-fugă</i>
<i>linge-talere</i> (și <i>blide</i>)	<i>tîrîie-brîu</i>
<i>fluieră-vînt</i>	<i>tulbură-apă</i>
<i>papă-lapte</i> (și <i>tot</i>)	<i>vîntură-lume</i> (și <i>țară, cenușă,</i> <i>vorbe</i>)
<i>paște-vînt</i>	
<i>pierde-vară</i>	<i>zgîrie-brînză</i>
<i>prinde-muște</i>	

Toate aceste compuse sînt substantive de genul masculin. Ele sînt invariabile. Se compun dintr-un verb și un substantiv care joacă rolul unui complement direct. Ele aparțin limbajului afectiv și familiar și au luat naștere în limba populară. Cu toate că acest tip de compunere nu mai este productiv, cuvinte ca *pierde-vară* mențin existența categoriei în limbă și permit adaptarea unor neologisme care au o structură asemănătoare (*verb + complement direct*).

Exemple :

<i>portarmă</i>	<i>portaltoi</i>
<i>portavion</i>	<i>portsatelit</i>
<i>portbagaj</i>	<i>posed-armă</i>
<i>portdrapel</i>	<i>zgîrie-nori</i>
<i>parttabac</i>	

Bineînțeles că în aprecierea acestor cuvinte compuse intervine și faptul că elementele din care se compun ele există în limba română sau vorbitorii le-au asemănat cu cele românești. Mai mult, unele din ele ca : *portaltoi* s-au format pe teren românesc avînd numai model francez (*porte-greffe*). Bineînțeles calcul este de proveniență savantă. Tot astfel, urmînd aceste modele, s-au creat : *porthartă*, *portcartuș*, *posed-armă*, *zgîrie-nori*. Dimpotrivă, compusele franțuzești cu aceeași structură, ale căror elemente componente nu există în limba română, au devenit cuvinte simple (*portmoneu*, *garderobă* etc.).

Cu toată identitatea structurii lor, între vechile compuse de tipul *fluieră-vînt* și neologismele de care a fost vorba aici, există o deosebire în flexiune : cele dintîi sînt invariabile, pe cînd neologismele se comportă ca toate cuvintele simple.

e) *Substantiv + adjectiv (participiu) = substantiv*

În această categorie se încadrează atît compuse populare cît și savante. Compusele populare, în care substantivul este determinat de un adjectiv,

sînt vechi, însă (cu toate că topica lor este cea obișnuită) această categorie nu pare a fi productivă. În compunerile de față, adjectivul are rol de atribut.

Exemple :

<i>burtăverde</i>	<i>mațe-fripte</i>
<i>coate-goale</i>	<i>mîină-spartă</i>
<i>gură-bogată</i>	<i>mîină-strînsă</i>
<i>gură-spartă</i>	<i>vorbă-lungă</i>
<i>limbă-dulce</i>	

Ele sînt formate pe bază de imagini sau asocieri.

În unele cazuri cum este *codroș*, *botgros* „ciresar”, elementele componente nu se mai disting în flexiune. În cazul compusului *făt-frumos* apar în flexiune forme ca : *făt-frumosului* dar și *făți-frumoși*.

Același procedeu stă la baza creării unor porecle care au devenit cu timpul nume de familie și care se comportă ca și numele proprii.

Exemple :

<i>Barbă-Lată</i>	<i>Haină-Roșie</i>
<i>Botgros</i>	<i>Limbă-Dulce</i>
<i>Căciulămare</i>	<i>Pestefript</i>
<i>Calalb</i>	<i>Poalelungi</i>

Asemenea construcții găsim și printre toponimice : *Cîmpulung*, *Rîmnicu Sărat*, *Satu Mare*, *Tîrgu Frumos* etc.

Flexiunea lor variază în dependență de vechimea cuvîntului. Se spune *Cîmpulungului*, dar *Tîrgului Frumos*.

Compusele ca : *boală-seacă*, *limbă-vecină*, *bou-sur*, *soare-sec* se comportă așa cum se comportă în mod obișnuit un substantiv urmat de un adjectiv.

În această categorie intră de asemenea și cuvinte mai noi (calcuri) :

<i>amor propriu</i>	<i>mamă-mare</i>
<i>apă-tare</i>	<i>portofranc</i>
<i>cameră obscură</i>	<i>proces-verbal</i>
<i>fapt divers</i>	<i>sînge rece</i>
<i>gard viu</i>	<i>tată-mare</i>
<i>mîină moartă</i>	<i>vinars</i>

Aceste compuse respectă topica obișnuită romînească, dar, cu excepția compusului *vinars* (un calc mai vechi), se comportă în declinare ca substantiv + adjectiv.

f) *Adjectiv + substantiv = substantiv*

Cu excepția cîtorva compuse moștenite din latină (*primăvară*, *mijloc*), ca și a formulelor de salut (*bună seara*, *bună ziua*), în această categorie nu intră decît calcuri și împrumuturi.

Exemple :

<i>bună-credință</i>	<i>bună-cuviință</i>
<i>bunăstare</i>	<i>Bunavestire</i>
<i>bunăvoință (și rea-voință)</i>	

Toate aceste compuse sînt calchiate după modele străine și se caracterizează prin faptul că adjectivul se acordă cu substantivul pe care-l determină. În ciuda relativei vechimi a unora din ele, vorbitorii ezită în declinarea lor. Pe lângă forma *bunei-stări* tot mai des apare forma *bunăstării*.

Altfel se prezintă calcurile sau împrumuturile mai recente, ca :

<i>altorelief</i>	<i>liber-profesionist</i>
<i>basorelief</i>	<i>plusprodus</i>
<i>clarviziune (și clarvedere)</i>	<i>plusvaloare</i>
<i>liber-arbitru</i>	<i>pur-sînge</i>
<i>liber-cugetător</i>	<i>scurtcircuit</i>
<i>liber-schimb (și liber-schimbist)</i>	

Flexiunea diferă aproape de la caz la caz : *liberul-schimb*, *liber-cugetătorul*, *scurtcircuite*, *plusproduse*, *clarviziuni* etc. Topica acestor compuse este străină limbii romîne.

g) *Adverb sau numeral sau prepoziție + substantiv sau adjectiv sau participiu = substantiv*

Majoritatea compuselor care aparțin acestei categorii își datorează existența unei întrebuintări frecvente (unele din ele sînt calcuri) : *după-amiază*, *după-masă*, *după-prînz*, *peste-sef* și altele.

Deoarece prepoziția sau adverbul sînt invariabile, flexiunea privește numai al doilea element (*după-amiezele*, *după-mesele* etc.). *Binefacere* este dubletul compusului cu adjectiv *bunăfacere*.

Substantivele formate cu numerale : *cinci-coade*, *Trei-Frați*, *Trei-Pîini*, *Trei-Nasuri* provin din limba populară și sînt formate pe bază de metafore. *Patruped* este un semicalc care poate fi și substantiv și adjectiv. Compusele foarte recente ca : *cincisutist* și *sutamist*, care calchiază compuse rusești, sînt formal derivatele unor numerale compuse (*cinci sute*, *o sută de mii*). Un caz asemănător este *pașoptist* derivat de la *pașopt* (*patruzeci și opt*).

Substantive ca : *deochi* (și verbul *a deochia*), *demîncare*, *demîncat*, *deîmpărțit*, *deînmulțit* își datoresc existența întrebuintării frecvente a construcțiilor prepoziție + substantiv, participiu etc. (aceasta a dus și la aglutinarea elementelor). Compusul *deochi* (și *a deochia*) pare a fi foarte vechi și poate fi pus în legătură cu v.sl. *зрѣць*.

Un caz aparte, care nu poate fi pus în legătură nici cu raportul de coordonare, nici cu cel de subordonare, îl constituie substantivele cu structura *substantiv + verb*, în care substantivul are rol de subiect, iar verbul, de predicat. În această categorie intră puține compuse populare, ca : *soare-răsare*, *soare-apune*, *soare-scapătă*. Ele constituie de fapt propoziții simple.

B. JONCTIUNE

1. Raport de coordonare

Substantiv + conjuncție + substantiv = substantiv

Această categorie este foarte puțin numeroasă. În cazul când conjuncția este coordonatoare, avem și raportul de coordonare între elementele componente. De ex. *verzi și uscate* — unde de fapt avem două adjective la plural, legate cu ajutorul conjuncției și. Cuvântul (substantiv) este expresiv-popular.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + prepoziție + substantiv = substantiv*

Acest grup cuprinde compuse populare ca și calcuri și împrumuturi din alte limbi. O parte din ele au la bază comparații (*sor-cu-frate, Albă ca Zăpada*), imagini (*Gură-cu-Lacăt, broască-cu-foc*), asemănări (*Cap-de-ciine*).

Cele mai numeroase sînt compusele în care legătura se face cu ajutorul prepoziției *de*.

Exemple :

apă-de-oase
boală-de-lună
bou-de-baltă
bou-de-noapte
cal-de-mare
car-de-foc

Cap-de-Ciine
Cap-de-Fier
Gură-de-Aur
iarbă-de-puşcă
Oarba-de-Mureş
vierme-de-mătase

În aceste cazuri, atributul (*de* + substantiv) îndeplineşte diferite funcțiuni. În *bou-de-baltă, cal-de-mare* arată locul; în *apă-de-oase* „iodură”, originea, materia; în *boală-de-lună*, cauza; în *Gură-de-Aur*, calitatea. În cursul declinării nu se schimbă decât substantivul determinat. Un caz foarte interesant este cuvîntul *capodoperă*. Astăzi el este simțit ca un cuvînt simplu, însă în perioada introducerii lui în limba romînă, datorită faptului că existau cuvintele romînești *cap, de, operă*, vorbitorii au simțit compunerea și au calchiat cuvîntul italian: *un cap-de-operă*, cu pluralul *capete-de-operă, capuri-de-operă*. Într-un calc atît de vechi cum este *untdelemn*, compunerea nu se mai simte. Cuvîntul este considerat simplu, deși toate elementele componente au și o existență independentă de această construcție.

Calcuri mai recente ca : *mîna de lucru, munte de pietate, fată-n casă* n-au ajuns atît de „compuse” pentru vorbitori; ele se comportă ca îmbinări de cuvinte (*munțelului de pietate, fetei în casă* etc.), deci la fel ca cele populare (*calului-de-mare, cai-de-mare*). O situație asemănătoare cu cea a calcurilor o au unele construcții care se repetă des și care au un înțeles unic, cum ar fi : *gură de apă, tragere de inimă, dare de seamă* și altele mai noi : *spirit de partid, gazetă de perete, casă de naștere* etc.

b) *Prepoziție + prepoziție + substantiv = substantiv*

Dintre numeroasele calcuri din slavă de tipul *fără-de-fund, fără-de-apă, fără-de-dumnezeire* etc., numai *fărădelege*, fiind des folosit, s-a încetățenit în limba romînă. Astăzi *fărădelege* are derivate și se comportă ca un cuvînt simplu. Mai mult, structura cuvîntului atrage după ea și alte compuneri ca *fără-de-grijă, fără-de-nădejde, fără-de-rost*, dar și altele, fără prepoziția *de*, ca : *fără-vlagă, fără-timp* etc.

c) *Verb + pronume + substantiv = substantiv.*

Această structură o au cîteva compuse populare :

<i>ducă-se-pe-pustii</i>	<i>lă-mă-mamă</i>
<i>ucigă-l-crucea</i>	<i>lasă-mă-să-te-las</i>
<i>ucigă-l-tămîia</i>	<i>nu-mă-uita</i>
<i>ucigă-l-toaca</i>	

De fapt, toate sînt propoziții imperative. În aceste compuse pronumele joacă rolul unor componente. *Lă-mă-mamă, lasă-mă-să-te-las* se încadrează în categoria cuvintelor expresive. *Ucigă-l-crucea (toaca, tămîia), ducă-se-pe-pustii* desemnează noțiuni tabu, adică sînt eufemisme. *Nu-mă-uita* este denumirea unei plante (*miozotis*). Nu știu dacă aici poate fi vorba despre un calc, însă în limba franceză se spune *ne m'oubliez pas* (sau *pensez à moi*), în rusă *незабыдка*, în germană *Vergissmeinnicht* etc.

Alte cazuri :

d) *Articol + prepoziție + adverb = substantiv*
cel-de-sus

e) *Articol (+ adverb) + adjectiv = substantiv*
ăl-mai-rău „zmeu”
cel-alb „înger”

f) *Prepoziție + adverb = substantiv*
desusul „dumnezeu”
dedesubtul (de fapt, adverbul substantivizat)

g) *Verb + pronume + verb = substantiv*
du-te-vino (după fr. va-et-vient) se întrebunțează numai cu articolul nehotărît.

O situație deosebită de cuvintele compuse prin coordonare și juxtapunere prezintă cuvintele formate din inițiale și din părți de cuvinte.

a) *Cuvinte formate din inițiale*

Procedeul cunoscut în limba romînă și înainte de 23 August 1944 (*Cefere, Setebe, Petete*) s-a dezvoltat în ultimii ani și sub influența limbii

ruse : *Repere-ul, Uteme-ul, Pemere-ul, Semete-ul*. De la cuvintele compuse din inițiale se formează și derivate ca : *utemist, semetist, ceferiadă*.

b) *Cuvinte formate din silabe sau părți de cuvinte.*

Procedeu a existat și înainte în limba română : *Astra* (Asociația Transilvană), *Aro* (Asigurarea românească) și a luat o dezvoltare mai mare în anii de după război. Exemple : *Agerpres, Comcar, Plafar, Gostat, Goscol, Peco* etc. Cuvintele formate în acest fel sînt simțite ca substantive adevărate.

ADJECTIVE COMPUSE

Adjectivele se compun numai prin juxtapunere; fără ca legătura să se facă cu ajutorul prepozițiilor.

1. Raport de coordonare

a) *Adjectiv + adjectiv = adjectiv*

Apoziția adjectivelor cu valoare egală este un tip de compunere foarte răspîndit și productiv în limba română. De fapt se pot combina orice adjective între care există legături logice. Cred că și aceste compuneri se dezvoltă sub influența diferitelor modele străine.

Situația acestor adjective seamănă oarecum cu cea a substantivelor juxtapuse prin apoziție. *Surdmut* este un om și *surd* și *mut*. Condițiile *social-economice* sînt de fapt condițiile *sociale* și *economice*. Aceste compuneri sînt curent create de către vorbitori și cîteodată n-au decît o valoare accidentală. Altele ca *social-politic, social-istoric* s-au „fixat”. Însă și aici elementele componente își pot schimba locul : se spune și *politico-social* și *istorico-social*. Aceasta depinde, cred, de accentul pe care vorbitorul vrea să-l pună pe unul din adjectivele componente.

Exemple :

tematico-ideologic
economico-social
etico-social

ideologico-tematic
social-economic
social-etic

În unele cazuri, de exemplu în dicționare, ordinea e impusă :

romîno-rus
romîno-bulgar

ruso-romîn
bulgaro-romîn

Unele dintre adjectivele compuse și-au fixat forma :

democrat-popular

marxist-leninist

Motivul care-i determină pe vorbitori să prefere o anumită ordine a adjectivelor componente este tendința spre scurtime, laconismul. Astfel, forma *anglo-american* este preferată formei *americano-englez*; *austro-ungar* formei *ungaro-austriac*; *franco-german* formei *germano-francez*.

În acest tip de compunere, adjectivul care precedă capătă de multe ori un *o* final, care îndeplinește rolul vocalei de legătură : *turco-iranian, greco-francez, absolutisto-politist, politico-ideologic* etc.

În flexiunea adjectivelor aparținînd acestui tip de compunere, variază numai al doilea adjectiv.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + adjectiv = adjectiv.*

Sînt puține cazuri cînd din compunerea între un substantiv și un adjectiv rezultă un adjectiv. Cred că aceasta se poate explica prin faptul că valoarea substantivului precumpănește. Aceste adjective — *codalb, codobere* și *bucălat* — sînt vechi; mai ales *codalb*, care datează din latină și care, probabil, a atras după el prin analogie și pe *codobere* (*codroș* cu aceeași structură a devenit substantiv).

b) *Prepoziție + pronume, adjectiv sau adverb + adjectiv = adjectiv*

În această categorie intră un grup de calcuri și cîteva cuvinte formate prin analogie cu ele.

Exemple :

atotputernic

atotvoitor

atotvăzător

atotmîncător

atocuprinzător

atotștiutor și atoateștiutor

atofăcător

atoatecumpănitor

atotrăbdător

atotprezent

atotcreator

Majoritatea lor au fost calchiate după modele slave, iar mai tîrziu întărite de cele latinești. Cu excepția lui *puternic* și *prezent*, al doilea element al acestor compuse a fost tradus în romînește prin adjective cu nuanță verbală foarte pronunțată (adjective postverbale), care cer un complement. Complementul în aceste cazuri a fost redat prin pronumele nehotărît *tot*. Deci *atotputernic* înseamnă cel care poate (să facă) *totul*. În această categorie se mai încadrează cuvinte ca : *binevoitor, răuvoitor, binefăcător, răufăcător*, deoarece adverbul *bine*, ca și adjectivul *rău* (aici cu funcție adverbială) complinesc de fapt adjectivele *voitor* sau *făcător*. *Binevoitor* este „cel ce voiește binele”, iar *răuvoitor* „cel ce vrea răul”.

De obicei flexiunea se face ca în cazul cuvintelor simple. Însă *rău*, în ciuda vechimii cuvîntului, se acordă uneori cu forma feminină a adjec-

tivului cu care intră în compunere. Astfel, pe lângă forma *răuvoitoare*, apare forma *reavoitoare*. La fel, de la *răufăcător* se formează pluralul *răifăcători*.

c) *Adverb + participiu sau adjectiv = adjectiv*

În această categorie intră adjective ca :

<i>binedefinit</i>	<i>binevăzut</i>
<i>binecunoscut</i>	<i>binevenit</i>
<i>binemeritat</i>	<i>bineprimit</i>
<i>binecrescut</i>	<i>binenorocit</i>
<i>binedispus</i>	<i>bineslăvit</i>
<i>binelăudat</i>	<i>binecredincios</i>
<i>binefăcut</i>	<i>dreptcredincios</i>
<i>binemirositor</i>	<i>satisfăcător, nesatisfăcător</i>

Un caz aparte îl constituie câteva adjective ca : *nou-născut, nou-ales*. Normal, pluralul acestor compuse ar trebui să sune : *nou-născuți și nou-aleși*. Totuși în vorbire capătă răspîndire forme în care flexiunea atinge ambele componente și în care adverbul devine adjectiv : *noi-născuți, noi-aleși*.

În general, aceste cuvinte sînt mai toate calchiate după modele slave sau franceze. Procedul este însă productiv, deoarece adverbul are facultatea de a se alipi la verb sau la un participiu, pe care-l determină aducîndu-i o nuanță modală.

d) *Adjectiv (adverb) + adjectiv = adjectiv*

În compusele care fac parte din această categorie unul dintre adjective îndeplinește funcție de adverb și determină pe celălalt. Determinantul poate urma sau preceda determinatul.

În cazul cînd determinantul precedă, primul element îndeplinește funcția de adverb :

<i>bun-bucuros</i>	<i>bun-norocos</i>
<i>clarvăzător</i>	<i>mult-deplîns</i>
<i>nou-nouț</i>	

Aceste adjective se comportă ca niște cuvinte simple (*mult-deplînsi*). În *nou-nouț* sau *bun-bucuros* avem de-a face cu sublinierea sensului și aceste adjective capătă înțelesul unor superlative, în care primul component s-ar putea înlocui cu adverbul *foarte*. Situația se schimbă cînd determinantul urmează după adjectivul determinat :

<i>acru-dulce</i>	<i>gri-cafeniu</i>
<i>alb-vioriu</i>	<i>negru-verde</i>
<i>alb-trandafiriu</i>	<i>roz-alb</i>
<i>dulce-sărat</i>	<i>roșu-vioriu</i>
<i>galben-verzui</i>	<i>verde-auriu</i>

În aceste cazuri determinantul precizează noțiunea exprimată de elementul determinat, îi dă o nuanță nouă. De ex. *gri-cafeniu* este culoarea *gri* cu nuanță *cafenie*.

În compusele ca *albastru-închis* sau *roșu-deschis* intervine o schimbare de sens mai pronunțată, deoarece determinantul (*deschis, închis*) introduce în noțiunea exprimată de determinat nu numai o altă nuanță, ci, alterînd sensul, face ca din compunere să rezulte o noțiune nouă.

În această categorie intră compusele populare (*galben-verzui*) și altele care au luat o dezvoltare mai mare, poate, sub influența adjectivelor compuse din limbile franceză și germană. Adjectivele compuse sînt foarte numeroase, deoarece ele pot fi create de fiecare dată cînd trebuie redată o noțiune, un atribut mai complex.

Spre deosebire de cazurile în care adjectivul are numai rolul de adverb, aici flexiunea atinge ambele adjective (cu excepția lui *rozalb* unde s-a produs sudura elementelor componente) : *cenușiu-vînat, cenușie-vîntă ; alb-trandafiriu, albă-trandafirie* etc.

e) *Prepoziție + substantiv = adjectiv*

Asemenea cazuri sînt puțin frecvente : *cuminte, forobraz* etc.

Cu minte a devenit *cuminte* datorită unei judecăți logice, care cred că s-ar putea enunța astfel : un om care are minte este și *cuminte*. Cuvîntul are derivate : *cumințenie, a cuminți*. *Forobraz* este un om obraznic, nerușinat, „fără obraz”.

Un caz aparte îl constituie cuvîntul *cumsecade*. Locuțiune adverbială la origine, el a devenit adverb și pe urmă a început să determine și substantive, îndeplinind rol de adjectiv, invariabil ca formă. De la *cumsecade* a derivat substantivul *cumsecădenie*.

CONCLUZII

Limba romînă, ca și celelalte limbi romanice, n-a dezvoltat compunerea cuvintelor ca un procedeu curent de îmbogățire a lexicului. În comparație cu limbile neromanice, de exemplu germana și limbile slave, ea posedă un număr restrîns de cuvinte compuse, deoarece, avînd structura mai analitică decît aceste limbi, compunerea cuvintelor în limba romînă întîmpină greutăți. Cuvintele noi se formează în primul rînd prin derivare.

Avînd în vedere faptul că nici în latină cuvintele compuse nu erau prea numeroase, trebuie să constatăm că totuși, în comparație cu ea, numărul compuselor în limba romînă este mai mare. Ca să stabilim situația cuvintelor compuse în limba romînă, trebuie în primul rînd să desprindem tipurile de compunere și să vedem care din ele sînt productive.

Din materialul studiat reiese că următoarele tipuri de compuse sînt productive în limba romînă :

O categorie dezvoltată o constituie compusele romînești cu structura substantiv + atribut genitival, care corespund tipului latin de compu-

nere : *aqua vitae*. Această categorie este una dintre cele mai productive din limba română (*floarea-soarelui, calea-laptelui*).

O mare dezvoltare a luat recent în limba română, mai ales în scrierea oamenilor instruiți, compunerea a două substantive în apozitie (*casă-model, artist-cetățean, poet-filozof*). Consider că nu se poate spune că aceste formații au găsit vreun sprijin în puținele compuse românești asemănătoare (*Barbă-Cot*).

Procedeul compunerii a două substantive legate printr-o prepoziție este o inovație față de latină : *boala-de-lună, flori-de-paie, buhai-de-baltă, drum-de-fier*. Această categorie este productivă.

Compusele latinești de tipul *avis tarda* cu adjectivul determinant așezat în urma substantivului determinat sînt continuate de compusele românești : *codalb, botgros, vorbă-lungă, burtăverde, apă-tare* etc. Corespunzînd regulilor sintactice ale limbii romîne, aceste compuse constituie un grup numeros.

De asemenea numeros este grupul cu structura verb + substantiv, corespunzînd tipului latin *flectanimus, Cantalupis*. Compusele din această categorie ca : *fluiere-vînt, înghite-cîlți*, formate din elemente populare, au fost întărite de împrumuturi din limba franceză (*portparol, portarmă*). Procedeul apare și la unele calcuri ca *portaltoi, zgîrie-nori*, ca și într-o formație savantă recentă : *portsatelit*.

O categorie numeroasă și foarte productivă o constituie adjectivele compuse : *albastru-rînduniu, politico-social* etc.

În ultima vreme a fost întărită compunerea din inițiale (*C.F.R., C.O.Ș., I.C.A.B.*) sau din fragmente de cuvinte (*Viscofil, Aprozar, Plafar*).

O categorie productivă sînt și compusele savante de tipul : *automitralieră, electrochimie, microradiografie*.

Un număr de compuse românești aparțin categoriilor care nu mai sînt productive :

Tipul compuselor românești cu structura adjectiv (determinant) + substantiv (determinat), de pildă *primăvară, mijloc*, continuă categoria din latină : *primavera, medius locus*. Cu toate că acest tip de compunere a cuvintelor a fost întărit de-a lungul dezvoltării limbii romîne de cuvinte compuse calchiate după modele slave (*bună-facere, Bunăvestire*), după modele franceze (*clarviziune, liber-cugetător*) sau germane (*bunăstare*), acum el nu mai este productiv.

Categoria compuselor românești în care un verb sau un substantiv postverbal urmează după un substantiv (lat. *carnemligat, agricola*) nu este productivă și în majoritatea cazurilor este constituită din calcuri (*fiucidere, pomicultură*).

O inovație față de latină este compunerea de felul lui *atotputernic*. Acest tip de compunere a fost introdus în limba română o dată cu cuvintele calchiate după modele slave (*atotmilostiv, atosțiutor*) și întărit de neologismele latine (*omniprezent*). Categoria nu este productivă.

Se poate spune deci că o dată cu cuvintele din limbi străine, limba română a împrumutat procedee noi de compunere (de exemplu, două substantive în apozitie) sau a reintrodus procedee existente mai înainte în limbă (de pildă verb + complement direct).

În diferitele perioade de dezvoltare ale limbii romîne au existat în vocabular numeroase calcuri din care numai puține au fost păstrate în limbă, majoritatea lor rămînînd formații cărturărești (mai ales în cazul vechilor calcuri din slavă). Acest fapt este explicabil, deoarece compunerea cuvintelor noi trebuie să se facă potrivit regulilor sintactice ale limbii. Redînd structura limbii pe care o copiau, majoritatea calcurilor nu respectau structura romînească. Din cauza aceasta adaptarea lor la limba romînă întîmpină greutăți.

În încheiere se poate spune că, în ciuda unor influențe străine numeroase și puternice, limba romînă a păstrat caracterul derivativ, deși, în comparație cu latina, punctul ei de plecare, ea posedă astăzi fără îndoială un număr mai mare de cuvinte compuse.

CUVINTE COMPUSE ÎN TERMINOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ ACTUALĂ

DE

CONSTANT MANECA

Termenii tehnicii pot fi cuvinte simple sau combinații de cuvinte. Terminologia științifică și tehnică posedă un mare număr de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni de specialitate. O serie dintre aceste combinații sînt cuvinte compuse; acestea constituie obiectul lucrării de față.

Selectarea compuselor din toată mulțimea de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice este o chestiune destul de dificilă, deoarece întreaga noastră terminologie specială este relativ recentă, creată în mare parte, așa cum vom vedea mai departe, din împrumuturi și din calcuri lingvistice care nu au avut timpul să se încetățenească în limbă. Înainte de a trece la tratarea subiectului propus voi încerca să prezint câteva idei în legătură cu compunerea cuvintelor.

În general prin compunere se obține un cuvînt nou din două sau mai multe cuvinte, care își pierd într-o măsură oarecare înțelesul lor inițial. „Prin urmare, în mintea noastră, cînd rostim sau auzim un cuvînt compus, nu apar două (sau mai multe) noțiuni, ci una singură. Cuvîntul compus constituie o unitate”¹.

Privite din acest punct de vedere, nenumărate combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice ar trebui considerate cuvinte compuse. Cred totuși că numai relativ puține pot fi socotite ca atare. Într-o rezoluție a Organizației Internaționale de Standardizare (ISO)², care se ocupă cu studiul terminologiei, sînt socotite cuvinte compuse numai termenii de tipul *shortcircuit*, *turbogenerator*, *electromotor* etc., în care s-a petrecut contopirea elementelor componente. Toți ceilalți termeni formați din mai multe cuvinte prin juxtapunere sînt socotiți simple grupuri de cuvinte.

¹ *Limba română. Fonetică — vocabular — gramatică*, București, 1956, p. 50.

² ISO/TG. (URSS-3) 72 F./19.VI.1955, Question no 1.

Se face deci deosebire între compuse și grupuri de cuvinte, potrivit unor criterii care au în vedere gradul de sudură a elementelor componente.

Distincția aceasta în categoria termenilor denumiți prin combinații de cuvinte este desigur foarte utilă, dar nu credem că poate fi aplicată în limba română chiar așa cum s-a făcut în documentele ISO. Astfel termeni ca *ochi de pisică*, *coadă de rândunică* etc., care au la bază o metaforă, nu pot fi socotiți ca simple grupuri de cuvinte, deoarece aici a avut loc un proces de compunere din care a rezultat o unitate semantică nouă. În limbi a căror structură este asemănătoare cu limba română, contopirea elementelor de compunere se face destul de greu, predominând juxtapunerea. Prin urmare, pentru determinarea compuselor, criteriul semantic este mult mai bun.

Distincția dintre compuse și grupuri de cuvinte trebuie totuși reținută, deoarece tocmai aceste grupuri de cuvinte sînt combinațiile care, cu timpul, prin uz, devin adevărate cuvinte compuse.

În cele ce urmează voi prezenta pe scurt criteriile după care m-am călăuzit la selectarea compuselor din marea mulțime de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice.

Am socotit cuvînt compus o *formație alcătuită din două sau mai multe cuvinte, care constituie o unitate stabilă, ale cărei elemente și-au pierdut într-o măsură oarecare sensul lor inițial, rezultînd prin combinarea lor ceva nou din punct de vedere semantic, care nu poate fi înțeles numai prin simpla analiză a cuvintelor componente*. Am socotit, de exemplu, că din combinația *cuptor + înalt* a rezultat o formație (*cuptor înalt*, „instalație industrială pentru extragerea fierului din minereu”), care reprezintă ceva deosebit față de cele două cuvinte componente luate separat, elementul semantic nou rezultînd tocmai din această combinație.

Ca un criteriu secundar de recunoaștere a compuselor este și faptul că noțiunea pe care o denumesc nu poate fi denumită corect decît prin formația întregă, numai unul dintre elemente nefiind suficient pentru înțelegerea noțiunii.

Am arătat că o altă categorie de termeni tehnici este compusă din grupuri de cuvinte. *Un grup de cuvinte este tot o combinație stabilă de cuvinte care denumește o noțiune tehnică, însă spre deosebire de compuse, nu formează o unitate lingvistică, înțelesul ansamblului reiesînd din reunirea sensurilor elementelor componente*. Prin alăturarea a două cuvinte ca *anhidridă și acetică* a rezultat un grup care denumește o noțiune tehnică, fără ca cuvintele respective să sufere vreo modificare semantică. Sensul grupului de cuvinte reiese din simpla însumare a sensurilor elementelor componente. În aceeași situație sînt și grupurile *mașină de bărbierit*, *mașină de depănat*¹ etc. În mod curent, noțiunile respective sînt denumite numai printr-un singur element al combinației. În general grupurile de cuvinte denumesc noțiuni accesorii care intră în sfera unei noțiuni generale. În lucrarea de față mă voi ocupa și de unele dintre acestea, întrucît ele constituie un stadiu care precedă compunerea.

¹ Cf. p. 195.

La rîndul lor, grupurile de cuvinte trebuie deosebite de simplele combinații de cuvinte care denumesc și ele noțiuni tehnice (în general noțiuni accesorii), fără să prezinte însă, din punctul de vedere care ne preocupă, nimic interesant. Cele mai multe dintre asemenea combinații sînt un fel de termeni-definiție, fără o formă precisă: *aparat de comandă a ascensorului*, *avans de aprindere*, *conoid cu plan director* etc.

Atît compusele cît și grupurile de cuvinte reprezintă termeni care fac parte dintr-un sistem de terminologie, corespunzător sistemului de noțiuni din ramura de specialitate respectivă.

Spre deosebire de elementele cuvintelor compuse obișnuite, elementele de compunere ale termenilor tehnici își pierd într-o mai mică măsură înțelesul inițial. Cred că la aceasta contribuie două cauze: a) faptul că aceste combinații au fost făcute în așa fel încît sensul fiecărui element să contribuie în general la înțelegerea noțiunii exprimate printr-un compus; b) faptul că termenii tehnici compuși sînt creații oarecum recente și uneori destul de efemere. Din acest ultim motiv, elementele componente nu au putut să-și piardă sensul inițial și nici să se sudeze între ele astfel încît să capete o formă fixă, a cărei flexiune să fie identică cu aceea a cuvintelor simple.

În lucrarea de față mă voi ocupa numai de cuvintele compuse care aparțin terminologiei științifice și tehnice moderne. Compusele vechi, care aparțin terminologiei științifice și tehnice din trecut și care au încetat să mai fie socotite ca termeni tehnici, fiind simțite cuvinte compuse uzuale, populare, nu vor fi studiate aici, ele urmînd să fie tratate într-o lucrare aparte¹.

*

De la început trebuie să spun că cuvintele compuse tehnice sînt formate în general prin aceleași procedee ca și compusele obișnuite.

De obicei aceste compuse sînt formate din elemente neologice și au la bază un model străin pe care îl imită, traducîndu-l sau împrumutîndu-l, terminologia specială romînească fiind în general împrumutată din alte limbi.

Faptul că în majoritatea cazurilor avem de-a face cu calcuri sau cu împrumuturi nu este specific terminologiei științifice și tehnice din limba română; aceeași situație există și în alte limbi. Putem afirma pe drept cuvînt că această terminologie are un pronunțat caracter internațional.

Pentru sistematizarea materialului am adoptat criteriile care stau la baza lucrării lui A. Darmesteter, asupra cuvintelor compuse din limba franceză². În consecință am împărțit compusele potrivit combinațiilor de idei care au determinat formarea lor.

Cred că clasificarea bazată pe analiza procedeele logice folosite de gîndire pentru a forma cuvinte compuse este cea mai potrivită cu siste-

¹ Cf. Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în volumul de față. Pentru începuturile terminologiei științifice și tehnice, cf. J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în sec. al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, VI, 1955, 1-2, p. 31 și urm.

² Cf. Arsène Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française actuelle comparée aux autres langues romanes et au latin*, Paris, 1894, p. 2 și urm.

matizarea compuselor din domeniul științei și tehnicii. Potrivit acestor criterii, întâlnim două feluri de compunere: *compunerea aparentă* sau *juxtapunerea* și *compunerea propriu-zisă* sau *compunerea eliptică*¹.

Juxtapunerea este o simplă reunire de termeni alăturați la întîmplare și fixați astfel prin uz.

Compunerea propriu-zisă, eliptică, este o uniune intimă a unor cuvinte a căror alăturare își are rațiunea în elipsă². „La juxtaposition isole les idées, indique, quand il y a lieu, les rapports à l'aide de particules, et recourt à l'analyse. La composition groupe dans une unité simple des idées qui se présentaient naturellement séparées, et procède; par voie de synthèse. La première, si je puis me servir de ces expressions chimiques, est un mélange; la seconde, une combinaison”³.

Iată deci criteriile după care am clasificat întregul material. La sfîrșit voi consacra o parte împrumuturilor compuse savante.

*

Cele mai multe cuvinte tehnice compuse s-au format prin juxtapunere. Cel mai răspîndit tip de compuse este acela format dintr-un substantiv și un adjectiv: *apă grea*, *apă oxigenată*, *apă regală*, *arc voltaic*, *bec electric*, *cheie franceză*, *cuptor înalt*, *corp galben*, *curent electric*, *dreptunghi*, *metal alb*, *ochi magic*, *priză directă*, *punct mort*, *scurtcircuit* etc. Aproape toate aceste cuvinte sînt împrumuturi sau calcuri lingvistice: *apă grea* (cf. fr. *eau lourde*, germ. *schweres Wasser*); *apă oxigenată* (cf. fr. *eau oxygénée*); *apă regală* (cf. fr. *eau régale*) etc.

Deosebit de interesant este *scurtcircuit*⁴. Elementele acestui compus s-au contopit (*scurtcircuite*, *scurtcircuitului*), mult mai bine decît acelea ale modelului său franțuzesc (*court-circuit*, pl. *courts-circuits*⁵). De la acest compus avem și un derivat *scurtcircuita*, care la rîndul său a dat *scurtcircuitat* și *scurtcircuitare*.

Bec electric este format în romînește prin analogie cu *becul de lampă* și *becul de gaz* (cf. fr. *bec d'une lampe*, *bec de gaz*). *Cheie franceză* este de asemenea o formație romînească (cf. fr. *clef anglaise*) a cărei combinație de cuvinte se datorește probabil faptului că această unealtă a venit la noi din Franța. *Dreptunghi* este un compus ale cărui elemente s-au sudat foarte bine. El păstrează topica cuvîntului francez (*rectangle*) după care a fost calchiat, fapt care îl deosebește puțin de compusele de același gen și care cred că a contribuit și la sudarea elementelor lui componente.

Alături de aceste compuse trebuie să ne ocupăm măcar în treacăt de o serie de grupuri de cuvinte pe care le socotim demne să ne rețină atenția.

Cele mai multe se întîlnesc în terminologia chimiei, unde găsim tot felul de acizi, baze și săruri denumite astfel: *anhidridă acetică*, *anhidridă carbonică*, *acid azotic*, *acid carbonic*, *acid sulfuric*, *alcool etilic*, *alcool*

¹ Arsène Darmesteter, *op. cit.*, p. 6.

² *Ibidem*, p. 8.

³ *Ibidem*.

⁴ Cf. Jacques Byck, *Derivație și sintaxă*, în *Studii și cercetări lingvistice*, II, 1951, p. 126.

⁵ Deosebirea dintre singular și plural este numai ortografică.

metilic, *alcool denaturat*, *cromat de potasiu* etc. Toate aceste grupuri de cuvinte sînt împrumuturi făcute mai ales din limba franceză. Ele sînt perfect analizabile în romînește, elementele lor intrînd în sistemul terminologiei chimice.

Nu am trecut aceste formații în categoria compuselor, deoarece din combinarea lor nu rezultă nimic nou din punct de vedere lingvistic (înțelesul lor fiind rezultatul reunirii sensurilor cuvintelor componente), cu toate acestea am socotit necesar să le amintesc, deoarece denumesc, fiecare, o noțiune precisă și ne amintesc de compusele formate prin juxtapunere, care, așa cum arată Darmesteter „n'offre pas plus d'idées à l'analyse que chacun des termes qui la composent”¹.

Grupuri de cuvinte de acest fel întâlnim și în terminologia altor domenii (construcții, electrotehnică, fizică etc.): *armă albă*, *beton armat*, *tub electronic*, *sistem tehnic*, *sistem fizic*, *sistem chimic* etc.

Topica compuselor și a grupurilor de cuvinte formate dintr-un substantiv și un adjectiv este cea obișnuită în limbă: determinatul precedă determinantul. În cazurile unde întâlnim altă topică (*dreptunghi*, *scurtcircuit*), avem de-a face în general cu un model străin².

Al doilea tip de compunere prin juxtapunere îl constituie alăturarea a două substantive. Cele mai multe compuse din această categorie sînt formate din două substantive legate între ele printr-o prepoziție: *ac de macaz*, *lungime de undă*, *schimbător de viteză*, *mașină cu vapori*, *cutie de viteze*, *pulpă de fructe*, *gol de aer*, *apă de var* etc.

Am trecut aici aproape toate tipurile de compuse de acest fel. După cum se poate ușor observa, aproape toate sînt împrumuturi sau calcuri: *ac de macaz* (cf. fr. *aiguille de changement de voie*), *lungime de undă* (cf. fr. *longueur d'onde*), *mașină cu vapori* (cf. fr. *machine à vapeur*), *cutie de viteze* (cf. fr. *boîte à vitesse*) etc. *Schimbător de viteză* este un calc imperfect, care nu redă decît ideea exprimată de fr. *changement de vitesse* și care pînă nu demult era redat (mai ales în limbajul șefierilor) prin *șanjmán*. În general formațiile compuse din două substantive sînt în raport de subordonare, al doilea termen fiind un atribut substantival prepozițional.

Multe dintre compusele care denumesc mașini, unelte sau instrumente sînt formate dintr-un substantiv și un supin: *mașină de cusut*, *ac de cusut*, *mașină de scris*, *ciocan de lipit* etc.

În terminologia care se formează acum, toate grupurile de cuvinte care denumesc astfel de noțiuni sînt compuse dintr-un substantiv și un supin.

În această categorie sînt și cîteva grupuri de cuvinte care cred că merită să ne rețină atenția, avînd șansa de a deveni cu timpul adevărate compuse: *mașină de ascuțit*, *mașină de bobinat*, *mașină de depănat*, *mașină de copiat*, *mașină de egrenat*, *mașină de filetat*, *mașină de frezat*, *mașină de havat*, *mașină de mortezat*, *mașină de perforat*, *mașină de rabotat*, *mașină de tricostat*, *mașină de găurit*. Astfel de formații noi au înlocuit chiar cuvinte

¹ *Op. cit.*, p. 8.

² Vezi p. 192.

tehnice mai vechi, ex. : *mașină de rabotat (raboteză), mașină de frezat (freză), mașină de mortizat (morteză), mașină de havat (haveză), mașină de găurit (bormașină)* etc. Cred că înlocuirea termenilor mai vechi prin formațiile noi pe care le-am pomenit nu este prea fericită, deoarece s-au înlocuit niște neologisme cu alte neologisme (cf. *haveză = mașină de havat*), ultimele avînd dezavantajul că sînt mai lungi și mai greoaie. Un alt tip îl constituie compusele formate după modele străine : *riglă de calcul* (cf. fr. *règle à calcul*), *instrument* (sau *aparatură*) *de măsură* (cf. fr. *instrument de mesure*), *aparatură de sudură* (cf. fr. *appareil de soudure*). Iată și cîteva grupuri de cuvinte de acest gen : *aparatură de reperaj* (cf. fr. *appareil de repérage*), *aparatură de reglare* (cf. fr. *appareil de réglage*), *aparatură de respirație* (cf. fr. *appareil de respiration*), *aparatură de protecție* (cf. fr. *appareil de protection*), *aparatură de racordare* (cf. fr. *appareil de raccordement*) etc. Grupuri de cuvinte de acest fel sînt foarte multe. Cred că trebuie să fie socotite grupuri de cuvinte toate combinațiile lexicale care denumesc aparate, instrumente, operații etc. care ocupă un loc bine definit în terminologia domeniului respectiv. Fiînd formate din cuvinte dintre care cel puțin unul are o largă circulație și multe sensuri în tehnică, socotesc că aceste grupuri de cuvinte ar putea deveni adevărate compuse, prin folosirea lor mai îndelungată.

Să vedem acum care sînt prepozițiile care intră de obicei în compunerea acestor termeni. Prepoziția cea mai frecventă în asemenea combinații este *de*. Mai întîlnim de asemenea pe *cu* (*mașină cu aburi, motor cu explozie*), arătînd instrumentul, și rar de tot pe *în* (*stație în derivă*), în combinații care ar putea fi socotite mai degrabă locuțiuni adjectivale.

Într-o serie de compuse și de grupuri de cuvinte formate din două substantive, al doilea substantiv este un nume propriu : *salpetru de Chile, salpetru de India, roșu de Berlin, roșu de China, roșu de Prusia, nucă de Cola, verde de China, verde de Paris, apă de Colonia, apă de Javel*.

Toți aceștia nu sînt termeni strict tehnici și astăzi au început să fie înlocuiți cu alte forme : *salpetru de Chile = nitrat de potasiu, salpetru de India = nitrat de sodiu* etc.

Un alt fel de grupuri în care intră nume proprii sînt acelea de tipul *mașina lui Atwood, apa lui Labarraque, discul lui Newton* etc., formate dintr-un substantiv și un nume propriu la genitiv. Aceste grupuri de cuvinte reprezintă tipul de compuse din limba comună : *lemnul lui Dumnezeu, calul dracului* etc. Cred că toate combinațiile ca : *legea lui Gay-Lussac, legea lui Henry, legea lui Joule, legea lui Ohm, binomul lui Newton, teorema lui Thales, teorema lui Pitagora* etc., pot fi considerate tot grupuri de cuvinte. Deși par simple alăturări de cuvinte, uneori simple titluri, le putem socoti tot grupuri de cuvinte, deoarece denumesc noțiuni fundamentale în știință, fixate în această formă de multă vreme și folosite pe plan internațional.

În alte grupuri de cuvinte al doilea substantiv, numele propriu, are rol atributiv și este legat direct de primul substantiv : *vas Dewar, celulă Kerr, tub Geissler, convertizor Siemens-Martin, tub Braun, bobină Ruhmkorff, bec Auer, arzător Bunsen, aparat Kipp* etc.

Cred că tot grupuri de cuvinte trebuie socotite și *calculul probabilităților, calculul variațiilor*, în compunerea cărora intră un substantiv articulat la genitiv (ca în tipul de compuse *floarea soarelui, traista ciobanului* etc.). Am enumerat aici și aceste două formații, deoarece exprimă o noțiune unică care nu poate fi denumită în alt fel decît prin combinația respectivă.

În sfîrșit, să analizăm acum o serie de compuse formate prin juxtapunere, la baza cărora stau figuri de stil, mai ales metafore. În limba comună există numeroase compuse de acest gen și mai ales astfel sînt denumite populare plantele. În limbajul tehnic unele, dispozitive, etc. sînt denumite : *coadă de șoarece, coadă de vulpe* (ferăstraie de un anumit tip), *gură de lup* (nod de parîmă), *ochi de tigră* (varietate de cuarț), *om mort* (dispozitiv de frînare), *gură de broască* (un tip de rindea), *scară de pisică* (scară de coborît în bărci), *ghiară de pisică* (tip de ancoră), *ochi de pisică* (mic semnal luminos care se atașează la vehicule), *ochi de bou* (lucarnă ovală sau rotundă).

Cea mai mare parte dintre acești termeni sînt calchiați din alte limbi : *coadă de șoarece* (cf. fr. *queue-de-rat*), *coadă de vulpe* (cf. fr. *queue-de-renard*, germ. *Fuchsschwanz*), *gură de lup* (cf. *gueule-de-loup*), *ochi de tigră* (cf. fr. *œil-de-tigre*, germ. *Tigerauge*), *om mort* (cf. germ. *Totmannkopf*), *ghiară de pisică* (cf. germ. *Katzanker*), *ochi de pisică* (cf. fr. *œil-de-chat*, germ. *Katzenauge*), *ochi de bou* (cf. fr. *œil-de-bœuf*). *Scară de pisică* este o variantă recentă a compusului *scara mîței*, format prin etimologie populară din it. *scaramuccia*. Deși metaforele care stau la baza acestor termeni nu au apărut în limba romînă (fiînd vorba mai ales de niște calcări), cred că aceste compuse pot fi socotite ca formate pe baza unei metafore, deoarece la adoptarea lor s-a menținut metafora din limba de origine. În vechea noastră terminologie meșteșugărească sînt de asemenea mulți termeni de acest fel, de care nu ne ocupăm aici, fiînd astăzi termeni populari, nemaifolosiți în terminologia tehnică.

După cum am văzut, în domeniul științific și tehnic, prin juxtapunere se formează în general substantive compuse. Sînt foarte puține adjective compuse. Cităm *obtuzunghi* (cu un unghi obtuz), *ascuțitunghi* (cu unghiurile ascuțite), *dreptunghi* (cu un unghi drept), care se întîlnesc mai cu seamă în combinațiile *triunghi ascuțitunghi, triunghi obtuzunghi, triunghi dreptunghi*. În terminologia matematică modernă *dreptunghi* (adjectiv) a fost înlocuit cu *dreptunghic*¹, probabil pentru a se evita confuzia cu *dreptunghi* (poligon cu patru laturi).

Un procedeu nou de formare de adjective compuse este acela al alăturării a două adjective după tipul *franco-german, romîno-bulgar* etc. Acest procedeu noi l-am împrumutat din franțuzește². În știință și tehnică asemenea adjective compuse sînt foarte frecvente. Iată cîteva dintre cele mai importante : *fizico-chimic, chimico-mecanic, genito-urinar, cerebrospinal, alcalino-pămîntos, electroacustic, electromecanic, electrodinamic* etc.

¹ Cf. *Lexiconul tehnic romîn*, București, 1950, s. v.

² Darmesteter, *op. cit.*, p. 256, socotește adjectivele de tipul *gallo-romain, franco-allemande* etc. ca formații create după modelul compunerii grecești.

Și acestea sînt în general împrumuturi din alte limbi, ele sînt însă perfect analizabile, iar procedeul lor de formare pare că s-a încetățenit astăzi în limba romină¹. Adjectivul *alcalino-pămîntos* este o formație romînească, după fr. *alcalino-terreux*.

Compunerea de prepoziții, adverbe etc. nu este specifică terminologiei speciale și deci nu va fi tratată în această lucrare.

Al doilea tip de compunere întîlnit în terminologia științifică și tehnică este compunerea prin elipsă. Dintre compusele formate astfel, cele mai frecvente sînt acelea care reunesc două substantive: *mașină-unealtă*, *lunetă-foarfece*, *oțel-carbon* etc. În mod obișnuit elementele de compunere se găsesc în raport de coordonare prin apozitie. Elipsa în aceste compuse este rezultatul asocierii a două noțiuni luate împreună². Astfel, compusul *mașină-unealtă* denumește o mașină care permite mișcarea mecanică a unei unelte sau a unei piese care trebuie prelucrată. Din îmbinarea acestor două noțiuni (*mașină* și *unealtă*) a ieșit noțiunea complexă de *mașină-unealtă*, denumită printr-un cuvînt compus, format sintetic din două cuvinte care reprezintă fiecare elementele componente ale noțiunii complexe. Iată acum cîteva tipuri de compuse prin elipsă: *zi-muncă*, *lunetă-foarfece*, *bloc-motor*, *bloc-sistem* (sau *motor-bloc*, *sistem-bloc*).

Pe lîngă aceste compuse, întîlnim o serie de grupuri de cuvinte: *bec-lumînare*, *convertizor-pară*, *crater-lac*, *freză-burghiu*, *fereastră-ghilotină*, *foarfece-ghilotină*, *arc-disc*, *asfalt-lac*, *bornă-teacă*, *conductă-funie*, *ecluză-puț*, *automobil-omnibus*, *navă-omnibus*, *tren-omnibus*, *izolator-bară*, *izolator-clopot*, *sfredel-lingură*, *mină-clopot*, *clemă-papuc*, *perie-melc*, *altimetru-radar*, *metru-etalon*, *navă-far*, *vagon-atelier*, *vagon-spital*, *vagon-restaurant*, *lampă-pilot*, *balon-pilot*, *antena-cadru*, *vagon-cisternă*, *tonă-registru*, *tonă-kilometru*, *osie-kilometru*.

O problemă importantă pentru aceste compuse și grupuri de cuvinte este flexiunea nominală (formarea pluralului și a genitivului, mai ales la forma articulată). Cum vom zice: *tone-registru* sau *tone-registre*, *becuri-lumînare* sau *becuri-lumîndări*, *ferestre-ghilotină* sau *ferestre-ghilotine*? Uzul este încă nesigur. Cuvintele de specialiști care lucrează la terminologie au adoptat pentru formarea pluralului acestor compuse un criteriu care se bazează pe felul elipsei. Astfel pentru compuse ca *mașină-unealtă*, pluralul este *mașini-unelte*; la fel va fi și *cratere-lacuri*, *tone-kilometri*, *osii-kilometri*. *Zi-muncă* (calchiat după rus. *трудодень*) are pluralul deja consacrat de uz, *zile-muncă*. Pentru tipul de compuse sau de grupuri de cuvinte, ca *fereastră-ghilotină* (fereastră care funcționează ca o ghilotină, de tip ghilotină), *antena-cadru* (antena în formă de cadru, de tip cadru), *izolator-suport* (izolator, în formă de suport, de tip suport), *automobil-omnibus*³ (automobil de tip omnibus), în care cel de-al doilea element de compunere reprezintă tipul, forma, funcția etc. primului element, s-a propus ca numai primul substantiv să primească flexiunea de plural, așa cum se pare că este și uzul: *ferestre-ghilotină*, *antene-cadru*, *izola-*

¹ Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 39.

² Cf. Darmesteter, *op. cit.*, p. 137-138.

³ Din această formație a apărut cuvîntul *autobus*, o formație hibridă și absurdă.

toare-suport, *automobile-omnibus* etc. Cred că soluția este bună și poate fi adoptată ca normă pentru formarea pluralului, cu atît mai mult cu cît ea este folosită de mult, marea majoritate a acestor compuse primind desinența pluralului numai la primul element.

Genitivul urmează în general situația pluralului. Compusele care primesc desinența pluralului numai la primul element, primesc și desinența de genitiv tot astfel: *antena-cadru*, gen. *antene-cadru*, art. *antenei-cadru*; *izolator-suport*, gen. *izolator-suport*, art. *izolatorului-suport* etc. Compusele care au desinența de plural la ambele elemente, primesc desinența genitivului nearticulat în același fel: *mașină-unealtă*, gen. *mașini-unelte*. La genitiv articulat, cel de-al doilea element al compusului nu mai primește articolul (*mașinii-unelte*).

Multă vreme flexiunea nominală a unor împrumuturi compuse a fost foarte nesigură (ca și în limba lor de origină). Este cazul unor cuvinte care denumesc unități de măsură: *wattoră*, *kilowattoră*, *electronvolt*, *amper-oră*, *voltamper*. Astăzi elementele lor s-au sudat complet, cuvintele respective primind desinențele ca și cuvintele simple: *wattore*, *kilowattore*, *electronvolți*, *amperore*, *voltamperi*.

După cum se vede ușor, marea majoritate a acestor compuse și grupuri sînt tot calcuri lingvistice. Topica lor urmează de obicei regulile ordinii normale a cuvintelor în limba romină, substantivul-apozitie urmînd determinatul. În cazul lui *bloc-motor* și *bloc-sistem* ordinea cuvintelor se explică prin influența unei topici străine (cf. germ. *Blockmotor*, fr. eng. *block-system*).

Într-o serie de compuse și grupuri de cuvinte elipsa constă în suprimarea unor instrumente gramaticale. În formații ca cele enumerate mai jos lipsește prepoziția, adăugată de noi în paranteză: *oțel* (de) *balot*, *oțel* (de) *beton*, *far* (de la) *pupă*, *navă* (de) *școală*, *vagon* (de) *școală*, *bicicletă* (în) *tandem*, *raze* (de la) *canal*. După cum se poate ușor observa, elementele acestor formații sînt în raport de subordonare.

Un alt tip de compus prin elipsă este acela format dintr-un verb și un complement: *apără-roate* (stilp așezat la marginea unei șosele), *sparge-val* (tip de dig), alături de care pot fi trecute grupurile de cuvinte *filtru elimină-bandă*, *filtru trece-bandă*, *filtru trece-sus*, *filtru trece-jos*. Ultimele combinații sînt calcuri după limba franceză (cf. fr. *passe-haut*, *passe-bas*, *passe-bande*). Puțin numeroase, aceste formații dovedesc totuși că procedeul este folosit și în acest domeniu. De același tip de compunere se leagă toate formațiile compuse cu *port*- (< fr. *porte* < *porter*), simțit astăzi aproape ca un prefix¹: *portavion*, *portaltoi*, *portcuțit*, *portdrapel*, *porthartă*, *portfigaret*, *portburghiu* etc.

În sfîrșit o ultimă serie de cuvinte compuse tehnice sînt formate prin reunirea sunetelor sau silabelor inițiale ale unor cuvinte. În terminologia științifică și tehnică acest fel de compuse sînt destul de rare, ele putînd da naștere la confuzii. Modul acesta de compunere a fost și este mult folosit, mai ales pentru numirile comerciale ale unor produse (*ferodo*, *lignomet* etc.), domeniu unde sînt căutate creații care să reunească într-un

¹ Cf. DLRLC, s. v., iar pentru situația lui *porte* în fr., cf. Quillet, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1946, și Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Larousse, Paris, 1938, s. v.

cuvînt denumiri ale unor elemente din componența produsului sau cuvinte care pot aminti de calitățile lui (ex. *lignomet* = *lignum* (lemn) cu calități de metal—*met.*). În 1930 ing. C. Budeanu a denumit o unitate de măsură *var* prin alăturarea inițialelor cuvintelor *volt*, *amper*, *rezistență*, întrebuintînd acest cuvînt de uz internațional prima oară în limba romină. *TFF* (telegrafie fără fir), sistemul *MKSA* (metru-kilogram-secundă-amper), *aragaz*, *pebegaz*, *alnico*, *nital* etc. sînt de asemenea compuse curente în tehnică.

M-am ocupat pînă acum de compuse ale căror elemente sînt analizabile și fac parte din vocabularul tehnic și științific al limbii romine. Deși, așa cum am mai spus, împrumutate sau calchiate în marea lor majoritate, totuși acestea pot fi numite compuse rominești, fiind formate în general prin procedeele din limba comună. Cred că nu este locul să mă ocup aici și de împrumuturile de cuvinte compuse făcute pe cale populară, ale căror elemente nu sînt analizabile (ex. *bomfaier* < germ. *Bogenfeiler*).

În încheierea acestei lucrări voi trata pe scurt compusele savante împrumutate din alte limbi. Marea majoritate a acestor cuvinte compuse sînt de proveniență greacă, latină sau latino-romană și ne-au fost transmise de obicei prin intermediul limbilor franceză, rusă și germană. Aceste cuvinte se bucură în general de circulație universală. Cîteva limbi, cum ar fi germana, maghiara, care rezistau acestor cuvinte și le înlocuiau cu altele formate în limba respectivă, în ultima vreme au început să adopte și ele acești termeni internaționali.

Formațiile savante pot fi împărțite în patru mari grupe: a) formații grecești sau din elemente grecești; b) formații latine sau din elemente latine; c) formații din elemente latino-grecești; d) formații din elemente latino-grecești și cuvinte dintr-o limbă modernă.

În general aceste cuvinte au fost adaptate la structura fonetică și lexicală a limbii care le-a adoptat. Astfel gr. savant. πρωτότυπος > rom. *prototip*, fr. *prototype*; lat. *aqueductus* > rom. *apeduct*, fr. *aqueduc*. Uneori unele compuse savante sînt formate greșit. Astfel formația *hectometru* nu reprezintă exact pe gr. ἑκατόμετρον, nici *kilometru* pe gr. χιλιόμετρον etc.¹

Să studiem acum cîteva compuse din fiecare categorie. În știință și tehnică există multe formații grecești care denumesc tot felul de noțiuni de specialitate. Mai ales medicina excelează în acești termeni. Citez: *agronomie* < gr. αγρονομία, cf. fr. *agronomie*; *amfiteatru* < gr. ἀμφιθέατρον, cf. fr. *amphithéâtre*; *cosmografie* < gr. κοσμογραφία, cf. fr. *cosmographie*; *chirurgie* < gr. χειρουργία, cf. fr. *chirurgie*; *geometrie* < gr. γεωμετρία, cf. fr. *géométrie*; *hemiciclu* < gr. ἡμικύκλιον, cf. fr. *hémicycle*; *heptagon* < gr. ἑπτάγωνος, cf. fr. *heptagone*; *omolog* < gr. ὁμόλογος, cf. fr. *homologue*; *metalurgie* < gr. μεταλλουργεῖον, cf. fr. *métallurgie*; *prototip* < gr. πρωτότυπος, cf. fr. *prototype*. La acestea se adaugă o serie întregă de compuse savante recente, formate din elemente și după procedee grecești: *fotografie* < fr. *photographie* < gr. φῶς, γραφίς; *dactilografie* < fr. *dactylographie* < gr. δάκτυλος, γραφίς; *termometru* < fr. *ther-*

¹ Cf. A. Darmesteter, *op. cit.*, p. 253.

momètre < gr. θερμός, μέτρον; *telemetru* < fr. *télémetre* < gr. τῆλε, μέτρον; *telegraf* < fr. *télégraphe* < gr. τῆλε, γράφω; *telegramă* < fr. *télégramme* < gr. τῆλε, γράμμα; *teleautograf* < fr. *téléautographe* < gr. τῆλε, αὐτο, γράφω; *telefon* < fr. *téléphone* < gr. τῆλε, φωνή etc.

Alte cuvinte savante, mai puțin numeroase, sînt luate din latină sau sînt formate din elemente latine: *apeduct*, cf. lat. *aqueductus*, fr. *aqueduc*; *viaduct* creat prin analogie cu *aqueductus* de la lat. *via* „cale”; *calorific* < fr. *calorifère* < lat. *calor* și *ferre*; *calorifug* < fr. *calorifuge* < lat. *calor* și *fugere*; *frigorifer* < fr. *frigorifère* < lat. *frigus* și *ferre*; *frigorific* < fr. *frigorifique* < lat. *frigorificus* < *frigus*, *facio*; *febrifug* < fr. *fébrifuge* < lat. *febris* și *fugere*; *centrifug* < lat. *centrum* și *fugere*; *centripet* < fr. *centripète* < lat. *centrum* și *petere*; *carnivor* < fr. *carnivore* < lat. *caro* și *vorare* etc.

Iată acum și cîteva exemple de compuse savante formate din elemente latine și grecești: *planisferă* < fr. *planisphère* < lat. *planus*, gr. σφαῖρα; *coxalgie* < fr. *coxalgie* < lat. *coxa*, gr. ἀλγίω; *bioxid* < fr. *bioxyde* < lat. *bi*, gr. ὄξος etc. Sistemul metric și în general întreg sistemul MKSA se bazează pe forme de compunere latino-grecești, adaptate la structura fiecărei limbi: *centimetru* < lat. *centum*, gr. μέτρον; *mili-gram* < lat. *mille*, gr. γράμμα etc.

Important este că, o dată cu aceste compuse, în terminologia științifică și tehnică — și nu numai aici — s-a împrumutat și sistemul de compunere tematică. Aceasta ajută la formarea unor compuse bine sudate, de circulație internațională, care sînt foarte potrivite pentru știință și tehnică. În multe limbi moderne înțilnim acum frecvent compuse după acest sistem: *electromotor*, *electrodinam*, *electromecanică*, *farmacodinamică*, *filmotecă*, *fotoelectric*, *fotoluminescentă*, *turboreactor*, *turbocompresor*, *televizor*, *cablogramă*, *radiogramă*, *radioreceptor* etc. De la astfel de cuvinte se formează ușor și derivate: adj. *electromecanic*, *farmacodinamic*, *fotoluminescent* etc. Se pot deriva și verbe: *telegrafia*, *radiografia*, *termocauteriza*, *radiotelegrafia* etc. Cred că se poate prevedea o mare dezvoltare în viitor pentru acest procedeu de compunere.

Și acum mă voi ocupa pe scurt de ortografierea acestor termeni, problemă astăzi la ordinea zilei. Desigur că ortografierea fiecărui cuvînt compus este o problemă care trebuie să ne preocupe în mod special. În general însă cred că se pot aplica anumite principii de scriere.

Elementele componente ale compuselor formate prin juxtapunere trebuie scrise separat, cu excepția cuvintelor compuse ale căror elemente s-au contopit (ca: *scurtcircuit*, *dreptunghi* etc.). Cuvintele compuse prin elipsă ar trebui scrise cu linioară pentru a marca mai bine legătura elementelor componente: *mașină-unealtă*, *lunetă-foarfece* etc.¹

Grupurile de cuvinte ar trebui să urmeze ortografia tipului de compuse cărora le corespund.

Unitățile de măsură, așa cum sînt ortografiate în întreaga lume, trebuie scrise într-un singur cuvînt, deci: *kilometru*, *kilowatt*, *kilowatt-oră*, *kilovolt*, *kilogrammetru* etc.

¹ Cf. F. Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, București, 1958, p. 15—17.

De asemenea cuvintele savante compuse din elemente străine, neanalizabile pentru un vorbitor care cunoaște numai limba română, ar trebui scrise într-un singur cuvânt pentru ușurarea ortografiei, deci; *radiotelegrafie, cablogramă, teleobiectiv, fotogrammetrie, fotosinteză, foto-electric, turboreactor, morfofiziologie, otorinolaringologie, termonuclear, farmacodinamic* etc.

În încheiere să vedem ce concluzii putem desprinde în urma acestui studiu asupra compuselor din terminologia științifică și tehnică actuală.

Terminologia noastră specială este în general împrumutată din alte limbi. Cum este și firesc, și cuvintele compuse tehnice sînt în marea lor majoritate împrumuturi sau calcuri lingvistice. Acestea au fost adaptate structurii fonetice și lexicale a limbii române.

Din toată bogăția de termeni tehnici formați din nenumărate combinații și grupuri de cuvinte — numărul acelora pe care le consider că sînt adevărate compuse este destul de redus.

În general terminologia specială folosește toate procedeele de compunere din limba comună. Se poate afirma că în acest domeniu se dezvoltă în mod special unele dintre ele, cum sînt compunerea prin elipsă și, în mai mică măsură, compunerea din inițiale sau din silabe.

În general compusele tehnice sînt substantive, adjective fiind foarte puține.

Derivarea de la aceste cuvinte este destul de redusă, cred, datorită gradului puțin avansat de contopire a elementelor componente. Acolo unde elementele componente s-au contopit întîlnim și derivate.

Cuvintele compuse tehnice sînt formate mai ales prin juxtapunere. Contopirea elementelor de compoziție este foarte rară. Cea mai mare parte dintre aceste cuvinte sînt recente. Vocabularul științific și tehnic fiind foarte mobil, multe cuvinte compuse au viață scurtă în limbă. Tehnica și știința modernă în continuă dezvoltare aduc noi noțiuni, noi obiecte care primesc noi denumiri. Grupurile de cuvinte recent formate care denumesc aceste noțiuni prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic, deoarece, cu timpul, ele s-ar putea fixa ca adevărate cuvinte compuse.

Trebuie să remarcăm că în compusele tehnice, ca și în compusele din limba comună, intră ca elemente de compunere în general cuvinte care se bucură de o largă circulație și care fac parte uneori chiar din fondul principal lexical al limbii (*ac, cupitor, mașină, -unealtă* etc.). Faptul acesta confirmă teza generală că „sînt compuse de la cuvintele vechi”¹.

În domeniul terminologiei științifice și tehnice se va dezvolta desigur și compunerea savantă cu elemente luate din limbile clasice și moderne.

Ca ultimă concluzie pot afirma că, în domeniul terminologiei tehnice, limba română nu și-a schimbat structura în ceea ce privește formarea cuvintelor prin compunere, ea rămînînd mai departe o limbă de tip derivativ, ca și latina și celelalte limbi romanice.

¹ Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 134.

DERIVAREA CU SUFIXE ȘI PREFIXE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

FINUȚA ASAN

Psaltirea Hurmuzaki este o traducere a psalmilor lui David, făcută în Maramureș, la începutul secolului al XVI-lea. Psaltirea poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, care a donat manuscrisul Bibliotecii Academiei Romîne.

Importanța acestei lucrări constă în faptul că este unul dintre cele mai vechi texte românești păstrate și singura traducere originală, autografă, a psalmilor din limba slavonă, și nu o copie după un manuscris anterior¹.

Articolul de față este un capitol dintr-un studiu mai amplu asupra limbii Psaltirii Hurmuzaki și se mărginește să se ocupe numai de formarea cuvintelor prin derivare cu sufixe și prefixe. Pentru a da o imagine cît mai completă a folosirii procedurii derivării în textul studiat, am crezut că e bine să iau în considerație toate cuvintele formate cu sufixe sau cu prefixe, atît pe cele derivate în limba română, cît și pe cele împrumutate gata derivate, dar a căror formație este clară pentru romîni.

Urmărind să pun în lumină influența originalului slavon asupra versiunii românești în ceea ce privește derivarea cuvintelor, am dat în paranteză, după cuvîntul din Psaltirea Hurmuzaki, corespondentul slavon, atunci cînd acesta a fost împrumutat și folosit ca atare de traducătorul psalmilor sau cînd a servit ca model pentru formarea derivatului românesc (de cele mai multe ori nici nu se poate stabili care dintre aceste două alternative este cea reală).

În listele de exemple am înregistrat toate derivatele, fără a menționa însă de cîte ori e folosit fiecare derivat.

¹ Cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. XLVII și urm.

Sufixe care formează substantive și adjective

- *aș* formează adjective și substantive de la substantive: *aducând ponoslu trușășilor* 122/4¹ (cf. *trușă* „trufie”); *du-mea la dereptatea a ta preantru vrăjmașii miei* 5/10.

Sufixul creează derivate care denumesc pe posesorul unei însușiri. Derivatele cu acest sufix apar rar în textul Psaltirii.

- *ătate* formează substantive de la adjective: *domnia și bogăitatea e în casa lui* 111/3 (de la *bogat*, cu haplologie); *veri vedea bunnrătatea Ierusalimului* 127/5; *mea veri învăța cu dereptatea ta* 118/171 (de la *derept*, cu haplologie); *ochii miei nu putură de meserătate* 87/10; *den reotatea... mântui-va sufletul lor* 71/14.

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o însușire; derivatele apar adesea în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ciune* formează substantive de la verbe: *pușu îmbrăcăciurea mea sac* 68/12 („îmbrăcămintă”); *rugăciurea mea socoteaște* 38/13; *vărsă-sea uriciunri pre giudetele lor* 106/40 (cf. *uri* „a uri”).

Cuvintele formate cu acest sufix exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care au derivat sau, avind un sens foarte concret, obiectul prin care se realizează acțiunea. Aceste derivate nu sînt frecvente în Psaltirea Hurmuzaki.

- *cală* formează substantive de la verbe: *cărarea de greșală* 139/6; *nu a dat în smenteală picioarelor mele* 65/9.

Derivatele denumesc rezultatul acțiunii verbului. Textul nostru nu atestă sufixul decît în exemplele menționate mai sus.

- *enie* formează substantive de la verbe: *blagoslovenia lu Dumnedzău pre voi* 128/8 (cf. *blagoslovi* și v. sl. БЛАГОСЛОВИЕНИЕ); *vedzi smearenia mea* 24/18 (cf. *smeri* și v. sl. СМЪРЯНИЕ); *iubitorii spăseniei tale* 39/17 (și *ispăseniei* 17/3, cf. *spăsi* și v. sl. СПАСЕНИЕ).

Cuvintele derivate exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care derivă și apar destul de des în textul studiat.

- *esc* formează adjective de la substantive: *tremise pre ei muște cănrești* 77/45; *satele chidărești* 119/5 („ale Kidarului”); *dumnezească e* 67/21; *lucru de mână omenrească* 134/15.

Adjectivele derivate cu sufixul *-esc* arată că obiectele determinate aparțin, sînt de natura, sînt caracteristice obiectului denumit de substantivul de la care s-au format adjectivele respective. Aceste derivate sînt puțin folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eș* formează adjective de la verbe: *bărbatul strâmb și prilăsteș* 5/8 (cf. *prilăsti* „a înșela”).

Derivatul arată că obiectul determinat săvîrșește în mod obișnuit acțiunea denumită de verbul de la care s-a format adjectivul. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eșe* formează substantive de la adjective: *bătrânreașele mele* 91/11; *tote blîndeateale lui* 131/1 (ambele la plural cu sens de singular); *frumuseșea îndereptata* 15/11 (foarte frecventă și forma sincopată *frum-*

¹ Cifrele indică psalmul și versetul.

seșea); *tinreareșele mele* 70/17 (frecventă și forma *tinreatele*, cu haplologie; de asemenea la plural cu sens de singular).

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o calitate. Derivatele apar destul de des în textul Psaltirii.

- *ie* formează substantive:

a. de la adjective: *părăsindu-și strinrilor avuția sa* 48/11; *dându-mi reu derept binre și bescisnicie sufletul meu* 34/12; *curățiea mănrlor mele* 17/21; *veseleaște giunrieu mea* 42/4; *necurății îmblă dopă înrățiea ta* 11/9; *lăudat e vrătos și măria lui* 144/3; *număra-va mulția stealelor* 146/4; *necurăția noastră* 64/3; *spunreți pomeană sfinției lui* 29/6; *Domnul tările oamenilor săi da-va* 28/11; *în trușășiea necuratului* 9/23; *împlea-me-veri de veselie cu fața ta* 15/11 (cf. *vesel* și v. sl. РЕСЕАНІЕ);

b. de la substantive: *scoatea fărecații cu bărbățiea* 67/7; *carele face curvie* 72/27; *e în veaci domnia lui* 135/2 („milă”); *împărăția ta, împărăție întru toți veacii* 144/13 („faptul de a împărăți”); *toată împărăția Hanaanului* 134/11 („țară”); *mărturiea mea* 131/12; *piscupiea lui lua-va altul* 108/8; *ședea-va Domnul împărat în vecie* 28/10.

Sufixul *-ie* are mai multe valori. El derivă abstracte (cuvinte care exprimă o calitate, un sentiment, o acțiune: *bărbățiea, curățiea, domnia, veselie, curvie, împărăție, piscupiea*) și cuvinte cu un sens concretizat (*avuția, împărăția* „țară”). Derivatele apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ime* formează substantive de la adjective: *înărățimea de departe o șiți* 137/6; *mulțimea vrăturției salea* 32/17; *necurățimea lor* 5/12.

Formînd abstracte ale calității ca și *-ie, -ime* e concurat de primul sufix, care e mai puternic. În textul nostru apar mult mai rar *mulțimea* și *necurățimea* față de *mulția* și *necurăția*. Deși *mulțime* este cel care a învins și e folosit și astăzi, sufixul *-ime* e în general mai puțin frecvent și în limba contemporană decît *-ie*.

- *ință* formează substantive de la verbe: *upovăința mea* 21/10 (cf. *upovăi* „a nădăjdui”).

În Psaltirea Hurmuzaki nu întîlnim decît un singur derivat cu sufixul *-ință*: abstractul verbal menționat mai sus.

- *mînt* formează substantive de la verbe: *acoperemântul arepilur tale* 16/8; *descoperiră-sea urdzirea a lumiei de cuntrimântul tău, Doamne* 17/16 (cf. *cunțiri* „a opri, a înceta”); *giurămenteale menciunrilor vesti-vor* 58/13; *punre-voi încălfământul meu* 107/10;

de la adjective: *chemaiu Domnul și mea audzi în lărgămănt* 117/5 („loc larg, întins”).

Derivatele exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care s-au format și obiectul prin care se realizează acțiunea acestui verb sau denumesc obiecte care posedă o însușire arătată de adjectivul de bază. Aceste derivate apar rar în textul nostru.

- *nic* formează adjective și substantive:

a. de la verbe: *a micșura clevetnicul* 71/4 (cf. *cleveti* „a calomnia” și v. sl. КЛЕВЕТНИКЪ); *moartea greașnicilor* 33/21 (cf. *greși* și v. sl. ГРЪШНИКЪ); *arde-va ca focul protivnicul numelui tău* 73/10 (cf. *protivi* „a se împotrivi”);

b. de la adverbe: *cu înderetnicii înderetnici-veri* 17/27.

Derivatele denumesc pe cel care săvârșește de obicei acțiunea verbului sau arată că obiectul determinat are o anumită însușire (legată semantic de rădăcina cuvântului de la care derivă). Cuvintele formate cu acest sufix sînt rareori folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *oniu* formează substantive de la verbe: *de păsoniul răzimașilor* 44/9 (cf. *păsa* „a apăsa”).

Substantivul numește obiectul care îndeplinește acțiunea verbului.

- *oniu* derivă numai acest cuvînt în Psaltirea Hurmuzaki.

- *os* formează adjective (uneori substantivate):

a. de la substantive: *mărturiea lui Dumnedzău credinciuasă e* 18/8; *putirile fricoase ale tale* 144/6; *mânia menciunrosă* 39/5; *limbă necuvin- [ci]osă* 42/1; *neputincios sămtu* 6/3; *lucrară păcătoșii* 128/3; *pasările pānoase* 147/10; *țerina tinoasă* 39/3; *untu unturos* 91/11;

b. de la verbe: *calea... lunrecoasă* 34/6; *acela easte mângăios* 77/38.

În ceea ce privește cuvintele: *bucuros (bucuroșii tăi bucurară-se* 131/9) și *mînios (vrăjimașii miei cei mînioși* 17/48) nu putem stabili dacă sînt derivate de la substantive (*bucurie, mînie*) sau de la verbe (*bucura, mînia*). Pe *apātos (riurile apātoase* 73/15) I. A. Candrea și O. Densușianu¹ îl consideră derivat de la un presupus **apāta*, iar Tiktin² îl explică prin lat. **aquatōsus*.

Adjectivele derivate cu sufixul *-os* de la substantive arată că obiectul determinat este la fel sau este prevăzut cu obiectul exprimat prin substantivul de bază; adjectivele derivate de la verbe arată că obiectul determinat săvârșește de obicei sau este caracterizat prin acțiunea desemnată de verbul de bază. Cuvintele în *-os* apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *șig* formează substantive de la adjective: *hičenșig înrăntea ta feciu* 50/6.

Derivatul numește acțiunea săvârșită de purtătorul însușirii indicate de adjectivul de bază. În textul nostru, sufixul *-șig* derivă numai substantivul menționat.

- *toriu* (mai rar *-tor*), fem. *-toare* formează substantive (uneori cu valoare adjectivală) de la verbe: *tu ești al meu acoperitor* 70/6; *și va fi Domnul aciutoriu mișelului* 9/10; *cu mănrule-și adunrătoriu* 128/7; *aflătoriu meu* 72/14; *fiu ca corbul de noapte la afundorea* 101/7 („loc adînc, unde te afunzi”); *Domnele agiutătoriu meu* 18/15; *Domnul că e agiutoriu nostru* 32/20; *în loc de amistuitoriu a mea scoate* 70/3; *biruitoriu meu* 54/14; *a legiei călcătoriu* 40/9; *limbă celuitoare* 51/6 (cf. *celui* „a înșela”); *feciorii lui cerșitori* 108/10; *piatra aceea ce nu o gîndiră clăditorii* 117/22; *clevetitori sufletului meu* 70/13; *curățătoriu e Domnul* 110/4; *cungiurător* 70/4; *dătătoriu-lui viteei mîncare* 146/9; *glasul descântătorilor* 57/6; *dodeitorii sufle-*

¹ Dicționarul etimologic al limbii române, București, 1907, s. v.

² TDRG, s. v.

tului meu 142/12; *limba mare dzicătoare* 11/4; *trudiră-se dziditorii* 126/1; *toți făcătorii fără-de-legiei* 5/7; *se sfiească-sea cei fără-de-legitorii* 24/4 (cf. verbul *fără-de-legi* „a face nelegiuiri, nedreptăți”); *a legiei frîngător* 25/4; *mănrul gîlăuitori [u]lui* 105/10 (cf. *gîlăului* „a urî”); *a-l scoate de gonitorii sufletulu meu* 108/31; *toți grăitorii menciunra* 5/7; *toți giudecătorii pământului* 2/10; *tu ești Dumnedzeul ispășitoriu meu* 24/5; *izbăvitoriu lui David* 143/10; *iubitorii spăseniei tale* 39/17; *cei îmblători îmblără* 125/6; *se ispîtească de împrumutătoriu* 108/11; *omul lăstitoriu* 42/1 (cf. *lăsti* „a înșela”); *Doamne, lege dătătoriu* 9/21; *toți lucrătorii fără-de-legiei* 6/9; *luminrătoriu picioarelor mele* 118/105; *mulți luptători* 55/3; *măntuitoriu meu* 143/2; *mărturisitori nederipți* 26/12; *de la șerbu mulgătoare luat-u-au* 77/70 („oaie care se mulge”); *mutătoriu-s eu la tinre* 38/13; *nedejditorii pre Domnul* 124/1; *nederegători amu fără-de-legiei* 118/3; *a legiei pășitori* 36/38 („călcători”); *scaunu pierdzătoriu* 1/1; *glasul ponosluiitoriu* 43/17 (cf. *ponoslui* „a dojeni, a mustra”); *tu ești... por [un]citoriu* 43/5; *răni-va Domnul toate ustneale prilăstitorilor* 11/4 (cf. *prilăsti* „a înșela”); *în lung răbdătoriu* 144/8; *au fost domnul rădicătoriu meu* 17/19; *seși revnitori* 138/20 (cf. *revni* „a invidia”); *rugătorii de Eghipt* 67/32; *sămărătoriu sămănad cu lacrimi* 125/5; *măntuit-au sufletul meu den mijlocu de scăncitori* 56/5; *Domnu e... scoțătoriu mie* 26/1; *repede scrietoriului* 44/2; *tu ești scutitoriu meu* 30/5 (cf. *scuti* „a apăra”); *nu-și împlu mănru sale secerătoriu* 128/7; *sfintitorii tăi* 131/9 (cf. *sfinti* „a sfinti”); *ești sleditoriu* 138/3 (cf. *sledi* „a cerceta”); *Domnul spășitoriu* 23/5; *sponetorii mie nu hičenireți* 104/15; *tu, Doamne, sprejenitoriu meu ești* 3/4; *în deșert preveaghe stră [ju]itoriu* 126/1; *dziseră trecătorii* 128/8; *căt e ținătoriu* 22/5; *ugoditorii* 52/6 (cf. *ugodi* „a plăcea”); *toți upovătorii pre Domnul* 30/25 (cf. *upovăi* „a nădăjdui”); *ca pasărea izbăvi-se de cursa vānrătorilor* 123/7; *pus-au Ierusalimul ca poamelor veghetoarea* 78/1; *pre pământul celor vietori* 26/13 (cf. *vie* „a trăi”).

Cu acest sufix se formează nume de agent. Substantivul *mulgătoare* denumește însă pe cel care suferă acțiunea verbului, iar *afundorea* este locul unde se săvârșește acțiunea. În Psaltirea Hurmuzaki sînt folosite foarte frecvent cuvintele derivate cu sufixul *-toriu*.

- *ură* formează substantive de la verbe (participii): *adunrătură hicaeanilur* 21/17; *beautura mea* 101/10; *bunru e Domnul a toată firea și cruțătorile lui* 144/9 („milostenie”); *toate cumplăturile vădzuiv* 118/96 (cf. *cumpli* „a sfîrși; a pierde, a prăpădi”); *făptura mănruilor lui* 18/2; *mai cântați întru limbi începăturile lui* 9/12; *ascunde-i-veri... de învălătură omenreasca* 30/21 (cf. *învălu* „a tulbura, a chinui”); *legea ta învălătură mi-taste* 118/174; *la mânia lăstitori gândiea* 34/20 (cf. *lăsti* „a înșela”); *legăturile lor rupe* 106/14; *mîngăeturile tale* 24/6; *pictura ce pică pre pământ* 71/6; *cei ce deșting în săpătură* 142/7; *lua-vor riurile strujiturile sale* 92/3; *tivitura veșmieteilor* 132/2; *țineturii lor plinri* 143/13 („loc unde se ține ceva; depozit, magazie”); *vindecă zdrobiturile lui* 59/4.

Derivatele denumesc rezultatul acțiunii verbului de la care s-au format sau mijlocul prin care se îndeplinește acțiunea. Cuvintele formate cu sufixul *-ură* apar des în textul nostru.

Sufixe moționale

- *eașă* formează femininul unui substantiv de la forma lui masculină: *înrainte stătu împărăteasa* 44/10. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

Sufixe diminutivale

- *el* formează diminutivele unor adjective (uneori substantivate): *dentru nișchitel den pământ împărți-i* 16/14 (cf. *nișchit* „puțin”); *mai bunră pușinel dereptului decât bogăitatea greașnicelor multă* 36/16.

În Psaltirea Hurmuzaki acest sufix este atașat numai la cuvintele *nișchit* și *pușin*.

- *iță* formează diminutivul unui substantiv: *lăsară rămășițele pruncilor săi* 16/14 (probabil de la *rămas* „ceea ce rămîne”).

- *șor* formează diminutivul unui adjectiv (*mic*), care nu apare în textul nostru decât într-un derivat al său format cu sufixul verbal -*a*: *micșurat-au în pământ viața mea* 142/3.

Sufixe care formează adverbe

- *iș* formează adverbe de la substantive: *den cruciș necurații îmblă* 11/9 („împrejur”); *a săgeta furis nevinovatul* 63/5 (cf. *fur* „hoț”). Sufixul apare numai în aceste două exemple.

Sufixe care formează teme verbale

Multe teme verbale sînt formate cu sufixele -*a* și -*i*, sufixele caracteristice ale conjugării I și a IV-a, și cu sufixul -*u*.

- *a* formează teme verbale

a. de la substantive: *bucinrași în lunra noao cu bucinrul* 80/4; *dinții greașnicilor fărămași* 3/8; *luminră-veri înturearecul* 17/29; *greșitul vedea-va și se va mânia* 111/10; *nuoreadză ceriul de nuori* 146/8; *nu mea rușinredz* 30/18; *semnă-sea spre noi luminra feței tale* 4/7 (cf. *semn*);

b. de la adjective: *riuri apătoșară-se* 104/41; *înrălțaiu sufletul mieu* 130/2; *micșurat-au în pământ viața mea* 142/3; *unturoșă-va fața cu unt* 103/15.

- *i* formează teme verbale:

a. de la adjective: *giunre fuiu și amu bătrânriiu* 36/25; *va bogăți omul* 48/17; *cu sopun curăți-mea-voiu* 50/8; *vor flămândzi ca on cănre* 58/7; *și cu înderetnicii înderetnici-veri* 17/27; *întru bănat lărgiși-mea* 4/2; *se mălească-sea Domnul* 34/27; *într-așternutelea voastre milostiviți-vă* 4/5; *ce sea mulțiră dodeitori-mi* 3/2; *noitu-s-au ca a volturului giunrirea ta* 102/5; *în fără-de-legile sale putrediră* 52/2; *se reiră de grije* 106/39; *cetatea dzeului în fără-de-legile sale putrediră* 52/2; *se reiră de grije* 106/39; *cetatea dzeului în fără-de-legile sale putrediră* 52/2; *slobodzi ei pohteei* 80/13; *tote ca o sfînșit-au* 45/5; *slăbiră și cădzură* 26/2; *slobodzi ei pohteei* 80/13; *tote ca o*

cămeașe vechi-sea-vor 101/27; *veseli-tu-seau împăratul* 20/2; *cădea-va și va vestedzi și seca* 89/6; *vinovăți oamerii* 17/48;

b. de la substantive: *nece cu mânia ta căzni menre* 6/2; *chinuiră-sea fărăcat* 104/18; *gândiiu caile tale* 118/59; *izvoritul apei* 1/3; *împărăteăște dept adevărul* 44/5; *se murgească* 68/24 („amurgi”); *gata e înrîma lui a nedejdi pre domnul* 111/7; *nu păși de la menre* 34/22; *poveastit-au oamenri* 86/6; *protviiumea lor* 117/10; *sărgueaște a mea loa* 70/2; *șerbiți lui Dumnedzău* 2/11; *cu spateale sale umbri-te-va* 90/4; *vor vesti dereptatea* 21/32.

- *u* - formează teme verbale de la substantive: *ce plenuiră ei* 105/46 (cf. *plean* „pradă”); *după acealea sărguiră-sea* 15/4 (cf. *sărg* „grabă”).

Prefixe

a - formează verbe:

a. de la verbe: *întra acoperemântul arepilur tale acoperiși-mea* 16/8; *adorm și poposesc* 4/6; *vinea de Ieghipt aduseși* 79/9; *nu aput* 113/14 („a simți mirosul”);

b. de la adjective (împreună cu sufixele -*a* sau -*i*): *amușiu și mea smeariiu* 37/3; *astriînrași fură greașnicii* 57/4 (participiul verbului *astriînra* „a înstrăina”);

c. de la substantive (împreună cu sufixul -*a*): *se vor afuma* 143/5; *afundaiu-mea în tina* 68/3.

Formează substantive de la substantive: *afundurile mariei* 64/8.

Prefixul arată locul, dobîndirea unei însușiri, începutul unei acțiuni. Derivatele cu prefixul *a-* sînt puțin folosite în textul nostru¹.

des- (*dez-*) formează verbe:

a. de la verbe: *descântă-sea de cel mai înțelept* 57/6; *descoperiră-sea urdzirea a lumiei* 17/16; *va face Domnul giudeș measerilor și descumpărat mișeilor* 139/13 (abstract verbal al lui *descumpăra* „a izbăvi”); *desfece-sea pământul* 105/17; *împăratul dezlegă-l* 104/20; *dezlupind den ceasta* 143/13 (din *dez* + **lupi*² < v. sl. *лоупити* „a scoate, a trage”);

b. de la substantive (împreună cu sufixele -*a* sau -*i*): *despărți-veri* 67/10; *rostul deșcheaiu* 118/131.

În *descumpăra* și *dezlupi* prefixul nu are o valoare determinată; în celelalte exemple, *des-* are valoare de prefix negativ. Formațiile cu *des-* sînt puțin folosite în textul Psaltirii.

în- formează verbe:

a. de la adjective (împreună cu sufixele -*a* sau -*i*): *înrălăbi-mea-voiu* 50/9; *înbunrară oamerrii* 143/15; *înderepteadză-mea pre adevărul tău* 24/5; *îndrăgiți Domnul* 30/24; *îndulci-sea-vor în veselie* 67/4; *înfierbuntatu-ne-ai* 65/10; *eșitul demenreției și a seriei tu înfrumseși* 64/9; *se împușinară adevărul* 11/2; *întări-sea înrîma lui* 111/8; *cu cuvănteale lui Dumnedzeu ceriurele învrătoșară-sea* 32/6 (cf. *vărtoș* „tare”);

¹ Lui *amurgi* de astăzi îi corespunde în Psaltirea Hurmuzaki *murgi* (68/24), deci fără prefix.

² Cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 351.

b. de la substantive (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*): *îmbărbăteadză-te* 26/14; *codrii închegați* 67/17; *înfluri-va sfinția mea* 131/18; *mea voui înfrica* 26/1; *cu frânul fălcile lor înfrânra-veri* 31/9; *înghipă-mea spinrul* 31/4; *nu fu de-i ingruparea* 78/3; *nu vor îngiumătăți dzilele sale* 54/24; *dzua și noaptea împășone pre menre mănra ta* 31/4 („a apăsa”, cf. *pășodzua și noaptea împășone pre menre mănra ta* 111/9; *împiedecași toți niu*); *împărți și deade mișeilor dereptatea lui* 111/9; *împiedecași toți ce sea vor scola pre menre* 17/40; *insetadză onagrite în seta sa* 103/11; *toți învrăjbica menre* 3/8;

c. de la verbe: *mea inacoperi-mea* 26/5; *inaretă-mea-va derept cu mila* 140/5; *brăul cu ce pururea se încinge* 108/19; *Domnul... învie-l-va* 40/3; *incungiurără-mea ca albinrile jagurul* 117/12;

d. de la adverbe (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*): *împreurară-se ingeri* 33/8.

Verbele derivate arată că subiectul a suferit o transformare, dobîndind însușirea indicată de adjectivul de la care s-au format verbele (*înără-lăbi*, *îmbunra*, *înfrumșa*, *întări*, *învrătoșa*) sau însușirea dominantă a obiectului denumit de substantivul de bază (*îmbărbăta*), sau că subiectul săvîrșește o acțiune caracteristică pentru obiectul denumit de substantiv (*înghipa*, *înfluri*, *împășonia*, *împiedeca*). Uneori, prefixul (împreună cu un sufix verbal) nu face decît să treacă în categoria verbelor alte părți de vorbire sau să transforme un verb în altul fără a-i schimba înțelesul. Derivatele cu prefixul *în-* apar des în Psaltirea Hurmuzaki¹.

ne- atașat la adjective, substantive și verbe, schimbă sensul acestor cuvinte, de obicei formînd paralela lor negativă.

Adjective și participii (uneori cu valoare de substantive): *ustnele mele neapărate* 39/10; *cailor nebure* 35/5; *cărarea mea și necălcata mea* 135/5; *vitolor necugetatea* 48/13; *limbă necuvinosă* 42/1; *bărbatul nederept* 17/49; *vitele negîndite* 48/21; *pămînt pustiniu neîmblat* 62/3; *neîndereptată* 61/10; *nemănioșii și derepții* 24/21; *apă neoprită* 123/5; *vădzuiu nepreceptuții* 118/158; *neputincios sămt* 6/3; *nesătul* 100/5; *chin neustoit* 139/11; *nevinovat voi fi* 18/14.

Substantive: *lăsai necurățiile înrimiei mele* 31/5; *necurătimea lor* 5/12; *nederegători amu fără-de-legiei* 118/3; *iubeaște nedereptatea* 10/5; *nedereasele mele* 138/16; *nu e neînțelepciore mie* 21/3; *ținre nemănia* 36/37; *multîră-sea neputerile lor* 15/4; *neștiința mea* 24/7; *locul de nevoe* 43/20.

Verbe: *nu necurățiii de la Domnel mieu* 17/22; *carile neștiuiu* 34/11.

Adjective formate cu *ne-* apar uneori substantivate: *nederegători* 118/3; *necugetatul picînd* 48/11; *nemănioșii și derepții* 24/21; *vădzuiu nepreceptuții* 118/158; *nevinovați* 25/6. Unele derivate și-au modificat cu timpul categoria gramaticală: *necuratul* (9/6) este folosit ca substantiv, iar *nespus* (50/8) ca adverb (la această schimbare nu a contribuit însă prefixul *ne-*). Derivatele cu *ne-* apar des în textul studiat.

pre- apare atașat la patru verbe: *apa ce prelăns cure* 57/8; *au pre-spunre limbiei nu află* 93/10 (format după modelul corespondentului slavon

¹ Următoarele verbe formate azi cu prefixul *în-* apar în Psaltire fără prefix: *bătrânri* (36/25), *bogăți* (48/17), *cungiura* (21/17), *dupleca* (20/8), *mulți* (3/2), *neca* (123/4), *nuora* (146/8), *râi* (106/39), *semna* (4/7), *tocmi* (118/73), *veseli* (20/2), *vinovăți* (17/48).

НАКАЗАТИ „a învăța”); *toatea căile mele prevădzuși* 138/4; *în deșert preveaghe străjuitoriul* 126/1.

În cazul verbului *prevedea*, prefixul imprimă o nuanță de anterioritate, în celelalte exemple, el nu are o valoare bine determinată.

Prea- alipit la verbe, substantive și adjective formează cuvinte din aceeași categorie gramaticală, al căror sens e intensificat.

Verbe: *sfatul domnului prealăcucește în veacie* 32/11 (cf. *lăcui* și v. sl. прѣкѣвати); *acie corabii preanoată* 103/26 (cf. *nota* și v. sl. прѣплакати); *prestăvit* 86/3 (cf. *slăvi*; *pre-* apare probabil dintr-o greșeală de grafie în locul lui *prea-*); *nu prevăncură menre* 128/2 (cf. *vence* „a învinge” și corespondentul din textul slavon прѣмошти; *pre-* apare dintr-o greșeală de grafie în locul lui *prea-*¹); *neca voui preavătăma întru adevărul mieu* 88/34 (cf. *vătăma* și v. sl. прѣврѣждати).

Substantive: *știuși fără-de-mentea mea și preagreșirea mea* 68/6 (cf. *greșire* și v. sl. прѣгрѣшние); *preaințelepciunriei tale* 50/8 (cf. *înțelepciunre* și v. sl. прѣмъдрость).

Adjective: *slava aceasta easte tuturilor precuvioșilor lui* 149/9 (cf. *cuvios* și v. sl. прѣподоубникъ; în locul lui *prea-*, apare dintr-o greșeală de grafie *pre-*); *veșmente aurite... preaiimpistrite* 44/10 (cf. *împistri* și v. sl. прѣоукрастни); *preaințelept* 48/4; *va vedea preamîndri murînd* 48/11 (cf. *mîndru* și v. sl. прѣмъдръ).

răz- formează împreună cu sufixul *-a* un verb de la un substantiv: *Domnul răzfiră sfatul limbilor* 32/10.

Prefixul imprimă cuvîntului nuanța de împrăștiere, de răspîndire. *stră-* apare numai în exemplul următor: *noorii străbătură grindire* 17/13.

Prefixul arată trecerea, pătrunderea prin ceva.

*

Dintre cele 15 sufixe care derivă numai substantive, 7 (*-ciune*, *-eală*, *-enie*, *-ință*, *-mînt*, *-șig*, *-ură*) formează cuvinte care numesc acțiunea verbului sau, mai adesea, rezultatul acțiunii verbului. Cel mai folosit dintre aceste sufixe e *-ură*. Alte 4 sufixe (*-ătate*, *-ețe*, *-ie*, *-ime*) formează substantive care exprimă o însușire. Dintre ele, cel mai productiv este *-ie*. Două sufixe (*-oniu*, *-toriu*) derivă nume de agent; *-toriu* apare foarte des în textul Psaltirii. Sufixul moțional *-easă* formează femininul unui singur substantiv masculin, iar sufixul *-iță*, forma diminutivală a unui substantiv.

Sufixe care derivă numai adjective sînt: *-esc*, *-eț* și *-os*. Cel mai productiv dintre ele este *-os*. Diminutivele adjectivelor sînt formate cu *-el* și *-șor*.

Sufixe *-aș* și *-nic* derivă adjective și substantive, iar sufixul *-iș* adverbe.

Temele verbale se formează cu trei sufixe: *-a*, *-i* și *-u*. Cel mai folosit dintre aceste sufixe este *-i*.

¹ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 363.

Dintre toate sufixele folosite în Psaltirea Hurmuzaki, cel mai frecvent apare *-toriu*.

Dintre prefixe, șase (*a-*, *des-*, *în-*, *pre-*, *răz-*, *stră-*) sînt atașate numai la verbe și două (*ne-* și *prea-*) la substantive, adjective și verbe. Cel mai productiv dintre prefixe este *ne-*.

Constatăm, în concluzie, că în Psaltirea Hurmuzaki sînt folosite 26 de sufixe și 8 prefixe. Această cifră e destul de importantă dacă o comparăm cu numărul total al sufixelor și prefixelor (36 de sufixe și 11 prefixe) găsite de Densusianu în scrierile secolului al XVI-lea¹. Prin urmare, procedeul derivării e folosit din plin în textul de care ne-am ocupat.

COMPUNEREA ȘI SCHIMBAREA CATEGORIEI GRAMATICALE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

GEORGETA MARIN

În afară de derivatele cu sufixe și prefixe, în textul Psaltirii Hurmuzaki se găsesc cuvinte formate prin compunere și prin schimbarea categoriei gramaticale.

După elementele din care sînt alcătuite, compusele se pot grupa în :

1. Substantive formate din :

a) Două substantive dintre care unul este calificativul celuilalt :

batere-gioc (v. sl. *порѣшаніе*¹) folosit paralel cu forma *batugiocură*, are același înțeles cu aceasta : *fum ... îngănarie și de baterea-gioc a cei depregiur noi* 78/4² ;

lege-călcare (v. sl. *законпреступленіе*) cu sensul de „infracțiune” : *nu îndrăgi carele sărguiaste pre cale sa omului ce face legi-călcare* 36/7 ;

lege-călcător (v. sl. *законпреступник*) cu sensul de „infractor” : *necce vor lăcui a legiei-călcători între ochii tăi* 5/6 ;

lege-dătător (v. sl. *законположитель*) cu sensul de „cel care face legi”, „conducător” : *punre Doamne, lege-dătătoriu sprinșii* 9/21 ;

lege-frîngător (v. sl. *законпреступникъ*) cu același înțeles de „infractor” pe care l-am mai întilnit și la cuvîntul *lege-călcător* : *nu ședzuîu cu gloata deșertilor și cu a legiei-frîngători* 25/4 ;

reu-făcător (v. sl. *извншеткорительнъ*) are înțelesul de „cel care face rău, infractor” : *că adevăr ceare Domnul și va da de reu-făcătorilor trufășia* 30/25. În citatul următor : *pre făcătorii-reu a pierde depre pământ* 33/17, elementele componente ale cuvîntului acestuia sînt folosite inversat, deși înțelesul este același, datorită modelului din textul slav (*ткорѣшнѣ злаѣ*), pe care traducătorul îl urmează cu fidelitate. Este unul dintre puținele cuvinte pătrunse în limba comună și păstrate chiar cu același înțeles pînă în zilele noastre ;

¹ Pentru corespondentele slave, vezi *Biblia strěc' knigi svjaščennago písanija včchago i nóvago zavěte*, III, f. 1. și f.a.

² Cifrele indică psalmul și versetul.

¹ *Op cit.*, p. 317 și urm. În lista lui I. A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, I, p. CXCXVII și urm.) nu figurează decît 13 sufixe și 6 prefixe.

păcate-cădere (v. sl. грѣхъпаданиѣ) cu sensul de „păcăuire, cădere în păcat”: *a păcatelor-cădere cîntre o înțeleage, de ascunsele mele cură-teaște-mea* 18/13.

b) Dintr-un substantiv și un adjectiv:

bună-voie folosit alături de *voie-bună* (v. sl. благоволеніе), ambele cu același înțeles de „veselie, bucurie, bună dispoziție”. Aici inver-sarea elementelor componente nu se mai poate justifica prin modelul slav, fiind vorba și în slavă de același cuvînt compus citat mai sus, pentru ambele cazuri: *înbunreadză Doamne cu cea bună-voe a ta Sionul* 50/30, *iară eu ruga mea cătră tinre Doamne în vreamia de cea voe-bună* 68/14. Cuvîntul acesta s-a păstrat în forma *voie-bună* cu același înțeles pînă astăzi; *bunăvoie* s-a cristalizat și a rămas numai în locuțiunea de *bunăvoie* cu înțelesul de „nesilit de nimeni, din proprie inițiativă, bucuros”¹;

piatră-curată are sensul de „piatră prețioasă, nestemată”: *mai iubite-s decăt aurul și piatra cea curată* 18/11. *Piatra cea curată* din acest citat redă v. sl. камене чѣстна многа și nu știu dacă în cazul acestui cuvînt se poate vorbi de o compunere propriu-zisă sau numai de o tra-ducere fidelă a cuvintelor slave menționate mai sus.

c) Dintr-un numeral și un participiu se formează compusul *unul-născut*, „Hristos”, care traduce în citatul: *unrul-născutul mieu spoveadescu-mea ție* 34/17, pe slavul единороднсю мое.

d) Dintr-un adverb și un substantiv:

(în) *gios-aruncatele* „cele aruncate, cele lepădate” (v. sl. низвержен-ныа derivat de la verbul низвержѣти care înseamnă „a arunca jos, a le-păda”): *rădică Domnul ... în gios cei ce cad și trage toate în gios-aruncatele* 144/14. În citatul: *Domnul trage (= salvează) în gios-aruncații, Domnul iubiaște dreptții* 145/8, cuvîntul are, după cum vedem, formă de masculin „cei lepădați”, deși traduce exact același cuvînt din slavă (низверженныа), ca și în prima situație.

e) Dintr-o prepoziție și un substantiv sînt formate substantivele: *fără-(de-)lege* (v. sl. беззаконіе) „nedreptate, nelegiuire, infrac-țiune”: *nu pomeni fără-de-legile noastre* 78/8, sau *se nu fii ție scaunul făr-legiei clădia ustenit* 93/20. Acesta este de asemenea unul dintre cuvintele intrate și păstrate în limbă;

fără-de-legit (v. sl. беззаконникъ) „nelegiuit, infractor”; *învăța-voiu fără-de-legiții casiei tele* 50/15;

fără-(de-)mente (v. sl. безсміе) „prostie, nebunie”: *Dzeu știuși fără-de-mentea mea și preagresirea mea* 68/6.

2. Adjective formate din:

a) Două substantive:

în-cale-îmblători (v. sl. ходящии) „cei ce umblă, cei ce merg”: *ferice de cei nevinovați în-cale-îmblători în leagea Domnului* 118/1.

b) În ce privește formațiile de tipul: *derept cu înrîma, fărîcat cu înrîma, milostiv cu înrîma, zdrobit cu înrîma* etc. cred că este vorba, ca și în cazul lui *piatră-curată*, mai curînd de o redare exactă a construcției slave decît de un adjectiv compus dintr-un adjectiv sau participiu și un

substantiv. De exemplu, *zdrobiții cu înrîma* 33/19 redă identic construcția slavă сокршенихъ срцемъ.

c) Din prepoziție și substantiv se formează adjectivul *fără-(de-)apă* „uscăt, sec, sterp”, corespunzător slavului безводнъ: *în pământu pustinîniu neîmblat și fără-de-apă* 62/3.

3. Verbe formate din:

a) Verb și adverb:

bine-face (v. sl. благосотвори): *ispovedi-ți-se-va cîndu-i veri bine-re-face* 48/19;

bine-grăi (v. sl. благослови) „a blagoslovi, a binecuvînta”: *Dzeu cruță-ni și bine-grăiaște* 66/2;

bine-îngădui „a plăcea, a se simți bine”; (v. sl. благосгоди): *mila ta înrîntea ochilor miei iaste și bine-îngădui într-adevearele tale* 25/3;

bine-vesti (v. sl. благорѣстити): *bine-vesti dereptatea în besecarci* 39/10;

bine-vrea (v. sl. благоволи) are același înțeles cu *a binevoii* (format sub influență slavă), care a cîștigat teren, s-a impus și a rămas în limbă pînă astăzi, în timp ce *bine-vrea* a dispărut: *bine-veri a mea mântui Doamne* 39/14.

b) Prepoziție și verb:

fără-de-legi (v. sl. беззаконати) „a face strîmbătăți, nelegiuri”: *se sea sfiiască trufașii că fără dereptatea fără-de-legiră pre menre* 118/78. Probabil fiind mult mai puțin întrebuintat decît substantivul *fărădelege*, deși foarte apropiat de el, verbul nu a pătruns în limbă și nu s-a păstrat.

Psaltirea Hurmuzaki prezintă exemple bogate și variate în ceea ce privește schimbarea categoriei gramaticale. Posibilitățile existente de exprimare nu sînt suficiente traducătorului și atunci (de cele mai multe ori urmînd exemplul oferit de textul slav) caută să le îmbogățească, recurgînd, printre altele, și la schimbarea categoriei gramaticale. Apar numeroase derivate de acest fel, dintre care unele au pătruns apoi în limba vorbită, au prins teren și s-au păstrat pînă la noi. Majoritatea însă nu mai au astăzi decît o valoare documentară.

I. Voi începe prezentarea cu categoria substantivului în cadrul căreia se întîlnesc formele cele mai numeroase și mai variate.

1. a) Astfel sînt folosite cu valoare de substantive neutre, căpătînd și un înțeles nou, următoarele adjective:

adevăr păstrat în limbă cu înțelesul și funcția lui *ad-de-uerus* din latină, de la care derivă: *că nu e în rostul lor adevăr* (истинны)¹ 5/11 sau *și bine-îngădui într-adevearele tale* (во истинк твою) 25/3. Astăzi *adevăr* și-a pierdut complet valoarea de adjectiv cu care era încă folosit în Psaltirea Hurmuzaki, în pasaje ca: *și nu lua den rostul mieu cuventele ceale adevoare* sau *dzisele Domnului cele adevoare*, fiind înlocuit cu *adevărât*; *afund* „adîncime”: *afundaiu-mea în tina de afund* (въ тинѣни глѣбини) și *nu e oprire* 68/3;

deșert „deșertăciune”: *omîinrii învăța-sea cu deșert* (людіе поучишася шѣстнымъ) 2/1;

¹ În paranteză este menționată situația din slavă după biblia slavonă citată mai sus

¹ Vezi DLRLC, s.v. *bunăvoie*.

gras „grăsime”: *că de gras* (УТ ТЪКНІ и масти) și *unturos* *implu-sea sufletul mieu* 62/6 sau figurat, traducând aceeași formă slavă ТЪКА, „belșug, îndestulare, saț”: și *de grasul grăului sătura-te* 147/4;

mult „multime, mărime, abundență”: *nedejdi pre multul* (на МНОЖЕСТВО БОГАТСТВА СКОЕГВ) *bogătației tale* 51/9;

rece: „rușine”: *tu știi ponostul mieu reacele* (СТЪДЪ МОН и срамотс мою) *mieu și rușinrea mea* 68/20.

Densusianu¹ afirmă că situația lui *rece*, așa cum am prezentat-o mai sus (avînd înțelesul de „rușine”), este datorită unei confuzii a traducătorului care, avînd în textul slav cuvîntul *studū* „rușine”, îl confundă cu *studī* „frig” și-l traduce prin *rece*. I. A. Candrea² arată că substantivul *rece* „rușine” traduce slavul *студъ*, „care întrunește ambele înțelesuri de *puđor* și *frigus*”. Fr. Miklosich în lexiconul său³ menționează trei cuvinte: *студъ* s. m. „puđor”; *студъ* s. m. „frigus”; *студъ* s. f. „frigus”. Deoarece în citatul dat corespondentul slav este *студъ*, al treilea cuvînd dat de Miklosich iese din discuție, așa că afirmația lui Densusianu se dovedește a nu fi valabilă, Candrea avînd dreptate (sînt două înțelesuri ale aceluiași cuvînt, iar traducătorul a ales pe *frigus* ca să nu repete pe *puđor* care mai apare o dată în frază, traducînd slavul *срамота*, care are numai acest înțeles);

sătul „belșug, îndestulare, abundență”: *adăpa-se-vor de sătulul caseei tale* (ТЪКНІ ДОМЪ ТКОЕГВ) 35/9. După cum se vede, *sătul* traduce același cuvînt slav ТЪКА ca și *gras*, menționat mai sus, care de fapt, la figurat, are același înțeles ca „belșug”.

b) Alt grup de adjective apar cu valoare de substantive masculine sau feminine, păstrîndu-și același sens din punct de vedere semantic (adică *bunul* = *cel bun*):

blînd: *năstăvi-va blândzii* (наставитъ КРЪТКІА на ссдъ) *la giodeț* 24/9;

bun: *înbunreadză, Doamne, bunrilor și derepților cu înrimile* (БЛГІА и правкѣ срцемя) 124/4. În citatul următor, tot cuvîntul *bun* nu mai traduce însă același cuvînt slav: *făcu milosti bunrului său lui Davidu* (ХРЪТЪ СКОЕМС ДРАС) 17/51;

cuvios: *cu cuinvioșii* (съ ПРЪПОДОБНЫМЪ ПРЕПОДОБЕНЪ БСДЕШИ) *cuvios veri* fi 17/26;

deșert, de la care, în afară de substantivul neutru de care am vorbit mai sus, se formează un substantiv feminin cu sensul de „faptă deșertă”, „greșeală”, după cum se vede din citatul: *întoarce ochii miei se nu vedzi deșertele* (ЕЖЕ НЕ ВИДѢТИ СЪЕТЫ) 118/37;

drept „care nu face strîmbătăți”: *că blagoslovești dereptul* (ТЫ БЛАГОСЛОВИШИ ПРЪБЕДНИКА) *Doamne* 5/14;

flămînd: *ce fînre adevărul în veac ... ce dă hrană flămîndzilor* (ДАЮЩАГО ПИЩЪ ЯЛЧЪЩЫМЪ) 145/7;

¹ Histoire de la langue roumaine, II, Paris, 1938, p. 292.

² Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din șec. XVI și XVII traduse din slavonește, București, 1916, p. 469.

³ Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae, 1865.

gras: *toții grași* (ВСИ ТЪЧНІИ ЗЕМАН) *pământului înrainte-i vor cădea* 21/30;

înalt: *toate înraltele tale* (ВЫСОТЫ ТВОА) și *undele tale prespre menre trecură* 41/8;

mic și *mare*: *blagoslovit-au carii se tem de Dumnedzău micii cu marii* (МАЛЫА съ БЪЛЫКНЫМ) 113/21;

mișel „sărac, sărman”: *și va căde când va vence mișeilor* (ВБЛАДАТИ ОУБОГИМ) 9/31;

necurat „necurat la suflet, păcătos”: *nu mearse la svatul necuraților* (на свѣтъ НЪЧЕСТВЫХЪ) și *în calea greașiiilor ne stătu* 1/1;

nemânios și *drept*: *nemânioșii și derepții* (НЕСЛОБНІИ и ПРЪБІИ) *lepia-sea de meînre* 24/21;

nevinovat: *ferice de cei nevinovați* (БЛЖЕНИ НЪПОРОЧНІИ) *în cale-îtblători în leagea Domnului* 118/1;

obiduit „jignit, batjocorit, umilit”: *ce face și giudeță obiduiților* (ТВОРАЩАГО ССДЪ СЪБНДНЫМЪ) 145/7;

păcătos: *așu vie în satul păcătoșilor* (въ селеніи ГРЪШНИЧИХЪ) 83/11;

sărac și *smerit*: *a giudeca săracului și smearitului* (ссди СРЪ и СМІРЕНЪ) 9/39;

străin: *de strîinri* (УТ ЧЪЖДНХЪ ПОЩАДИ РАБА ТКОЕГО) *cruță șerbul tău* 18/14;

strîmb „care face nedreptăți, mincinos”: *nu voi adunra săboru lor de străbi* (СОБОРЫ НХЪ УТ КРОКЕИ) 15/4;

tare „puternic”: *mântuești measerul den mărul mai tarelui* (из рски КРЪПШНХЪ) 34/10;

tînăr: *mărturiia lui Dumnedzău credinciuasă e mijiaște tinrerii* (оумсдрожуше МЯДЕНЦЫ) 18/8;

viclean: *nu se va muta cătră tinre hicleanul* (НЕ ПРІСЕЛІТСА КЪ ТЪБЪ ЛЪКЯКНЪАИ) 5/6;

viu: *ce noi viii* (НО МЫ ЖИВІИ) *blagoslovim Domnul* 113/26.

2. Verbe folosite cu valoare de substantive.

a) Devin substantive masculine și feminine, ca și adjectivele de la punctul 1, grupa b), următoarele participii:

aplecat „sugaci”: *ca aplecatul* (ѡКВ УТ ДОЕНОЕ на мѣрк скою) *către mută-sa* 130/2;

botezat: *nu vă atingereți de botedzații* (НЕ ПРИКАСАТЕ СЪ ПОМАЗАННЫМЪ МОНМЪ) *miei și în sponetorii mie nu hiclenireți* 104/15;

ferecat „încătușat, legat cu fiare”: *Domnul dezlegă fărecații* (ГДЪ РЪШНТЪ СЪКОЯННЫА) (de la *вкокъ* „pedică”) 145/7;

greșit „cel care greșește, păcătos”: *griji mea luatu-me-au de greașii* (УТ ГРЪШНИКЪ) *ce lasă leagea ta* 118/53);

omorît: *măriia brațului tău preveaghe feciorii umoriților* (СНЫ ОУМЕРЩЕЛЕННЫХЪ) 78/11;

știut „cunoscut”: *fui ... frică știuților miei* (страхъ ЗНАЕМЫМЪ МОНМЪ) 30/12;

uns „ales, împuternicit al lui Dumnezeu” (sens la care s-a ajuns pornind de la faptul că cei aleși se ungeau cu mir): *întoarce fața ta de la unsul* (ПОМАЗАННАГО ТКОЕГВ) *tău* 131/10.

b) Altă grupă de participii devin numai substantive feminine cu înțeles propriu lor.

agonisită „strînsură, adunătură, agoniseală”: *într-agonisita* (къ ТРЪДЪХЪ ЧАЧЕСКИХЪ) *oamenilor nu sînt* 72/5. În citatul de față cuvîntul este folosit figurat; în sensul lui propriu el s-a păstrat și, rar, se mai folosește și astăzi;

arsă „jertfă care se arde de tot”, se folosește numai în construcția *toată arsa* sau mai ales la plural *toate arsele*¹. *Pomeanit-au toată jrtva ta și toate arsele* (КЕССОЖЖЕНІЕ ТВОЕ ТЪЧНО БЪДИ) *grasu-i fie* 19/4;

ascunsă „lucru neștiut, taină”: *de ascunsele mele* (УТ ТАИНЫХЪ МОИХЪ) *curățește-mea* 18/13;

eșită „ieșire, plecare”: *bucură-sea Eghiptul în eșita lor* (КО НСХОЖДЕНІИ ИХЪ) 104/38;

făgăduită „făgăduință, promisiune”: *dă celui de sus făgăduitele* (МОЛИТЕБЪ ТВОИ) *tale* 49/14;

necălcată „cărare care nu este umblată, nu constituie un drum”: *cărarea mea și necălcata mea* (ОУЖЕ МОЕ ТЫ ЕСИ) *tu ești sledgeriu* 138/3;

nedereasă „lucru nefăcut, greșeală”: *nedereasele mele* (НЕСОДЪЛАННОЕ МОЕ) *vădzură ochii tăi* 138/16;

porâncită „poruncă, ordin, lege”: *cunțiiînrît-ai trușilor carii se duplecă de la porâncitele tale* (УТ ЗАПОВѢДЕЙ ТВОИХЪ) 118/21. Cuvîntul acesta, deși este foarte des întrebuițat atît în Psaltirea Hurmuzaki, cît și în alte texte din secolul al XVI-lea, nu s-a păstrat în limbă, cu toate că verbul există și astăzi;

dzisă „ceea ce este spus, vorbă, spusă”: *și sponiu dzisa* (ПОКЕНЕНІЕ ГДНЕ) *Domnului* 2/7 sau la plural: *ducu a dziselor cuvente* 18/4. Acest cuvînt a pătruns în limbă, dar pierde din ce în ce terenul, fiind concurat de *spusă*, formația analoagă a verbului *a spune*. *Zisă* astăzi este foarte rar întrebuițat.

c) De la supin derivă substantive neutre care denumesc faptul de a ... Sînt formații frecvente în textul de care ne ocupăm:

adunat, cu sensul de „strînsură, agonisire” cît și de „adunare de oameni, gloată, sobor”: *pomenește adunratul* (ПОМАНИ СОИМЪ ТВОИ) *tău ce agonisiși mainte* 73/2 sau *Dumnezeu stătu într-adunratul* (СОИМЪ БОГОВЪ) *dumnezeilor* 81/17;

chemat „chemare, strigare”: *și nu fu gloată întru chematul nostru* (КОСКЛАНЦІИХЪ НАШИХЪ) 43/13;

cumplit „sfîrșit, încheiere”: *spunre-mi Doamne cumplitul mieu* (КОНЧИНЪ МОЮ) 38/5;

eșit „ieșire, plecare”, la fel ca la derivatul de la participiu, menționat mai sus: *în eșitul* (КО НСХОДЪ) *israîlilor den Eghiept* 113/1;

izvorît „izvorire, izvor”: *arbuirele răsădit la izvoritul apei* (ПРИ НСХОДИЩИХЪ КОДЪ) 1/3;

încheiat „plăsmuire, creație, făptură”: *și încheatul* (И СОСТАКЪ МОИ) *mieu ca nimică înraintea a ta* 38/6;

¹ Vezi I. A. Candrea, *op. cit.*, p. 352.

întunecat „întunecare, întuneric”: *că se împlură de întunecat* (КАКЪ ИСПОЛНИШАСЯ ПОМРАЧЕНІИ) *pământul, casele nedereptilor* 73/20;

lunecat „alunecare”: *că au scos ... picioarele mele den lunecat* (УТ ПОПОДЗНОКЕНІА) 114/8;

mutat „mutare; sălaş, așezămînt”: *glas de bucurie și ispășenie în mutatul* (къ СЕЛЕНІИХЪ ПРАВЕДНЫХЪ) *pravednicului* 117/15;

sprijînit „sprijinire”: *la sprejenitul* (НА ЗАСТЪПЛЕНІЕ) *mieu socoteaște* 21/20;

ustenit „ostenire, silință, sîrguință”: *vedzi smereania mea și ustenitul* (СМЪРЕНІЕ МОЕ И ТРЪДЪ МОИ) *mieu* 24/18.

d) Foarte des apar folosite cu valoare de substantiv infinitivele lungi ale verbelor. Procesul de substantivizare în aceste cazuri este atît de puternic, că de cele mai multe ori legătura cu verbul nu mai este simțită și avem de-a face cu substantive propriu-zise. Situația pentru această categorie de cuvinte este identică cu cea de azi:

aflare „acțiunea de a afla, găsire”: *întru aflarea* (КО СЪБЛИЧЕНІИХЪ) *fără-de-legiei lui căznit-ai omul* 38/12;

arătare „muștrare”: *și arătarea* (И НАКАЗАНІЕ ТВОЕ) *ta îndereptame-va* 17/36;

chemare „acțiunea de a chema, strigare”: *înțeleage chemarea* (РАЗСМЪКЪ ЗВАНІЕ МОЕ) *a mea* 5/2;

clătire „clătinare, mișcare”: *clătire* (ПОКНЕНІЮ ГЛАВЪ) *capetelor* 43/15;

cruțare „acțiunea de a cruța, iertare, izbăvire”: *afla-ne cruțările* (ПРЕДКАРАТЪНЫ ЦЕДРОТЫ) *tale Doamne* 73/8;

judicare „judecată”: *că-i faptu giudicare* (СЪДЪ) *mie* 9/5;

împlere „acțiunea de a umple”: *a Domnului iaste pământul și implearea* (И ИСПОЛНЕНІЕ ЕА) *ei* 23/1;

lăudare „acțiunea de a lăuda, lauda”: *Dumnezeului nostru se se îndulcească lăudarea* (ОУСЛАДИТСА ХВАЛЕНІЕ) 146/1;

mutare „așezămînt, sălaş”: *spre soare puse mutarea sa* (СЕЛЕНІЕ СВОЕ) 18/6;

plîngere „acțiunea de a plînge, plîns, jeluire”: *întors-ai plîngere* (ПЛАЧЪ МОИ КЪ РАДОСТЪ) *mea bucurie* 29/12;

putrezire „acțiunea de a putrezi”: *necede veri da cuvinosului tău a vedea putreadirea* (ВНДЪТИ ИСТНЕНІА) 15/10;

rădzimare „sprijin, reazem, nădejde”: *că nu e rădzimare* (КАКЪ ИКЪСТЪ КОСКЛОНЕНІА КЪ СМЕТРИ ИХЪ) *în moartea lor* 72/4;

răbdare „răbdare”: *mișeilor nu va peri pânără în cuplît* 9/19;

scoatere „mîntuire”: *nu e scoaterea* (ИКЪСТЪ СПАСЕНІА ЕА) *lui de Dumnezeul lui* 3/3;

spunere „mărturisire, spusă”: *spunere* (ИСПОВѢДАНІЕ И ВЕЛИКОЛѢПІЕ) *și mare frumuseate e lucrul lui* 110/3;

tânpinare „întîmpinare”: *ieșitul lui și tânpinarea lui* (СРЪТЕНІЕ ЕГЪ) 18/7;

vrere „acțiunea de a vrea”: *voia înrimei lui datu-ai vreaire* (ХОТѢНІА) 20/3;

3. Există în textul de care mă ocup și câteva cazuri de adverbe devenite substantive, prin schimbarea categoriei gramaticale.

Astfel este *aproape*, substantiv masculin însemnând „orice om, semen”, derivat de la adverbul cu aceeași formă și care înseamnă „în apropiere”. Substantivul este folosit mai ales articulat — *aproapele* — și a devenit un cuvânt de sine stătător, care s-a impus în limbă, folosindu-se mai ales în textele religioase: *nece face aproapei său* (ИСКРЕННЕМЪ СКОЕМЪ) *reu și ponosluire* 14/3.

De la *destul* se formează substantivul *destulul* „îndestulare, îmbelșugare, belșug”, care nu s-a păstrat: *iară eu dzișu în destulul mieu* (КО ОБНАІН МОЕМЪ) 29/7.

Există încă două substantive derivate de la adverbele *apoi* și *demult*, desigur sub influența textului slav pe care traducătorul a căutat să-l redea întocmai, formînd cuvintele acestea după modelul celor slave: *adecă tu cunoscuși toate de-apoile și de demultele* 138/5. Cuvîntul *apoile* are înțelesul de „cele de pe urmă, ultimele” și traduce slavul ПОСЛѢДНАА, iar *demultele* are înțelesul de „cele de mai demult, primele” și traduce slavul ДРЕВНАА.

II. Cu valoare de adjectiv sînt întrebunțate următoarele participii:

afundat „adînc”: *înrimă afundată* (срце ГЛѢБОКО) 63/7;

deschis: *mormântu deschis* (гробъ ѿБЕРСТЪ) *e grumadzul lor* 5/11;

mirat „minunat”: *mirat* (дивенъ бгъ) *e Dumnedzeu* 67/36;

neumblat, negativul participiului verbului *umbla*: *în pămînt pustinîniu neimblat* (къ земан псѣркъ и не проходнѣ) *și fără-de-apă* 62/3.

III. Cu valoare de adverb este folosit participiul verbului *a se prelinge* în: *ca apa ce pretăns cure* (акъ вода мнмотѣ ксцаа) 57/8.

Tot cu valoare de adverb apar folosite și substantivele compuse: *amiazăzi* și *miazănoapte*:

amiazăzi are înțelesul de „la amiază” și apare în următorul citat: *sara și demănrea și într-amiadză-dzi* (полдне) *spuniu* 54/18;

miazănoapte „la miezul nopții” în: *miazănoaptea* (полнощн) *sculaiu a mea spovedi fie* 118/62. După Candrea¹, întrebunțarea adverbială a lui *miazănoapte*, pe lângă influența corespondentului slav dat mai sus, ar mai putea fi considerată ca „o rămășiță cristalizată din corespondentul latin *media nocte* pe care-l întrebunțează în același loc Vulgata”.

IV. Adjectivul *derept* este foarte des folosit cu valoare de prepoziție însemnînd *pentru*: *scoate-mea derept* (ради) *mila ta* 6/5.

Din cele prezentate în cursul acestei lucrări, care este de fapt un fragment dintr-o lucrare mai amplă despre Psaltirea Hurmuzaki, se poate ajunge la concluzia că formele menționate, în marea lor majoritate, sînt datorite traducătorului. Dificultățile pricinuite în cursul traducerii de sărăcia unei limbi neîntrebunțate în scris îl fac să creeze cuvinte noi, recurgînd la diversele mijloace pe care le-am văzut. Modelul slav este în asemenea cazuri sursa cea mai bună de inspirație și, după cum rezultă din comparația făcută cu textul slav, el a fost mai în toate cazurile cel care a determinat felul formației respective (compus, derivat etc.).

¹ I. A. Candrea, *op. cit.*, I, p. CCIII.

DERIVAREA CU SUFIXE ȘI PREFIXE ÎN CARTEA CU ÎNVĂȚATURĂ A DIACONULUI CORESI DIN 1581 *

DE

LAURA VASILIU

În articolul de față mă ocup de sufixele și prefixele care apar în textul coresian anunțat în titlu, urmînd ca, într-un articol viitor, să tratez cuvintele compuse, schimbarea categoriei morfologice și derivația regresivă. Voi înregistra numai sufixele lexicale, deci voi lăsa la o parte sufixele conjugărilor (sufixe gramaticale).

Voi trata atît sufixele cît și prefixele în ordine alfabetică, urmărind la fiecare următoarele aspecte: formele în care apare (atunci cînd sînt mai multe), cuvintele care se formează, temele la care se atașează și valorile pe care le au sufixele și prefixele în derivatele atestate în text. Voi avea în vedere întotdeauna ansamblul derivatelor care apar în text, încercînd să stabilesc raporturile dintre ele precum și ce rezultă din concurența dintre unele afixe sau dintre unele derivate.

Voi încerca, acolo unde datele oferite de text îmi vor permite, să fac observații asupra productivității afixelor și asupra dezvoltării sensurilor lor, pe cît se va putea, în perspectiva limbii actuale. Firește că aceste observații vor fi doar ipoteze, pentru că se bazează pe un singur text (ce-i drept foarte mare — 563 de pagini — și poate cel mai ilustrativ pentru limba secolului al XVI-lea, totuși, unul singur). Urmează ca ele să fie verificate și eventual corectate atunci cînd vom avea monografii similare pentru toate textele contemporane.

Mă voi ocupa de sufixele și de prefixele care sînt reprezentate în text atît prin derivate împrumutate cît și prin derivate pe teren românesc. De aceea voi lăsa la o parte sufixe ca *-in* (*ucenin*), *-iv* (*nezlobiv*) și *-oste* (*miloste*) și prefixe ca *i-* (*ispovedi*), *o-* (*oscîrbi*) și *pro-* (*proslăvi*), care nu apar în limba romînă în mod independent de derivatele slave împreună

* Text editat de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914.

cu care au intrat. Le avem însă în vedere pe cele care au intrat mai târziu în sistemul afixelor românești, adică au format derivate noi de la teme românești (-*isi* și -*ist*), pentru ca cei care vor studia istoria acestor afixe să poată data primele lor apariții în limbă.

Voi consemna întotdeauna toate derivatele prin care e ilustrat sufixul sau prefixul în textul nostru, oprindu-mă la una sau două atestări (alese la întâmplare), atunci când derivatul e frecvent, și menționându-le pe toate, atunci când e rar.

SUFIXE

-ame

Se atașează la substantive.

Derivatele sînt substantive concrete cu sens colectiv : *îngereștile țării* și *voinicamea arhanghelilor* 177/9¹.

Apare în tot textul de două ori, legat de aceeași rădăcină ; în afară de locul citat mai sus, la p. 305/16.

Sufixul nu mai este viu în limba de astăzi. Puținele exemple din Banat pe care le dă Pascu² nu contrazic afirmația mea. Se pare că sufixul e mai puternic în dialectul aromîn, unde are și mai multe valori, apropiate de ale sufixului -*ime* : abstracte care exprimă starea sau calitatea și concrete colective³. Nici atestarea lui în acest dialect nu pledează pentru viabilitatea sufixului în limba romînă actuală, întrucît nu se știe în ce măsură mai corespunde realității actuale și întrucît acest dialect e mai arhaic.

-anie

Derivă substantive de la verbe de conjugarea a IV-a. Derivatele în -*anie* sînt numai patru : *ispovedaniie* 14/28, 36/26, *jelanie* 266/3, *pocaanie* 141/32, 248/30, *propovedanie* 129/24, 185/3,4, dar fiecare apare des în cursul textului. Toate aceste derivate au corespondente în slavă (исповѣданіе, желаніе, покаяніе, проповѣданіе⁴) dar întrucît formația lor e clară în romînește, e greu să ne pronunțăm asupra faptului dacă sînt împrumutate sau formate în romînește.

Numărul mic al derivatelor, deși frecvente (fapt explicabil prin natura textului), ne face să credem că sufixul nu e productiv. Aceasta o dovedește și concurența lui cu sufixul -*ință* (*pocăință* 5/5) și cu infinitivul lung substantivat (*ispovedire* 140/31).

Faza consemnată de text pregătește situația de astăzi, unde sufixul se păstrează în foarte puține cuvinte (dintre cele amintite, doar *spovedanie*, cuvînt bisericesc). În urma concurenței, -*anie* a ieșit învins.

¹ Numerele indică pagina și rîndul.

² *Sufixe românești*, București, 1916, p. 14-15.

³ Cf. Pascu, *op. cit.*, p. 13-16 și Th. Capidan, *Arominii*, București, 1932, p. 513.

⁴ Formele vechi slave sînt date după Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1865.

În ceea ce privește valoarea, situația e simplă : derivatele cu -*anie* sînt substantive abstracte care denumesc acțiunea ca și derivatele în -*enie* (care însă mai au și alte valori)¹ : *cuvîntul propovedaniei* 128/36.

-ar

Apare în formele :

-*ar* : *curvarului* 20/21, *mitar* 11/5, *vistiinar* 430/24 ;

-*ari* : *cărtulari* 251/4, *curvari* 29/33, *mitari* 12/3 ;

-*ariu* : *cărtulariul* 251/7, *curvariu* 28/10, *mitariu* 17/29, *vistiinariu* 288/15.

Atunci cînd substantivele apar la forma articulată, nu se poate ști sigur dacă sufixul are forma -*ari* sau -*ariu* ; în exemplele următoare se poate spune cu siguranță numai că sufixul nu apare în forma -*ar*, dar nu se poate alege între celelalte două (-*ari* și -*ariu*) : *curvariul* 42/31, *mitariul* 32/6.

Atunci cînd derivatele apar numai la plural nu ne putem opri cu certitudine asupra nici uneia dintre cele trei variante, întrucît toate fac pluralul la fel. În această situație sînt cuvintele următoare : *păscari* 208/21, *tîrgarilor* 406/33, *ușarii* 178/35.

Sufixul derivă substantive :

a. de la substantive : *ușar*. *Mitar* și *tîrgar* s-ar putea să reprezinte v.sl. мѣтарь² „vameș” și трѣгарь³ „negustor”, dar s-ar putea tot atît de bine să fie formate în romînește. În orice caz schema derivației lor e perceptibilă în limba romînă. În această categorie intră și derivatele moștenite care în limba de origine erau provenite din substantive : *pescar* (<lat. *piscarius* <*piscis*). Modul de derivație al lui *cărtulari(u)* (<n.gr. καρτουλάριος + *carte*⁴) și al lui *vistiinar(iu)* (neologism pătruns în limbă pe cale savantă din lat. *uestiarium* < *uestis*⁵ „loc unde se păstrează hainele”) nu mai este clar în limba romînă, dar -*ar* continuă să fie simțit ca sufix.

b. de la verbe sau de la substantive⁶ : *curvar* < *curvi* sau *curvă*.

După cum arată Al. Graur⁷, e posibilă și ipoteza că acest derivat vine din slavă (коуварь „cel care săvîrșește un adulter”), dar, fiindcă -*ar* este un sufix puternic în limba romînă, înclin să consider derivatul susmenționat ca format pe teren romînesc.

Cuvintele formate cu acest sufix sînt în număr de șapte și, cu excepția lui *tîrgar*, *ușar* și *vistiinar*, sînt frecvente în text. Textul nu atestă concurența lui -*ar* cu alte sufixe-nume de agent. Starea atestată de text e în concordanță cu starea actuală în care sufixul -*ar* este productiv.

Sufixul -*ar* formează nume de agent : *mitar* „cel care se ocupă cu strîngerea birurilor”, *pescar* „cel care pescuiește”, *ușar* „cel care

¹ Vezi p. 228.

² O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 514.

³ CADE, s.v.

⁴ CADE, s.v. *cărtulariu*.

⁵ Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1951, s.v. *uestis*.

În slavă există termenul *вѣстниарниа*, glosat de Miklosich prin „*uestiarium*”.

⁶ Și din punct de vedere formal și din punctul de vedere al sensului, substantivele pot fi derivate atît de la verb cît și de la substantiv.

⁷ *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 67.

se ocupă cu păzirea ușilor" (și cu bucurie vrea să deschiză ușa ceriului. *Ce ușarii de sus apărură* 178/35). Sensul lui *tîrgar* e puțin depărtat de al celorlalte (rădăcina cuvîntului nu indică ocupația sau obiectul ei, ci locul unde se exercită ea) : „zaraf, persoană care se ocupă cu schimbarea banilor în tîrg" (*cuvenia-ți-se ție să dai argintul mieu tîrgarilor și să viu să-mi fiu luat al mieu cu asupra* 315/16). Numai la *vistiariu* nu se vede legătura cu numele de agent. În românește înseamnă „loc unde se păstrează comorile", ca și *comornic*¹ : *avuție veri avea în vistiariu în ceriure* 288/15.

-aș

Derivă substantive și adjective :

a. de la substantive : *părtaș* (*părtaș să facem pre ei* 437/15), *sutaș* 59/12, 13, 14, 230/6 ;

b. de la substantive sau de la verbe *cîrmași* pl. <*cîrmă*, *cîrmi* (234/30), *pizmaș* <*pizmă* sau *pizm(u)i* (15/1, 250/29), *trufaș* <*trufă*, *trufie* sau *trufi*² (13/15, 94/1, 2).

Derivatele care apar în text sînt în număr de cinci, dar în afară de *sutaș*, celelalte nu sînt deosebit de frecvente (*cîrmaș* și *părtaș* apar fiecare o singură dată).

-aș derivă nume de agent : *cîrmaș* „cel care ține cîrma, cel care cîrmuiește", *părtaș* „cel care ia parte (la ceva)", *pizmaș* „cel care pizmăuiește", *trufaș* „cel care se trufește". Sensul lui *sutaș* este apropiat de sensul numelor de agent : „mai mare peste o sută de ostași".

-ătate

Derivă substantive de la adjective și substantive : *bogătate* 403/37, *bunătate* 12/29, 129/32, *creștinătate* 211/14, (*ne*) *dereptate* 3/22, 289/25, *meserătate* 41/8, 118/19, *răutate*³ 213/8, 237/18, *singurătate* 13/25.

După cum se vede, în text apar șapte derivate cu sufixul -ătate. Dintre ele, numai *bunătate* și (*ne*) *dereptate* apar foarte des. Celelalte, foarte rar. Situația concordă în oarecare măsură cu cea de astăzi cînd -ătate cu valoare colectivă este mai rară⁴, iar -ătate care derivă abstracte este productivă⁵.

Derivatele sînt abstracte care exprimă :

1. calitatea : *bunătate*, *dreptate* (*mînile... să nu fie... răpitoare pre a striinilor ce acoperite cu dreptate* 128/31), *răutate* ;

2. starea : *bogătate* „bogăție, starea, condiția celui bogat" (*nădăjduiaște spre mulțimea bogătăției lui* 403/37), *meserătate*, *singurătate*.

Sensul derivatului *creștinătate* e mai greu de precizat, întrucît e diferit de la exemplul de mai sus.

În citatul următor, considerat independent de celelalte citate, sensul derivatului e colectiv : *prăznuiaște beseareca lu dumnezeu...și*

¹ Vezi p. 242.

² Al. Graur, *op. cit.*, p. 68, consideră că *trufaș* este derivat de la substantiv.

³ Apare și forma *răotate*.

⁴ Vezi mai jos : în textul nostru sensul colectiv nu apare de loc.

⁵ Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

dereptii sfinți oteți, că drept creștinătatea nevoiră-se 183/9-10. Dar dacă ținem seamă de alt citat (*la lumină să dereptați ceia ce-au orbit, spre lucrurile cealea bunele și spre adevăritură și spre creștinătate, și mai virtos spre această slujbă sufletească să-i tocmiți* 174/27), în care sensul derivatului este „calitatea de a fi (bun) creștin", nu mai putem fi siguri de sensul primului : poate fi tot atît de bine colectiv ca și abstractul calității. În alt citat se pare că s-a pornit de la sensul colectiv pentru a se ajunge la sensul de „stare de creștinism (ideal), perioadă (ideală) de la începuturile creștinismului" : *va să judece tuturora carei au fost, de la Adam pînă la sfîrșenie, ellinilor și jidovilor și ereticilor și carei au fost în creștinătatea ceia dereapta ș-au greșit* 36/37.

Uneori, unele dintre derivatele de mai sus pot avea sens concret : *bunătate* „lucru, faptă bună" (*dăătoriului de toate bunătățile* 12/28, *bunătate mare iaste pocănia* 19/31), *dreptate* „faptă dreaptă" (*cine săvîrșăște dreptatea* 12/7).

-ăt/et

Apare de șase ori în forma -ăt, după labiale : *teamăt* 4/28, 37/19, 135/17, 137/14, 17, 329/18 și o singură dată în forma -et : *îmblet* 157/32.

Derivă substantive de la verbe : *teamăt* <*teme*, *îmblet* <*îmbla*.

Derivatele sînt substantive abstracte care indică acțiunea (*îmblet* : *nici amu vrea să aibă mășcoi drept îmbletul căiei, ce pedestru îmbla* 157/32) sau faptul de a...¹. Valoarea lui *teamăt* e echivalentă cu aceea a derivatului regresiv format de la același verb (*teamă* <*teme*) : *cu frică și cu teamăt de osîndă* 37/19, *era ținuți de frică și de teamăt* 137/14. Alături de *teamăt* din ultimul citat apare *teamă* într-un context similar : *fără teamă se află și cu îndrăznire* 137/17.

În limba de astăzi nu se mai păstrează decît unul dintre cele două derivate sus-menționate : *umblet*. E posibil ca dispariția lui *teamăt* să se datorească faptului că forma sufixată nu aduce nimic în plus față de cea nesuffixată (*teamă*).

-cior, -cioară, -(i)șor, -(i)șoară

Ambele sufixe derivă substantive de la substantive, iar -șor derivă și adjective de la adjective : *cășcioară* 190/6, 7, *florincior* <*florint*² „monedă" 549/28, *hănișoară* 365/3, *mînzișor* 106/7, 10, 12, 17, 19, 25, 103/8 ; *micșoară* 285/36. De la adjectivul *micșor* se derivă un verb care apare o singură dată în text : *micșurează*³ 496/29.

După cum se vede, derivatele cu aceste sufixe sînt puține (5) și apar rar în text : fiecare e atestat o dată sau de două ori. *Mînzișor* e singurul derivat care apare de șapte ori, dar șase dintre atestările lui sînt pe aceeași pagină. *Micșor*, deși apare o singură dată, pare mai puternic, întrucît de la el se creează un derivat. Acest derivat se dovedește a fi nou prin faptul

¹ Am deosebit „acțiunea de a..." de „faptul de a...", după cum verbul de la care se formează derivatul exprimă sau nu mișcarea.

² Vezi *florinți*, p. 283/23.

³ Cu o neaccentuat trecut la u.

că e glosat în text (*micșurează numele lu Hristos (ce se zice, de-l face mic)* 496/29), deci în perioada apariției cărții sufixul era productiv. Situația din limba actuală confirmă starea de limbă mai veche prin aceea că *-(i)șor* e productiv spre deosebire de *-ior*, *-cior*, *-ușor* care nu sint¹.

Derivatele în *-cior* și *-(i)șor* sint diminutive, atât substantivele cât și adjectivele.

-eală

Apare sub forma *-ală* atunci când este precedat de *ș*, *j* și sub forma *-eală* în toate celelalte cazuri. *-ală*: *betejală* 276/5, *greșală* 285/30; *-eală*: *bîrfeală* 49/31, *cheltuială* 394/6, *chipzuială* 313/11, *despărteală* 342/24, *fierbințeală* 258/4, *miroseală* 139/12, *poticneală* 25/1, *răceală* 364/11, *răveneală* 139/13, *strimteală* 371/25, *tocmeală* 37/31, *turbureală* 56/4, *usteneală* 27/27.

Derivă substantive de la :

a. verbe: *betejală* (<*beteji*), *bîrfeală*, *cheltuială*, *chipzuială*, *despărteală*, *greșală*, *miroseală*, *poticneală*, *tocmeală*, *usteneală*;

b. adjective: *fierbințeală*, *răceală*, *răveneală*, *strimteală*, *turbureală*.

Derivatele cu sufixul *-eală* au următoarele valori :

1. acțiunea: *betejală* (*dă Dumnezeu omul cela răul în mâinile satanei, ca să-i betejască trupul... la amărîtă betejală și muncă duce-l* 144/11), *bîrfeală*, *tocmeală* (*fire cu înțeles dat-au lor spre adunarea hranei, spre tocmeală loruș* 220/28), *usteneală* (*cîte sint în lumea aceasta luminate și pohititoare, multă trudă și usteneală au* 27/27);

2. derivatele care denumesc acțiunea au uneori valori concrete, denumind rezultatul acțiunii: *betejală* „boală” (*de a bolnavului betejală al vracilor meștersug nepuțincios arătă-se* 242/10), *tocmeală* (*pre veșminte și pre tocmeală trupului* 158/12). În afară de acestea două, mai apar în text două derivate care exprimă rezultatul acțiunii: *cheltuială* (*veri mai adauge cheltuială de la tine, eu-ți voi plăti* 394/6) și *greșală* (*eriătoriu milostiv fi-va de greșalele altora* 18/3);

3. faptul: *chipzuială*, *miroseală* „miros plăcut, mireasmă” (*casa împlu-se de miroseala mirului* 102/17) și *poticneală*;

4. starea, calitatea: *despărteală* (*ca să nu fie despărteală întru trup* 342/24), *fierbințeală* (*cu fierbințeală să-l rugăm* 258/4), *răceală* (*era golii și degerînd de ger și de răceală înghețîndu-se* 364/11), *răveneală* (*răveneala trupului* 139/13), *strimteală* (*să iaste ea și cam largă sau cu răpaus, calea realelor, ce iară, cînd e la sfîrșenie, la strimteală ne întoarce* 371/25). *Turbureală* are uneori sensul clar de „stare de tulburare” (*nici curînd dezleagă el greața și voroava și turbureala ce avea* 265/33). Alteori, pornind de la acest sens, apare cu sensul specializat de „furtună” (*staru înlăuntru adăpostului cînd văd bure și turbureale* 56/4). În citatul următor se pare că avem a face cu figuratul sensului din citatul precedent, dar textul nu e suficient de clar spre a ne putea pronunța cu certitudine: *de se va și după acesta glas rădica ispita și năpatea și duhul hitleanului, și să și foarte suflă cu turbureală* 270/32.

¹ Vezi Gramatica Academiei R.P.R., I, p. 160.

Apar în text 15 derivate, dintre care unul (*greșală*) e foarte frecvent, două (*betejală* și *tocmeală*) au o frecvență medie, iar restul de douăsprezece sint rare. Deci sufixul nu e deosebit de puternic, fapt dovedit atât de frecvența derivatelor, cât și de concurența cu alte derivate: *mirosenie*¹, derivatul regresiv *miros*, pe care îl întîlnim uneori pe aceeași pagină cu *miroseală*, și infinitivele lungi substantivate: *despărțire*, *întocmire*, *turburare*. Infinitivul substantivat *îndrăznire* apare fără corespondentul său *îndrăzneală*.

În limba actuală nu sint păstrate toate derivatele în *-eală* (dispar: *miroseală*, *despărteală*, *strimteală*, *turbureală*), sint păstrate în schimb toate cele care le concurează (cu excepția lui *îndrăznire* și *mirosenie*).

-ean, -eancă

Apare sub formele (*l*)*ean* și (*l*)*ean-in*, după v.sl. -лѣнинъ.

Unele derivate sint formate în romînește, chiar dacă uneori au corespondent în vechea slavă, iar altele au pătruns în limbă pe cale savantă, reproducînd întocmai derivatele slave corespunzătoare.

Sufixul *-(l)ean* este sufixul -лѣнинъ adaptat la limba romînă, sufixul *-(l)eanin* este același sufix slav neadaptat la limba romînă.

Derivă substantive de la substantive: *amonitean* 393/26 (<*amonit*, *araviteancă* 500/23 (cf. v.sl. аравитѣнинъ „arab”), *avraamlean* 454/12 (cf. gen. v.sl. авраамлеѣвъ), *corintean* 245/24 (cf. v.sl. коринтѣнинъ), *eghiptean* 65/23, *erihonean* 450/37, *gadarean* 378/27 (<*Gadarin*), *galilean* 332/21 (cf. v.sl. галилеѣнинъ), *gherghesean* 238/1,17, 241/36 (<*Gherghesin*), *haldeanin* 156/1 (<v.sl. халдѣѣнинъ), *idumeanin* 500/22, *ierusalimlean* 212/9 (cf. v.sl. иерусалимѣнинъ), *iudeanin* 163/26 (<v.sl. юдеѣнинъ), *izrailitan* 155/2 (cf. v.sl. израїлѣтинъ), *manihian* 212/5, *moavitean* 306/22 (cf. v.sl. моавитѣнинъ), *nazareanin* 441/9 (<v.sl. назарѣтинъ), *nazaretean* 457/24 (<*Nazaret*), *rimlean* 161/3 (cf. v.sl. римѣнинъ), *samarean* 155/2 (<*Samaria*), *samareanin*, -ă 151/21,158/4 (<v.sl. самарѣтинъ), *sichimlean* 156/7 (<*Sichim*), *siriian* 155/8 (<*Siria*), *Siriianin* 155/9 (<v.sl. сирїѣтинъ), *somanteanină* 349/17 (<v.sl. сомантѣтинъ), *thezvitcan* 536/26 (cf. v.sl. тезвитѣтинъ).

După cum se vede, sufixul *-ean* este un sufix puternic: este reprezentat în text prin 24 de derivate, dintre care unele apar la ambele genuri; unele derivate, afară de formele slavone, au și derivate paralele formate în limba romînă (*nazareanin* / *nazaretean*, *samareanin* / *samarean*, *siriianin* / *siriian*). Această situație corespunde stării actuale: azi *-ean* este cel mai productiv sufix care derivă substantive-nume de locuitori.

Derivatele în *-ean* sint nume de locuitori. Numai *moștean*, derivat de la verb, este nume de agent: *împărăției ceriului moștean fi-va* 162/21.

-el, -ea

Derivă :

a. substantive de la substantive: *copăcel* 446/13, *veșmințeale* 549/29;

¹ Concurență de altfel ineficace, întrucît *mirosenie* e la fel de slab ca *miroseală*.

b. adjective de la adjective: *iuşurel* 479/32, *mitutel* 35/7, *puţin* 29/14, 97/10, *puţin* (cu *t* intercalat între radical şi sufix) 60/10, *puţinea* 36/29, 285/24. *Puţin*, -ea apare şi cu valoare adverbială ca şi cuvântul de bază.

După cum se vede, în text apare *mitutel*, formă intermediară între *micutel* şi *mititel* (acestea din urmă nu sînt atestate în text).

Valoarea sufixului este diminutivală.

Derivatele sînt foarte puţine (5) şi în afară de *puţin*, mai des reprezentat pentru ambele genuri, apar foarte rar în text. De data aceasta textul nu ne ajută să prevedem întru nimic situaţia din limba actuală: astăzi sufixul *-el* este unul din cele mai productive sufixe diminutive.

Alături de derivatele în *-el* apare *scundicel* derivat cu *-icel*, sufix compus din *-ic* şi *-el*. Are aceeaşi valoare ca şi *-el*: *acel lemn plecat iaste şi scundicel* 452/13.

-enie¹

Derivă substantive de la verbe: *blagoslovenie* 129/25, *cetenie* 199/36, *milostenie* 25/34, *mirosenie* 134/2, *săvîrşenie* 120/4, *sfîrşenie* 237/6, *slobozenie* 183/31, *smerenie* 162/15, *spăsenie* 2/18, *umilenie* 19/33 şi foarte rar de la adjective: *milosîrdenie* (< *milosîrd*) 23/5.

Unele dintre aceste derivate au formele corespunzătoare în slavă: *благословеніе*, *свършеніе*², *сърженіе*, *чтеніе*, sau în bulgară şi sîrbă: *милостія*, *млостія*³. *Slobozenie* s-ar putea să fie calchiat după v.sl. *скобоженіе*. *Milosîrdenie* nu are correspondent perfect în slavă; acolo există: *млосръдне* şi *млосръдъ сттвнѣ*. Toate sînt însă analizabile în limba română datorită corelaţiei cu verbele corespunzătoare. Întîlnim însă în text un derivat neanalizabil în romîneşte: *blagodarenie* 265/15 (< *благодареніе*).

Cea mai mare parte a cuvintelor în *-enie* care apar aici exprimă faptul de a... *blagodarenie*, *blagoslovenie*, *săvîrşenie*, *smerenie*, *spăsenie*, *umilenie*.

Următoarele exprimă acţiunea: *milosîrdenie* (cătră păcătoşi cu *miluire* şi bună *milosîrdenie* 23/5), *milostenie*, *slobozenie* (să căutăm acolo de toate realele dezlegătură şi *slobozenie* 183/31).

Cetenie exprimă rezultatul acţiunii (*dumnezeiasca cîntare* şi *cetenia* să ascultăm 199/36).

Mirosenie are, se pare, sensul de „miros plăcut, mireazmă” (să ne împlem de *mirosenia* şi *dulceaţa duhului sfînt* 134/2).

-enie are în text 11 derivate dintre care unele, ca *smerenie* şi *spăsenie*, sînt foarte frecvente. Însă nu putem deduce din aceasta productivitatea sufixului, nici măcar pentru limba secolului al XVI-lea. Cele mai multe dintre derivate sînt termeni de cult, care au circulaţie într-un mediu foarte restrîns. Altele, ca *blagodarenie*, sînt termeni prin excelenţă căr-

¹ Vezi sufixul *-anie* (p. 222–223) cu care seamănă din toate punctele de vedere.

² Densuşianu, *op. cit.*, p. 530, consideră pe *săvîrşenie* ca provenit din slavă.

³ Formele bulgare sînt date după S. Mladenov, *Etimologhieski i pravopisen recinik na bălgarskiia knijoven ezik*, Sofia, 1940, iar cele sîrbe după *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Iugoslavenska Akademija, Zagreb, 1880–1935.

turăreşti, luaţi din slavă şi adaptaţi la limba romînă de traducătorii textelor religioase pentru nevoile de moment ale traducerii, şi care, după toate probabilităţile, nu au pătruns în limba vorbită.

În limba de astăzi sufixul este puţin productiv¹. Dintre derivatele care apar în textul nostru, singurele cu o oarecare circulaţie sînt: *milostenie* şi *smerenie*.

De altfel, textul atestă şi pentru *-enie* concurenţa cu infinitivul lung, care însă nu e în defavoarea sufixului nostru. Apar *slobozire*, care nici el nu face parte din vocabularul activ, şi *miluire*², al cărui sens nu se acoperă perfect cu sensul lui *milostenie*. De altfel nici *miluire* nu e frecvent în limba de azi. *Milostenie* mai este concurat de *miloste* < v.sl. *млостъ* (*milostea* Domnului iaste întru ceia ce miluesc, şi *milostenia* ce e cătră vecinul... 46/12,13) pe care îl învinge.

-esc, -ească

Derivă adjective de la substantive: *apostolesc* 176/26, *apostolească* 3/2, *asiriiască* 519/36, *creştinesc* 182/7, *creştinească* 182/25, *dobitocesc* 390/10, *domnesc* 105/29, *domnească* 9/4, *drăcesc* 123/15, *drăcească* 276/1, *dumnezeesc* 228/3, *dumnezeiască* 80/30, *elînească* 162/25, *galileesc* 545/37, *grecească* 12/8, *hieruvimesc* 179/2, *idollesc* 417/28, *idolească* 325/29, *iudeesc* 155/25, *iudeiască* 161/37, *împărătesc* 185/30, *împărătească* 301/19, *îngeresc* 89/36, *muerească* 138/28, *omenesc* 289/11, *omenească* 71/4, *păgînesc* 91/25, *păstoresc* 486/24, *porcească* 27/24, *preuţească*³ 145/22, *prorocesc* 176/26, *prorocească* 177/32, *sădească* (< *sad* „plantă tînără”) 390/9, *sărăcesc* 333/1, *sichemeesc* (< *Sichim*) 156/7, *sîrbească* 6/7, *sufletesc* 233/3, *sufletească* 100/27, *tîlhărească* 458/4, *trupească* 46/6, *varvaresc* 333/32.

Sirineiască 332/22 este probabil v.sl. *сириньскъ*, iar *samareanescă* (477/34), *samareaniască* (476/15), v.sl. *самарянскъ*.

Derivatul *duhovnicească* apare numai cu valoare substantivală: *să cîntăm părinţii şi mîmînile noastre, mai ales şi mai virtuos părinţii duhovnici şi învăţători, că dentr-înşii primim duhovniceasca după naştere* 437/32 „învăţătura duhovnicească”. Faptul că acest derivat apare o singură dată (citatul de mai sus), cît şi construcţia în care apare (avem a face cu o elipsă) ne fac să credem că valoarea substantivală e accidentală, derivatul păstrîndu-şi valoarea adjectivală.

Sufixul *-esc* are următoarele valori:

1. natura, provenienţa: *apostolesc*, *domnesc* (praznicele *domneşti* 516/11), *drăcesc* (*ispită drăcească* 276/1, *chinurilor drăceşti* 283/5), *duhovnicesc*, *elînesc*, *iudeesc* (*truşa iudeiască* 230/22, *lepădarea iudeiască* 230/33), *îngeresc*, *jidovesc* (*elîneasca amu dereptate trupească e şi răttăcîită, iară iudeiasca adevărată e amu, însă şi aceasta e trupească. Creştineasca, a elîneştiei protivitoare e, iară de a jidoveasca prea mai presus* 162), *omenesc*,

¹ Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

² Nu e format de la acelaşi radical cu *milostenie*, dar amîndouă fac parte din aceeaşi familie.

³ Cu *-o-* neaccentuat > *-u-*.

păgînesc, păstoresc, preuțesc (rugăciunea *preuțească* 145/22), prorocesc (după al prorocescului și apostolescului cuvînt meargem 176/26), sădesc (den toată inima, trupească și sădească arată tăria 390/9 „caracteristică plantelor”), sufletec, tîlhăresc, trupesc, varvaresc;

2. apartenența: galileesc (celor ce era mai mari pre mii și întîiilor galileești 543/37 „frunțașii galileești” = ai galileenilor), grecesc (limba grecească 12/8), heruvimesc (scaunul heruvimesc 179/2), idolesec (slujitorii idolești 417/28), iudeesc (preuții... iudeești 155/25), prorocesc (glasurile prorocesti 177/32), samareaninesc (cetatea samareaninesc 476/15), sărăcesc (nu puținel ceva și sărăcesc cerere cerșu orbul de la Dumnezeu 441/18), sirineiesc (limba sirineiască 332/22), sichemeesc (Domnului sichemeesc 156/7).

Derivatele creștinesc și dumnezeesc exprimă uneori natura (creștineasca dereptate 162/24, le deade lor dumnezeiasca frîmseate a sa învățatură 225/20), alteori apartenența (nu putredesc trupurile creștinești fără voe și cu nevoe 99/25, cătră dumnezeescul sălaş duce-ne-va 255/25). De fapt, legătura dintre cele două sensuri se poate urmări foarte ușor. Adică, de la apartenență se poate ajunge în mod logic la natură.

3. originea: asiriesc (ruda asiriiască 519/36), sîrbesc (cartea sîrbească 6/7);

4. asemănarea: dobitocesc (a chipului dobitocesc arată tăria 390/10), domnesc (aceasta chip de slugă iaste, iară ce vine chip domnesc iaste 105/29), omenesc (chip omenesc 163/29), porcesc (viață porcesc 242/4);

5. elementele constitutive: îngeresc (cinurele îngeresti 89/36), muieresc (întru scîrbă era ruda muerească pentru înșelăciunea strămoașei 129/18 „neamul muieresc”, sămînța muerească au fost mai tare osîndită în rai 138/28 „neamul muieresc”);

6. destinația: trupesc (cîți amu iubitori sînt de al lor trup, de vor să-l hrănească și trupească lor a-ș tînde masă 263/16).

7. În exemplul oamenii jidovești 97/23, sufixul -esc nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (jidov). Valoarea lui e doar aceea de a transforma substantivul în adjectiv.

După cum se vede, sufixul -esc este puternic. Are 34 de derivate. Multe dintre ele apar și la masculin și la feminin și sînt foarte frecvente în text. E foarte bogat în valori, multe derivate avînd fiecare în parte mai multe sensuri (creștinesc: sensul 1 și 2, domnesc: 1 și 4, prorocesc: 1 și 2).

Ultima dintre valorile menționate, numită de unii lingviști transpozitivă¹, dovedește o dată mai mult faptul că sufixul era viu în limbă: sistemul derivării cu -esc era așa de prezent în mintea vorbitorilor, încît acest sufix formează derivate și acolo unde nu este nevoie. Sensul exprimat de jidovesc împreună cu substantivul determinat oameni (e vorba de funcția înregistrată sub 7) îl exprimă mai simplu numele respectiv, format fără sufix: în loc de oameni jidovești, jidovi. Acest motiv face, cred, existența valcreei respective a derivatului amintit inutilă.

¹ Vezi Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950, p. 116.

Construcții paralele creează și unele derivate care exprimă apartenența: cuvînt apostolesc / cuvîntul apostolilor, slujitori idolești / slujitorii idolilor. Aici mi se pare evidentă influența construcțiilor slave asemănătoare unde mare parte din adjectivale în -скъ sînt tratate ca adjective posesive¹: жинскъ „care aparține, care este propriu femeilor”, иудѣискъ „care aparține, care e propriu iudeilor”.

Studiul celorlalte texte din secolul al XVI-lea va dovedi măsura în care aceste cuvinte sau altele asemănătoare erau frecvente în limbă sau erau formații ocazionale caracteristice în special pentru traduceri. În orice caz, situația din limba actuală, unde nu s-a păstrat nici unul din derivate cu acest sens, dovedește că valoarea respectivă nu a avut viață lungă.

În afară de categoria aceasta, foarte restrînsă, sufixul -esc este productiv și acum.

-ește

Apar două grafii deosebite: -eaște după consoane (bărbăteaște, sufleteaște) și -iaște după vocale (dumnezeiaște).

Procesul de derivare poate fi formulat în două feluri: fie de la adjective în -esc cu sufixul -e, fie de la substantive cu sufixul -ește. Cele mai multe dintre adverbe au în text adjectivele corespunzătoare² și e foarte probabil ca și adjectivele corespunzătoare celorlalte (bărbăteaște, curveaște, frăteaște, ovreiaște) să fi existat în limbă. De aceea, spre a simplifica expunerea, le voi considera pe toate ca derivate de la adjective.

Adverbele în -ește care apar în text sînt: bărbăteaște 69/15, curveaște 25/10, dumnezeiaște 158/20, frăteaște 335/17, împărăteaște 326/19, îngerătește 479/3, omeneaște 163/25, sufleteaște 43/15, trupeaște 54/2.

Sufixul formează, în general, adverbe, cu valoare modală.

Două derivate exprimă relația: sufletește (carei sînt în temnițe, sufleteaște să le dăm 43/15), trupește (cine seamănă amu trupeaște el adună pre pămînt 54/2).

Derivatele sînt în număr de zece. Unele (curvește, îngereste) apar foarte rar, unul singur e frecvent (sufletește). Dacă însă considerăm că există o corespondență stabilită în limbă între adverbele în -ește și adjectivele în -esc, dacă ținem seama că procedeul derivării în -esc e foarte viu³, putem să presupunem că și sufixul -ește era productiv. Situația astfel interpretată ar pregăti-o pe cea de azi, cînd -ește e un sufix foarte productiv.

-ete

Formează un singur derivat (scumpete) despre care e greu să spunem dacă se formează de la adjectiv (scump) sau de la verb (scumpi). Acest derivat apare o singură dată. Este un abstract care exprimă situația (aștepta scumpeatea grîului și pohtia atunci să desfacă el jînița 401/8).

¹ A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, trad. rusă, Moscova, 1952, p. 235.

² Vezi p. 229.

³ Vezi p. 230.

-eț

Tema de la care e format derivatul poate fi adjectivală (*mare*) sau verbală (*a (se) mări*). Dacă admitem primul mod de derivare e mai greu să definim valoarea sufixului (*necurat amu iaste înaintea lu Dumnezeu toți ceia trușaii și măreții* 94/1). *Măreț* însemnând „îngîmfat”, care este sensul pe care îl adaugă sufixul -eț adjectivului *mare*? Dacă pornim însă de la verb, derivatul este nume de agent¹ și sensul lui se poate desprinde foarte ușor: *măreț* este cel care se mărește, cel care se îngîmfă, îngîmfatul. De aceea înclinăm pentru ultima interpretare. După cum se vede, -eț are un singur derivat care apare de două ori. E un sufix slab.

-ețe

Apare în forma -(e)ățâ în *dulceață* și în forma -eățe în celelalte derivate.

Derivă substantive de la adjective: *bătrîneațe* pl. 224/17, *blîndeațe* sg. și pl. 137/34, 41/13, *dulceață* sg. și pl. 2/15, 85/18, *frîmseațe* sg. și pl. 179/25, 221/25, *tinereațe* pl. 288/12.

Derivatele sînt abstractele calității: *Avraam întru adîncul bătrîneațelor den pîntece fără plod născu* 224/17, *toate acelea feresc den tinereațele mele* 288/12.

Uneori, formele de plural au valori concrete: *de dulceați și de frîmseți să nu ne preadînălțăm* 85/18 „fapte plăcute și frumoase”.

-ețe e reprezentat în text numai prin cinci derivate. Dar aceste derivate au două serii de valori: abstracte și concrete. E de reținut de asemenea că unul dintre derivate (*frîmseațe*) formează la rîndul lui derivate: *înfrîmseța* 239/24 și *frîmsețat* 241/12.

Sensurile multiple și derivatele derivatelor dovedesc că sufixul era puternic.

-ie

Derivă substantive de la:

a. adjective: *avuție* (<avut) 16/28, *beție* (<beat) 45/29, *blînzie* 146/4, *bogație* 13/9, *bolnăvie* 250/15, *(ne)destoinicie* 116/24, 156/28, *eftinie* 156/33, *hîlentie* 47/28, *hrăborie* 138/35, *înțelepție* 104/18, *limpezie* 45/14, *linie* (<lin) 264/34, *nebie* 278/2, *(ne)milostivie* 284/3, *(ne)milostivnicie* 283/24, *prostie* 170/3, *puternicie* 282/27, *samovolnicie* 24/4, *sămeție* 66/26, *sărăcie* 251/17, *scîrnăvie* 134/4, *silnicie* 118/35, *sirepie* (<sireap) 335/27, *tărie* 131/14, *țepenie* 461/30, *volnicie* 99/36;

b. substantive: *ajutătorie* 317/14, *ajutorie* 320/28, *bărbăție* 128/5, *cămătnicie* 397/9, *cîrcimărie* 378/12, *deregătorie* 478/28, *dumnezeie* 99/35, *frăție* 37/16, *împărăție* 136/35, *măestrie* (<măestru) 297/11, *mitărnicie* 378/11, *moșie* 2/13, *muncitorie* 451/22, *năemnicie* 307/22, *omenie* 285/16, *pascărie* 331/10, *păstorie* 486/2, *sfinție* 112/21, *strămoșie* 51/22, *sufleție*² 159/5, *tîlhărie* 60/21, *vămășie* 451/8, *vecie* (<veac) 42/36, *vrajmășie* 73/18;

¹ Al. Graur, op. cit., p. 45, îl consideră, fără siguranță deplină, nume de agent format de la *a (se) mări*.

² Apare doar în compusul *bună-sufleție*.

mărturie este considerat de Tiktin ca provenit din gr. μαρτυρία. Întrucît în limba romînă există verbul (*mărturisii*) și substantivul (*martor*) din aceeași familie, cred că e posibil ca *mărturie* să fie un derivat românesc de la *martor* cu -ie;

c. verbe: *bucurie* 5/19, *blăznie* (<blăzni „înșela”) 235/34, *căie* (<căi) 157/32, *căsătorie* 205/14, *curvie* 128/18, *fățarie* (<fățari „preface”)¹ 49/10, *lenie* 327/14, *lunie* (<luni) 275/15, *preaslăvie* (<preaslăvi) 494/28, *precupie* (<precupi) 123/17, *pustiie* (<pustii) 264/28, *sărbătorie* (<sărbători) 516/29, *trușie* (<truși) 14/29;

d. adjective sau verbe: *(ne)curăție* 16/33, 45/32, *flămînzie* 25/25, *lăcomie* 63/13, *mărie* (<mare/a (se) mări)² 116/4, *mîndrie* 25/35, *ologie* 417/21, *slăbie* 390/14, *slobozie* 106/4, *veselie* 255/9;

e. substantive sau verbe: *domnie* 122/38, *drăcie* (<drac/drăci) 371/9, *moștenie* (<moștean/moșteni) 56/27, *prorocie* 196/27, *robie* 116/8.

Observație. Textul cuprinde și două substantive în -ie care sînt considerate ca împrumutate din slavă și din latină sau greacă: *milostrie/milosirdie* „milă” (< v. sl. МИЛОСТРЪДИЕ < МИЛОСТРЪДЪ, МИЛОСТРЪДНТИ³) 32/25, 414/18 și *urgie* (<lat. orgia⁴ sau gr. ὄργη⁵) 52/14. Însă în limba romînă există adjectivul *milostre*⁶, corespunzător substantivului *milostrie*, și de asemenea verbul *urgisi* corespunzător lui *urgie*. Aceasta mă face să pun la îndoială calitatea de împrumuturi a derivatelor și anume, consider că, tot atît de bine, ele pot fi formate și pe teren românesc, de la temele menționate.

După cum se vede, derivatele în -ie sînt foarte numeroase (84). Multe din ele sînt foarte frecvente în text: unele pentru că exprimă noțiuni importante: *avuție*, *bucurie*, *împărăție*, *mîndrie*, *tărie*, *veselie*, altele pentru că se integrează în vocabularul caracteristic textelor religioase: *curăție*, *mărie*, *vecie*. Pentru că sînt formate de la multe teme și pentru că sînt des întrebuițate, și-au dezvoltat multe sensuri (vezi mai jos). În felul acesta, multe din ele au intrat în fondul principal și s-au păstrat pînă în limba de astăzi.

Dintre puținele derivate cu care intră în concurență, numai două vor învinge: *blîndețe* și *înțelepciune*, care apar în text mai des decît corespundentele lor în -ie. Unul (*mărturisitură*) va fi învins de derivatul în -ie, iar celelalte (*milosîrdenie*, *slobozenie* *slobozire* și *căire*) fac parte din fondul pasiv al limbii ca și derivatele în -ie. Deci nu se poate vorbi de o concurență a sufixului -ie cu alte sufixe, care să influențeze asupra dezvoltării derivatelor lui.

Valorile sufixului -ie, cele mai multe abstracte, sînt următoarele:

1. Însușirea, calitatea: *bărbăție*, *blînzie*, *bogație* (*bunătatea* și *bogația*), *bunătățile* și *lucrurile cealea bunele trușale răsipește* 13/9), *curăție* (*să ne îmbrăcăm întru îmbrăcămîntul cela luminatul și al curăției și de sfinție* 45/25),

¹ CADE, s. v.

² Vezi *măreț*, p. 232.

³ TDRG, s. v.

⁴ CADE, s. v.

⁵ TDRG, s. v.

⁶ Vezi și *milostredenie*, p. 228.

destoinicie, dumnezeie, efinie glosat de Densusianu¹ prin „milă” (cu milostenie și cu efinie de săraci 43/1), fătărie „prefăcătorie, ipocrizie” (va ținea postul cumsecade și fără fătărie 49/22), feție (ceia ce ș-au păzit sufletul și trupul întru curăție, feția-ș, și fără păcate 359/36), glosat de Densusianu² prin „feciorie, virginitate” și „perioada fecioriei” (vise cu bărbatului-și șapte ani, den feția ei, de-acia văduo, ca optzeci și patru de ani 515/18), hitlenie (să lepădam tot răul și hitlenia de la inema noastră 47/28), hrăborie „curaj, vitejie”, înțelepție, lăcomie, lenie, limpezie, mărie „măreție” (mare e domnul și măriei lui nu e sfârșenie 117/15), „mărime” (văzu robul nevoia, că înțelease măriia datoriei 283/12), „îngimfare” (iaste...rea măriia și preainăltarea 14/14) și în titlul textului apare sensul derivat „maiestate” (în zilele Măriei lu Batăr 1/8), milosîrzie „milă”, milostivie, milostivnicie, mîndrie „înțelepciune”, omenie, prostie, pustiie (pustiia și singurătatea 264/28), puternicie, samovolnicie „libertatea de a acționa după voie” (îmblă, amu, cu samovolnicie-ș cine de eluș cum va 24/28), sfinție, silnicie „violentă”, sirepie „sălbăticie, impetuozitate”, strămoșie (den strămoșia amu păcatelor cu sfînta botejune slobozitu-ne-am 51/22), Densusianu³ glosează strămoșia păcatelor prin „păcatul strămoșesc”, (bună-)sufleție „bucurie, mulțumire sufletească” (cu bună-sufleție mult le dă carei priimesc el 159/5), tărie, trufie, țepenie „vigoare” (deștinge pre pămînt cu tăriia sa și cu putearea și cu țepeniia 461/30), volnicie;

2. s t a r e a : avuție „bunăstare” în sens abstract (nu se poate apropia de Dumnezeu ceta ce lăcomește spre avuție 52/30) și „obiecte posedate, bunuri, avere”, în sens concret (strînsura avuției de pre pămînt 52/35), bogăție are sensuri paralele cu avuție (viața lumiei părăsîră, bogăția și slava și bucatele 13/26, luo bogăția și rău via și rău îmbla 25/6), bolnăvie, bucurie, flămînzie, linie „liniște” (zice de opri vîntului și măriei; și fu linie mare 234/15), lunie „somnambulism” (unii zic că lunie o boală iaste, tocmită den stricarea sîngelui, derep’ ce că luna... fire are... a turbura ce-s în trup udăturile 275/15), nebunie, ologie, robie, slăbie, slobozie, veselie;

3. a c ț i u n e a : ajutătorie (darul de vindecare, ajutătoria 317/14), ajutorie (numai de al nostruș folos grijindu-ne... e de ajutatoria fraților nici un cuvînt făcînd 320/28), beție (să nu preamîncăriei și beției să ne bucurăm 45/29), cămătnicie, circimărie, curvie, mitărnicie, muncitorie (fu curînd altul dentr-alti și fără de strînsură fu în loc de vamăș și preaințelept den muncitorie și milostiv în loc de tîlhariu 451/22), năemnicie, preaslăvie (de încătruo-mi fu această preaslăvie și mare bunătate... ca Maica lu Dumnezeu să vie cătră mine? 494/28), robie, silnicie (au izbăvit pre noi den silniciia diavolului și den robiiia lui scumpăratu-ne-au 118/35, 36); o c u p a ț i a, f u n c ț i a : deregătorie (eu izbîndi-m-voi pre voi de hitleniile deregătoriilor voastre 478/28), domnie, păstorie, pescărie, vameșie (era mai-marele vameșilor și nu numai vămășia ținea 451/8);

4. r e z u l t a t u l a c ț i u n i i, c o n c r e t i z a r e a î n s u ș i r i i e x p r i m a t e prin adjectivul de bază, f a p t e caracterizate prin însușirea respec-

¹ Op. cit., p. 323.

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 326.

tivă, caracteristice pentru persoana desemnată prin substantivul de bază; de cele mai multe ori derivatele în -ie au aceste valori numai la plural: blăznie „înșelătorie” (nu vrea să-ș tocmească minciunile lor și prilăstiturile și blăzniile 235/34), căie, căsătorie, (ne)curăție pl. (de toate necurățiile întîi den lăuntru să ne curățim 110/36), drăcie pl. (nu se poate mîndri cu drăciile sale diavolul 371/9), hitlenie pl. (ascunsa acelora... descoperi-se-va, lucrul lor și cuvintele... hitleniile și urăciunile 37/3), măestrie „povestire meșteșugită, parabolă” (voi deschide în pildă rostul mieu, și voi spune măiestria mea dentîi 413/21) și „vrăjitorie” (împrotivă să stăm măestriilor ce vin de la... dracul 239/30), mărturie, precupie, prorocie, semeție pl. (năravurile lumiei și sămețiile să le răstignim 66/26), sărbătorie „sărbătoare” (praznicile lumiei și... sărbătorii 516/29), scîrnăvie pl. (să ne curățim de toate scîrnăviile și de păcate 134/4), tărie pl. (cine va spune tăriile Domnului auzite face-va toate laudele lui 115/21), tîlhărie, vrăjmășie pl. (rădăcina a toate bunătățile iaste dragostea, și toate vrăjmășile... dragostea le biruiaște 47/9).

În afară de acestea, mai apare derivatul frăție care evoluează de la abstractul „legătură de dragoste între frați, fraternitate” la concretul colectiv „frați” (de dragostea frăției și dragostea ceia curata mai vîrtos învață Dumnezeu pre noi 47/3) și chiar „familie, rude” (fratele nu va putea ajuta acolo, nici sora, nici soțul, nici frăția, nici vecinii 37/16).

Rămîn patru derivate care nu intră în categoriile stabilite mai sus, neformînd nici ele o categorie omogenă: împărăție „domeniul (cu tot ce cuprinde el) unde își exercită atribuțiile împăratul (ceresc)”, moșie „țară” (acolo birui puterea untunerecului cu crucea, și scoase tot nărodul a lu Adam, cu toate, moșia limbilor 175/32), moștenie „moștenire” (cearcetă viia sa aceasta, moșteniia ta 157/3), vecie „eternitate”.

-ime

Derivă substantive de la adjective: grăsimie 33/6, greime 138/11, grosime 294/11, iuțime 481/12, (î)nălțime 70/2 și preainălțime¹ 122/26, lărgime 360/32, lungime 56/10, mulțime 63/24, preamulțime 237/5, înmulțime 304/15 și preainmulțime² 283/13, răime 140/28.

Toate derivatele în -ime pe care le găsim în text sînt substantive a b s t r a c t e care exprimă c a l i t a t e a. Vom da numai cîteva exemple: să lepădam... greimea cametei și asupraiciunei 219/13, mare fu și presus și a robului iuțimea și nemilostivie cătră al său soț 284/2, pomenește, Doamne, mulțimea efiniei tale 156/35 „mărime”, să ne trezvim cu mintea și la nălțimea bunătăților a sta 70/2 „superioritate”.

Foarte rar, mulțime are sens colectiv: adunară mulțime de pește mult 331/3. Însă valoarea colectivă a lui mulțime nu vine de la sufix, ci de la conținutul semantic al adjectivului mult, care are aici o nuanță diferită. El vorba de mult în sens numeric, „numeros”, față de mult în sens calitativ, „mare”. Se pare că în citatul de mai sus apar ambele sensuri ale lui mult.

¹ Valorile derivatelor cu prea- vor fi analizate la p. 256–257.

² Derivate de la înmulți.

E posibil ca sensul colectiv, care apare mult mai rar decât abstractul calității, să fie tocmai sensul mai nou, care urmează să se dezvolte, al lui *-ime*.

La plural, *iuțime* concretizează însușirea exprimată prin adjectivul de bază, exprimând „obiecte, fapte iuți (= rele)”: *toate celea ce cresc den aceștea rele și iuțimi* 397/29.

Sufixul *-ime* formează în textul nostru nouă derivate, dintre care doar două (*mulțime* și *înălțime*) sînt frecvente. Această situație nesemnificativă (număr nici foarte mic, nici deosebit de mare, frecvență mijlocie, dacă facem media între frecvența mare a unora dintre derivate și cea minimă a celorlalte) nu ne permite să formulăm ipoteze asupra dezvoltării sufixului *-ime*.

Putem menționa doar că, dintre cele nouă derivate, două nu mai apar în limba actuală: *greime*, *răime*. Concurența lui *răime* cu *răutate* apare chiar în textul nostru¹. Concurența foarte probabilă² a celorlalte două cu derivatele corespunzătoare în *-ătate* și *-eală* nu este atestată în textul nostru. Cît despre *mulțime*, sensul pe care îl păstrează în limba de astăzi este tocmai cel colectiv (acest fapt ar putea fi o confirmare a ipotezei făcute mai sus asupra perspectivelor de dezvoltare ale lui *mulțime*-colectiv).

-ință

Derivă substantive de la verbe: (*ne*) *credință* 131/13, 277/7), (*ne*) *cuvîință* 39/1, 221/7, *făgăduință* 105/18, *nepuțință* 33/8, *nevoință*³ 26/23, *pocăință* 5/5, (*ne*) *socotință* 70/18, 266/12, (*ne*) *știință* 282/19, 33, *trebuință* 124/16, *upovăință* (<*upovăi* „nădăjdui”) 224/4.

Derivatele în *-ință* sînt abstracte verbale și exprimă:

1. f a p t u l : *credință*, *neștiință*, *nevoință*, *pocăință*, (*ne*) *socotință*, *trebuință*, *upovăință* „nădejde”;

2. c a l i t a t e a : *cuvîință* (a *îmbla cu cuvîință* și cu *dereptate* 122/4), *nepuțință* (*nepuțința semîncei noastre* 111/23);

3. r e z u l t a t u l a c t i u n i i : *făgăduință* (numai la pl.), *știință* „cunoștință” (*de văm amu pune științele noastre înaintea lui Dumnezeu și-i văm arăta lui ranele sufletelor noastre... va vindeca noi* 20/1); c o n c r e t i z a r e a î n s u ș i r i i , f a p t c a r a c t e r i z a t p r i n a c e a s t ă î n s u ș i r e : (numai la pl.) *necuvîință* (*ucigînd sau furînd... sau alte necuvîințe făcînd* 72/25); s t a r e c a r a c t e r i z a t ă p r i n t r - o a n u m i t ă î n s u ș i r e : (la sg. și la pl.) *nepuțință* „slăbiciune, boală” (*le vine nepuțința den sațiu* 60/20, *lasă trupul a cădea în nepuțințe* 57/12).

Derivatele în *-ință* sînt doar zece. Dar cinci dintre ele (*credință*, *cuvîință*, *nepuțință*, *nevoință* și *socotință*) sînt foarte frecvente. Patru apar atît la forma afirmativă cît și la cea negativă, iar trei formează derivate frecvente în text: *credință* / *credincios*, *încredință*, *cuvîință* / *cuvîincios*, *nepuțință* / *nepuțincios*. De asemenea, proporțional cu numărul relativ mic de derivate, numărul de sensuri este important și, mai ales,

¹ Vezi p. 224.

² În limba de astăzi apar *greutate* și *iufeală*.

³ De notat că *puțință* și *voință* nu apar decît la forma negativă.

este semnificativ faptul că unul și același derivat (*cuvîință*, *nepuțință*, *știință*) dezvoltă mai multe sensuri. *Pocăință* și *upovăință* sînt reprezentate în slavă prin derivate în *-anie* (покаяние și оуповѣаніе). *Pocaanie* apare și în romînește¹. *-ință* se dovedește însă mai tare decît *-anie*: traducătorul preferă să redea pe оуповѣаніе prin *upovăință* (disparația ulterioară a derivatului nu interesează aici; semnificativă pentru situația sufixului în acel moment e alegerea pe care o face traducătorul), iar *pocaanie* e învins în mod definitiv de *pocăință*.

Toate acestea ne fac să credem că sufixul *-ință* era puternic în perioada în care este tradus textul nostru. Am greși însă, dacă am deduce de aici că se va menține ca sufix productiv în limbă. În limba actuală sufixul este puțin productiv². E drept că cele mai multe din derivatele textului nostru se păstrează (cu excepția lui *upovăință* care dispare, a lui *nevoință*, care apare astăzi doar la forma afirmativă, necunoscută textului nostru, sau în *anevoință*, și a lui *făgăduință* care e tot mai mult înlocuit de *făgăduială*), dar ele formează majoritatea derivatelor în *-ință* folosite de limbă.

-isi

Singurul verb în *-isi* care apare în text este *mărturisi* 170/35, 200/29. Cred însă că nu se poate vorbi de un sufix *-isi* în secolul al XVI-lea³, întrucît derivatele în *-isi* sînt extrem de rare în această perioadă. *Mărturisi* este împrumutat din greacă direct (μαρτυρήσω) sau prin filieră slavă (мартурисати)⁴. Cît despre *-isi*, cred că el s-a detașat ca sufix independent în limbă mai tîrziu, în perioada influenței neogrecești.

Mărturisi este un verb puternic în textul nostru, unde apar două derivate ale sale: *mărturisoriu* 164/9, 12, 23 și *mărturisorură* 68/32, 203/27. Însă largă întrebuințare a derivatelor în *-isi* nu se datorește sufixului, ci conținutului cuvintelor, necesar pentru textul religios, și frecvenței sufixelor *-tor* și *-ură*, cu care se formează substantivele menționate mai sus.

-ist

În text apare un singur substantiv în *-ist* (*evangelist* 2/14, 46/16), care însă nu e derivat pe teren romînesc, ci este împrumutat, cum spune Tiktin, din greacă (εὐαγγελιστής) sau din slavă (ѡвангелѡстѡ); probabil din greacă prin filieră slavă. De aceea cred că nu se poate vorbi de existența la acea epocă a unui sufix *-ist*. De altfel nici O. Densusianu și nici Al. Rosetti nu îl menționează.

E probabil că cuvîntul era nou în limbă, poate chiar nu aparținea limbii vorbite, întrucît nu era încă adaptat normei de formare a pluralului în romînește: *evangelisti* 2/6, *evangelistii* 242/15. Frecvența lui în textul de care ne ocupăm se explică prin natura textului.

¹ Vezi p. 222.

² Vezi Gramatica Academiei R.P.R., I, p. 157.

³ Nici Densusianu, *op. cit.*, nici Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, VI, București, 1946, nu-l înserează printre sufixe, deși amîndoi autorii menționează verbul *mărturisi* la p. 454 și 111, iar Densusianu notează și verbul *liturghisi* la p. 546.

⁴ De etimologia acestui cuvînt mă voi ocupa într-un articol viitor.

-iș

Derivă substantive de la verbe: *coperiș* 108/2, *grădiș*¹ 478/29, *seceriș* 153/20, *trieriș* 459/25 și de la adjective: *mîlcomiș* 457/7.

Derivatele *seceriș* și *trieriș* exprimă acțiunea „îngrădire”, mijlocul prin care se realizează acțiunea verbului de bază (ca nește oi afară den grădiș lăsate 479/29). Iar *mîlcomiș*, care apare doar în locuțiunea adverbială *cu mîlcomiș* (fiecșcare de noi cătră sfîrșirea vieției sale și cu mîlcomiș curărea apropiere-se 457/7) are, se pare, sensul „încetineală”. Mai tîrziu (la Dosoftei, Cantemir) *mîlcomiș* va apărea singur cu valoare adverbială.

Sufixul *-iș* este slab reprezentat în textul nostru: cinci derivate atestate fiecare o dată. Singura circumstanță care ar putea pleda pentru o situație mai puternică în alte texte sau, mai degrabă, în alte stiluri ale limbii, este faptul că, deși cu derivate atît de puține și rar întrebuintate, are mai multe sensuri. Însă bazîndu-ne numai pe acest lucru nu putem face nici o ipoteză asupra situației sufixului în secolul al XVI-lea sau asupra perspectivelor sale de mai tîrziu.

-iță

Derivă substantive de la substantive: *feciuriță* 381/11, 384/34, 494/1, *peliță* 28/15, *prorociță* 50/36, 515/16. *Ucenită* 546/11 este împrumutat din slavă (ученица).

Rămășiță 260/32,36 are formație neclară. S-ar putea să fie derivat de la participiul *rămas* cu valoare substantivală („lucru rămas”).

Sufixul este motional în cazul derivatelor *prorociță* și *ucenită* și diminutival în cazul lui *feciuriță*: *feciuriță*, *scoală!* 381/11, același citat la 384/34 (în ambele citate e vorba de o fată de 12 ani): *o fată și de nuntă neispită feciuriță* 494/1.

Rămășiță exprimă rezultatul acțiunii (de a rămîne): *de rămășițe 12 coșure era pline* 260/32 „fărimituri”.

Peliță se detașează de restul derivatelor: are sensul de „trup”, „carne”, care nu are nimic comun cu diminutivele (*rănește-se de frica ta pelița mea* 28/15). S. Pușcariu² consideră chiar că „nu pare a fi un derivat din *piele*”. Tiktin³ însă îl tratează în același articol cu *peleță* diminutiv, considerînd că sensul de „trup” s-a dezvoltat sub influența n. slov. *polt* și cr. *put* „carne, trup, piele, culoarea pielii”. Deci rom. *piele*, *pielită* a împrumutat cel de-al doilea sens („trup”) de la corespondentul său slav ПЛЪТЬ.

Ipoteza aceasta este verosimilă, există însă alta mai simplă și, de aceea, mai ușor de admis: rom. *pielită* „carne, trup” s-a dezvoltat sub influența v. sl. ПЛЪТЬЦА „carne (caruncula)”.

Sufixul are în text doar cinci derivate care apar rar (toate atestările sînt cele menționate mai sus).

¹ Datorită faptului că apare după *din*, Densusianu, *op. cit.*, p. 329, consideră că provine din *îngrădiș*, prin afereză. Deci *grădiș* < *îngrădiș* < *îngrădi* + *-iș*.

² *Dacoromania*, IX, p. 442.

³ TDRG, s.v.

Situația aceasta nu ne dă nici un indiciu asupra mării productivității pe care o au azi atît *-iță* motional, cît și *-iță* diminutival¹.

-iu

Formează un adjectiv de la substantiv, *mijlociu* „de mijloc, mediu”, care apare o singură dată (*roduri să aducem ... sau mijlocii sau mai puținel* 361/7).

-iune, -ciune

Ambele derivă substantive de la:

a. verbe de conj. I și a IV-a: *asupriciune* 73/16, *ertăciune* 69/8, *ferecăciune* 176/4, *împutăciune* 224/22, *împuțiciune* 239/20, *închinăciune*² 64/19, *înșelăciune* 138/29, *lăsăciune* 456/12, *orbiciune* 173/18, *pricăciune* 217/7, *putrejiune* 99/3, *putrejucune* 239/20, *răpicune* 122/25, *rugăciune* 83/13, *smericiune* 92/5, *spurcăciune* 145/14, *stricăciune* 290/22, *topiciune* 335/24, *urăciune* 37/3, *urăciune* 289/14, *uscăciune* 158/28, *botejune* 246/18, *putrejune* 276/4;

b. de la adjective: *amărăciune* 25/16³, *goliciune* 512/27, *înțelepciune* 196/31, *slăbiciune* 199/16.

Sufixul se atașează la tema infinitivului formată cu sufixul *-i*, *-î*, la conjugarea a IV-a, și *-ă* (< *a* neaccentuat) la conjugarea I. În *putrejucune*, *-i* a devenit *î* sub influența lui *j* (pronunțat dur) și apoi a devenit *u*, fiind asimilat la *-u* următor accentuat⁴. În cazul derivatelor *botejune*, *putrejune*, sufixul *-iune* apare sub forma *-une* datorită caracterului dur al lui *j* precedent⁵.

După cum se vede, sufixul *-ciune* formează 24 de derivate și *-iune*, două. Derivatele sînt deci numeroase. În privința frecvenței: cele două derivate în *-iune* și unele dintre celelalte, ca *închinăciune*, *înțelepciune*, *înșelăciune*, *rugăciune* și *spurcăciune*, apar des. Altele, ca *goliciune* și *lăsăciune*, apar: primul, o dată, iar al doilea, de două ori.

În limba de astăzi cele două sufixe nu sînt productive. Există un număr destul de mic de cuvinte care se mai întrebuintează, și anume majoritatea o formează tocmai cele care apar în text: afară de cele în *-ciune* menționate ca foarte frecvente, *iertăciune*, *împutăciune*, *stricăciune*, *uscăciune*, *goliciune* și *slăbiciune*. Nici cuvintele acestea însă nu au o mare frecvență.

Cum se explică deosebirea de situație dintre cele două faze menționate?

Atît *-ciune* cît și *-iune* erau încă din secolul al XVI-lea concurate de alte sufixe: *-ie* (*înțeleptie*) și *-enie* (*smerenie*) și de infinitivul lung (*iertare*, *împutare*, *putredire*, *slăbire*, *stricare*). E drept că, afară de *iertare*

¹ Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 160.

² E posibil ca atît *închinăciune*, cît și *rugăciune* și *amărăciune* să fie moștenite din latină (*rogatio*, *inclinatio*, *amaritio*).

³ Din punct de vedere formal, atît *amărăciune* cît și *urciune* pot fi derivate atît de la verbe cît și de la adjective. Sensul lor însă (vezi p. 240) mă determină să-l consider pe primul derivat de la adjectiv și pe al doilea de la verb.

⁴ Trebuie remarcat și faptul că e precedat tot de un *-u*.

⁵ Vezi și la p. 226 situația lui *-eală* după *ș* și *j*.

și smerenie, celelalte derivate concurente n-au reușit să se impună, s-au impus însă altele, de același tip, care nu apar în text: *asuprire*, *orbire*, *răpire*.

Derivatele în *-iune* și *-ciune* au următoarele valori abstracte:

1. acțiunea: *asupriciune*, *botejune*, *ertăciune*, *ferecăciune* (*surpă ei întru fundul iadului, de-i puse ei cu ferecăciunea sărăciei și a fiardlor* 176/4), *împuțaciune*, *închinăciune*, *lăsăciune* „*eliberare*” (să propoveduiesc prinșilor *lăsăciune* 456/12), *pricăjiciune* „*pingărire*”, *rugăciune*;

2. faptul: *uriciune* „*ură*” (*dentr-aceasta amu mii de reale nascu-se, întâi ce e cătră vecini uriciune și cătră iubiți fără-credință* 289/14);

3. starea: *goliciune*, *putrejune* (*viermii și putrejunea piarde și bucatele și veșmintele* 53/19), *slăbiciune*, *topiciune* (*deci nu în putrejuni și în topiciune să fim* 335/24).

Unele dintre aceste derivate au în anumite contexte valori concrete: *putrejuciune* „*lucru putred*” (în multe *putrejuciuni* și cu *împuțiciuni* *împluți sint* 239/20), *uriciune* „*lucru, faptă urită*” (*cum am putea prăznuți în rele și în uriciuni* 122/23). Alte derivate apar numai cu valoarea concretă aici menționată: *împuțiciune*¹, *spurcăciune*, *stricăciune*.

Amărăciune are sensul de „*lucru, situație amară, care provoacă supărare*” (*toate amărăciunile și boala și năpăștile...le stinge* 66/13).

-iș

Apare o singură dată în derivatul *pîriș* < *pîri* (*tîlharii și pîrișii* 403/20). Derivatul este nume de agent.

-mînt

Derivă substantive de la verbe: (*a*) *coperimînt*² 56/37, 223/3, *îmbrăcămînt* 45/24, 267/20.

Exprimă instrumentul, obiectul prin intermediul căruia se realizează acțiunea verbului de bază: *coperimîntul casei* 54/29, *să ne îmbrăcăm întru îmbrăcămîntul cela luminatul* 45/24.

După cum se vede, are o poziție slabă în textul nostru: are numai două derivate, dintre care primul apare destul de des, dar al doilea numai de două ori.

Primul s-a păstrat în limba de astăzi, dar n-are largă circulație. Ultimul nu s-a păstrat în forma în care apare în textul nostru: astăzi apare *îmbrăcăminte*.

-nic

Derivă adjective de la:

a. substantive: *curvarnic*, -ă 547/35, 74/30, *negrișnic* 233/10, *groaznic*, -ă 235/28, 43/19, *năravnic* 474/31, *putearnic* (< *putere*) 16/3, 40/29, *veacinic* 496/16;

b. adverbe: *îndărătnic* 80/9;

¹ Vezi citatul de la p. 239/20.

² Apare și forma *acoperemînt*.

c. verbe: (*ne*) *fățarnic*, *nefățarnică* 113/34, 196/30, 123/12 și substantive de la:

a. substantive: *comornic* 403/23, *datornic*¹ 285/16, *mitarnic* 16/18, 27/15, *părearnic* < *părere* 333/24;

b. substantive sau verbe: *paznic* (< *pază* sau *păzi*) 430/24.

Cea mai numeroasă categorie de cuvinte în *-nic* este formată din adjective și substantive care au formele corespunzătoare în slavă, dar și derivația explicită în românește. Adjective: *clevetnic* (427/22) cf. v.sl. *КАКЕТЬНИКЪ*² și *clevetă*, *cleveti*, *hulnic* (247/14, 365/12) cf. v.sl. *ХУЛЪНИКЪ*³ și *hulă*, *huli*, (*ne*) *trebnic* (19/18, 25/3) explicat de Tiktin⁴ prin v. sl. *ТРЕБЪНИКЪ* „*altar, templu*”, bulg. *требникъ*, rus. *требник*, sîrb. *trebник* și v.sl. *ТРЕБЪНЪ* „*bun de sacrificiu*” și *treabă*, *postnic* (526/26) cf. *ПОСТЪНИКЪ*⁵ și *post*, *posti*, *protivnic* (105/31) cf. *ПРОТИВЪНИКЪ* și (*im*) *potrivă*, *împotrivi*, *razboinic* (176/12) cf. v. sl. *РАЗБОЙНИКЪ*⁶ și *război*, *silnic* (45/12, 145/39) cf. v.sl. *СИЛЪНИКЪ*⁷ și *silă*; substantive: *camatnic* (42/17, 285/14) cf. v.sl. *КАМАТЪНИКЪ*⁸ și *camătă*, *glasnic* (424/29) cf. srb. *glásnik*⁹ și *glas*, *glăsui*, *jărtavnic* (160/36) cf. v.sl. *ЖРТЪВЪНИКЪ*¹⁰ și *jertfă*, *jertfi*, *liubovnic* (327/17) cf. v.sl. *ЛЮБОВЪНИКЪ*¹¹ și *liubov* care este atestat în textele din secolul al XVI-lea, *năemnic* (28/16, 29/8) cf. v.sl. *НАЕМЪНИКЪ*¹² și *năimi* și, foarte rar, *năem*, *năemie*, *propoveadnic* (209/28) cf. v.sl. *ПРОПОВѢДЪНИКЪ*¹³ și *propovădăi*, *sfeatnic* (6/4, 134/15) cf. v.sl. *СЪВѢТЪНИКЪ*¹⁴ și *sfat*, *sfătu*.

O altă categorie este formată din adjective și substantive împrumutate din slavă, a căror derivație nu este explicită în limba română: adjective: *bezaconic* „*nel giuit*” (258/19) < v.sl. *БѢЗАКОНЪНИКЪ*¹⁵ (*ne*) *destoinic* „(*ne*) *vrednic*” (110/26, 28/35) < v.sl. *ДОСТОЙНЪ* prin analogie cu compusele în *des*¹⁶ și, probabil, cu schimbarea sufixului, *osaanic* „*păcătos*” (389/11) < v. sl. *ОСАНИКЪ*¹⁷, *neblagodarnic* „*ingrat*” (423/1) < v.sl. *НЕБЛАГОДАРНЪ* cu schimbare de sufix¹⁸, *preapodobnic* „*sfinț*” (176/22, 178/1) < v. sl. *ПРЕПОДОБЪНИКЪ*¹⁹, *ugodnic* „*iubit*” < bulg. *угодник* „*om*

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 26, îl derivă de la *datorie*. S. Pușcariu, *Dacoromania*, VII, p. 466, propune derivația din *dator*, însă, după părerea mea, nu o susține cu argumente destul de puternice.

² Densusianu, *op. cit.*, p. 505.

³ *Ibidem*, p. 511.

⁴ TDRG, s.v. *trebnic*.

⁵ Densusianu, *op. cit.*, p. 523.

⁶ CADE, s.v.

⁷ *Ibidem*.

⁸ TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 504.

⁹ Densusianu, *op. cit.*, p. 510.

¹⁰ CADE, s.v.

¹¹ *Ibidem*.

¹² TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 515.

¹³ *Idem*, p. 527.

¹⁴ CADE, s.v.

¹⁵ Densusianu, *op. cit.*, p. 503.

¹⁶ TDRG, s.v.

¹⁷ Densusianu, *op. cit.*, p. 518.

¹⁸ *Ibidem*, p. 516.

¹⁹ *Ibidem*, p. 525.

amabil¹, *volnic* „liber a face ceva” (67/39, 99/27) < v.sl. *вольнѣ*, cf. bulg. *вольникъ*²; substantive: *sătnic* „centurion” (225/8) < v.sl. *сѣтъникъ*³.

Derivatele în *-nic* exprimă următoarele valori:

1. calitatea: *clevetnic*, *curvarnic*, *groaznic*, *hulnic*, *îndărătnic* (că zice Domnul „rudă întoarsă” căce era *îndărătnici* 80/9), *năravnic* (*hitleanii și năravnicii ceia răii* 474/31), (*ne*) *fățarnic*, *negrijnic*, (*ne*) *trebnic* (*netrebniți robi sîntem* 19/18, *nu iaste trebnic cine e bun după fire, ce cine după voe* 25/3), *protivnic*, *puternic*, *razboinic*, *silnic* „puternic” (*valurile celea silnicile* 45/12), *vecinic*.

Asemănător cu *puternic*, din punctul de vedere al formației, este *părerne*: „cel căruia îi pare, cel care are o părere” ca și „care are putere”. Însă contextul în care îl găsim nu ne permite să-i definim precis sensul: *acest părerne și vînători sărac* [Hristos] *în loc de vînarea peștilor, mii de oameni vînă* 333/24.

2. agentul: *datornic* „cel care datorează (ceva), cel care are o datorie”, *glasnic* „sol (al divinității)” (*luminatul glasnicul Moysi* 424/29), *liubovnic*, *mitarnic* „vameș”, *năemnic* „năimit, lucrător” (*cîți năemnici la tatăl meu mănîncă pîne* 21/7), *postnic* (*de toate răbdătoriu și postnic* 526/26), *propovednic* „propoveditor”, *sfeatnic* „sfătuitor” (*sveatnic năroadelor era Iosif* 138/5).

*Comornic*⁴ exprimă „locul unde se păstrează comorile”: *în comornic ce-ai strîns* 403/23.

Jărtăvnic are sensul de „altar, locul unde se face jertfa” (cf. v.sl. *жртвъникъ* „altar”): *se duse Avraam de rădică fiu-său Isaac spre junghere ... Iacob*⁵ *puse jărtăvnicul acolo, și se închină lu Dumnezeu* 160/36.

Sufixul *-nic* are în textul nostru 35 de derivate. Dintre ele, *destoinic*, *fățarnic* și *puternic* sînt foarte frecvente.

Derivatele în *-nic* la rîndul lor formează derivate în *-ie*⁶.

Trebuie remarcat că există multe derivate formate pe teren românesc⁷, dintre care cîteva de la teme latinești: *datornic*, *fățarnic*, *îndărătnic*, *părerne*, *puternic*.

Toate acestea, precum și conținutul semantic destul de bogat, dovedesc că sufixul *-nic* era puternic și productiv în secolul al XVI-lea. Totuși, în limba actuală se pare că nu mai este productiv, deși este un sufix puternic.

Faptul nu e greu de explicat dacă ne gîndim că mare parte din termenii atestați în textul nostru, și adică tocmai cei care nu s-au păstrat, erau termeni de cult, cu circulație restrînsă. Pe de altă parte, numărul

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 29.

² Densusianu, *op. cit.*, p. 535.

³ *Ibidem*, p. 529.

⁴ Paralel cu *vistiitar*, vezi p. 224.

⁵ Probabil greșeală, în loc de Avraam.

⁶ Vezi p. 232.

⁷ Vezi p. 240—241.

mare al derivatelor în *-nic* care apar în text se explică prin influența puternică pe care o exercita în acea perioadă limba slavă prin biserică și cancelarie.

Situația favorabilă pe care o are sufixul *-nic* prin derivatele de la teme slave sau prin cele împrumutate determină formarea de derivate de la teme latinești. Ulterior, cînd limba cancelariei nu mai e cea slavă și limba bisericească își pierde din importanță, productivitatea sufixului *-nic* scade și multe din derivatele lui dispar. Se păstrează cuvintele care au reușit să intre în limba vorbită sau chiar în fondul principal (vezi mai sus), dar nu se mai formează derivate noi.

-oi

Formează un singur derivat (*greoi* < *greu*) care apare doar în verbul derivat de la el cu ajutorul prefixului *în-*: *îngreoiază* 83/12, *îngreiem* 285/25, *neîngreoiat* 83/14.

Are valoare augmentativă.

-os, -eros, -uros

Derivă adjective de la:

a. substantive: *colțuroasă* 107/6, 356/5, (*ne*) *credincios*, *-oasă* 39/28, 121/19, *fricos* 234/11, *mincinos*, *-oasă* 164/9, (*ne*) *mînios* 200/5, 393/9, (*ne*) *putincios* 46/6, 449/20, *nesățioasă* 154/29, 287/8, *păcătos*, *-oasă* 74/30, 207/8, *ruginos* 407/12, *sănătos*, *-oasă* 58/16, *scorțos* 107/3, *setos* 154/26, 207/35;

b. adjective: *lenivos* (< *leaniv*¹) 5/22, 26/24;

c. verbe: *îndemnos* 278/6, *lăduros* 19/9, 137/19, (*ne*) *cuvios* 73/4, 83/31, *nelunecoasă* 151/7, 231/29—30, *nevederos* 333/18.

Sufixul *-os* arată că obiectul desemnat prin substantivul determinat posedă o anumită însușire: *colțuroasă are a afla calea* 107/6, *cătră rugă foarte e îndemnos* 278/6 „încălinat”, *cărările lui celea nelunecoasele* 231/29—30, *de ucenicii lu Hristos sînt vînați și den întunerecul nevederos scoși* 333/18 „prin care nu se poate vedea”, *iară de-l veri ținea ascuns, să stea bine și frumos, și-l veri părăsi, și nu-l veri mai prinde a mîna, el mai ruginos se face* 407/12, *pre mijloc de stîlpări, pînă în vîrh, scorțos iaste* 107/3.

Apar 18 derivate în *-os* (și compusele lui), dintre care 5 cu ambele genuri (masculin și feminin) și 4 cu ambele forme (afirmativă și negativă). *Credincios*, *cuvios*, *fricos*, *păcătos*, *sănătos* și *setos* sînt foarte frecvente și 2 dintre ele formează, la rîndul lor, derivate: *fricoșă* 285/21—22, *înfricoșă* 234/10, *înfricoșat* 277/35; *însetoșă* 152/5, 6, *însetoșat* 189/22; *sănătoșese* (pers. III pl.) 82/23.

Sufixul *-os* este bine reprezentat în textul nostru, situație care concordă cu cea de astăzi, cînd este productiv².

¹ p. 318/29, cf. *leanes*, p. 118/10.

² Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 189.

-ișag, -șug

Derivă substantive de la :

a. substantive : *meștersug* 210/34 ;

b. adjective : *eftenșug* 157/17, *hitlenșug* 247/7.

Derivația lui *furtișag* 60/22 prezintă dificultăți, întrucât în limba veche nu avem atestări pentru *furt*. DA îl derivă din cuvântul „odinioară popular” *furt*, după magh. *tolvajság*. Afirmația despre existența lui *furt* se întemeiază tocmai pe existența derivatului *furtișag*. Explicația s-ar putea să fie valabilă : mai sînt cazuri de cuvinte neatestatate a căror existență o deducem din alte fapte. Altfel nu vedem cum s-ar putea explica apariția derivatului *furtișag*.

De la *meștersug* se derivă un verb : *meștersugește* (pers. III sg.) 323/28.

Eftenșug „milă, bunătate”¹ și *hitlenșug* „viclenie” sînt abstracțiile calității (nu spre dereptatea noastră nădăjdūim, ce spre milă ta și eftenșugului tău 157/17, păcate Hristos nu feace, nice se află hitlenșug întru rostul lui 119/11). *Meștersug* exprimă ocupația, iar la *furtișag*, sufixul nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (să ne lăsăm ... de *furtișaguri* și de mărturisitura strîmbă 437/24).

Dintre cele patru derivate înșirate mai sus, trei se păstrează în limba actuală. *Hitlenșug* (> *vicleșug*) își va dezvolta un sens nou „faptă vicleană”, spre a se deosebi de sinonimul său din secolul al XVI-lea, *hitlenie*². *Eftenșug* dispăre, ca și sinonimul său *eftenie*.

-(t)oare

Derivă substantive de la verbe : *îngrupătoare* 102/23, *prinsoare* 210/32, *sculătoare* 515/13, (ne) *strînsoare* 255/9, 436/31, *tocitoare* 296/5, *vînătoare* 329/10.

Cele mai multe derivate exprimă acțiunea : *zioa de ingrupătoare mea* 102/23 „înmormîntare”, *prinsoarea botezătorului* 210/32, *zace cesta la căzătură și la sculătoare a mulți întru izraili* 515/13, *strînsoare iaste în ceia lume ce va să fie, nu lucrare* 255/9, *Andrei se întoarse întru al lui meștersug și cu frate-său Petru făcea vînătoare* 210/34.

Sensul lui *tocitoare* este definit în citatul următor : *făcură tocitori de aduna rodurile, de le împlea* 144/35, cf. v.sl. точити „a lăsa să curgă”³.

Sufixul are șase derivate foarte rar întrebuintate (singurele atestări sînt cele menționate mai sus). În limba de astăzi, afară de *îngrupătoare* și *sculătoare*, toate celelalte se întrebuintează fie cu același sens, fie cu sens schimbat. Probabil, sufixul -(t)oare, el însuși puțin frecvent, a fost întărit de sufixul -tor.

-tor, -toare

În marea majoritate a cazurilor apare în forma -toriu. -tori apare o singură dată : *nu iaste acela iubitori* 343/2. Atunci cînd găsim doar pluralul, nu putem spune dacă avem a face cu -toriu, -tor sau -tori.

¹ Densusianu, op. cit., p. 332, consideră că sensul de „milă” pe care îl are *eftenșug* corespunde v.sl. штепота „milă”.

² Vezi. p. 234.

³ Cf. CADE și TDRG, s.v.

Derivă substantive și adjective de la verbe : *ajutătoriu, -toare* 4/36, 157/8, *alergătoriu* 15/34, *amăritoriu* 342/36, *arătătoriu, -toare* 132/29, 198/22, *ascultători* (pl.) 253/5, *asupritori* (pl.) 106/13, *bătători* (pl.) 383/10, *biruitoriu* 228/35, *botezătoriu* 157/10, 258/9, *călcătoriu* 196/17, *cătătoriu* 167/12, *cinstitoriu* 117/38, *cîntători* (pl.) 123/1, 27, *cîrmitoriu* 1/12, 15, *clevetitoriu, -toare* 128/22, *cugetătoriu* 192/30, *curătoriu, -toare* 145/29, 152/8, *curățitoriu* 265/2, *cuvîntători* (pl.) 333/12, *dătătoriu* 12/28, *deregători* (pl.) 138/16, *dereptătoriu* 252/34, *despuitoriu, -toare*¹ 104/17, *dobînditori* (pl.) 344/3, *domnitoriu* 192/30, *dosădători* (pl.) 15/19, *ertătoriu* 18/3, *făcătoriu, -toare* 130/27, 212/31, *fărmăcători* (pl.) 70/28, *folositoare* 2/35, *furătoare* 283/7, *glășitoriu* 56/31, *gonitori* (pl.) 205/18, *grăbitoare* 128/30, *grijiitoriu* 488/9, *hulitoriu* 61/32, *iscoditoriu* 409/23, *ispititoriu* 120/29, *iubitori* (sg.) 343/2, *iubitoriu* 31/7, *îmblătoare* 194/12, *împărățitoriu* 179/36, *începătoriu, -toare* 15/17, 126/25, *îchinători* (pl.) 161/20, *îndrăzniciitori* (pl.) 214/2, *îndrăznitori* (pl.) 130/3, *îndurătoriu* 150/26, *înluritoare* 309/16, *îngăduitoriu* 49/29, *înjugători* (pl.) 414/13, *înnoitoriu* 506/32, *înnotători* (pl.) 235/3, (ne) *înșelătoriu, -oare*² 123/7, 208/5, (ne) *înțelegători* (pl.) 3/4, 472/7, *înțelegătoare* 401/33, *învățătoriu* 93/26, *învăjmășitori* (pl.) 285/21, *jucătoare* 546/9, *judecătoriu* 35/17, 213/21, *junghetoriu* 386/26, *lăcuiitoriu, -toare* 194/32, 293/13, *legiuitori* (pl.) 180/5, *lucrătoriu, -toare* 174/3, 192/2, *luminătoriu* 198/16, (ne) *luotori* (pl.) 403/21, *mărturisitoriu* 164/9, *mergători*³ (pl.) 201/8, *mestecători* (pl.) 393/22, *miluitoriu* 20/9, *mîncătoriu* 229/35, *mîngîitoriu* 265/2, *mîntuitoriu, -toare* 12/12, 118/22, *mostenitoriu* 290/24, (ne) *mulțemitoriu* 41/6, 261/9, *muncitoriu* 136/22, *năpăstuiitori* (pl.) 235/11, (rău-) *nărvitoriu* 284/15, *născătoare* 14/12, *năstăvitoriu* 330/32, *neapărătoare* 436/32, *neapropietoriu* 399/2, *neguțătoriu* 78/7, *neîmputătoriu* 20/8, *neîndurători* (pl.) 118/10, *neploditoriu, -toare* 454/22, 23, *nepreceptătoare* 6/36, *nepriitoriu* 222/16, *neroditoriu, -toare* 224/19, 20, *nestătătoare* 330/27, *nevoitoriu* 45/35, *obid(u)itori* (pl.) 453/33, *oblicitoriu* 36/34, *ogoditoriu* 250/30, *otrăvitori* (pl.) 70/28, *peritoare* 481/27, *pierzătoriu* 278/27, *pizmitori* (pl.) 340/17, *plătitoriu* 480/29, *plîngătoriu* 5/15, *nepohtitoriu* 385/31, *pohtitoare* 27/27, *pomenitoriu* 48/8, (ne) *postitori* (pl.) 50/1, *priimitoriu* 391/23, *prilăstitoriu* 196/17, *propoveduitori* (pl.) 106/33, *protivitoriu, -toare* 162/28, 213/17, *purtătoriu, -toare* 30/10, 233/13, *putreditoare* 289/22, *răbdătoriu* 50/22, *răpitoriu* 42/17, *răpșitoriu* 365/12, *răspunzători* (pl.) 536/4, *nerăspunzătoare* 473/21, *rînjitori* (pl.) 58/20, *rîvnitoriu* 533/15, *rîzătoriu* 343/2, *nerîzători* (pl.) 203/5, *rugătoriu* 265/2, *sădătoriu* 301/8, *săpători* (pl.) 266/16, *săritoare* 154/24, *scumpărătoriu* 195/12, *sfîrșitori* (pl.) 535/22, *slobozitoriu* 142/3, *slujitori* (pl.) 122/39, (ne) *socotitoriu* 284/16, (i) *spășitoriu* 150/15, 151/10, *spășitoare* 233/13, *străjuitori* (pl.) 266/19, *strigătoare* 271/7, *șezători* (pl.) 102/14, *știutoriu* 146/3, *neștiitori* (pl.) 198/21, *șutelitori* (pl.) 434/16, *tăetoriu* 541/17, *tocmătoriu* 286/16, (ne) *trecătoare* 70/8, 516/32, *țitoriu*⁴ 118/32,

¹ Apare și forma *despuetoriu*.

² Apare și forma *înșălătoriu*.

³ Apare și forma *mărgători*.

⁴ Apare și forma *țieloriu*.

ucigătoriu 19/10, urătoriu 42/1, uspătoriu 388/8, vătămătoriu 45/17, nevătămătoare 436/32, văzătoriu 50/33, viețuitoare 309/23, viitoriu 95/30, vindecătoriu 20/9, vînători (pl.) 210/8, vînzătoriu 290/24, zăcători (pl.) 316/11, zăcătoare 357/1, zidătoriu 169/11.

Datoriu 41/4 și păstoriu 60/15, singurele derivate a căror formație nu mai e clară în românește, sînt probabil moștenite din latină¹ (*debitorius*, *pastor*). O dovadă că *dator* nu a mai fost simțit ca un derivat clar, legat de verbul *a da*, e existența unui nou derivat de la același verb, *dătătoriu* (vezi mai sus).

Marea majoritate a derivatelor în *-tor* denumesc agentul: *amărătoriu* frate... *cade-se a-l derepta* 342/36 „care te amărăște, te supără”, nu iaste numai *ascultătoriu*, ce și orb, că carele iaste mai mare, el i se ascultă 229/1, *bătătorilor deschide-le-se-va* 4/32, *diaconi și cîntători* 123/1, *rîu curătoriu* 191/7, *pești cuvîntători* 333/12, *milostiv iaste și iubitoriu de oameni* *despuitoriu* 5/14 „stăpînitor” (< *despune* „stăpîni” < *dîspōno* „dispune, orîndui”²), *fărmăcătorii și otrăvitorii* 70/28, *de Dumnezeu glășitoriu* *evangelist Mathei* 46/15 „cel care vorbește”, *departe dumnezeiasca dragoste de gonitori* 205/18 „cel care gonește, care constrînge”, *mîinile... să nu fie grăbitoare și răpitoare pre a striinilor* 128/30, *cunoaște oile sale ca un grijitoriu de ele* 488/9, *dragostea ceia marea cătră noi îmblătoare iaste* 194/12, *al răului începătoriu*, *dracul* 208/7, *ca și închinătorii de idoli, de se închină făpturilor* 216/18, *nici făgăduinței ceia buna îndărătnicitori să fie* 214/2 (< *îndărătnici* „încăpățîna”), *doisprăzece boi înjugători* 334/32 „care pot fi înjugăți”, *acea fără de rușine jucătoare* 546/9 „dansatoare”, *tot păcatul iaste ucigătoriu și junghctoriu* *sufletului* 386/26, *lăcuiitorilor de pre pămînt* 2/32, *lăcuitoare* are un sens deosebit: „durabilă” *nemică nu ne va strica pizmașul într-acea nescăzută și lăcuitoare bogăție* 259/29, *luotorii de camătă* 344/1, *mărgătorilor după el* 223/8, *nodurile lui pre noi au făcut și mestecători trupului său... ca un trup să fim cu el* 393/22 „care se amestecă”, *a muncitorului diavolului* 136/22, *năstăvitoriule* 330/32 „cel care conduce” (< *năstăvi* „a conduce”), *asa era el cătră milostivire neaproprietoriu* 399/2, *căzu în clucele pierzătoriuului și nepriitoriuului* 84/17 eufemisme pentru diavol, *ca nește răspunzătorie ce vom să dea răspuns lu Dumnezeu* 536/4, *cuvinte și lucruri nerăspunzătoare făcut-am lor* 473/21 „de care nu răspundem”, *nevoitoriu spre lucrul sufletesc* 45/35 „cel care se nevoiește” și un sens special: *împărăția ceriului cu nevoe iaste și nevoitorii răpesc ea* 479/35 pe care Densusianu³ îl glosează prin „violent”, *nici mărturie trebuiaște nici oblicitoriu* 36/34 „acuzator”, *ogoditoriu de oameni și iubitoriu de slavă* 250/30 „sprijinitor”, *prilăstitoriu și călcătoriu legiei* 196/17 „îșelător”, *dragoste protivitoare iaste mîniei* 47/11, *săditoriu viei* 301/8, *ucenici lu Hristos avăm a fi... să ne vom nevoi... sfîrșitori învățăturiei lui a fi* 535/22 „cel care duce la bun sfîrșit,

¹ Al. Graur arată, *op. cit.*, p. 113, că „acolo unde radicalul cuvîntului în *-tor* nu poate fi recunoscut în românește, sîntem siguri că avem a face cu cuvinte vechi (moștenite din latină sau formate în românește într-o epocă foarte veche)” și dă ca exemple tocmai pe *dator* și *păstor*.

² CADE și TDRG, s.v.

³ *Op. cit.*, p. 335.

care desăvirșește”, *socotitorul nostru, Domnul Isus Hristos* 238/7 „păzitor” (< *socoti* „a păzi, a îngriji”), *spășitoriu* *nostru Hristos* 128/3 „salvator”, *Lazar era unul den șezători cu nusul* 102/14 „cel care șade”, *nu rudeloru-ți, nici bogăților, nici șutelitorilor, ce mișeilor* 434/16 „lingușitor” (< *șutîli* „linguși”), *dulceața ceștii lumii trecătoare* 53/29 și un sens special în: *locul loruș ceta îngerescul făcutu-l-au cale netrecătoare și neîmblată* 370/5 „pe care nu se poate trece”, *eu biruii lumea și fietoriul lumiei (ce se zice vrăjmașul)* 127/29 „stăpîn”¹, *duse el în casa de oaspeți... și demîneața eși, scoase doi arginți, deade uspătoriuului* 388/8, *învățătoriu* *viitoriu iaste și te cheamă* 95/30.

Cu sufixul *-tor* se formează 147 de derivate, dintre care 21 apar și la masculin și la feminin, 12 și la forma afirmativă și la cea negativă. Sînt foarte frecvent întrebuintate: *făcător*, *despuitor*, *iubitor*, *învățător*, *judecător* și (*i*)*spășitor*.

Frecvența deosebit de mare a sufixului, manifestată atît prin întrebuintarea unora dintre derivate cît și, mai ales, prin numărul mare al derivatelor, este unul din factorii care dovedesc productivitatea lui.

Concurența cu alte sufixe pe care o atestă textul este redusă: *pizmitor* / *pizmaș*, *postitor* / *postnic*, *propoveditor* / *propovednic*, *protivitor* / *protivnic*. Concurența cu *-ar* nu este atestată de loc în textul nostru.

Existența a două derivate paralele a dus uneori la diferențierea sensului: *glășitor* „cel care vorbește” / *glasnic* „sol”, *ogoditor* „sprijinitor” / *ugodnic* „iubit”.

Cu excepția a două derivate moștenite (*dator* și *păstor*), celelalte derivate în *-tor* se poate să fie formate pe teren românesc. Multe din ele sînt formații ocazionale, construite probabil sub influența limbii slave care în general folosește mult derivatele pentru a reda mai succint propozițiile relative: *bătător* (s.), *îmblător* (adj.), *închinător* (s.), *otrăvitor* (s.), *plîngător* (s.), *șezător* (s.), *uspător* (s.) și altele. Aceste elemente dovedesc o dată mai mult productivitatea sufixului, chiar dacă unele derivate nu se vor păstra (cum e și firesc, dat fiind caracterul lor ocazional și condițiile în care au apărut).

Dar cele mai multe derivate se vor păstra pînă în limba de astăzi, unde *-tor* este cel mai productiv sufix-nume de agent².

-u-³

Derivă verbe de la substantive: *chinui* 121/6, 278/35, (*în*)*chipui* 75/32, 224/29, *învălu* 75/37, *jălu*⁴ 264/7, *legiui* apare numai în derivatul *legiuitor* 180/4—5 și în compusul *fără-de-legiui* 485/15, *nădăjdui* 122/35, *obidui* apare numai în derivatul *obiduitor* 453/33, *păcătu* 286/32, *pîlcui* 528/39, *sălășui* 176/14, (*ne*)*sfătui* 172/30, 242/23, *sîrgui* 320/32, *străju* 71/39, *vestui* 193/1, *viețui* 2/20, *vinui* 276/20, *vremui* apare numai în compusul *bine-vremui* 524/25, *vrăciui* 61/3, *zeciui* 16/26.

¹ Densusianu, *op. cit.*, p. 339.

² Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 157.

³ -i este sufixul conjugării a IV-a.

⁴ Apare și forma *jelui*.

O serie de verbe tot atât de numeroasă ca cea de mai sus este formată din împrumuturi din vechea slavă și din maghiară: *birui* (161/8) < magh. *birni*¹, *cebălui* „a-și tulbura mintea” (83/18) < magh. *csábulni*², *dărui* (184/2) < v. sl. *даровати*³, *făgădui* (193/19) < magh. *fogadni*⁴, *lăcui* „a trăi” (187/11) < magh. *lakni*⁵, *milcui* „a se ruga”, comp. bulg. *милкамъ*, ceh. *milkovati* cu v. sl. *милъ*⁶, *milui* (186/6) < v. sl. *миласвати*⁷, *mîntui* (57/24) < magh. *menteni* prin srb. *měntovati*⁸, *murgui* „a se tulbura” (56/16) < magh. *morogni*⁹, *năpăstui* (338/31) < v. sl. *напастовати*¹⁰, *pecetlui* (520/26) < magh. *pecsételni*¹¹, *ponoslui* (164/24) < magh. *panaszlani* influențat de *ponos* în ceea ce privește sensul¹², *prăznui* (199/17) < v. sl. *праздновати*¹³, *propovedui* (227/27) < v. sl. *проповѣдовати*¹⁴, *tescui* „strivi” < v. sl. *тѣсковати*¹⁵, *tîlcui* (359/27) < v. sl. *тѣковати*¹⁶, *zidui* „a se fortifica” 93/6 < v. sl. *зидати*¹⁷. Cîteva verbe din ultima categorie (*milui*, *pecetlui*, *ponoslui*, *prăznui*, *tescui*, *tîlcui* și mai ales *zidui*, al cărui corespondent din slavă nu este terminat în *-овати*) ar putea fi derivate pe teren românesc. În orice caz formația lor e clară în limba română, întrucît există în limbă și substantivele corespunzătoare lor.

Valoarea sufixului *-u-* este transpozitivă¹⁸, și anume cea menționată la începutul paragrafului: de a deriva verbe de la substantive. Vom da cîteva citate pentru verbele care au sensul puțin deosebit de cel de astăzi sau care nu mai apar astăzi: *tăind den lemn stîlपări* (*ce se zice, în vieța sfinților să ne chipuim*) 118/11 „a modela, a forma un chip”, *vru . . . pre a noastră fire să fie oarecînd . . . și de tot noao să se inchipuiască fără de păcate* 209/21 „a lua chipul cuiva”, *corabia era în mijlocul mării, învăluia-se cu undele* 262/19, *cu tărie pîlcuescu-se și se luptă* 528/39 „a se grupa”, *nu se temea apostoli a învăța și bine să vestuiască cuvîntul lu Dumnezeu* 193/1 „a răspîndi”, *pre apostoli . . . [i] vinuia că nu putură să vindece boala* 274/7 „a învinui”, *eu zeciuiesc tot cît am* 16/26 „a da zeciuală”.

Derivatele în *-u-* sînt în număr de 36 (numărîndu-le și pe cele care au etimonul în maghiară sau în slavă). 12 din ele (*birui*, *chinui*, *dărui*, *făgădui*, *inchipui*, *lăcui*, *milui*, *mîntui*, *nădăjdui*, *prăznui*, *propovedui*, *sfătui*) sînt foarte frecvente.

Atît frecvența mare a sufixului *-u-*, cît și faptul că are atîtea derivate formate sigur în limba română, dovedesc că el era productiv în perioada în care a fost scris textul. De altfel, potrivit *Gramaticii Academiei R.P.R.*¹⁹, *-u-* este și în limba de astăzi unul din cele mai importante sufixe verbale.

¹ TDRG și CADE, s. v.

² Densusianu, *op. cit.*, p. 539.

^{3, 4} și ⁵ TDRG și CADE, s. v.

⁶ TDRG, s. v.

⁷ TDRG și CADE, s. v.

⁸ TDRG, s. v.

⁹ Densusianu, *op. cit.*, p. 541.

¹⁰ TDRG și CADE, s. v.

¹¹ TDRG, s. v.

^{12, 13, 14, 15, 16} TDRG și CADE, s. v.

¹⁷ Densusianu, *op. cit.*, p. 536—537.

¹⁸ Vezi p. 230.

¹⁹ Vol. I, p. 325—326.

-ură¹

Derivă substantive de la verbe: *adăpostitură* 150/32, *adeveritură* 174/27, *adîncătură* 191/12 (< *adînca*), *alergătură* 323/31, *apărătură* 451/26, *arătură* 161/37, *asupritură* 397/24, *bătătură* 357/5, *bătjocuritură* 470/26, *călcătură* 51/32, *căzătură* 515/13, *cebăluitură* 273/30, *cumenecătură* 30/31, *dereptătură* 93/2, *descoperitură* 515/9, *despuetură* 325/36, *dezlegătură* 136/22, 183/31, (*ne*)*domiritură* 465/15, 519/14, *ferecătură* 208/7, *fericitură* 479/12, *feritură* 459/17, (*ne*)*iubitură* 42/30, 385/29, *împăcătură* 38/37, *începătură* 129/32, *înceștitură* 222/15, *îndemnătură* 6/23, (*ne*)*îndurătură* 352/28, 400/24, *îngrupătură* 98/20, *înnoitură* 134/7, *înfășurătură* 435/3, (*în*)*tinătură* 238/29, 378/4, (*ne*)*înțelegătură* 192/23, 400/24, *învățătură* 44/16, *luptătură* 466/30, *mărturisitură* 68/32, *mestecătură* 82/8, *mîngîitură* 514/28, *mîntuitură* 515/8, *mușcătură* 464/5, *nălucitură* 259/22, *necătură* 56/7, *orbitură* 151/1, *picătură* 192/2, *pierzătură* 47/9, *postitură* 83/6, *precepătură* 56/2, *prilăstitură* 235/33—34, *prorocitură* 317/8, *proslăvitură* 464/33, *răslăbitură* 247/21, *răstignitură* 69/29, *rînjitură* 80/16, *sărutătură* 491/12, *scăldătură* 150/21, *semănătură* 459/26, *sfărîmitură* 260/28, *sfințitură* 74/36, *simțitură* 390/4, (*ne*)*strînsură* 202/30, 479/18, *strimțură* 87/23—24, (*ne*)*știitură* 83/3, 198/21, *șutilitură* 291/27, *tescitură* 480/1, *udătură* 440/2, *unsură* 52/8, *vătămătură* 145/25, 246/7, (*ne*)*văzătură* 247/33, 370/22, *ziditură* 92/36, *zdrobitură* 79/12.

În afară de aceste derivate textul mai cuprinde două substantive în *-ură*: *făptură* 254/6, moștenit din latină (*factura*), și *scriptură* 176/27, 273/7, împrumut tîrziu, pe cale savantă, tot din latină (*scriptura*).

Derivatele în *-ură* au următoarele valori:

1. acțiunea, faptul: *alergătură*, *asupritură*, *bătjocuritură*, *călcătură*, *cugetătură*, *cumenecătură*, *dereptătură* (acea *dereptătură* și *ziditură* a trupului lu Hristos 93/2), *descoperitură*, *dezlegătură*, *ferecătură*, *feritură*, (*ne*)*iubitură*, *începătură*, *îndemnătură*, (*ne*)*îndurătură*, *îngrupătură*, *înnoitură*, (*în*)*tinătură*, *luptătură*, *mărturisitură*, *mestecătură* nu este suficient de clar, dar se pare că are sensul de „amestec” (*cînd se tîmplă omului de cea boală, de cea beteală cu mestecătură rea, ce-i zic de lună* 82/17, *i se-ară fi tîmplat neputința den turburatul ceii mestecături rea a trupului* 82/8), *mîntuitură*, *necătură* „înecare” (*nu a vîntului sunet . . . iaste vina necăturiei lu Petru, ce neputința* 268/33) și „loc unde te poți îneca ușor” (*nu iaste lesne . . . celuia ce se chinuiaște întru o necătură a înnota bine* 122/31), *postitură*, *prilăstitură* „înselătorie” (*minciunile lor și prilăstiturile* 235/33—34), *proslăvitură*, *răstignitură*, *sărutătură*, *scăldătură*, *semănătură*, *sfințitură*, (*ne*)*strînsură*, *șutilitură* „lingușeală”, *tescitură*, (*ne*)*văzătură*, *ziditură*;

2. rezultatul acțiunii: *adeveritură* „adevăr” (*la lumină să dereptați ceia ce-au orbit, spre lucrurile cealea bunele și spre adeveritură și spre creștinătate* 174/27), *bătătură*, *făptură*, *înfășurătură* (*lemn de chedru înfășurat cu canură roșie . . . lemnul de chedru și înfășurătura canurei roșie* 425/3), *învățătură*, *legătură*, *mușcătură*, *nălucitură*, *pierzătură* „pierdere” (*toate vrăjmășiile și pierzăturile dragostea le biruiaște* 47/9), *prorocitură*,

¹ Cu variantele *-sură*, *-ătură*, *-etură*, *-itură*, *-utură*.

scriptură, sfărîmătură, udătură (acea boală iaste cînd i se întărită omului mocrota (ce se cheamă apa, udătura) den tocmeala ei, derep'ce că luna, cînd i-e lumina plină fire are lumina ce iase den ea să tulbure udăturile trupului 81/33, 35);

3. obiectul acțiunii : văzătură (văzătura lor să le fie mărturie 370/22); mijlocul prin care se realizează acțiunea exprimată de verbul de bază : adăpostitură (ajunsem la cea adăpostitură bună și fără voroavă, la adăpost și la lin și fără-scîrbă 45/7), apărătură (mare apărătură de cătră spăsenie iaste boala bogăția 451/26), arătătură (toată amu jărtva iudeiască umbră era și ca o arătătură adevărului 161/37);

4. însușirea : adîncătură „adîncime” (dulceției lui iaste fără fund și fără moarte . . . și nescăzută adîncătură 191/12), despuetură „atotputernicie” folosit ca titlu de adresare (încă nu-s striin sau a altuia, ce a dumnezeiei tale și a despueturii tale 325/36), domiritură nu e suficient de clar, s-ar părea că înseamnă „convingere”¹ (fie oarecine de are datorie, deci ispiteaste și bate și în temniță aruncă, deci într-acea domiritură și pre cela ce nemica datoriu neștiindu-i într-aceiaș temniță și muncă de-l va duce 465/15), împăcătură „însușirea de a fi împăciuitor, supus” (oile amu cheamă-se sfinții, drept blînziia lor și liniia și împăcătura 38/37), înțelegătură „posibilitatea, capacitatea de a înțelege, de a cunoaște” (omenească înțelegătură avea ucenicii și cu pizmă ținuți era 91/11), nălucitură (nu iaste nălucitură, ce însuși Hristos iaste 267/30), picătură (apă vie iaste, picătură, învățătura lu Hristos 192/2), precepătură „pricepere” (și înotăm, neprecepîndu-ne, pînă la o vreme și an cu soroc, cum și ceia ce înoată pre mare cu precepătură 56/2) și „înțeles” (lucru și precepătură ce-ați auzit 301/2), simțitură „simțire, simț” (fără de simțitură-s ca și acealea [pietrele] 390/4), strimtură „strîmtete” (nu poate încăpea cămila pren urechile acului drept multă strimtură și pentru grosime a cămilei 294/11), știutură (Dumnezeu se arată pre sineș Hristos cu știutura gîndurilor 61/22), unșură;

5. starea : cebăluitură „tulburare” (teame-se și se ohileaste și cu frica și cu cutremurul și în cebăluitură de tot va fi 270/30), căzătură (să ne dereptăm den căzătură (ce se zice, den păcate) 62/13), fericitură, încleștitură (amărăciune ce avăm noi oamenii încleștitură, de ce ne vine noao de la nepriitoriul 222/15), orbitură, răslăbitură „paralizie”² (cu puteare rădică și scoală și întăreaste răslăbitura 247/21), strimtură „teamă, supărare”³ (cu sufletul de nu se va înălbi mainte și să se zăpădească cu scîrbele și cu strimturile . . . nu se poate înfluri 87/23—24), zdrobitură.

Derivatele în -ură sînt în număr de 72 în textul nostru, 7 din ele apar la forma afirmativă și negativă, 6 (cumenecătură, făptură, începătură, învățătură, scriptură, vătămătură) sînt foarte frecvente.

În afară de două, toate celelalte sînt, probabil, formate pe teren românesc. Multe sînt formații ocazionale, ceea ce, coroborat cu numărul impresionant al derivatelor, dovedește productivitatea sufixului. Forma-

¹ Cf. și Densusianu, op. cit., p. 342.

² Ibidem, p. 346.

³ Ibidem p. 347.

țiile acestea însă nu se păstrează și de aceea, din numeroasa serie a derivatelor în -ură existente în text, relativ puține mai apar astăzi în limbă, unele din ele cu alte sensuri : alergătură, bătătură, călcătură, căzătură, cuminecătură, făptură, învățătură, legătură, mușcătură, nălucitură, scriptură, semănătură, udătură, vătămătură.

Concurența cu alte sufixe este foarte redusă numeric în ceea ce privește derivatele care intră în joc, dar mare în ceea ce privește sufixele care se opun : -ură/-ie (prorocitură/-ie, proslăvitură/-ie), -ură/oare (îngrupătură/-toare, strînsură/-oare), -ură/-eală (strîmtură/-eală). Cu infinitivul lung substantivat concurența e mai întinsă numericeste : înțelegere, noire, piardere, preceapere, răslăbire etc. Numărul mare al sufixelor cu care -ură intră în concurență se explică prin echivalența de sens dintre ele. Numărul mic al derivatelor care intră în concurență se explică prin caracterul lor accidental.

-uț

Are un singur derivat, care apare o singură dată : păhăruț 368/3 și are valoare diminutivă : nici un păhăruț de apă rece setosului n-au dat.

PREFIXE

a-

Formează verbe de la verbe : acoperi 353/35, apuți (apare numai în supinul devenit substantiv apuțit 342/11).

Dat fiind că în text apare și derivatul descoperi¹, s-ar părea că a-se opune lui des-, formînd perechea analogă cu în-/des-. În citatul următor care cuprinde pe coperi cu ambele forme, reiese foarte clar opoziția dintre cele două prefixe : toate învățăturile lu Dumnezeu . . . să le obîrșim, ca întunecatul acoperimintul sufletelor noastre descoperire să priimim 101—102/39,1. Dar întrebuintarea lui coperi fără prefix ne dovedește că opoziția aceasta o realizează tot atît de bine verbul cu prefixul a-, ca și forma fără prefix (coapere pre el 52/1), care este tot atît de frecventă și are aceeași valoare.

Pentru stabilirea valorii lui a- din apuțit nu avem nici măcar indiciul opoziției, întrucît varianta fără a- (puți) nu apare, iar formă cu des- verbul nu are. În schimb apar verbele stîmpăra 233/5 și mesteca (mestecătură 82/8) fără prefix.

Situația prezentată de textul nostru ne dovedește că prefixul a- era foarte rar folosit în perioada respectivă, iar valoarea lui nu era bine definită pentru vorbitori. Probabil că prefixul a- (< lat. ad-), care fusese clar și frecvent în latină, s-a întrebuintat tot mai puțin, în limba română nemaiformînd derivate noi. Astfel prefixul a- a rămas cu o poziție slabă în sistemul prefixelor limbii române, situație pe care o păstrează pînă astăzi.

¹ Vezi p. 252.

arhi-

Derivă substantive de la substantive : *arhiepiscop* 182/14, *arhimitropolit* 5/34, *arhisinagogă* 381/3.

Frazele în care apar primele două derivate ne dovedesc că valoarea prefixului *arhi-* nu era clară pentru autorul textului, că probabil titlurile respective nu erau încă prea folosite în terminologia de specialitate sau chiar că traducătorul reproduce o confuzie existentă în textul original. La p. 1/11 se vorbește de *arhiepiscopul Ghenadie* și la r. 15 de *arhiepiscopul Serafim*, pentru ca la p. 5/34 să fie pomenit ca *arhimitropolit* același *Serafim* și la 6/1 *mitropolitul Ghenadie*.

Contextul în care apare *arhisinagogă* este foarte vag (*vine oarecine de la arhisinagoga* 381/3) și nici nu apare cuvântul de bază fără prefix, spre a putea desprinde diferența. Se pare totuși că nu e vorba de clădirea sinagogii, ci de persoana conducătorului ei : traducătorul a redat în mod mecanic v.sl. *архисинагога* (< *ἀρχισυναγωγος*) „mai marele sinagogeii”, care probabil în textul slavonesc avea desinența *-a* (un element care ne conduce spre această interpretare este și faptul că în citat apare *arhisinagoga* și nu *arhisinagogă*, cum ar fi fost corect după prepoziție).

Valoarea neclară a prefixului se datorește, cred, faptului că, în perioada apariției textului, *arhi-* nu exista ca prefix în limbă. *Arhiepiscop* și *arhisinagog* sînt împrumutate din slavă (*архиепископъ*, *архисинагога*). *Arhimitropolit* e singurul care ar putea fi format în românește¹ după modelul lui *arhiepiscop*, dar el nu e suficient pentru a justifica prezența prefixului în sistemul prefixelor românești.

des-

Derivă verbe de la :

a. verbe : *dezbate* 83/27, *descoperi* 128/5, *desface* 213/14, *desgvozdi* 137/2 (< *găvozdi* „a bate în cuie, a țintui”), *dezlega* 96/23, *dezrupe* 51/33 ;

b. substantive : *despărți* 205/22, *dezrădăcina* 246/5 (< *rădăcină*)².

Formația următoarelor verbe cu *des-* nu e clară, întrucît temele lor nu există în românește : *dezbrăca* 34/9, *deșchide* 115/12, *desculța* care apare numai în substantivul *desculții* 123/9 și *descurca* 212/34. *Deșchide* și *desculța* au etimoanele în latină : *discludere* și *disculciare*. Pentru *dezbrăca*³ nu există corespondent atestat în limba latină. Există însă un derivat al substantivului *braca* „un soi de ițari pe care îi purtau barbarii”, și anume *bracatus* „îmbrăcat cu ițari...”. E posibil ca de la acest *bracatus* să se fi format un derivat cu *in-* (**imbracatus*), care apoi a fost luat drept participiu (era terminat în *-atus*) al unui verb **imbracare*. După modelul acestui verb sau în același timp cu el s-a putut forma și negativul lui, **disbracare*⁴ (**disbracatus*), care a completat seria. Existența acestor

¹ În slavă, nu e atestat, iar DA îl dă ca formație românească.

² Există și verbul *rădăcina* (vezi p. 254), dar înclin să cred că *dezrădăcina* ca și *întrădăcina* s-au format de la substantivul *rădăcină*, întrucît acesta din urmă avea mai mare circulație decît verbul *rădăcina*.

³ Ca și pentru *îmbrăca*, vezi mai jos p. 254.

⁴ După CADE etimonul lui *desbrăca* este **disbracare*, iar al lui *îmbrăca*, **imbracare*.

forme în latină ar putea explica formele care nu se pot explica în interiorul limbii romîne : *îmbrăca* și *dezbrăca*.

Pentru stabilirea valorii prefixului *des-* trebuie să luăm în considerație opozițiile dintre verbele cu *des-* și verbele neprefixate corespunzătoare lor, dintre verbele cu *des-* și perechile lor cu *în-*, atunci cînd forma neprefixată nu există.

Întîi vom da exemple pentru prima serie de opoziții : *dentr-aceea nebunie drăcească nu poate lesne a se dezbate sau a scăpa* 83/27 „a scăpa de sub stăpînirea cuiva”, *nu-ș ascunde el chinul, ce-l descoapere*¹ 128/5, *cărțile desfăcea-se* 38/26, *deade trupul lu Iosif. Și cumpără pînză, și dezgvozdi el, și-l puse jos* 137/2, *legătura nedezlegată* 36/20, *boala împreună cu păcatele să se desrădăcineaze* 246/5, *întru eiș aciaș răsare credința, și nu ajunge de-acia pîna în sfîrșit să se rădăcineaze* 357/21, *să rumpi legătura fără-legiei, dezlegătura, călcătura, slobozește ceia carei pat năpaste, și tot tarul dezrupe* 51/33.

A doua serie de opoziții : *va despărți ei unii dentr-alaltți* 38/11 „a desface”/ *împărți lor și doi pești* 260/35 „a distribui”, *dezbrăcat era și mă îmbrăcat* 34/9, *cărțile se vor deșchide* 35/16, *să ne nevoim a închide ușile* 128/12, *a încălța desculții* 123/8.

După cum se vede, în afară de *despărți*, verbele derivate cu *des-* exprimă contrariul acțiunii exprimate de perechile lor (cu sau fără prefix).

Prefixul *des-* are un număr destul de mare de derivate (12) și valoarea bine precizată. Sistemul de opoziții destul de întins în care intră atestă stabilitatea derivatelor și productivitatea prefixului.

În afară de *dezgvozdi* și *dezrupe*, toate derivatele menționate de noi se păstrează în limba actuală.

în-

Derivă verbe de la :

a. substantive : *inarma* (apare numai în participiul *inarmați* 106/20), *imbăia* 51/19, *îmbărbăta* 183/26, *inchipui* 68/15, *încredința* 247/8, *încuia* 248/4, *înduia*² 318/11 „a dubla”, *îndumnezei* 497/18, *înfluri* 309/23, *înfrica* (apare numai în participiul *înfricat*, -ă 117/13), *înfrîmșea* 239/24, *îngheta* 364/11, *înghimpa* 358/3, *îngrupa* 138/4, *înjuga* 277/36, *înjumătăta* 99/29, *înomeni* 497/17, *împăinșina* 252/37, *împărți* 192/17, *împelîta* 91/38, *împetrici* 364/14, *împleți* 326/7, *înrădăcina* 246/4, *însoți* 449/17, *însufleta* 347/36, *înșira* 244/15, *întemeia* 179/21, *întina* 378/4, *întrupii* 2/19, *învăli*, *învălu* 137/2, 233/37, *învărăjbi* 246/28, *învărăjmăși* (apare numai în derivatul *învărăjmășitor* 285/21) ;

b. adjective : *înălbi* 87/22, *îmbăta* 287/9, *îmblînzi* 137/36, *îmbogăți* 149/6, *încălzi* 159/3, *îndrăgi* 186/6, *îndulci* 87/33, *înflămînzi* 34/21, *înfricoșa* 234/10, *îngrășa* 73/29, *îngreoa* 83/12, *înmulți* 6/10, *înnoi* 115/15, *însetoșa* 154/20, *întări* 290/28, *întrista* 79/23, *învechi* 164/15, *învineți* 158/36, *învia* 102/27, *învîrtoșa* 182/26 ;

¹ Pentru opoziția cu forma neprefixată, vezi mai sus.

² L-am trecut pe *îndoi* în categoria derivatelor de la substantive, întrucît numeralul aparține categoriei numelui.

c. verbe : *încrede* 276/23, *înfrînge* 46/27, *impresura* 266/17, *întoarce* 32/28, *întocmi* 246/37.

Apare și o categorie de verbe a căror formație nu e clară în românește : *îmbrăca* 215/5, *încălța* 123/8, *închide* 267/24, *îndrăzni* 48/31, *îngrădi* 81/22, *învești* 111/7. Primele trei provin probabil din latinește : **imbracare*¹, *incalciare*² și *includere*³.

La prima vedere s-ar părea că valoarea prefixului *în-* este, în cea mai mare parte a cazurilor, aceea de a exprima ideea de „a introduce (în ceva)”, cu diverse grade de abstractizare : începînd de la *îngropa* și *împelița*, pînă la *încredința* și *însufleta* („a înzestra un obiect cu suflet”). Dar nu putem stabili valoarea prefixului *în-* fără să comparăm formele prefixate cu cele neprefixate : *închipui*/*chipui* (75/32), *îndrăzni*/*drăzni* (267/12), *îndulci*/*dulcire* (38/2), *înfricoșa*/*fricoșa* (200/17), *înmulți*/*mulți* (143/22), *înnoi*/*noi* (509/13), *impresura*/*presura* (188/4), *înrădăcina*/*rădăcina* (357/21), *întina*/*tinătură*⁴, *întocmi*/*tocmeală*⁵, *înorăjbi*/*vrăjbi* (246/29). De asemenea trebuie să avem în vedere încă o serie de verbe, care apar în text numai cu formele neprefixate : *cremeni* (*cremenit* 229/27), *crunta* 358/23, *derepta* 64/8, *drăci* 50/29, *griji* 74/27, *nebuni* 97/23, *neca* 16/22, *negri* 192/10, *pinge* 244/4, *protivi* 208/6, *ruși* (= înroși) 192/11, *sănătoși* 142/18, *semna* 453/30, *spămînta* 84/12, *striina* 69/20, *timpina* 95/17, *tinde* (*tînse* pers. III sg. 136/13), *tîmpla* 201/24, *țepeni* 294/7, *venina* (*veninat* 203/1).

Din compararea verbelor neprefixate cu perechile lor prefixate din textul nostru, din alte texte contemporane sau din limba actuală, ajungem la concluzia că verbele formate cu prefixul *în-* exprimă același lucru ca și cele fără prefix. Aceasta înseamnă că valoarea principală a prefixului este aceea de a forma derivate verbale denominative. Micul grup al verbelor derivate de la verbe se formează după modelul categoriei majoritare a verbelor derivate de la substantive.

Este adevărat că derivatele neprefixate apar mult mai rar decît cele prefixate : derivatele cu *în-* sînt în număr de 63, celelalte, 31. Dintre primele, 15 sînt foarte frecvente în text (*îmbrăca*, *încredința*, *încuia*, *îndulci*, *înflori*, *înfricoșa*, *înfrîmseta*, *înfrînge*, *îngropa*, *înmulți*, *înnoi*, *însetoșa*, *întări*, *întrista*, *învia*), dintre ultimele, numai două (*timpina* și *tîmpla*).

Preponderența derivatelor prefixate față de cele neprefixate, atît în ceea ce privește numărul, cît și frecvența lor, dovedește că formele prefixate sînt cele mai noi⁶. Această cronologizare este confirmată de situația din limba contemporană unde formele neprefixate au dispărut aproape în întregime.

¹ Vezi *dezbrăca*, p. 252—253.

² CDDE, s.v.

³ CDDE, s.v.

⁴ Vezi p. 249.

⁵ Vezi p. 226.

⁶ Vezi și Iorgu Iordan, *Buletinul Institutului de filologie romină „Alexandru Philippide”*, III, 1936, p. 104.

ne-

Se atașează la :

a. substantive (în mare parte infinitive lungi) : *neascultare* 130/30, *neavere* 259/23, *neblagodarenie* 422/7, *necinste* 471/35, *necredință* 276/14, *necurăție* 113/3, *necuvîntă* 72/25, *nedereptate* 53/10, *nedestoinicie* 156/27, *nedomîritură* 519/14, *negrije* 157/33, *neiubitură* 385/29, *neîmpăcare* 289/15, *neîndurătură* 400/23, *neînțelegătură* 400/24, *neînțelepciune* 398/12, *neluător* 476/2, *nemărie* 157/31, *nemilă* 284/3, *nemilosîrdie* 343/36, *nemilostenie* 41/35, *nemilostivie* 284/2, *nemilostivnicie* 283/24, *nemiluire* 40/22, *nemînie* 506/12, *neom* 368/16, *nepăreare* 304/3, *neplecare* 293/22, *nepost* 278/10, *nepremenire* 488/26, *nepurtare* 287/14, *neputere* 312/5, *neputință* 143/24, *neputredire* 233/24, *nerău* 338/31, *nesațiu* 45/9, *nesădăitate* 262/2, *nesfătuire* 242/23, *nesocotință* 266/12, *neștrîngere* 454/25, *neștrînsoare* 434/11, *neștrînsură* 217/6, *neștiință* 45/14, *neștiutură* 83/2—3, *netrufă* 157/31, *neținere* 504/28, *nevăzătură* 247/33, *nevedere* 252/16, *nevoe* 143/23, *nevoință* 93/29, *nevoitor* 479/35;

b. adjective (majoritatea participii) : *neadurmit* 237/28, *neajunsă* 231/30, *neapărată* 325/37, *neapărătoare* 436/32, *neaproprietariu* 399/2, *nearat* 190/12, *neavut* 315/19, *nebiruit* 70/6, *neblagodarnic* 422/28, *nebun* 19/3, *necăit* 284/33 (< a se căi), *necălcată* 424/19, *neclătinat* 3/13, *neclătit* 202/9, *necredincios* 131/33, *necrunt* 505/2, *necugetător* 340/19, *necununat* 88/11, *necurat* 112/24, *necurmăta* 349/31, *necuvios* 58/38, *nederept* 147/17, *nedestoinic* 115/18, *nedestulă* 6/34, *nedesertat* 118/15, *nedezlegată* 36/20, *nedreptat* 4/18, *nedulce* 336/19, *neertat* 472/12, *nefăcut* 182/29, *nefățarnic* 35/17, *negătit* 480/23, *negrătită* 75/24, *negrăitoriu* 365/2, *negrijnec* 233/10, *negustată* 497/6, *nehîtleană* 164/4, *neispitit* 30/26, *neisprăvit* 6/30, *neiușor* 340/9, *neivit* 137/7, *neîmblată* 370/6, *neîmpăcat* 328/29, *neîmpărțit* 163/18, *neîmputată* 307/6, *neîmputătoriu* 20/7, *neîncăput* 209/22 (< *încăpea*), *neîndrăznită* 173/24, *neîndurător* 118/10, *neîngreoiat* 83/14, *neînșelat* 83/13, *neînșelător* 203/8, *neîntărit* 23/38, *neîntrebată* 403/11, *neîntrupat* 163/13, *neîntunecată* 199/13, *neînțelegător* 472/7, *neînțelept* 104/16, *neînțeleș* 386/36, *nejudecat* 40/2, *neluminat* 36/19, *nelunecoasă* 151/7, *nemăreț* 202/24, *nemăsurat* 101/17, *nemilostiv* 36/25, *nemîngîiată* 129/14, *nemînios* 393/9, *nemulțemitoriu* 261/9, *nemuncit* 202/12, *nemutat* 291/17, *nenăscut* 168/24, *neîncetat* (adj. și adv.) 221/35, *nenumărat* 150/4, *neobidit* 339/17, *neoprit* 46/1, *neosîndit* 149/18, *nepărsit* 19/19, *nepierdută* 199/14, *neplecă* 226/2, *nepioditoriu* 454/23, *nepocăit* 112/15, *nepohtitoriu* 385/31, *nepostitor* 200/4, *nepreceptătoare* 6/36, *nepreceptut* 323/26, *neprepus* 203/5, *nepriitoriu* 278/27, *neprins* 465/34, *neputincios* 46/6, *neputred* 132/8, *nerăbdată* 274/1, *nerădicată* 248/29, *nerăsipită* 295/30, *nerăspunsă* 37/11, *nerăspunzătoare* 473/21, *nerîzător* 203/4, *nesănătos* 245/25, *nesăvîrșit* 276/20, *nesățioasă* 154/29, *nescăzut* 154/16, *neschîmbat* 447/9, *nescris* 209/23, *nesfîrșit* 109/4, *neslăvit* 333/1, *nesocotitoriu* 284/16, *nespartă* 93/10, *nespurcat* 412/1, *nespusă* 132/12, *nestătătoare* 330/27, *nestătut* 23/37, *nestîns* 36/21, *neșchită* 12/10, *neștiut* 276/16, *neștiutor* 198/15, *netrebnic* 19/18, *netreacătoare* 516/32, *netrecută* 370/6, *neuitat* 140/22, *nevătămat* 239/13, *nevătămătoare* 436/32, *nevăzut* 168/9, *nevederos* 333/18, *nevindecă* 112/27, *nevinovat* 53/4, *nezisă* 39/22, *nezlobiv* 282/17;

c. verbe la gerunziu : *neaducînd* 428/16, *neavînd* 106/18, *necrezînd* 274/33, *nefiînd* 169/36, *nefugînd* 89/9, *nemurînd* 236/22, *neplăcînd* 474/19, *neprecepînd* 55/24, *netrudînd* 221/10, *nevăzînd* 108/32.

Valoarea prefixului *ne-* este aceea de a nega noțiunea exprimată de cuvîntul la care se atașează.

După cum se vede, derivatele cu *ne-* sînt în număr foarte mare (187), însă relativ puține (19) sînt frecvente în text : *necredincios*, *necredință*, *necurat*, *necurăție*, *necuvios*, *nederept*, *nedereptate*, *nedestoinic*, *neîncetat*, *nemilostiv*, *neputincios*, *neputință*, *neputred*, *nescăzut*, *nesfîrșit*, *nevăzut*, *nevoe*, *nevoi*, *nevointă*. E drept însă că multe din ele formează familii.

De fapt, multe dintre derivate sînt formații ocazionale, construite probabil sub influența originalului. Vom da un singur exemplu : *de ceia ce năpăstuesc și turbură noi a-i învăța cu nerăul nostru* 338/31.

Deci, după cum arată numărul mare de derivate, sufixul este foarte productiv, dar nu toate derivatele sînt stabile. Este semnificativ genitivul următor, unde articolul posesiv e intercalat între *ne-* și substantiv : *acesta ale sale greșale și ne-a-credinței el o lăasă* 274/18. Nestabilitatea derivatelor nu face decît să dovedească o dată mai mult dezvoltarea continuă în care se găsește prefixul *ne-* la epoca în care a fost tradus textul. De altfel și astăzi *ne-* este cel mai productiv prefix.

pre-, *prea-*

pre- formează trei derivate verbale de la verbe : *prepune* 60/34, *prevădea* 495/5, *preveghea* 266/21, fiecare apărînd o singură dată.

Primele două exprimă anterioritatea în timp : *nu-ș pre niminea prepunea el, numai pre păcatele lui* 60/36 „a bănuî”, *cunosc preaditece glasul sărutăriei și spăseniia omenească prevăzu* 495/5. Ultimul are același sens ca și verbul de bază : *preveaghe și îmblă ocolînd cetatea* 266/21.

prea- formează :

a. adjective de la adjective : *preaadîncă* 367/11, *preablagoslovită* 251/38, *preablîndă* 397/11, *preabogat* 426/28, *preabună* 294/9, *preacinstită* 109/23, *preaciudată* 225/21, *preacumpărată* 122/36, *preacurat* 138/3, *preacurătoare* 154/24, *preadulce* 136/11, *preaglășitoare* 12/8, *preaîmplut* 253/10, *preaînaltă* 304/17, *preaînălțat* 117/16, *preaînmulțit* 116/26, *preaînțelept* 98/1, *preaînțelepțit* 106/16, *prealuminată* 501/5, *preamare* 196/35, *preamărit* 137/21, *preamilostiv* 258/35, *preaminunată* 231/7, *preamîndru* 2/30, *preamultă* 496/18, *preanederept* 453/24, *preanevinovată* 519/10, *preaplină* 154/24, *preapodobnic* 176/22, *preaprost* 332/21, *preaputernică* 187/35, *preasătulă* 368/5, *preascîrbîit* 432/7, *preasfînt* 187/34, *preaslăvit* 182/3 ;

b. verbe de la verbe : *preacînta* 177/33, *preacurvi* 287/10, *preaeși* 443/22, *preaizbîndi* 315/19, *preaîmple* 191/13, *preaînălța* 63/17, *preamări* 49/19, *preamărturisii* 160/23, *preamînca* 45/3, *preapetrece* 519/36, *preaplinge* 349/35, *prearădica* 150/5, *preastriga* 473/3, *preasui* 454/30, *preaști* 488/22, *preavărsa* 191/13 ;

c. substantive de la substantive : *preaiubire* 288/9, *preaînălțare* 94/6, *preaînălțime* 122/26, *preaînmulțime* 116/4, *preamărie* 332/35, *prea-*

mîncare 222/4, *preamîndrie* 250/31, *preamulțime* 375/12, *preaoteț* 176/33, *preaslăvie* 494/28, *preastrigare* 444/29.

În toate exemplele de mai sus *prea-* dă valoare de superlativ derivatelor sale : *den păcate să ne slobozească preadulcele Dumnezeul nostru*, *Hristos* 136/11, *ne săturam și ne îndulciam și preamîncam* 45/3, *le părea că nu va răbda preamulțimea rețelilor de ce lucrează ei spre oameni* 237/4.

Cîteva exemple atestă trecerea lui *prea-* superlativ către *pre-* care exprimă anterioritatea, întrunind ambele valori¹ : *văzu ca un preavăzătoriu Dumnezeu inima ceia buna și deschisa a sutașului* 226/21, *știa amu ca preavăzătoriu Dumnezeu, că așa are a răspunde* 292/8, *proroc și înainte curătoriu, c-au propoveduit ș-au preavestit Domnul nostru Isus Hristos* 528/27.

Alături de aceste exemple apare unul cu *pre-* superlativ : *mare fu și presus și a robului iuțimea* 284/2. Avem a face probabil cu o confuzie de prefixe : *pre-* cu *prea-*, ușor de explicat datorită alternanței *e/ea* frecventă în limbă, iar derivatul e calchiat după v.sl. прѣкъшнѣ.

Cu timpul însă, datorită faptului că era singurul, sau în orice caz unul dintre puținele exemple de *pre-* superlativ, *presus* nu a mai fost simțit ca atare, și de aceea vorbitorii au simțit nevoia să-l întărească prin alt cuvînt. Textul nostru atestă și această fază a superlativului *presus* întărit de adverbele *prea* și *mai* : *crestineasca [dreptate], a elineștiei protivitoare e, iară de a jidoveasca pre a m a i presus și mai vîrtos e cu mult număr și mai cinstită* 162/29. În limba contemporană construcția s-a simplificat : *presus* este întotdeauna precedat de adverbul *mai*.

Prefixul *pre-* e slab reprezentat din punct de vedere numeric în textul nostru : 4 derivate, 3 apărînd o singură dată și unul de 2 ori.

Prea- are 63 de derivate dar, după cît se pare, multe din ele sînt calcuri ocazionale după slavă : *preaînălța* (cf. v.sl. прѣкъзносити), *preaizbîndi* (cf. v.sl. прѣкъзбъти²). Deci, conform atestărilor oferite de textul nostru, nici *prea-* nu pare a fi deosebit de productiv.

răz-

Se atașează la verbe. Singurele exemple pe care le întîlnim în text sînt următoarele trei : *războli*, care apare o singură dată, folosit la mod personal (426/21), *răslăbi*, care e mai frecvent și apare sub diverse forme : la mod personal (245/11), la participiu (242/13) și în derivatul *răslăbitură* (v. p. 249), și în sfîrșit *răsturna*, care apare tot o singură dată, la participiu (242/9).

Primele două verbe sînt luate așa din slavă (v.sl. разболѣтица și v.sl. раслабити³). Numai ultimul este format în romînește.

Datorită frecvenței foarte slabe și numărului minim de derivate pe teren romînesc, cred că prefixul *răz-* nu era productiv în acea perioadă.

După cît se pare, nici valoarea lui nu era bine fixată.

¹ Vezi *prevăzu*, p. 256.

² O. Densusianu, *op. cit.*, p. 362.

³ *Ibidem*, p. 528.

Răslăbi exprimă clar acțiunea amplificată, într-un citat ca: *fiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nici te răslăbi de ce ești oblicit de el* 245/37, alteleori însă se pare că traducătorul nu face net deosebirea între *răslăbi* și *slăbi*. La pagina 240/5, în textul evangheliei apare fraza: *aduseră lui slăbitul de vine în pat zăcînd*. La pagina 241/33, apare aceeași frază intercalată în tilcul evangheliei: *aduseră lui răslăbitul în pat zăcînd* (cf. v.sl. *pacлабленъ* „paralitic”).

Răsturna se pare că exprimă tot amplificarea acțiunii verbului de bază: *aduseră lui răslăbitul în pat răsturnat* 242/9.

În *războli* însă, valoarea lui *răz-* nu e clară: *iaste să fie neosîndit ceta ce se războlește fără voe* 426/21.

s-

Apare în text doar cu două derivate formate pe teren românesc. Unul dintre ele este verb derivat de la verb: *scumpăra* 101/22, iar al doilea, verb derivat de la substantiv: *sfărîma*, care apare numai în derivatul *sfărîmitură* 260/28.

Em. Vasiliu explică pe *scumpăra* „pornind de la *răscumpăra* de la care, prin falsă tăietură, a fost detașat prefixul *ră-*, prin analogie cu *răsună-sună*”¹. Această ipoteză este sprijinită de sensul pe care îl are *scumpăra* în textul nostru, și anume un sens identic cu al lui *răscumpăra* (*den robia* lui *scumpăratu-ne-au*. 118/36). Totuși, această explicație rămîne valabilă numai dacă se dovedește că *răscumpăra* este mai vechi decît *scumpăra*. Textul nostru neatestîndu-ne decît pe *scumpăra*, nu putem trage nici o concluzie în această privință. Aceasta cu atît mai mult cu cît există și posibilitatea, mai simplă, de a deriva pe *scumpăra* din *cumpăra* cu prefixul *s-*.

Ca sens însă, *s-* în *scumpăra* este echivalent cu *răs-*, acesta exprimînd aici repetarea acțiunii („a *cumpăra* din nou”).

În *sfărîma*, *s-* are numai rolul de a deriva un verb de la un substantiv, adică are valoare transpozitivă.

stră-

Apare sub două forme: *stră-* în *strămoș* 173/2, *strămoșie* 51/22 și *stre-* în *streluci* 35/27.

Derivatele sînt doar trei, cele menționate mai sus: primele două, substantive de la substantive, al treilea, verb de la verb.

Valoarea prefixului este de superlativ, în ambele cazuri: *pre Moisi amu nu văzuse, ce den strămoș auzise* 173/2, *îngerii împrejurul scaunului înfricoșat ... sta-vor, în vedere de vâpae ... focul munciei strelucind* 35/27.

Prefixul *stră-* este slab reprezentat în text atît prin numărul derivatelor, cît și prin frecvența lor.

*

După cum se vede din paginile precedente, în tot cuprinsul Cazaniei a II-a a diaconului Coresi apar 38 de sufixe și 10 prefixe.

¹ Studii și cercetări lingvistice, VI (1955), nr. 3-4, p. 248.

Cele mai bine reprezentate din punct de vedere numeric sînt următoarele: *-esc* (34 de derivate), *-ie* (84), *-nic* (35), *-os* (18), *-tor* (147), *-u* (36), *-ură* (72), *des-* (12), *în-* (63), *ne-* (187) și *prea-* (63). Cele mai rare sînt *-ete*, *-is*, *-iu* și *-uș*: au cîte un singur derivat care apare o singură dată.

În mare, situația afixelor reflectată în textul nostru e la fel cu cea din limba actuală, atît în ce privește numărul derivatelor, cît și în ce privește valorile lor. Uneori însă, situația ilustrată de text nu concordă cu cea de astăzi. Dar de cele mai multe ori unele trăsături ale textului ne ajută să întrededem evoluția ulterioară a afixelor. Productivitatea actuală a sufixului *-șor*, slab reprezentat în text, se poate deduce dintr-un singur derivat: *micsor* apare, ce-i drept, o singură dată, dar formează la rîndul lui un derivat nou în limbă. Slăbirea sufixului *-enie*, care are destul de multe derivate în text, poate fi întrevăzută din faptul că cele mai multe dintre aceste derivate sînt termeni de cult. Derivatul *mulțime* se va păstra tocmai cu sensul care apare mai rar (sensul colectiv), datorită faptului că e mai nou. Dispariția multor derivate ale unor sufixe și prefixe productive ca *-nic*, *-tor*, *-ură*, *ne-* și *prea-* este pregătită de caracterul ocazional al derivatelor lor, care le dă o stabilitate relativă.

În unele cazuri însă, de exemplu în cazul sufixului *-el*, care formează puține derivate aici, textul nu ne oferă nici un indiciu asupra productivității lui viitoare.

S-ar părea că concurența dintre sufixe influențează dezvoltarea sau dispariția unor cuvinte sau chiar a unor sufixe. Nu întotdeauna însă lucrurile se petrec astfel. În primul rînd observăm că această concurență contribuie la slăbirea sufixelor care și așa nu au deosebit de largă răspîndire (*-anie*, *-ciune*, *-eală*). Soarta unor sufixe dezvoltate ca *-ie*, *-tor* și *-ură* nu este periclitată de dispariția unor derivate ale lor învinse de derivatele altor sufixe. Afară de aceasta, rezultatele concurenței nu merg toate în același sens: rezultatul concurenței lui *înțelepciune* cu *înțelepție* e păstrarea primului, în schimb dintre *smericiune* și *smerenie* cel care dispăre e primul. Dintre derivatele în *-ciune* și infinitivele lungi corespunzătoare care apar în text se mențin formațiile cu *-ciune*, dar din concurența cu infinitivul lung vor învinge mai tîrziu alte infinitive care nu apar în text. Deci procesul concurenței nu atinge decît termeni izolați, și nu seria întregă a derivatelor sau accentuează procesul de dispariție a unor sufixe.

Valorile pe care le au sufixele sînt în general clare: cele mai multe și cele cu mai mare frecvență sînt abstracte; sufixele diminutive, augmentative, colective și motionale sînt mult mai puține, au puține derivate, puțin frecvente în text, probabil datorită conținutului religios al textului.

Valorile prefixelor nu sînt întotdeauna ușor de delimitat, pentru că nu există întotdeauna sistem de opoziții cu alte prefixe sau forme neprefixate.

Deci, față de sistemul sufixelor care ne apare dezvoltat, sistemul prefixelor este mai puțin întins, încă nefixat pe deplin. Unele prefixe (de exemplu *a-*) nu au valoare clară. Altele, cele cu derivatele cele mai numeroase (*ne-*, *prea-*), au multe formații ocazionale care nu se vor păstra. În schimb apar în text multe verbe neprefixate care în limba contemporană au prefixe.

BIBLIOGRAFIE

- AGIRBICEANU, S. P. — Ion Agirbiceanu. Schițe și povestiri. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1954.]
- ALB. ROM. — Albina Românească. Gazetă politico-literară. Eșii, 1829-1858.
- ALECSANDRI, P. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Poezii. Vol. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. București, 1875.
- ALECSANDRI, P. A. — Vasile Alecsandri. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1952.]
- ALECSANDRI, T. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Partea I. Teatru. Vol. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. București, 1875.
- ALEXANDRESCU, P. — Grigore Alexandrescu. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1951.]
- ALR I — Atlasul lingvistic român. Partea I. Vol. I: Părțile corpului omenesc și boalele lui. Muzeul limbii române. Cluj, 1938.
- ALRM — Micul atlas lingvistic român, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Vol. I. Cluj, 1938; Vol. II. Sibiu-Leipzig, 1942.
- ANT. LIT. POP. I — Antologie de literatură populară. Vol. I: Poezia. Editura Academiei Republicii Populare Române. [București] 1953.
- ARDELEANU, U. D. — C. Ardeleanu. Am ucis pe Dumnezeu. Editura Cartea românească. București, 1929.
- ARGHEZI, P. T. — Tudor Arghezi. Pagini din trecut. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1955.]
- BANUS, B. — Maria Banuș. Bucurie. Poeme. Editura pentru literatură și artă a Societății scriitorilor din R.P.R. București, 1949.
- EUGEN BARBU, G. — Eugen Barbu. Groapa. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1957.]
- BARONZI, L. I — George Baronzi. Opere complete. Vol. I: Limba română și tradițiunile ei. Nebunely. Galați, 1872.
- BART, E. — Jean Bart (Eug. Botez). Europolis. Roman. Ed. a III-a. Editura Cugetarea. București [1939].
- BĂLCESCU, O. I-II — N. Bălcescu. Opere. Vol. I: Studii și articole. Vol. II: Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul. Editura Academiei Republicii Populare Române. București, 1953.
- BENIUC, V. — Mihai Beniuc. Versuri alese. Editura pentru literatură și artă a Societății scriitorilor din R.P.R. [București] 1949.
- BIANU, CAT. MAN. I-II — I. Bianu, R. Caracaș. Catalogul manuscrisurilor românești. Vol. I. București, 1907. Vol. II. București, 1913.
- BIBLIA (1688) — Biblia, adică dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noae leage toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească, spre înțelea-

gereea limbii rumânești cu porunca prea bunului creștin și lumina-
tului domn Ioan Șarban Cantacozino Basarab Voevod și cu înde-
minarea dumnealui Costadin Brîncoveanu Marele logofăt ..
Tipăritu-s-au întâi în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la
anul 1688.

- BIRLEA, B. I-II — I. Birlea. Balade, colinde și bocete din Maramureș. Vol. I-II. Ed. Casei școalelor. București, 1924.
- BRĂDESCU, M. B — Gh. Brădescu. Maiorul Boțan. Editura Viața românească. București, 1921.
- B. R. V. I-III — Bibliografia românească veche (1508-1830). Tom. I alcătuit de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Stabilimentul grafic J. V. Socec. București, 1903. Tom. II alcătuit de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Atelierele Socec & co.. București, 1910. Tom. III alcătuit de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu. Atelierele grafice Socec & co.. București, 1912-1936.
- BUDAI-DELEANU, LEX. — I. Budai-Deleanu. Lexicon latino-romanicum sau valachicum.
- BUDAI-DELEANU, TIG. — I. Budai-Deleanu. Țiganiada. Ediție îngrijită de J. Byck. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1953.]
- CADE — Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”. Partea I: Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi de I. Aurel Candrea. Partea a II-a: Dicționarul istoric și geografic universal de Gh. Adamescu. Editura Cartea românească. București [1926-1931].
- CAMILAR, N. I-II — Eusebiu Camilar. Negura. Roman. Vol. I-II. Editura de stat. București, 1949-1950.
- CAMILAR, 1001 N. — Eusebiu Camilar. 1001 de nopți. Basme arabe povestite de... Editura tineretului. [București] 1956.
- CAMILAR, T. — Eusebiu Camilar. Turmele. Roman. Ed. II. Editura de stat. [București] 1946.
- CANTEMIR, D. — Principele Demetriu Cantemir. Operele... tipărite de Societatea Academică Română. Tom. V, partea a II-a: Divanul. Cu o prefață și un glosar de G. Sion. București, 1878.
- CANTEMIR, HR. — Principele Demetriu Cantemir. Hronicul vechimei a romano-moldo-
vlahilor, publicat de Gr. G. Tocilescu. București, 1901.
- CANTEMIR, IST. IER. — Principele Demetriu Cantemir. Operele... publicate de Academia Română. Tom. VI: Istoria ieroglică, operă originală, inedită, scrisă în limba românească la 1704... București, 1883.
- CARAGIALE, O. I-VII — I. L. Caragiale. Opere. Vol. I: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națională. București, 1930. Vol. II: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națională. București, 1931. Vol. III: Reminiscențe și notițe critice. Ed. Cultura națională. București, 1932. Vol. IV: Notițe critice, literatură și versuri. Fundația pentru literatură și artă. București, 1938. Vol. V: Articole politice și cronici dramatice. Fundația pentru literatură și artă. București, 1938. Vol. VI: Teatru. Fundația pentru literatură și artă. București, 1939. Vol. VII: Corespondența. Editura pentru literatură și artă. București, 1942.
- CARAGIALE, T. I-II — I. L. Caragiale. Teatru. Vol. I-II. Șaraga. Iași [f. a.].
- M. I. CARAGIALE, C. — M. I. Caragiale. Craii de Curtea Veche. Editura Cartea românească. București, 1929.
- CDDE — I. A. Candrea (și) Ov. Densusianu. Dicționarul etimologic al limbii române. Socec. București (a început să apară în anul 1907).
- CODRESCU, DICT. — Theodoru Codrescu. Dictionariu franceso-romanu. Iași, 1859.
- OD. VOR. — Ion al lui G. Sbiera. Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui, de... Cernăuți, 1885.
- CONACHI, P. — Logofătul Costachi Konaki. Poezii. Alcătuirii și talmăcirii. Ed. a II-a. Șaraga. Iași, 1887.

- CONTEMPORANUL, S. II — Contemporanul. Săptăminal politic-social-cultural. Seria a II-a. București, 1948 și urm.
- CONV. LIT. I și urm. — Convorbiri literare. Anul I (1867-1868) și urm. Anul I-XVIII, Iași, XIX- București. Redactor: Iacob Negruzzi (I-XXV). Un comitet de redacție (XXVI-XXXV), Director: I. Bogdan (XXXVI-XL). Director: Al. Tzigara-Samurcaș (LVI-).
- CORESI, C₂. — Diaconul Coresi. Carte cu învățătură (1581). Comisia istorică a României. Atelierele grafice Socec & co. [București] 1914.
- CORESI, E. — Diaconul Coresi. Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură... în anii și în zilele mariei lui Bătar Cristov... cu jupânul Hărăjil Lucaci, județul Brașovului... Și se-au săvârșit lucrul la 1581.
- COSBUC, AE. — George Coșbuc. P. Vergilius Maro. Opere complete. Partea I: Aeneis. Traducere în formele originale de... Editura librăriei C. Sfetea. București, 1896.
- COSBUC, P. I-II — George Coșbuc. Poezii. Vol. I-II. Editura de stat pentru literatură și artă. Clasicii Români. [București, 1953.]
- CREANGĂ, A. — Ion Creangă. Scrierile lui... Vol. II. Diverse. Iași, 1892.
- CREANGĂ, O. — Ion Creangă. Opere. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1953.]
- CREANGĂ, P. — Ioan Creangă. Scrierile lui... Vol. I. Povești. Iași, 1890.
- CUV. BĂTR. I-III — B. Petriceicu-Hasdeu. Cuvente den bătrâni. Tom. I. București [1878]. Tom. II. București, 1879. Tom. III. București [1881].
- DA — Dicționarul limbii române. T. I, partea I. Librăriile Socec & comp. și C. Sfetea. București, 1913. T. I, partea a II-a. Tipografia Universul. București, 1940. T. II, partea I. Imprimeria națională. București, 1934.
- DA ms. — Dicționarul tezaur al limbii române, aflat sub formă de manuscris la Institutul de lingvistică din București.
- DAMÉ Dicț. — Frédéric Damé. Nouveau Dictionnaire roumain-français. Bucarest, 1894.
- DELAVRANCEA, A. — B. Delavrancea. Apus de soare. Dramă în 4 acte. Editura librăriei Socec. București, 1912.
- DELAVRANCEA, S. — B. Delavrancea. Sultănica. București, 1885.
- DENSUSIANU, T. H. — Ovid Densusianu. Graiul din Țara Hațegului. Socec. București, 1915.
- DESLIU, G. — Dan Deșliu. Goarnele inimii. Editura pentru literatură și artă. București, 1949.
- DLRLC — Academia Republicii Populare Române. Dicționarul limbii române literare contemporane. Vol. I-IV. Editura Academiei Republicii Populare Române. [București] 1955-1957.
- DOC. IST. ROM. — Documente privind istoria României. Veacul XVI, A. Moldova, vol. III (1571-1590), 1951. Veacul XVII, A. Moldova, vol. V (1601-1605), 1952. Veacul XVII, A. Moldova, vol. III (1611-1615), 1954. Veacul XVI, B. Țara Românească, vol. II (1526-1550), 1951. Editura Academiei R.P.R. București.
- DOSOFTEL PS. — Dosoftei. Psaltirea în versuri. Ed. Bianu. București, 1887.
- DOSOFTEL V. S. — Dosoftei. Viața și petrecerea svinților. Iași, 1682.
- DRĂGHICI, R. — Sardariul Vasile Drăghici. Robinson Crusoe, sau Întimplările cele minunate a unui tânăr, compus de Kampe și tradus pe române de... Eși, 1835.
- DUMITRIU, N. — Petru Dumitriu. Nuvele. Editura pentru literatură și artă. [București, 1951.]
- DUMITRIU, P. F. — Petru Dumitriu. Pasărea furtunii. Ed. tineretului. [București] 1954.
- EMINESCU, N. — M. Eminescu. Nuvele. Editura librăriei școalelor Frații Șaraga. Iași [f. a.].

- EMINESCU, O. I. — M. Eminescu. Opere. Ediție critică îngrijită de Perpessicius. Vol. I. Fundația pentru literatură și artă. București, 1939.
- FILIMON, C. — Nicolae Philimon. Ciocoi vechi și noi. București, 1863.
- GALACTION, O. I. — Gala Galaction. Opere. Vol. I. Editura pentru literatură și artă a Societății scriitorilor din R.P.R. București, 1949.
- GÁLDI, M. — Ladislau Gáldi. Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapesta, 1939.
- GANE, N. I-III. — N. Gane. Nuvele. Vol. I-III. Editura Alcalay. Biblioteca pentru toți. [București] 1921.
- GASTER, CR. I-II. — M. Gaster. Chrestomatie română. Vol. I-II. Ed. F. A. Brockhaus, Leipzig. Socec & co. București, 1891.
- GAZETA LIT. — Gazeta literară. Organ săptăminal al Uniunii scriitorilor din R.P.R. București, 1954 și urm.
- GHEREA, ST. CR. I-III. — I. Gherea (C. Dobrogeanu). Studii critice. Vol. I. Ed. a V-a. Editura Universala-Alcalay. București [f. a.]. Vol. II. Ed. a II-a. Editura Viața românească. București, 1923. Vol. III. Ed. a III-a. Editura Viața românească. București [1923].
- GHICA, A. — Ion Ghica. Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri. Editura librăriei Socec. București, 1889.
- GHICA, S. — Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. București, 1940.
- GHICA, S. I-IV. — Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. Vol. I-IV. Ed. Alcalay. Biblioteca pentru toți. București [f. a.].
- GOGA, P. — Octavian Goga. Poezii. Editura Minerva. București, 1907.
- GOLESCU, I. — Dinicu Golescu. Însemnare a călătoriei mele, Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826. Ediție îngrijită de Panaitescu-Perpessicius. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București 1952.]
- GRAMATICA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A U.R.S.S. — Akademia Nauk SSSR. Grammatika Russkogo Iazika. Vol. I sub redacția acad. V. V. Vinogradov și a membrilor corespondenți ai Academiei de Științe a U.R.S.S., E. S. Istrina și G. S. Barhudarov. Moscova, 1952. Vol. al II-lea, partea I și a II-a sub redacția acad. V. V. Vinogradov și a membrului corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., E. S. Istrina. Moscova, 1954.
- GRAMATICA ACADEMIEI R.P.R. — Academia Republicii Populare Române. Gramatica limbii române. Vol. I-II. Editura Academiei Republicii Populare Române. București, 1954.
- GRECEANU, PR. M. — Radu Greceanu. Pravoslavnică mărturisire a săborniceștii și apostoleștii besearecii Răsăritului, după grecească, den porunca prea luminatului și prea înălțatului domn Ioan Constandin Basarab Voevod, întoarsă în limba românească, de Radu Logofăt Greceanul... Buzău, 1691.
- GRECESCU, FL. — Doctorul D. Grecescu. Conspectul florei României. Plantele vasculare indigene și cele naturaliste ce se găsesc pe teritoriul României, considerate sub punctul de vedere sistematic și geografic. București, 1898.
- HAMANGIU, COD. R. — Hamangiu. Codul general al României. Ed. Alcalay. București [f. a.].
- HASDEU, I. V. — B. Petriceicu-Hăjdeu. Ion Vodă cel Cumplit. Aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală și în viața poporului romn. Imprimeria Ministerului de Rezel. București, 1865.
- HASDEU, R. V. — B. Petriceicu-Hasdeu. Răzvan și Vidra. Poemă dramatică în 5 cînturi. Biblioteca pentru toți. București, 1909.

- HEM — B. Petriceicu-Hasdeu. Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor. Stabilimentul grafic Socec & Teclu. București. Tomul I 1886. Tomul II 1887. Tomul III 1897. Tomul IV 1898.
- HODOS, P. P. — Enea Hodoș. Poezii populare din Bănat. Culegere publicată de... Editor Enea Hodoș. Caransebeș, 1892.
- HOGAS, DR. M. — C. Hogas. Pe drumuri de munte. Răzlețe și diverse. Fundația pentru literatură și artă. București, 1947.
- IBRĂILEANU, SP. CR. — G. Ibrăileanu. Spiritul critic în cultura românească. Ed. a II-a. Editura Viața românească. Iași, 1922.
- INFORMAȚIA — Informația Bucureștiului. Ziar al Comitetului Orașenesc București al P.M.R. și al Sfatului Popular al Orașului București. [București] 1953 și urm.
- I. IONESCU, D. — Ion Ionescu. Agricultura română din județul Dorohoi. Imprimeria Statului. București, 1866.
- I. IONESCU, M. — Ion Ionescu. Agricultura română din județul Mehedinți. Imprimeria statului. București, 1868.
- IORGA, I.L. I-II. — N. Iorga. Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821). Vol. I-II. Minerva. București, 1910.
- IORGA, N. R. A. I-II. — N. Iorga. Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească. Vol. I-II. Minerva. București, 1906.
- IORGA, S. D. I-XXXI. — N. Iorga. Studii și documente cu privire la istoria românilor. Vol. I-XXXI. București, 1901-1916.
- IOSIF, T. — St. O. Iosif. Tălmăciri. Editura Minerva. București, 1909.
- IOSIF, V. — St. O. Iosif. Versuri. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1952.]
- ISPIRESCU, L. — P. Ispirescu. Legende sau Basmele românilor... Adunate din gura poporului. București, 1892.
- ISPIRESCU, U. — P. Ispirescu. Din poveștile uncheașului sfântos. Basme păgânești întocmite de... Cu o precuvintare de A. I. Odobescu. Partea I. Tipografia Academiei Române. București, 1879.
- IVIREANUL, CARTE — Antim Ivireanul. Carte sau lumină cu dreepte dovediri din dogmele besearecii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul Ieromonah Maxim Peloponniseanul. Acum întâi tipărită pre limba românească... de smeritul întru ieromonahii... Snagov, 1699.
- JARNIK-BİRSEANU, D. — Dr. Ioan Urban Jarnik și Andrei Birseanu. Doine și strigături din Ardeal. Date la iveală de... Ediția Academiei Române. București, 1885.
- KOGĂLNICEANU, S. — M. Kogălniceanu. Scrisori (1834-1849). Editura Minerva. București, 1913.
- LESNEA, C. D. — George Lesnea. Cîntec deplin. Versuri. Fundația pentru literatură și artă. București, 1934.
- LET. I-III. — Letopisețele Țării Moldovei, publicate pentru întâia dată de M. Kogălniceanu. (Cronicarii: Miron Costin, Nicolae Costin, Gîrgore Ureche, Ioan Neculce, N. Muste, Alexandru Amiras, Spătarul Ioan Conta, Enachi Kogălniceanu, Gheorgachi Logofătul, Simeon Dascălul, Eustratie Logofătul și Misail Călugărul.) Iași. Tom. I 1852. Tom. II 1845. Tom. III 1846.
- LET. I-III² — M. Kogălniceanu. Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei. A doua edițiune. Tom. I-III. București, 1872-1874.
- LEX. BUDA — Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc care de mai mulți autori, în cursul a trizeci și mai multor ani, s-au lucrat. Buda, 1825.

- LEX. MARS. — Dr. Carlo Tagliavini. Il „Lexicon Marsilianum”. Dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo. Accademia Romina. Etudes et Recherches. V. Cultura natională. București, 1930.
- MACEDONSKI, O. I-IV — Alexandru Macedonski. Opere. Ediție critică, cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu. Fundația pentru literatură și artă. Vol. I: Poezii. Vol. II: Teatru. București, 1939. Vol. III: Nuvele, schițe și povestiri. București, 1944. Vol. IV: Articole literare și filozofice. București, 1946.
- P. MAIOR, IST. — Petru Maior De Dicio-Sin-Martin. Istoria pentru începutul românilor în Dacia, întocmită de... Buda, 1834.
- MAIORESCU, CR. I-III — Titu Maiorescu. Critice (1867-1892). Vol. I-III. Ediție nouă și sporită. Socec. București, 1892-1893.
- MARIAN, CH. — S. Fl. Marian. Chromatica poporului român. Discurs de recepțiune, rostit în ședința Academiei Române de la 12 martie 1882. București, 1882.
- MARIAN, NA. — S. Fl. Marian. Nașterea la români. Studiu etnografic. București, 1892.
- MARIAN, NU. — S. Fl. Marian. Nunta la români. Studiu istorico-etnografic-comparativ de... Editura Academiei Române. Carol Göbl. București, 1892.
- MARIAN, T. — S. Fl. Marian. Tradiții populare române din Bucovina. Adunate de... Imprimeria statului. București, 1895.
- MAT. FOLK. — Materialuri folclorice culese și publicate prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Vol. I. Socec. București, 1903.
- MINEIUL (1776) — Chir Chesarie, Episcopul Râmnicului. Mineiul, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi în rumânește într-o întâia domnie a prea înălțatului domn Io Alexandru Ipsilanti Voievod... prin usărdia sfinții sale iubitorului de Dumnezeu... la anul de la Hs. 1776.
- MURNU, O. — Homer. Odiseea. În românește de George Murnu. Cultura națională. București, 1925.
- NECULCE, CR. I-II — I. Neculce. Cronica lui... Ediție îngrijită de Al. Procopovici, Vol. I-II. Scrisul românesc. Craiova, 1932.
- NEGRUZZI, I-III — Constantin Negruzzi. Scrierile lui... Vol. I: Păcatele tineretelor. Vol. II: Poezii. Vol. III: Teatru. Socec. București, 1872-1873.
- NEGRUZZI, LEGIURI — C. Negruzzi. Legiuri în ramurile administrativ și judecătorești votate de Generalnița Obicinuită Adunare în sesiile de la 1834-1849. Adunate de... Iași, 1853.
- ODOBESCU, I-III — A. I. Odobescu. Scrieri literare și istorice. Vol. I-III. Editura librăriei Socec & comp. București, 1887.
- PALIA (1582) — Palia d'Orăștie (1581-1582). I Préface et livre de la Génèse, publiés par Mario Roques. Champion. Paris, 1925.
- PAMFILE, M. R. I — Tudor Pamfile. Mitologie românească. I: Dușmani și prieteni ai omului. (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii. XXIX și XXX.) București. Librăria Socec & comp., C. Sfetea, Pavel Suru. Leipzig, Otto Harrassowitz. Viena, Gerold & comp., 1914.
- PANN, E. I-V — Anton Pann. Noul Erotocrit, compus în versuri de... Tomul I-V. Klozius. Sibiu, 1837.
- PANN, P.A. I-II. — Anton Pann. Pagini alese. Ediție îngrijită de I. Fischer. Vol. I-II. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. București, 1953.

- PANN, P. V. — Anton Pann. Culegere de proverburile sau Povestea vorbii. De prin lume adunate și iarăși la lume date de... Partea a II-a. În tipografia lui Anton Pann. București, 1853.
- T. PAPAHAĞI, M. — T. Papahagi. Graiul și folclorul Maramureșului. (Academia Română. Din viața poporului român.) Cultura națională. București, 1925.
- PAS, Z.I-IV — Ion Pas. Zilele vieții tale. Editura de stat. Vol. I-II. București, 1949. Vol. III-IV 1950.
- PASCA, N. — Șt. Pașca. Nume de oameni și nume de animale în Țara Oltului. București, 1936.
- PĂSCULESCU, L. P. — Nicolae Păsculescu. Literatura populară românească, adunată de... Cu arii notate de Gheorghe Matei. (Formează vol. V din colecția: Din viața poporului român. Culegeri și studii. Academia Română.) Socec. București, 1910.
- CAMIL PETRESCU, O. I-II — Camil Petrescu. Un om între oameni. Roman. Vol. I. Editura tineretului. [București] 1953. Vol. II. [București] 1955.
- CAMIL PETRESCU, D. V. — Camil Petrescu. Cei care plătesc cu viața. Nuvelă. Editura pentru literatură și artă a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Colecția: Cartea poporului. [București, 1947.]
- CAMIL PETRESCU, T. I-III — Camil Petrescu. Teatru. Fundația pentru literatură și artă. București, Vol. I-II 1946. Vol. III 1947.
- CAMIL PETRESCU, U. N. — Camil Petrescu. Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război. Fundația pentru literatură și artă. București, 1946.
- CEZ. PETRESCU, A. — Cezar Petrescu. Aurul negru. Roman. Editura de stat. [București] 1949.
- CEZ. PETRESCU, C. V. — Cezar Petrescu. Calea Victoriei. Roman. Editura națională Ciornei. București [f. a.]
- CEZ. PETRESCU, I. I-II — Cezar Petrescu. Întunecare. Roman. Partea I-II. Scrisul românesc. Craiova, 1928.
- CEZ. PETRESCU, R. DR. — Cezar Petrescu. Comoara regelui Dromichet. Roman. Editura națională Ciornei. [București, 1931.]
- POPA, V. — Victor Ion Popa. Velerim și Veler Doamne. Roman. Editura Cultura națională. București [f. a.]
- POPOVICI, R. D. — Iosif Popovici. Rumänische Dialekte. I: Die Dialekte des Munten und Päduren im Hunyader Komitat. Niemeyer. Halle a. d. S., 1906.
- POTECA, F. — Eufrosin Dimitrie Poteca. Filosofia cuvintului și a năravurilor adecă loghica și ithica elementare, cărora să pune înainte istoria filosoficească... Buda, 1829.
- PPRAVILA (1814) — Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile. Acum întâi tipărită cu pozvaleniia prea învățatului Domn și stăpînitoriu Moldaviei Scarlat Alexandru Callimah Voievod... Alcătuită cu osteneală și osîrdia boiarului Moldaviei Andronaki Donici. Iași, 1814.
- PREDA, M. — Marin Preda. Moromeții. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1955.]
- PSALT. — I. A. Candrea. Psaltirea scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește. Edițiunea critică de... I: Introducerea cu unsprezece planșe. II: Textul și glosarele. Comisia istorică a României. Socec et comp. București, 1916.
- PSALT, HURM. — Psaltirea Hurmuzaki.
- PSALT, SCH. — Psaltirea Scheiană (1482). Publicată de prof. I. Bianu. T. I. București, 1889.
- ROMANU — Romanu. Ziar săptămînal redactat de un comitet. Roman, 1882-1892.

- RUSO, S. — Alecu Russo. Scrieri. Publicate de Petre V. Haneş. Ediţiunea Academiei Române. Institutul de arte grafice Carol Göbl. Bucureşti, 1908.
- SADOVEANU, A. L. — Mihail Sadoveanu. Aventură în lunca Dunării. Editura tinereţului. [Bucureşti] 1954.
- SADOVEANU, E. — Mihail Sadoveanu. Evocări. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1954.]
- SADOVEANU, F. J. I-III — Mihail Sadoveanu. Fraţii Jderi. Roman istoric. Vol. I-II. Bucureşti [1943]. Vol. III. Bucureşti [1942].
- SADOVEANU, N. F. — Mihail Sadoveanu. Nada Florilor. Editura tinereţului. [Bucureşti, 1951.]
- SADOVEANU, N. P. — Mihail Sadoveanu. Nicoară Potcoavă. Povestire istorică. Editura tinereţului. [Bucureşti, 1952.]
- SADOVEANU, O. I-VII — Mihail Sadoveanu. Opere. Vol. I-VII. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1954 şi urm.]
- SADOVEANU, O. VIII — Mihail Sadoveanu. Opere. Vol. VIII. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1953.]
- SADOVEANU, P. M. — Mihail Sadoveanu. Păuna Mică. Editura Cartea românească. Bucureşti [1948].
- SADOVEANU, Z. C. — Mihail Sadoveanu. Zodia Cancerului. Roman istoric. Editura Cartea românească. Bucureşti [1947].
- S. B. — Scrisul Bănăţean. Almanah literar al filialei Timişoara a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Timişoara, 1950 şi urm.
- SBIERA, P. — Ion al lui G. Sbiera. Poveşti populare româneşti. Din popor luate şi poporului date ... Tipografia arhiepiscopală. Cernăuţi, 1886.
- SCÎNTEIA — Scînteia. Organ al Comitetului Central al P.M.R. [Bucureşti] 1952 şi urm.
- SEVASTOS, N. — Elena Sevastos. Nunta la romîni. Studiu istorico-etnografic comparativ. Tipografia Carol Göbl. Bucureşti, 1889.
- SLAVICI, O. I-II — Ioan Slavici. Opere. Vol. I: Nuvele. Vol. II: Mara. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti] 1952.
- SLAVICI, V. P. — Ioan Slavici. Vatra părăsită. Minerva. Bucureşti, 1900.
- SLOV. SOVR. — Akademiia Nauk SSSR. Slovar Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Iazika. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Tom. I-V. Moscova-Leningrad, 1950-1956.
- STANCU, D. — Zaharia Stancu. Descult. Roman. Ed. IV. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1952.]
- ST. DOC. LIT. VI — I. E. Torouţiu. Studii şi documente literare. Vol. VI. Tipografia Bucovina. Bucureşti, 1938.
- ŞĂINEANU, D. U. — Lazăr Şăineanu. Dicţionar universal al limbei romîne. Ed. I. Samitca. Craiova, 1896.
- SEZ. 1 şi urm. — Şezătoarea. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Fălticeni, anul I [1892] şi urm.
- ŞINCAI, HR. I-III. — Gheorghe Şincai din Şinca. Hronica romînilor şi a mai multor neamuri, în cît au fost ele... amestecate cu romîinii... alcătuită de... Tom. I-III. Iaşi, 1853-1854.
- SIO I-II₁, II₂ — Lazăr Şăineanu. Influenţa orientală asupra limbei şi culturii romîne. Vol. I: Introducerea. Vol. II₁: Vorbe populare. Vol. II₂: Vorbe istorice. Socec. Bucureşti 1900.
- TDRG — Dr. H. Tiktin. Rumänisch-deutsches Wörterbuch (Dicţionarul romîn-german). Imprimeria statului. Bucureşti. Vol. I 1903. Vol. II 1911. Vol. III 1924.
- TEODORESCU, P. P. — G. Dem. Teodorescu. Poezii populare romîne. Tipografia modernă Grigore Luis. Bucureşti, 1885.

- TOPÎRCEANU, B. — G. Topîrceanu. Balade vesele şi triste. Ediţia a IV-a. Bucureşti, 1931.
- ȚICHINDEAL, F. — D. Țichindeal. Filosofice şi politice prin fabule învăţături morale. Întocmite de... Bucureşti, 1814.
- URICARIUL, I-XXV — Theodor Codrescu. Uricariul sau Colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria romînilor. Vol. I-XXV. Iaşi, 1871-1895.
- VARLAAM, CAZ. — Varlaam (Mitropolitul Moldovei). Cazania (1643). Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1943.
- VĂCĂRESCU, P. — I. Văcărescu. Colecţie din poeziile d-lui marelui logofăt. Tipografia lui C. A. Rosetti şi Vinterhalder. Bucureşti, 1848.
- VLAHUȚĂ, O. A. — A. Vlahuţă. Opere alese. Editura de stat. [Bucureşti] 1949.
- V. ROM. — Viaţa romînească. Revistă lunară de literatură a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Bucureşti, 1952 şi urm.
- ZAMFIRSCU, R. — Duiliu Zamfirescu. În război. Roman. Ediţiune populară. Editura tipografiei Clemenţa. Bucureşti, 1902.
- G. M. ZAMFIRESCU M. D. I-II — George Mihail Zamfirescu. Maidanul cu dragoste. Roman. Vol. I-II. Editura naţională Giornei. Bucureşti [1933].
- G. M. ZAMFIRESCU, SF. M. N. I-II — George Mihail Zamfirescu. Sfînta mare neruşinare. Roman. Vol. I-II. Editura Cartea romînească. Bucureşti [1935].
- ZANNE, P. I-IX — Zanne. Proverbele romînilor din România... Vol. I-IX. Editura librăriei Socec. [Bucureşti] 1895-1903.
- ZILOT, CR. — Zilot Romînul. Ultima cronică romînă din epoca fanarioţilor (1800-1821), reproducă după manuscrisul din Arhiva Statului din Bucureşti, cu o introducere de B. P. Hasdeu. Bucureşti. 1884.
- ZILOT, CRON. — Zilot Romînul. Scrierile inedite ale lui... (publicate de Gr. G. Toculescu în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, vol. V).

S U M A R

	Pag.
<i>Cuvint tnainte</i>	3
I. RIZESCU, Prefixul <i>pre-</i> în limba română	5
GH. BULGĂR, Prefixul <i>răs-</i> în limba română	17
RODICA OCHEȘEANU, Prefixele superlative în limba română	29
GEORGETA CIOMPEC, Sufixul <i>-aj</i>	51
ELENA CARABULEA, <i>-ame</i> și <i>-ime</i> în limba română	65
ECATERINA IONAȘCU, Sufixele <i>-ar</i> și <i>-aș</i> la numele de agent	77
MARIA ILIESCU, Sufixul adjectival <i>-bil</i> în limba română	85
FULVIA CIOBANU, Sufixul adjectival <i>-icese</i>	101
ZIZI ȘTEFĂNESCU-GOANGĂ, Sufixul <i>-ier</i>	117
JANA ALBIN, Sufixele <i>-ism</i> și <i>-ist</i>	123
ANA CANARACHE, Sufixele <i>-ilă</i> , <i>-oză</i> , <i>-om</i>	133
ELENA CIOBANU, Observații asupra formării numelor de familie feminine de la masculine	137
HALINA MIRSKA (Varșovia), Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română	145
CONSTANT MANECA, Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală	191
FINUȚA ASAN, Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki	203
GEORGETA MARIN, Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki	213
LAURA VASILIU, Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățatură a diaconului Coresi din 1581	221
<i>Bibliografie</i>	261

E R A T Ǎ

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
63	13 de sus	domniul	domeniul
70	12 „ „	aceste	acesta
77	5 de jos	— р'ь	— ар'ь
103	20 „ „	<i>идиллия,</i>	<i>идиллия).</i>
105	10 „ „	ИСТОРИЧЬСКЪИ,	ИСТОРИЧЬСКЪИМИ,
110	4 „ „	<i>искусво.</i>	<i>искусство.</i>
119	10 de sus	profesii,	profesiuni,
123	12—14 de jos	<i>quiet</i> , la 1719 ; <i>bureau</i> , la 1721 ; <i>prosélyte</i> , la 1690 ; <i>symphonie</i> , la 1704 ;	<i>quiet</i> ; la 1719 <i>bureau</i> ; la 1721 <i>prosélyte</i> ; la 1690 <i>symphonie</i> ; la 1704
130	10 de jos	<i>tripturist</i>	<i>fripturist</i>
179	17 „ „	<i>parttabac</i>	<i>porttabac</i>
196	2 de sus	<i>mortizat</i>	<i>mortezat</i>
209	7 „ „	protviiu-mea	protviiu-mea
228	24 de jos	МИЛОСРЪДЪСТВЕНІЕ	МИЛОСРЪДЪСТВЕНІЕ
245	23 de sus	<i>mintuitoria,</i>	<i>mintuitoriu,</i>
245	24 „ „	<i>ucigatoriu</i>	<i>ucigătoriu</i>
257	16 „ „	пр'вѣшій.	пр'вѣшій

C. 2504

Redactor de carte : Ecaterina Ionașcu

Dat la cules : 22.12.1958. Bun de tipar : 16.05.1959. Tîraj : 2800.

Hîrtie semivelină 65 g. m². Format : 16/70 x 100. Coli editoriale : 21.

Coli de tipar : 17. A 01939/1958.

Indicele de clasificare pentru biblioteci mari : 459—541.1

Indicele de clasificare pentru biblioteci mici : 4 R—6

Tiparul executat sub com. nr. 2504 la Întreprinderea poligrafică nr. 3.

Bd. 6 Martie nr. 29, București, R.P.R.